

Redigeret af
Claus Bjørn
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fra

fortid og
nutid *en antologi*

KUB LGV

FA 3117-8

EX. 1

FRA FORTID OG NUTID

1984

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

901 Fra 3117-

Fra Fortid og nuti

140002512447

251

fra

fortid og
nutid

en antologi

fra

fortid og
nutid

en antologi

redigeret af
Claus Bjørn
udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

IV. BIL. 1. AFD.
21 OKT. 1985
KØBENHAVN

FA 3117-8

ex. 1

Indhold

Claus Bjørn: Introduktion.....	6
Roar Skovmand: Ti år med Fortid og Nutid.....	10
- Knud Fabricius: Studiet af Danmarks historie før og nu.....	22
Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen: Brud eller kontinuitet i dansk historievidenskab.....	30
Knud Fabricius: Dansk historisk Fællesforenings grundlæggelse.....	44
- Johan Hvidtfeldt: Dansk historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede.....	52
Bernhardt Jensen: Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde.....	60
Fridlev Skrubbeltrang: Om brugen af landbohistorisk talmateriale....	66
- Thorkild Kjærgaard: Gårdmandslinien i dansk historieskrivning.....	82
- Vagn Dybdahl: Socialhistorie i købstæderne.....	96
Flemming Mikkelsen: Arbejdererindringer. Nogle kildekritiske og metodiske betragtninger.....	108
Peter V. Christensen: De amtshistoriske samfund.....	124
- Axel Steensberg: Kulturhistorie som universitetsfag.....	144
Bjarne Stoklund: Europæisk etnologi mellem Skylla og Charybdis....	156
Kristian Kristiansen: Dansk arkæologi – fortid og fremtid.....	164

Introduktion

af Claus Bjørn

Tidsskriftet *Fortid og Nutid* har fulgt Dansk historisk Fællesforening gennem 70 af de 75 år, foreningen har eksisteret. Det var fra begyndelsen tænkt som organ for foreningen og som et forum for de drøftelser af faglig og faglig-organisatorisk art, der naturligt hørte hjemme i den nye fællesforenings regi. Selskabets sekretær var (indtil 1954) redaktør af *Fortid og Nutid*, tidsskriftet udsendtes som en form for medlemsblad til de foreninger og institutioner, der stod i Dansk historisk Fællesforening, og tidsskriftet har siden som et fast indslag bragt referat af foreningens årsmøde og aftrykt årsregnskabet.

Men *Fortid og Nutid* skulle fra begyndelsen også være mere og andet end et medlemsorgan. Det skulle, som det hed i det første hæfte, være et »kultur- og lokalhistorisk Tidsskrift af metodisk og vejledende Art« – jævnfør den stadig benyttede undertitel. Man skulle bringe vejledninger og forskningsoversigter i den bredeste forstand af disse begreber. Tidsskriftet skulle være talerør for foreningens medlemmer – museer, biblioteker og arkiver – når det gjaldt »Nyfund, Nyordninger og lignende Forhold af almindelig Interesse«, og man skulle som ovenfor nævnt være et forum for drøftelse af spørgsmål, »der bør løses med forenede Kræfter«. Men der var også noget, tidsskriftet *ikke* skulle beskæftige sig med. Man skulle undgå egentlige specialafhandlinger og heller ikke tage sig af »Statshistorien eller den politiske Historie«. Med disse formuleringer har tidsskriftets fædre – Knud Fabricius, Chr. Axel Jensen og Johs. Brøndum-Nielsen – formentlig villet markere en arbejdsdeling i forhold til Historisk tidsskrift.

Om dette program blot så meget, at de skiftende redaktører har stræbt efter at opfylde de mere positive bestemmelser samtidig med, at de har søgt en smidig fortolkning af de restriktive!

Fortid og Nutids placering som »Centraltidsskrift« – det var det udtryk, der blev anvendt – i forhold til lokale kulturhistoriske og lokalhistoriske arbejde indebar, at tidsskriftet skulle gøre opmærksom på »Værker af omfattende Karakter, der kan tjene som Forbilleder for lokalhistoriske Arbejder« samt referere »vigtigere Artikler i de lokale Tidsskrifter, der kan virke for samme Øjemed«. Men *Fortid og Nutid* var ikke ment som et mere bredt anlagt eller egentlig populærhistorisk tidsskrift, der f.eks. i særlig grad skulle henvende sig til og tage hensyn til ikke-faguddannede. Det har ofte været en opfattelse, man har kunnet støde på i faguddannede kredse, og det har da hjulpet skiftende redaktører til at luge ud i bidragydernes fagjargon. Men *Fortid og Nutids* opgave var ifølge programartiklen at fylde et tomrum ud i den daværende lille kreds af relevante historiske/kulturhistoriske tidsskrifter – ikke først og fremmest at formidle fra fagfolk til amatører.

Fortid og Nutid har ændret sig i løbet af de 70 år. Format og lay-out var uforandret fra 1914 til 1949, hvor man med bd. XVIII gik op i format. I 1963 kom det første hæfte af bd. XXII med en tiltrængt ansigtsløftning i lay-out og typografi, og omslaget fik sin nuværende udformning. Så bragte bd. XXVII i 1977 endnu en fornyelse ved overgang til 2-spaltet opsætning og siden er der kun sket mindre korrektioner. Den valgte satsstørrelse til anmeldelser voldte dog adskillige læsere problemer, så tidsskriftets redaktør måtte give sig og gå et punkt op i denne rubrik!

I 1914 lagde man ud med at love 4 hæfter om året – hvert på 2 ark. Det kneb med at holde frekvensen og dobbelthæfter blev almindelige, så normen efterhånden lagde sig på 2 hæfter om året. Da man forøgede formatet i 1949 stilledes det i udsigt, at tidsskriftet ville udkomme én a to gang årligt. Hæfterne

blev større, men udgivelsesfrekvensen igennem 1950'erne var uregelmæssig. I 1960'erne var man igen i et leje med de to hæfter om året, selvom det lejlighedsvis kunne blive nødvendigt at samle et år i et dobbelthæfte. Den nuværende redaktør følte hurtigt behovet for en hurtigere frekvens af hensyn til de mere debatprægede indlæg, anmeldelser m.m. Og i 1983 kunne man så tage springet tilbage til udgangspunktet – de 4 årlige hæfter. Blot var de 2 ark nu øget til 5 (med ca. det dobbelte tekstindhold). Ændringen til de 4 årlige hæfter er blevet positivt modtaget og tidsskriftets abonnementsstal har stabiliseret sig omkring de 1300 med et ret betydeligt salg af ældre hæfter.

Indholdet har rummet de egentlige artikler, anmeldelser og foreningsreferater. Med bd. XXV indførte den daværende redaktør Knud Prange rubrikken Debat, der har vist sig meget formålstjenlig. Derimod blev de mange, meget kortfattede institutionsberetninger efterhånden en belastning og udgik – de bringes reelt alle i andre sammenhænge. Kommentarer og nekrologer har været bragt i mindre omfang. Enkelte gange har man nærmet sig »temahæfteformen«, men gennemgående har det været bestræbelsen at sprede indholdet i det enkelte hæfte mest muligt.

Det har været de skiftende redaktører, der har sat deres præg på tidsskriftets indhold. Det kan ikke være overraskende, at man i Roar Skovmands lange redaktørperiode finder Historikergruppens medlemmer ganske hyppigt repræsenterede blandt bidragerne. Og det kan heller ikke komme bag på nogen, at museumsspørgsmål og emner med særlig relevans for de kulturhistoriske museer fik en fremtrædende plads i spalterne, mens Peter Michelsen og Niels Oxenvad var redaktører. I Knud Pranges redaktørtid spores en bestræbelse for at »almengøre« *Fortid og Nutid*, og denne linie har været fulgt af hans efterfølger.

Har *Fortid og Nutid* skiftende redaktører til trods haft sit særlige ansigt? Tidsskriftet har nok mere eller mindre bevidst defineret sit område i forhold til Historisk tidsskrift og (fra ca. 1950) Jyske Samlinger/Historie. Arv og Eje og (fra 1972) Folk og Kultur ligger nok i deres respektive definitioner af deres særlige

opgaver ret tæt på *Fortid og Nutid*, men har så måske – til gavn for det samlede udbud – kunnet definere deres linie i forhold til *Fortid og Nutid*.

Fortid og Nutid spænder over faget historie i alle dets afskygninger – såmænd også over statshistorien og den politiske historie, når bidragene har metodisk interesse eller på en eller anden måde har videre perspektiv. Og tidsskriftet spænder over de kulturhistoriske discipliner, først og fremmest etnologien, folkemindevidenskaben, arkæologien og sproghistorien. Tidligere har Dansk historisk Fællesforening udsendt *Lokalhistorie – Rigshistorie*, der genoptrykte en række bidrag fra tidsskriftet – af formatmæssige årsager dog kun til og med bd. XVIII. Ingen af disse tidligere genudgivne artikler er medtaget her, da *Lokalhistorie – Rigshistorie* fortsat kan erhverves.

Om selv tidsskriftes fortid handler *Roar Skovmands* til denne lejlighed forfattede erindringsartikel, der indleder antologien. Dansk historisk Fællesforenings mangeårige formand, *Knud Fabricius*, gav i 1938 (bd. XII s. 145–58) et overblik over aktuelle tendenser i dansk historieforskning. Hans betragtninger forekommer ikke mindst interessante ved deres bekenden sig til en udbredt consensus i forskningsmiljøet, og de peger på den moderate tillempning, der havde fundet sted siden »det moderne gennembrud« i 1870'erne og 1880'erne. Opbruddet i den hjemlige historiker verden satte ind efter 1970, og *Kristof K. Kristiansens* og *Jens Rahbek Rasmussens* indlæg fra 1976 (bd. XXVI s. 516–34), foranlediget af et bidrag af Inga Floto, afpatuljerer en række af de nye horisonter, der nu aftegnede sig. Det skal bemærkes, at den dermed indledte diskussion i tidsskriftets spalter fortsætter! Dansk historisk Fællesforenings egen udvikling er genstand for de bidrag, der skyldes henholdsvis *Knud Fabricius* og *Johan Hvidtfeldt* og som offentliggjordes i 1959 (bd. XX s. 361–70 og s. 371–80), mens de nye og tildels forandrede vilkår for det lokalhistoriske arbejde belyses i den artikel, Århusborgmesteren *Bernhardt Jensen* skrev i 1971 (bd. XXIV s. 635–42). Selve lokalhistoriens historie er emnet for *Peter V. Christensens* omfattende bidrag fra 1979 (bd. XXVIII s. 192–210).

Landbohistorien har traditionelt haft en ret fremtrædende placering i *Fortid og Nutid* – næppe uden sammenhæng med, at mange ved begreber som lokalhistorie og kulturhistorie umiddelbart forbinder dem med studiet af fortidige landbrugs- og landboforhold. *Fridlev Skrubbeltrang* gav i 1955 (bd. XIX s. 249–68) en indføring i arbejdet med det kvantitative kildemateriale til 1700-tallets landboforhold, mens *Thorkild Kjergaard* i 1979 satte den hidtidige forskningstradition på dette felt under en kritisk lup (bd. XXVIII s. 178–91).

I forhold til landbohistorien har lokalhistorien i byerne haft en mere tilbagetrukket plads tidligere i *Fortid og Nutid*. Tidsskriftet har dog stræbt efter også her at bringe bidrag, der kunne have principiel og/eller vejledende interesse. *Vagn Dybdahl* gav i 1971 en form for forskningsprogram med henblik på den urbane socialhistorie (bd. XXIV s. 643–58), mens *Flemming Mikkelsen* i 1976 (bd. XXVI s. 535–57) inspireret af nye strømninger indenfor studiet af arbejderbevægelsens og -klassens historie orienterede om arbejderindringer som kilder.

Til europæisk folkelivsforskning har Dansk

historisk Fællesforening særlige bånd, idet foreningen i sin tid var medvirkende til at få etableret en lærestol i denne disciplin. *Axel Steensberg* gav i 1955 (bd. XIX s. 143–58) en art arbejdsprogram for det nye universitetsfag, og da han efterfulgtes af *Bjarne Stoklund*, var det naturligt, at han i tidsskriftet i 1971 (bd. XXIV s. 659–70) ajourførte arbejdsprogrammet. Arkæologien har i *Fortid og Nutid* tidligere været dækket ind med forskningsoversigter og anmeldelser, men i de senere år også med selvstændige bidrag, ofte koncentreret om de metodiske aspekter. *Kristian Kristiansen* gjorde her status i 1977 (bd. XXVII s. 279–319).

Denne antologi af bidrag fra *Fortid og Nutid*, med en enkelt undtagelse fra den seneste menneskealder, har langt fra kunne dække alle de emner, tidsskriftet har beskæftiget sig med. De skulle imidlertid være udvalgt således, at de afspejler en som, det forekommer forfatteren til denne introduktion vigtig opgave for *Fortid og Nutid* – stadig at være i kontakt med nye tendenser, nye strømninger indenfor studiet af fortiden i det danske samfund.

Ti år med Fortid og Nutid

Af Roar Skovmand

1. Det var Finks ide

For en nybagt og nygift kandidat fra 1935 var det en uimodståelig fristelse ved siden af den noget usikre beskæftigelse ved Nationalmuseet at påtage sig andre lønnende og lønnede opgaver. Derfor blev det den 2. februar 1936 indført i min dagbog at professor Knud Fabricius havde ønsket mig til lykke. Det var sket ved en frokost på Københavns Rådhus i anledning af et værk som Foreningen Norden ville udgive og hvor jeg havde lovet at medvirke. Fabricius var kommet hen til mig og havde sagt: »Til lykke, kære S., med at De nu skal være sekretær i Dansk historisk Fællesforening.« Knud Fabricius havde selv været foreningens første sekretær og havde nu i mange år været dens formand. Og det var i ugen før på et bestyrelsesmøde blevet vedtaget at jeg skulle afløse magister J. O. Bro-Jørgensen som foreningens sekretær. I mit korte dagbogsnotat stod tilføjet: »Det er oprindelig Finks ide.«

Og den måtte være lanceret af stud.mag. Troels Fink i efteråret 1935. Allerede den gang blev der lyttet til hans råd. I november havde Bro-Jørgensen skrevet til Fabricius at han nu ønskede at samle sig om sine videnskabelige studier og derfor måtte afgive sekretærposten. Der var også brug for en afløser der »i langt højere grad end jeg har gjort det« kunne »følge med i Amtssamfundenes og Museernes Arbejde«. Hvorefter han henviste til mig som han »tilfældigvis« havde fået anbefalet som egnet emne til posten.

Når jeg på forhånd havde erklæret mig villig til eventuelt at påtage mig dette hver skete det nok for en del af økonomiske grunde. Vi havde lidt letsindigt lejet os ind i en dejlig, men dyr lejlighed. Jobbet var efter tidens forhold pænt honoreret. Det gav i årets løb noget mere end en ung museumsassistent

kunne påregne i en enkelt måned. Men dette var ikke afgørende. Jeg havde andre indtjeningsmuligheder »ved siden af«, trods arbejdsløsheden der ellers ramte nyudklækkede kandidater hårdt.

Nej, jeg fandt simpelthen udsigten tiltrækkende. Det samspil mellem videnskab og folkeoplysning som Dansk historisk Fællesforening formidlede, ikke mindst ved sine årsmøder hvor der var lejlighed til at udveksle erfaringer mellem fagfolk og amatører, fandt jeg ideelt, og foreningens tidsskrift *Fortid og Nutid* mente jeg kunne trænge til en ansigtsløftning. Det ville jeg gerne bidrage til.

I format og omfang var det et beskedent tidsskrift. Helt fra begyndelsen i 1914 havde det bragt otte ark årligt, redigeret af sekretæren under medvirkning af magister Chr. Axel Jensen fra Nationalmuseet og en anden forsker, fra 1921 Stednavneudvalgets leder Gunnar Knudsen. Med deres mangeårige erfaring måtte disse to mænd have krav på stor respekt og hensyntagen fra min side. Når det gjaldt magister Jensen faldt det mig på forhånd let. Jeg var knyttet til den samme afdeling på Nationalmuseet som han, og jeg nærede dyb hengivenhed for ham. Hvad Gunnar Knudsen angik havde Bro-Jørgensen, da jeg over for ham havde røbet mine planer vedrørende tidsskriftets fremtid, allerede i april 1936 skrevet til mig at jeg udmærket »kunne gå løs på« Knudsen »uden særlige formaliteter«.

2. Anmeldelserne

Begge medredaktørerne gik også straks med på mit krav om at alle bøger fremtidig skulle tilsendes sekretæren og derefter fordeles til de anmeldere redaktionen i hvert enkelt tilfælde udså. Tidsskriftet havde ganske vist i mine

forgængeres tid af og til bragt enkeltanmeldelser af bøger der var særlig grund til at fremhæve, men det havde mildt sagt haft et tilfældigt præg. Hovedvægten havde siden 1927 ligget på omfangsrige oversigtsartikler om »litteratur vedrørende almuekultur og folkeminder« og om topografisk litteratur. Ikke mindst den første rubrik, skrevet af autodidakten August F. Schmidt, var mig en torn i øjet. Jeg fandt hans bidrag ukritiske og overfladiske, og heri var magister Jensen ganske enig med mig. Men det var arvegods som Gunnar Knudsen holdt sin hånd over. Da kaptajn Otto Smith, der var mere habil som generalanmelder af den topografiske litteratur, døde i 1939 og kun i et enkelt hefte blev afløst af Gunnar Olsen, kom August F. Schmidts oversigter til at stå helt alene – hvad også magister Jensen fandt uholdbart. Men jeg måtte trækkes med ham til 1942.

Principielt var jeg dog ikke modstander af oversigtsanmeldelser. Allerede i 1940 havde jeg – med varm tilslutning fra magister Jensen – opfordret den unge arkæolog C. J. Becker til hvert andet år at lave en oversigt over litteratur om Danmarks forhistorie med Brøndsteds netop afsluttede trebindsværk om Danmarks oldtid som udgangspunkt. Det påtog han sig fra 1941 – og fortsatte dermed gennem tredive år. Det var nyttigt alene af den grund at litteratur om forhistorisk arkæologi ikke blev systematisk anmeldt andetsteds, men også på grund af Beckers overblik og modne dømmekraft. Hans oversigter faldt ganske i tråd med mit ønske: at skabe et tidsskrift der som helhed var præget af kvalitet.

Den plads som de to Smidter optog af tolvte binds 16½ ark – der kom i 1937–38 – omfattede 3½ ark sat med kompres, og det gav kun plads til 2½ ark anmeldelser af enkeltværker. De var til gengæld håndplukkede. Hver eneste skal nævnes her i kronologisk rækkefølge: Therkel Mathiassen anmeldte geologen V. Nordmanns bog om menneskets indvandring til Norden, Ellen Andersen Sigfrid Svenssons »Skånes folkdrakter«, F. Skrubbeltang Albert Olsens og Hans Jensens konkurrencebøger om Danmark-Norge i det 18. århundrede, Johannes Brøndsted

Gudmund Hatts folkeoplysende bog om landbruget i Danmarks oldtid, Axel Steensberg H. P. Hansen-Hernings »Løb og løbbinding« og et engelsksproget værk af Gösta Berg om slæder og vogne, C. J. Becker Carl S. Petersens forskningshistoriske bog om den nordiske arkæologiske barndom »Stenalder, Bronzealder, Jernalder«, Søren Alkærsig N. H. Jacobsens disputats om skibsfarten i det danske vadehav, Holger Hjelholt Axel Garboes bog om Agersø og Omø, Troels Fink Franz von Jessens nye håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie, og selv anmeldte jeg dri-stigt første bind af Brøndsteds Danmarks Oldtid. Hertil kom en oversigtsartikel – af de gode – skrevet af Johannes Lomholt-Thomsen om den litteratur om reformationen i Danmark som jubilæet i 1936 havde givet anledning til. Den linie som her var udstukket: at opfordre de kyndigste kræfter til at skrive kort og klart om nye, helst skelsættende eller banebrydende bøger, den søgtes siden fastholdt.

Også i det næste bind, fra 1939–40, blev der levnet 2½ ark til anmeldelser, denne gang skrevet af C. O. Bøggild Andersen, Bro-Jørgensen, Margrethe Christiansen, Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Chr. Axel Jensen, H. Lausten-Thomsen, Axel Steensberg og Kjeld Winding. To af disse anmeldelser, Margrethe Christiansens om bøger af Ellen Andersen og Margrethe Hald – og Lausten-Thomsens om J. S. Møllers bog om »Moder og barn i dansk folkeoverlevering«, var Chr. Axel Jensen ikke begejstret for. Det vidnede om hans sikre sans for den stil og tone der hørte hjemme i dette tidsskrift. Men den kunne man ikke altid på forhånd sikre sig at de forfattere, der var opfordret til at skrive, havde blik for. Trods betænkelighederne blev disse anmeldelser optaget i tidsskriftet.

3. Striden om vider og vedtægter

Værre var det med Johan Hvidtfeldts anmeldelse. Den unge arkivar havde behandlet en udgivelse som August F. Schmidt havde lavet af de gamle landsbyers vider og vedtægter. Det var en fortsættelse af de fire bind Poul Bjerger og Thyge Søgaard tidligere havde

fået trykt. Inden jeg kom til roret havde August F. Schmidt søgt Fællesforeningen om støtte til fortsættelsen. Den var lovet ham, men på betingelse af at han først indsendte og fik godkendt en udførlig plan om udgivelsesprincipperne. Den var indsendt, men ikke i en tilfredsstillende form. Og da han omsider indsendte det færdige manuskript fandt dr. Hjelholt som medlem af bestyrelsen det aldeles uanvendeligt. Han måtte bestemt fraråde at Fællesforeningen gav det støtte. Og det blev overdraget den nye sekretær at meddele Schmidt at bestyrelsen ikke ville støtte udgivelsen af hans vider og vedtægter. Det gjorde han næppe særlig nænsomt.

Da bogen alligevel kom ud i 1938 fik jeg overtalt Johan Hvidtfeldt til at anmelde den i Fortid og Nutid. I sit manuskript kritiserede han sagligt, men skarpt August F. Schmidts udgivelsesmetoder eller rettere mangel på samme. Jeg sendte anmeldelsen til medredaktørerne. Da Gunnar Knudsen havde læst den erklærede han at den kunne ikke optages i tidsskriftet, da den fældede staven over en udgivelse som bestyrelsen tidligere havde anbefalet. Det var nu en sandhed med modifikation, og magister Jensen holdt på at Hvidtfeldts anmeldelse måtte optages. Begge medredaktørerne var dog enige om at anmeldelsen måtte forelægges for den samlede bestyrelse. Den blev rundsendt og derefter behandlet i et bestyrelsesmøde den 1. maj 1939. Her var der enighed om at vel skulle anmeldelsen optages, men man pålagde redaktøren at få forfatteren til at mildne dens form. Det skete, og allerede 4. maj sendte Hvidtfeldt mig hvad han kaldte »den barberede pudel«.

Endnu i samme måned blev Hvidtfeldts anmeldelse trykt i tidsskriftet. Og omgående kom der et harmdirrende svar fra August F. Schmidt. Det havde en sådan form og et sådant indhold at jeg nægtede det optagelse. Jeg anførte principielle grunde, men begik den fejl ikke at rådføre mig med medredaktørerne. August F. Schmidt ville ikke give op og klagede til Gunnar Knudsen over min handling. I al oprigtighed meddelte han mig Knudsens reaktion, idet han citerede: »Anmeldelsen i Fortid og Nutid har jeg proteste-

ret imod. Jeg opnaaede ogsaa, at den kom til at cirkulere i Bestyrelsen, og at denne tog Stilling til Optagelsen, men jeg var syg den Dag, Bestyrelsesmødet blev holdt. Det blev vedtaget at faa Forf. til at stryge nogle slemme Ting, hvilket forhaabentlig ogsaa er sket. . . Men disse unge Historikere er Folk, som farer voldsomt frem. Der er ikke andet at gøre end at svare igen, synes jeg, og eventuelt føre Krigen over i Fjendens Land. Men De er jo en modig Mand, som nok ved at svare for Dem!«

Således opmuntret sendte August F. Schmidt mig påny sit svar, men stadig i en sådan form, så han måtte have det tilbage. Nu klagede Schmidt for anden gang til Gunnar Knudsen, og efter sommerferien hvor jeg havde været udenlands fik jeg et bekymret brev fra magister Jensen. Han forstod nok min vægring ved at tage Schmidts svar, men det burde have været forelagt medredaktørerne. Det erkendte jeg og svarede at nu måtte de træffe afgørelsen. Det førte til at Gunnar Knudsen skrev til Schmidt og bad ham mildne sit svar, men da jeg fik det kunne jeg ikke øjne nogen væsentlig ændring – og han fik det i hovedet igen.

Kort efter sendte August F. Schmidt mig sin obligate oversigtsartikel som straks gik videre til medredaktørerne. Magister Jensen fandt den så ringe at han skrev at det nu nok var bedst »at Schmidt faar et pænt concilium abeundi til næste Aar« (råd om at forsvinde).

Næste år begyndte med et bestyrelsesmøde hos professor Fabricius den 4. januar 1940. Siden jeg i efteråret 1937 var blevet lærer på Askov Højskole måtte juleferien udnyttes dertil. På trappen op til provstejligheden på Regensen betroede magister Jensen mig at Gunnar Knudsen var meget vred på mig. Og næppe var mødet begyndt – i professor Fabricius' formandstid var der aldrig dagsorden – før Gunnar Knudsen tog ordet og påtalte at »en viss ung højskolelærer« havde taget sig den frihed uden mandat fra sine medredaktører at afvise en fortjenstfuld medarbejders berettigede svar på »et bundretfærdigt og gemment Angreb«. Fremtidigt måtte der tilsendes medredaktørerne korrektur af alle indlæg, og retningslinierne for tidsskriftet

måtte behandles på særlige redaktionsmøder. Jeg indrømmede at jeg havde handlet overilet, men det var sket for at hævde tidsskriftets kvalitet og anseelse. Hertil bemærkede formanden, professor Fabricius, at man virkelig måtte stille sig det spørgsmål om August F. Schmidt fortsat kunne medvirke ved Fortid og Nutid. Magister Jensen gav ham ret heri, men det var en sag der måtte afgøres af den samlede redaktion.

Opgøret havde rensset luften. August F. Schmidt fik optaget sit svar i næste hefte, efterfulgt af en replik fra Johan Hvidtfeldt. Der blev fra nu af – trods de vanskelige rejseforhold under besættelsen – afholdt jævnlige redaktionsmøder i København, det første i magister Jensens hjem ved Søndermarken, det næste hos Knudsens i Charlottenlund, de følgende på Nationalmuseets restaurant og andre steder i hovedstaden. De fik altid et hyggeligt og fordrageligt forløb. I resten af min redaktørtid var der ingen kurrer på tråden inden for redaktionen.

Man kan bagefter spørge om jeg ikke havde givet August F. Schmidt for hård en medfart. Engang i 1938 havde han skrevet til mig: »Når man som jeg skriver Bøger under Af-savn og ellers i enhver Henseende bliver holdt ude fra det folkelige Arbejde, jeg i min Ungdom uddannede mig til, er det for hårdt også at blive hånlig og uretfærdig anmeldt i Tidsskrifter.« August F. Schmidt var en flittig og belæst forfatter. I sin artikel om ham i det nye biografiske leksikon oplyser Claus Bjørn at hans forfatterskab nåede op på mere end 80 »selvstændige publikationer« og langt over 5000 artikler, mange af dem med oplysninger af værdi. Men så usystematisk han behandlede sine emner skulle han nu aldrig have fået indgangskort til Fortid og Nutid.

4. Artiklerne

I tidsskriftets første hefte i 1914 havde den daværende redaktion med Knud Fabricius i spidsen fremlagt sit program. Det bestod af fem punkter: 1) »Korte, sammenfattende Vejledninger og Udsigter over den kulturhistoriske Forsknings nuværende Tilstand. . .« 2)

Meddelelser fra museer, biblioteker og arkiver om nyfund og nyordninger. 3) Anmeldelser, især af værker der kan tjene som forbilleder for lokalhistoriske arbejder. 4) Drøftelser mellem amtssamfundene om fælles opgaver. 5) Meddelelser fra omverdenen, især Norden og Tyskland, vedrørende lokal- og kulturhistorie.

Blandt disse felter fandt jeg det rimeligt at lægge særlig vægt på det første og det tredje. Hvad det andet felt angik var magister Jensens beretninger om Nationalmuseets anden afdeling og beretningerne fra Folkemuseet (nu 3. afdeling) forbilledlige, men de tog megen plads og var opgivet før min tid, på en viss måde erstattet af Nationalmuseets Arbejdsmark fra 1928. Det fjerde felt måtte fortrinsvis behandles i artikelform, men kunne også afspejles i mere udførlige mødereferater, det femte i anmeldelser.

Jeg syntes dog nok det første felt var blevet lovlig snævert afgrænset i 1914. Men jeg ønskede ikke at skræmme mine medredaktører med revolutionerende planer. Langs afsted ville jeg udvide artiklernes rækkevidde. Til det første hefte jeg redigerede, for året 1936, havde min forgænger opsparet to ark, og dem fik jeg Gudmund Hatt til at indlede med en spidsartikel om Oldtidens landsby i Danmark, bygget over hans egne epokegørende udgravninger af jyske jernalderhustomter. De var plantegnet med Axel Steensbergs streg – hvilket burde være anført i forbindelse med artiklen. Den kom året før Hatts egen bog om »Landbrug i Danmarks Oldtid«, og jeg syntes selv det var flot at kunne søsætte det første hefte under min redaktion med et bidrag hvor en af tidens største arkæologiske landevindinger blev belyst af dens egen opdager og udgraver.

Men jeg var også lumsk tilfreds med at denne artikel fra tidens førende videnskabsmand på dette felt blev efterfulgt af en indsendt artikel fra en højt begavet amatørarkæolog om et beslægtet emne. Den handlede om »Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst« og var forfattet af en vestjysk landsbylærer som jeg siden skulle få et nært samarbejde med i bestyrelsen for Ribe Amts historiske Samfund – H. K. Kristensen i Lunde. Det var en vel-

skrevet artikel, bygget på egne undersøgelser og anbefalet af Hatt til optagelse i tidsskriftet. Men den var ledsaget af en noget ubehjælpssom planskitse som jeg foreslog skulle rentegnes af Steensberg. Det skete, og det glemte H. K. Kristensen mig aldrig. Han kunne være blevet fornærmet, men han var rørende taknemlig for denne beskedne håndsrækning.

De følgende artikler var gengivelser af foredrag om »Lutherdom og Kirkekunst«, holdt i radioen af magister Jensen, og om »Resens Atlas Danicus«, holdt ved Fællesforeningens eget årsmøde i Næstved 1936 af Gunnar Knudsen. Alle artiklerne blev trykt med skudt korpus. Det var kun anmeldelserne og mødereferaterne der måtte tøjres med kompres.

5. Opgør med dr. Hjelholt

I det næste hefte – der udkom i april 1937 – skyldtes de vigtigste bidrag Holger Hjelholt, om den nylig stedfundne dansk-tyske arkivudveksling, og Axel Steensberg, om »Danske Plovtyper i Oldtid og Middelalder«. Men heftet kom til at fylde seks ark. Det gav den bekymrede kasserer i foreningen, dr. Hjelholt, anledning til i et brev til redaktøren at beklage at der nu kun blev to ark tilbage til det hefte der skulle udsendes med opkrævning til abonnenterne. »Men forhåbentlig vil De ikke ruinere mig aldeles«, sluttede han brevet. Fra det sommerhus ved Næsby Strand hvorfra jeg deltog i udgravningerne på Trelleborg svarede jeg:

»Jeg kan ikke undertrykke en vis Skuffelse over, at De i Stedet for at glæde Dem over dette smukke Hefte med de mange fortrinlige Bidrag med Deres eget i Spidsen og livligt, underholdende og oplysende Billedstof – allerede sørger over dette Efteraarshefte; hvad Opsparingen angaar, er det naturligvis sandt, at jeg kun har sparet $\frac{1}{4}$ Ark, men til Gengæld leverede min Forgænger i Embedet (for 1935) kun 6 Ark, hvor han skulde have leveret 8; saa jeg vilde nærmest opfatte Situationen saadan, at jeg maa se at oprette, hvad han i saa Henseende har forsømt, og indhente det manglende. Saa vil Foreningens Kasserer ved

Aarsmødet kunne pege paa dette indholdsrige Bind og sige: Vel er imod Forventning desværre Dr. Bobés planlagte o.s.v. ikke blevet til noget. . . men saa har vi dog publiceret »F. og N.«, – saa vi laver dog noget! (stort Bifald). – Det vilde være nedrigt af mig, om jeg tænkte paa at ruinere Dem. Jeg vil ikke ruinere nogen, men derimod berige – ved de gode Medarbejderes Hjælp – Læseverdenen. . . Kunde det ikke tænkes, at man kunde opfatte Bestemmelsen om de 8 Ark lidt elastisk, som = gennemsnitlig 8 Ark, saa man i Stedet for at hugge en Hæl og klippe en Taa, lod Tidsskriftet afspejle aktuelle Forhold, Flid og Dovenskab, alt eftersom de gør sig gældende. P.t. tilsyneladende Flid! – . . .«

Da det kom til stykket blev den frygtede overskridelse beskeden, kun på et halvt ark. Jeg husker ikke om det var ved denne lejlighed eller senere at dr. Hjelholt – der havde sit kontor ved siden af Rigsarkivets læsesal – kom hen til mig der tilbragte en stor del af min fritid med studier på læsesalen. Med dyb og langsom stemmeføring lød det: »Kandidat S., må jeg indbyde Dem til et måltid sammen med mig?« »Ja, tak, det var pænt af Dem, dr. H., men hvor skulle det være?« »Ja, har De et forslag, – jeg havde tænkt mig K.F.U.K.« Jeg dristede mig til at foreslå et mindre ydmygt sted, og det blev det. Ved en anden lejlighed, et årsmøde der blev afsluttet med udflugt til Eremitagen og efterfølgende frokost på Beaulieu ved Springforbi, var dr. Hjelholt selv forhindret i at være med, men tillidsfuldt havde han overdraget mig at vikariere som kasserer. Både under selve mødet og ved et forudgående kursus havde Gunnar Knudsen gjort en påskønnelsesværdig indsats, og jeg skønnede at vi begge fortjente at få et glas akvavit på foreningens regning. Jeg var jo da kasserer for en dag. Da jeg nogle dage senere afleverede kvitteringen til dr. Hjelholt på Rigsarkivet blev han meget misfornøjet: »At De, kandidat S., får et glas efter alt hvad De har gjort, det er i sin orden, men at hr. Knudsen, hvis formuesomstændigheder jeg kender, ikke kan betale sin snaps selv, det finder jeg ikke rimeligt.« Selvfølgelig tilbød jeg at betale hr. Knudsens genstand, men det fik jeg dog ikke lov til.

6. Opgør med dr. Brøndsted

I juni 1937 fandt det sjette nordiske arkæologmøde sted i Danmark. Dr. Brøndsted der ledede mødet ønskede ikke noget traditionelt indendørs møde, men bestilte busser til at køre deltagerne rundt i landet for at vise dem de epokegørende udgravninger der netop var kommet i gang i disse år: steder som Trelleborg, Ladbyskibet og Borremosefæstningen. Forinden var der dog en enkelt dag foredrag på Nationalmuseet. På turen rundt i landet blev deltagerne rundeligt beværtet i de store byer, f.eks. i Randers med en menu á la den nyopdagede Gudenåkultur. Men Aalborg var en skuffelse. Der så vi dr. Brøndsted sidde ved siden af en halvsur borgmester der kun serverede øl til anretningen. Så rejste dr. Brøndsted sig pludselig og, henvendt til borgmesteren ved sin side, mindede han højlydt om at det var en værdig syssel for arkæologer at finde begravede byer. Borgmesteren nikkede, – han følte nok at der nu kunne trænges til lidt underholdning for at lette den trykkede stemning. Dr. Brøndsted vendte sig påny mod værten med et beklagende blik i ølglasset: »Ak – hva vi to skal finde på i aften?« Løsningen kom med et brøl fra salen i Kilden: AKVAVIT! Nu havde borgmesteren intet valg, og stemningen var reddet.

Jeg deltog med iver i hele mødet, og efter foredragene i København havde jeg fra to af foredragsholderne sikret mig deres manuskripter til Fortid og Nutid. Der var vel næppe chance for at de kunne blive trykt andre steder, og de var netop ved deres kort-hed – det var 20 minutters foredrag – og ved deres klarhed velegnede til orientering for tidsskriftets læsere. Derfor fik efterårsheftet 1937 igen et arkæologisk indslag: Først Therkel Mathiassens foredrag om ældre stenalders problemer, dernæst H. C. Broholms studier over Danmarks bebyggelse i ældre bronzealder. Derefter fulgte andre artikler der sikrede balancen i heftet, om Videnskabernes Selskabs arkivkommission og om den nye fredningslov.

Jeg blev derfor noget overrasket, da dr. Brøndsted ved et påfølgende møde i Oldskriftselskabet kom hen til mig og med et

gennemtrængende blik spurgte mig: »Hør, min herre, vil De gøre Fortid og Nutid til et arkæologisk tidsskrift?« Det var jo ikke netop tonen fra Aalborg. Jeg måtte erkende at jeg burde have sikret mig hans billigelse som nordisk kongresleder inden jeg kaprede de to foredragsholdere. Måske havde det været Brøndsteds tanke at foredragene skulle indgå i en trykt beretning om mødet. Og nu var de gået til et tidsskrift af provinsielt tilsnit. Siden mit rusår havde jeg gjort tjeneste ved Nationalmuseet, haft arkæologisk speciale hos dr. Brøndsted, og han havde betroet mig at lave engelsk index til sit tidsskrift »Acta Archæologica«. Det var en køn måde at gengælde hans tillid på. Jeg forsikrede ham at jeg herefter nok skulle holde mig på måtten. Og dermed var det gode forhold mellem mester og lærling genoprettet.

7. Medarbejderne

Ser man tilbage på de i alt elleve årgange af tidsskriftet jeg har redigeret vil man bemærke at dets medarbejderstab består af to adskilte aldersgrupper. Det må indskydes at langt de fleste bidrag var bestilt arbejde – og bestilt af redaktøren. De to medredaktører fandt sig uden at kny i at jeg valgte stoffet og forfatterne, selv om de ind imellem på redaktionsmøderne selv kom med ideer og fik alle indlæg sendt til bedømmelse – eller så godt som alle indlæg. Der kunne undertiden være grænser for hvor længe Nielsen & Lydiches trykkeri kunne vente når tidsskriftet skulle ud inden en vis frist. Især over for indlæg der ikke var bestilte kunne det være en behagelighed for redaktøren, hvis de ikke duede, at henvise til medredaktørernes afvisende holdning. I et par tilfælde – der begge indtraf under besættelsen – afviste jeg dog uden at spørge medredaktørerne artikler. Den ene indeholdt en også i situationen betænkelig kritik af Hal Kochs værk om Danmarks kirke i den begyndende højmiddelalder. Den anden var skrevet af den indsigtfulde præst Svend Zachariassen og kritiserede Poul Nørlunds fremstilling af den liturgiske baggrund for de romanske kalkmalerier i hans og Egmont Linds værk herom som utilstrækkelig. Det var

nok forkert at jeg på egen hånd afviste disse artikler, og forfatterne tog mig det ilde op.

Skellet mellem de to nævnte aldersgrupper sætter jeg ved år 1900. Af de 48 artikler der blev trykt i Fortid og Nutid gennem disse elleve år – og her er det festskrift til Knud Fabricius der kom i 1945 og indgik i tidsskriftet ikke medregnet – var 23 skrevet af 20 forfattere født før 1900, 25 af 20 forfattere født i året 1900 eller senere.

Blandt de 20 »ældre« forfattere skal først nævnes foreningens to formænd i min tid, Knud Fabricius og Poul Nørlund. Inden for den gruppe der dækkede arkivområdet og landbohistorie: Holger Hjelholt, Axel Linvald, Hans Knudsen, H. H. Fussing og J. Ewens. Forhistorien var i de ældres gruppe repræsenteret af Therkel Mathiassen, H. C. Broholm, Margrethe Hald og Gudmund Hatt. Andre væsentlige felter var dækket af Chr. Axel Jensen, Gunnar Knudsen, botanikeren Knud Jessen og historikeren Albert Olsen – der som den første slog til lyd for oprettelse af et lokalhistorisk institut i 1942–43. Uden for videnskabsmændenes kreds var der artikler af de kyndige lokalhistorikere H. K. Kristensen og Albert Thomsen, af sønderjyden, amtslæge H. Lausten-Thomsen og af ingeniøren Vilhelm Marstrand der selv troede han var en stor videnskabsmand og gjorde tilværelsen besværlig for redaktøren. Endelig skal nævnes skolemanden W. Bracher der ihærdigt slog på tromme for samspil mellem skole og museum.

Men over halvdelen af artiklerne var skrevet af folk født i eller efter året 1900. De var altså knap nok landstingsvælgere i det år hvor jeg trådte til. I hvert fald havde ingen af dem haft lejlighed til at udnytte valgret til landstinget. Af de 20 unge forfattere tilhørte otte den såkaldte »historikergruppe« ved hvis hyppige møder historiske problemer var blevet gennemdrøftet. Under besættelsen var det denne gruppe der tog initiativet til den folkeoplysende serie »Vi og vor Fortid« og planlagde Historikergruppens Danmarkshistorie. Mon ikke deres bidrag til Fortid og Nutid har virket som en slags forskole hertil? De der skrev artikler til tidsskriftet skal nævnes her i alfabetisk orden: Troels Fink, Johan Hvidt-

feldt, Sigurd Jensen, Gunnar Olsen, Holger Rasmussen, Sigvard Skov, Fridlev Skrubbeltang og Axel Steensberg. Uden for denne kreds var der »unge« artikler af geologen Werner Christensen, skole- og museumsmanden Niels A. Christiansen, historikeren Albert Fabritius, stednavneforskeren Kristian Hald, etnologen Ella Jensen, etnologen Svend Jespersen, Poul Møller fra Arkivkommissionen, H. Norling-Christensen fra Nationalmuseet, lokalhistorikeren P. Rønn Christensen, Helge Søgaard fra Den gamle By, historikeren Frantz W. Wendt og landbohistorikeren Ole Widding.

Når det gjaldt anmeldelserne var de unges overvægt mere markant. I de år hvor jeg redigerede tidsskriftet rummede det 91 enkeltanmeldelser. Af dem var de 30 skrevet af 15 forfattere født før 1900, 61 eller mere end det dobbelte af 22 forfattere født i året 1900 eller senere. Ældst blandt de unge var atter her Fridlev Skrubbeltang der havde bidraget med syv anmeldelser. Født i samme år som han var folkemindeforskeren Inger Margrethe Boberg der kun stod for en enkelt – og skarp – anmeldelse af Lukmans skjoldungedisputats. Blandt »ældre« anmeldere havde Chr. Axel Jensen skrevet ikke mindre end 6 anmeldelser, Holger Hjelholt 4. Desuden var der anmeldelser af de solide lokalhistorikere Søren Alkærsig, C. Klitgaard, H. K. Kristensen og Albert Thomsen, af arkæologerne Johannes Brøndsted og Therkel Mathiassen, af historieprofessoren C. O. Bøggild-Andersen om skriftlæsningsbøger, og endvidere af den højtansete svenske økonomiske historiker Eli F. Heckscher, af kirkehistorikeren P. Severinsen, Ellen Andersen fra Nationalmuseet, kulturgeografen C. G. Feilberg og endelig af Lausten-Thomsen og Margrethe Christiansen fra Grundtvigs Højskole på Frederiksborg.

Men det var de unge der dominerede, især Historikergruppens folk. Af dem var der ikke mindre end 13. Det var, igen i alfabetisk orden, og hvor der er mere end én anmeldelse er tallet anført i parentes: Troels Fink (5), Hal-kjær Kristensen, Johan Hvidtfeldt (5), Sigurd Jensen, Hans Lassen (2), Johs. Lomholt-Thomsen (3), Gunnar Olsen(2), Holger Ras-

mussen, C. Rise Hansen (2), Skrubbeltrang (som nævnt 7), Roar Skovmand (8), Axel Steensberg (9) og Kjeld Winding (2). Når redaktøren selv har så højt et tal, skyldes det at han, når redaktionen skulle afsluttes, tit manglede en side eller to i at fylde arket ud, og så måtte han under pres fra trykkeriets leveringsfrist gøre det selv. Så valgte han en eller flere bøger fra det felt hvor han følte sig nogenlunde på hjemmebane. Der var altid nogle at vælge imellem blandt de efterhånden mange bøger der blev tilsendt fra forlagene og som nu alle blev opført på en ny bogliste på omslagets inderside.

Uden for Historikergruppens kreds var der ni anmeldere blandt de unge. Inger Margrethe Boberg er allerede nævnt, og hertil kom enkeltanmeldelser af C. J. Becker (5), Bro-Jørgensen, navneforskerne Rikard Hornby og Chr. Lisse, museumsmanden Svend Larsen, historielæreren Erik Lund, museumsmanden H. D. Schepelern og Frantz W. Wendt:

En særstilling inden for de årgange jeg redigerede indtog det festskrift der i august 1945 blev overrakt foreningens medstifter og Fortid og Nutids første redaktør Knud Fabricius på hans 70-årsdag. Her havde det været mig om at gøre at få hvervet en række af de lokale foregangsmænd der havde gjort en indsats inden for Fællesforeningens rammer. Ja, det var kun mænd den gang. De var mere end villige. Men de var alle landstingsvælgere. Det blev til et skrift på 228 sider, og blandt dets 16 forfattere var halvdelen lokalhistorikere uden universitetets blå stempel. Men deres bidrag var fuldt på højde med fagmændenes. Det virkede som en smuk bekræftelse på styrken i det nære samspil mellem fagfolk og amatører der foregik inden for Dansk historisk Fællesforenings rammer. Men når det gjaldt Fortid og Nutids normale indhold måtte jeg lægge vægt på at der her blev givet læserne solidt funderet faglig oplysning om fortiden, og det fortrinsvis med bistand af unge kræfter. Sådan tolkede jeg det fornemme navn som Hans Olrik i sin tid havde givet tidsskriftet: Fortid og Nutid. Og så ville jeg gerne – i Johannes V. Jensens ånd – bekræfte de raske i retten til riget.

Selve riget var i min redaktørtid kun dæk-

ket af to almene landsomfattende historiske tidsskrifter, det jeg redigerede og Historisk Tidsskrift der i årene indtil 1944 blev redigeret af Axel Linvald, derefter af Povl Bagge og Astrid Friis. Det bragte dobbelt så mange sider som Fortid og Nutid, i hele perioden fra 1936 til 1946 over 3000 mod Fortid og Nutids 1550 og mindre sider. I Historisk Tidsskrifts redaktion var man mere tøvende end i Fortid og Nutids med at lade de unge komme til. Hvor der i Fortid og Nutid blev åbnet plads for lige mange unge og »ældre« artikelforfattere var der blandt forfatterne af afhandlinger og de såkaldte småstykker i Historisk Tidsskrift i disse år 33 ældre og kun 20 unge, i det sidste bind fra 1945–46 endda 8 ældre og kun 2 unge. Men i løbet af det tiår der var gået havde ganske vist mange af de unge fra 1936 passeret »skels år og alder«. Og hvor forfatterne af anmeldelserne i Fortid og Nutid (bortset fra de to Smidter) fordelte sig mellem 15 ældre og 22 yngre var forholdet i Historisk Tidsskrift det omvendte: 68 ældre og 53 yngre. I det bind der var redigeret af Bagge og Astrid Friis var der dog 10 ældre og 12 yngre anmeldere. Men alt i alt var det store tidsskrifts porte ikke så lette at nå ind ad som Fortid og Nutids.

8. Emnernes fordeling

Det måtte naturligvis ligge redaktionen på sinde at få fordelt de emner tidsskriftet ville tage op i et nogenlunde rimeligt forhold til læserkredsens behov. Institutionerne og foreningerne fik tilsendt et antal eksemplarer i forhold til deres medlemsbidrag til Dansk historisk Fællesforening, og dertil kom direkte abonnenter og dem der købte tidsskriftet i boghandelen hvor det var i kommission hos Hagerups Forlag. I programmet fra 1914 havde man angivet at der skulle tages hensyn både til amtssamfundenes, arkivernes og museernes interesser. Derfor havde der lige fra begyndelsen siddet både arkivfolk og museumsmænd i redaktionen.

Da jeg tiltrådte redaktørposten var der netop sket et vældigt opsving i den forhistoriske arkæologi efter at Johannes Brøndsted i

1933 var blevet leder af Nationalmuseets 1. afdeling. Og da der under de foregående redaktører ikke var blevet ofret sideplads på oldtiden fandt jeg tiden inde til at give den en plads i solen. Det gjorde jeg også så eftertrykkeligt at det – som tidligere nævnt – fik dr. Brøndsted til at give mig en – i det foreliggende tilfælde – velfortjent røffel. Men iøvrigt tilstræbte jeg en rimelig balance mellem de forskellige områder. Det lykkedes dog ikke altid.

Ser man igen på årene 1936–46 som en helhed, fordeler artiklerne sig – bortset fra festskriftet til Fabricius 1945 – således på de forskellige områder, idet grænserne naturligvis af og til er flydende: Forhistorisk arkæologi 5, naturvidenskabens bidrag til arkæologi og historie 3, stednavne 2, etnologi 2, museumsforhold 7, arkivforhold 6, landbohistorie 7, forholdet mellem rigshistorie og lokalhistorie 2, opgaver vedrørende besættelsestidens historie 5. Den ret store rest vedrørte spredte, men væsentlige felter.

Særlig vægt lagde jeg på at tidsskriftet fik belyst områder hvor videnskaben havde taget nye og frugtbringende metoder i brug. For arkæologiens vedkommende gav det anledning til Gudmund Hatts tidligere nævnte artikel i den første årgang jeg redigerede. Den viste hvordan hans udgravninger og opmålinger af stolpehuller og digevoldinger havde afdækket hele landsbyer fra jernalderen og deres agersystem. Grundlæggende var også Axel Steensbergs pionerstudier i 1937 om plovtyperne i oldtid og middelalder. De førte til verdenshorisont. Hans datering af Tømmerbyploven måtte ganske vist senere revideres, da Kulstof 14-dateringen og dendrokronologien blev taget i brug herhjemme. Men to vigtige tidligere opdagede naturvidenskabelige metoder til gavn for arkæologien blev der gjort rede for i spidsartikler 1939 og 1940 hvor professor Knud Jessen i en afhandling om »Naturforholdene og Mennesket i Danmarks Oldtid« belyste pollenanalysens værdi som dateringsmiddel, og hvor afdelingsgeolog Werner Christensen – en broder til historikeren Aksel E. Christensen – i en artikel om »Fosfatanalysen i Arkæologiens Tjeneste« påviste at jordens fosforsyreindhold på en for-

bavsende enkel måde kunne afsløre hvor kort eller lang levetid en bosættelse i fortiden havde haft.

På landbohistoriens område var hovedforfatteren Fridlev Skrubbeltrang. Han havde netop i disse år haft sit gennembrud som førstemand på dette felt. En afhandling i 1938 af Sigurd Jensen om »Det 18. Aarhundredes Bondeskifter og deres Kildeværdi« gav ham anledning til året efter i sin artikel »Bondeskifter og Foldudbytte« skarpt at understrege kravene til kritisk holdning over for skifternes opgørelser der utvivlsomt ansatte foldudbyttet for lavt. Derefter fulgte i 1941 »Hoveriindberetninger som Kilde til dansk Landbohistorie« hvor han gjorde opmærksom på hidtil uudnyttede kilder til forståelse af et af 1700-årenes vigtigste sociale misforhold. Skrubbeltrang var også – som nævnt – en flittig anmelder, ikke blot af landbohistorisk litteratur. Hans felt var åbent.

På arkivområdet bragte Holger Hjelholt, Hans Knudsen og Johan Hvidtfeldt en række instruktive artikler. Hjelholt skrev om den nyttige dansk-tyske arkivudveksling der i al fordragelighed fandt sted i 1936. Og i 1943 belyste han privatarkivernes ordning og registrering. Forinden havde Poul Møller i 1937 gjort rede for den indsats der blev gjort af Videnskabernes Selskabs Arkivkommission hvis mål var at sikre privatarkiver. I festskriftet til Fabricius behandlede Hjelholt kilderne til de danske vandmøllers historie. Hans Knudsen udarbejdede og kommenterede i 1943 en registrering over »De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger«, og i festskriftet gjorde han rede for »Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier«. Johan Hvidtfeldt skrev i 1944 om »Borgerbøger«, fortegnelser over personer der havde vundet borgerskab. Det var en vigtig kildegruppe der fortjente udgivelse. De her nævnte afhandlinger har været til stor nytte for lokalhistorikerne.

Der var også artikler i disse årgange der vedrørte museerne, men – skønt jeg var startet som museumsmand – ikke i de første år af min redaktørtid. Ved årsmødet i København 1942 holdt Poul Nørlund som ny formand for foreningen et foredrag i anledning af Natio-

nalmuseets 50 års jubilæum, ganske vist mere navnets end samlingernes runde dag, og dette foredrag blev trykt som spidsartikel i samme år.

I de følgende år fulgte museumsartikler tæt på hinanden: Axel Steensberg berettede om Nationalmuseets energiske indsamling af bondekultursager i det foregående årti, og Svend Jespersen om dets etnologiske undersøgelser. I 1943 kom også Margrethe Halds foredrag ved Museumsforeningens årsmøde året før om soveskik og sengetøj, og det blev efterfulgt af Sigvard Skovs artikel om Københavns Snedkerlaugs tegninger der få år tidligere var blevet deponeret i Kunstindustrimuseet. Endnu samme år fik jeg Johs. Brøndsted overtalt til at anmelde Axel Steensbergs disputats om de gamle høstredskaber, en forkortet gengivelse af hans opposition ved doktorhandlingen på Københavns Universitet. Det var faktisk en hel artikel. Det følgende år, 1944, bragte tidsskriftet en afhandling om østjysk pottemageri af Helge Søgaard fra Den gamle By, nybagt doktor fra Aarhus Universitet. Dertil kom et foredrag Holger Rasmussen havde holdt ved Museumsforeningens årsmøde samme år om fiskeriet og museerne. Endelig var der allerede i 1943 efter forslag fra magister Jensen bragt artikler om forholdet mellem skolerne og museerne af W. Bracher og Niels A. Christiansen. De nye regler som var kommet fra undervisningsministeriet vedrørende de statsstøttede eller statsanerkendte lokalmuseer blev også trykt i tidsskriftet 1943.

Museerne var således kommet godt med, men lovlig sent. Og med slagside til København. Det mest kritiske tidspunkt for et styre er som bekendt når det prøver at forbedre sig. Måske havde jeg været lovlig tilbøjelig til at følge samme leveregel som Poul Nørlund spørgesfuldt og dog i alvor havde sluttet sit foredrag ved jubilæet 1942 med: »I en Virksomhed som Nationalmuseet er det ikke Organisationens indre Logik, men de rigtige Medarbejdere paa de rigtige Pladser, der er afgørende for Institutionens Trivsel. Som J. K. Lauridsen hængte sine Billeder op efter de forhaandenværende Søms Metode, saaledes maa Nationalmuseets Arbejde og Organisa-

tion til enhver Tid formes efter de forhaandenværende Kræfters Metode.«

De forhåndenværende kræfter havde været til stede i rigt mål når det gjaldt Fortid og Nutid. Men var de blevet rigtigt udnyttet af redaktionen inden for de knebne ark der stod til rådighed for tidsskriftet?

I november 1945 fik jeg et brev fra Svend Larsen, lederen af Odense Bys offentlige Samlinger, en ivrig talsmand for en styrkelse af provinsmuseernes selvstændighed og kvalitet. Han skrev at P. V. Glob havde en ide om at få lavet et selvstændigt tidsskrift for provinsmuseerne, men Svend Larsen ville foretrække at videreudvikle bestående tidsskrift-rækker. »Jeg kan ikke se rettere end at Fortid og Nutid uden større Vanskelighed maatte kunne komme til at udfylde den tomme Plads. Det vilde være ønskeligt, at det fik et større og mere præsentabelt Format og bedre papir. Det burde bevare Anmeldelser og Kritiker i samme Omfang som nu, men det burde yderligere indeholde Publikationer af almen Interesse fra Arkiver og Museer. Efter at Aarbøger for nordisk Oldkyndighed helt – eller saa godt som helt – har begrænset sig til den forhistoriske Tid, savner vi et Sted, hvor ogsaa andre Emner kan behandles. Ikke mindst nu, hvor Københavns Universitet helt har solgt sin Sjæl til den økonomiske Historieopfattelse, vilde det være en nærliggende Opgave for Fortid og Nutid at tage sig af den kulturhistoriske Forskning, som ogsaa bliver totalt forsømt af Historisk Tidsskrift, og som Kulturminderne kun tager sig af for Københavns Vedkommende. Jeg vilde ønske, at De vilde prøve, om der ikke er en Mulighed for en saadan Udvidelse af Rammerne for Fortid og Nutid.«

I mit svar stod at jeg ville forelægge hans tanker på næste redaktionsmøde. De blev også drøftet i bestyrelsen og stærkt bakket op af dr. Nørlund. Det var medvirkende til at Svend Larsen snart efter kom ind i redaktionsudvalget.

9. Afløsning

Allerede to år efter at jeg havde påtaget mig sekretær- og redaktørhvervet kom jeg ved repræsentantmødets middag i restaurant Karnappen i samtale med den jævnaldrende arkivar Johan Hvidtfeldt. Vi fulgtes efter middagen hen ad Strøget og om ad Nikolaj Kirke, og her kom han nærmere ind på de opgaver han mente Fællesforeningen skulle tage op. Da gik det op for mig at hans dynamiske ideer gjorde ham selvskrevet til at afløse mig på sekretærposten – når tiden var inde.

I november 1941 skrev han til mig at når han var nået til ende med presserende opgaver han var i gang med, kunne han godt tænke sig »at vie Fortid og Nutid – et af vore bedste historiske tidsskrifter – en del interesse. Jeg har visse ideer, som jeg synes det kunde være interessant at gøre rede for og faa belyst nærmere i Fortid og Nutid. Det drejer sig om samarbejdet mellem »rigshistorikere« og lokalhistorikere, formerne derfor og nytten deraf. Jeg holdt et foredrag derom i efteråret. Kun løst skitseret, men jeg kunde altsaa tænke mig at uddybe det nærmere engang.«

Lejligheden dertil kom ved repræsentantmødet 1942. I sit foredrag om samarbejdet mellem rigshistorikere og lokalhistorikere slog han til lyd for at Fællesforeningen skulle se at få udarbejdet »en detaljeret oversigt over de emner, som lokalhistorien kan behandle til gavn for den almindelige historie«. To år senere blev planen for den »Håndbog for danske lokalhistorikere« der udkom i årene 1952–56 under Hvidtfeldts redaktion

vedtaget, og jeg kom med i det udvalg under dr. Nørlunds forsæde som forberedte den. Jeg husker den aften efter befrielsen 1945 i Nørlunds hjem, Nationalmuseets daværende direktørbolig i Ny Vestergade, hvor planen om det ledsagende realleksikon blev gennemgået i detaljer og medarbejderne udpeget. Her blev både Nørlund og jeg overbevist om at tiden nu måtte være inde til at Hvidtfeldt indtrådte som sekretær i mit sted.

Dr. Nørlund gik som foreningens formand aldrig i små sko. Gang på gang bemærkede han – både ved bestyrelsesmøderne på Nationalmuseet og på årsmøderne – at Fortid og Nutid nok var et velredigeret tidsskrift, ikke mindst med dets oplysende anmeldelser, men han fandt både dets format og omfang for beskedent. Da Hvidtfeldt efter årsmødet i Helsingør 1946 overtog redaktionen varede det ikke længe inden begge dele blev ændret.

Dr. Nørlund døde allerede i 1951, og nu blev Hvidtfeldt formand. Jørgen Paulsen fra Frederiksborgmuseet overtog sekretær- og redaktørposten. Hvidtfeldt og jeg blev medredaktører sammen med Svend Larsen fra Odense. Jeg deltog dog ikke med samme ildhu i redaktionen som mine forgængere magister Jensen og Gunnar Knudsen. Jeg følte mig tryk ved at de retningslinier som i forståelse med dem havde præget tiåret 1936–46 blev fastholdt under vore efterfølgere – og ved at unge kræfter nu gav Fortid og Nutid en ny ansigtsløftning.

Aktgrundlaget for ovenstående fremstilling findes i Dansk historisk Fællesforenings årgangsordnede arkiv i Rigsarkivet.

Studiet af Danmarks historie før og nu

Af Knud Fabricius¹

Naar der tales om »Studiet af dansk Historie før og nu«, melder Navnet Kr. Erslev sig. Er det Tiden forud for Erslev, som er »før«, og Erslev med hans Efterfølgere, som er »nu«? Eller betegner Erslev det fortidige Standpunkt, og hans Efterfølgere Nuet? Eller er det endelig Tale om tre Stadier: Tiden før Erslev, Erslev og hans Efterfølgere?

Lad det straks være sagt, at det er i den sidste, den tredje, Betydning, jeg her anvender Sætningen.

Erslev betegner unægtelig her i Landet en Milepæl, naar Talen er om historisk Metode. Det er rigtigt nok, at han har Forløbere, ikke alene A. D. Jørgensen og C. Paludan-Müller, men den 150 Aar ældre Hans Gram, var inde paa de samme Tanker. Det er ikke så underligt, naar man tænker paa, hvor enkle, ja selvindlysende de i Virkeligheden er. Men Sagen er, at et er Teori, et andet Praksis. Mange Historikere vilde forud for Erslev være enige om, at en yngre Kilde i Værdi almindeligt burde staa tilbage for en ældre, endnu mere for en samtidig, og allermest for et Øjenvidnes Beretning om selve Begivenheden. Eller de vilde være gaaet ind paa, at en Efterretning ikke bliver bedre afhjælet for os, fordi vi finder den afskrevet hos den ene Forfatter efter den anden. Men naar man kom til Praksis, faldt man som oftest for Fristelsen til at ville redde en meget senere Kilde, hvis den indeholdt interessante, maleriske Træk, som ikke stod at finde i de ældre og samtidige Kilder. Saa gjorde man alle mulige Kunstspring for at paavise, at det ikke var umuligt, at disse Træk i den senere Kilde kunde være rigtige. Men Videnskaben beskæftiger sig ikke med det mulige, men med det visse, det vi »véd« – deraf Navnet »Viden-

skab« –; i det højeste kan den strække sig til at syle med Sandsynlighed, naar Vished ikke kan opnaas.

Det er Erslevs uvisnelige Fortjeneste at have faaet de Forskningsprinciper, som han desuden bragte i System, knæsatte i Praksis. Efter Erslev har enhver Videnskabsmand, hvad enten han var Fagmand eller Amatør, d. v. s. enhver Historiker, som vilde arbejde selvstændigt med Materialet og ikke indskrænke sig til at skrive sine Forgængeres Resultater af – været nødt til at »bestemme sine Kilders Oprindelse og Ægthed«. Der er her af Erslev gjort en Landvinding, der ikke senere kan gaa tabt.

Nu er der hertil at sige, at Kildekritikens Principper ikke var de samme for Erslev hele hans Liv igennem. 40 Aar gammel formulerede han dem 1892 i sit grundlæggende lille Skrift »Grundsætninger for historisk Kildekritik«. Disse 1½ Ark blev i Virkeligheden de danske Historikers »lille Katekismus«. Han holder sig heri til Kildekritiken og lader i det væsentlige Realkritiken ligge. I sin Kildekritik deler han Historiens Kilder i »Levninger« og »Beretninger«, og bestemmer de første som 1) alle Frembringelser af Fortidens Mennesker, og som 2) Resterne af Fortidens Mennesker og den dem omgivende Natur. I Modsetning hertil er Beretningerne 1) dels de historiske Fortællinger (herunder ogsaa Billeder), 2) dels Mindesmærker (Indskrifter, Monumenter og Medaljer etc.). Det første er objektive Kilder, mens Beretningerne subjektive; thi ved disse skyder Fortælleren sig altid ind mellem Begivenheden og os som et Mellemled. »Naturligvis er enhver Beretning tillige en Levning«, men den er det vedrørende Fortælleren, ikke angaaende Begivenheden.

1. Indledningsforedrag ved historisk Studiekursus i København Oktober 1937. I Marts 1938 forelagt i Historiska Föreningen i Helsingfors.

Det er Beretningerne, som Erslev qua Midlaldershistoriker har størst Interesse for, og han vier derfor Hovedparten af sin Pjèce til at paavise Grundforskellen mellem sekundære og primære Kilder og mellem Førstehaands- og Andenhaandsvidner. En sekundær Kilde er værdiløs for Historikeren, fordi den kun refererer, hvad vi andet Steds fra kender, og den kan derfor simpelthen udskydes ved Studiet. En primær Kilde indeholder derimod noget, som vi her finder fortalt for os for første Gang. Men heri ligger ingenlunde, at en primær Kilde behøver at stamme fra et Førstehaandsvidne. Utallige primære Kilder stammer netop fra Forfattere, der har deres Viden om den skildrede Begivenhed fra en Mellemmand. Kun ved Førstehaandsvidnet, »som har sin Kundskab fra sig selv«, er vi virkelig heldigt stillede, vel at mærke, hvis han da har Evnen og Viljen til at beskrive korrekt, hvad han har oplevet.

Jeg har her i store Træk gengivet Hovedlinjerne i den kildekritiske Metode, som jeg blandt andre studerende modtog ved at sidde ved Mesterens Fødder. Naar man tænker sig disse Principer anvendt paa historisk Materiale, f. Eks. om Erik Glippings Drab eller Slaget paa Falen, vil man forstaa, hvorledes Halvfemsernes akademiske Ungdom kunde føle et nyt Virkefelt, ja en ny Verden aabne sig for dem. Det var en Intelligensskærping, man var ude for under Øvelserne under Mesterens Ledelse, og naar man strømmede ud fra dem, var man i en Stemning, der maaske kan sammenlignes med en mild Rus af Champagne.

19 Aar senere, da Forfatteren nærmede sig de Treds, udkom »Grundsætningerne« i en ny og udvidet Udgave med Titlen »Historisk Teknik« (1911). Det kan ikke nægtes, at Erslev herved beredte sine Elever en Overraskelse. Det var forud bekendt, at hans Principer for ham selv var i Støbeskeen; det var saaledes fremgaaet af en Drøftelse i »Historisk Samfund«, hvori navnlig Professor A. B. Drachmann havde deltaget. Drachmann var især kommet ind paa Kildekritiken ved sin Syslen med Roms ældste Historie. Da man nu saa Resultatet paa Tryk, laa det nær at slutte, at

det var Tankeudvekslingen med den klassiske Filolog, som havde paavirket Erslev til at modificere sine oprindelige Meninger. Han begyndte med at definere Begrebet »Historie« som et dobbelt; dels som »Fortællingen og Kundskaben om, hvad der er sket«, dels som »selve dette skete«. Dette hang efter Erslevs Anskuelse sammen med, at »Fortidens Historie egentlig kun eksisterer ved Historikerne«. Heri saa han en Forskel fra Naturvidenskabens. »Træer og Blomster vilde vi se, selv om der ikke var Botanikere; Tordenvejret raser, hvad enten der er Fysikere eller ikke. Men uden Historikere . . . vilde Fortiden ikke være til for os«.

Der synes mig at være det Svar at give paa denne Skepsis, at Erslev her netop forveksler de to forskellige Betydninger af Ordet »Historie«, som han selv har gjort opmærksom paa. Det danske Folk bærer den Dag i Dag sit Præg af Fortidens Begivenheder, f. Eks. i sit Syn paa sin Udenrigspolitik, i sin sociale og forfatningsmæssige Indstilling og i sine Institutioner, saa at det maa siges, at Fortiden ogsaa uden om Historikerne er en Realitet for os. Den har givet vort Folk en væsentlig Del af dets nationale Kultur. Og hvad den historiske Videnskab angaar, er ogsaa Træer og Blomster – videnskabeligt talt – for os »tavse« (for at bruge Erslevs Ord om de historiske Fortidslevninger), og selv om man maaske ikke vil kalde hans Tordenvej for tavst, er det Videnskabens, som lader os forstaa det Sprog, som Tordenen taler. Det gælder om Historiens, som om Naturvidenskabens Objekter, at de i høj Grad »er til for os«, selv om de ikke behandles videnskabeligt. Den læge Læser, som tager en Flintekile eller en Mønt i Haanden, eller som gennemlæser Sakse eller Herodot eller Bismarcks »Gedanken und Erinnerung«, danner sig et Billede af Indholdet, foruden at han naturligtvis får en aandelig Berigelse ved at sysle dermed. Han er i dette Øjeblik i Virkeligheden »Historiker«. Hvis det ikke var Tilfældet, vilde Erslev vel ikke selv have staaet som Medlem af Bestyrelsen for »Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse«, der havde til Formaal at give Lægmændene det historiske Raastof i Haanden. Men det rigtige i Erslevs Betragtning er,

at det Billede, som den ikke-skolede Historiker faar ved at sysle med Raastoffet, i større eller mindre Grad er behæftet med Fejl. Den videnskabelige Metode kan fjerne en Del af disse Fejl, og heri søger den sin Eksistensberettigelse. Men lige saa lidt som Amatøren, kan Faghistorikeren skabe det objektive Billede. Han er ikke Fotograf; men Kunstner.

Fra at behandle Ordet »Historie« i dets dobbelte Betydning gik Erslev derefter over til nærmere at undersøge Historikerens Studiefelt og Materiale. Han bestemte – med Rette – det første som »Livet i Stat og Samfund«, han føjede hertil, at Historikeren ikke kan iagttage dette »umiddelbart«. Men han fortsatte derpaa med disse Ord: »Det ejendommelige ved den historiske Iagttagelse ligger vel egentlig i, at den ikke lader sig gentage, saavist som den historiske Tildragelse ikke kommer igen«.

Man ser her det ejendommelige ved den Erslevske Historieopfattelse, at den udelukkende regner med den politiske Historie, med Tildragelsernes, og Begivenhedernes, Historie. Det maa straks bemærkes, at han har dette Syn tilfælles med sin Tid, og at det først i vort Aarhundrede er blevet Historikerne klart, at andre Grene af Historien, alt, hvad der sammenfattes under Navnet »Kulturhistorie«, er lige saa betydningsfuldt som den politiske Historie. Historien er ikke alene Læren om de enkelte »Tildragelser«, Begivenheder; den handler lige saa fuldt om »Tilstande«. Det er ganske vist, at vi heller ikke kan betragte disse »umiddelbart«. Men naar vi studerer Administrationens, Borgerstandens eller Landbrugets Historie, bygger vi ikke alene paa en anden Art af Materiale, men spørger om noget helt andet, end hvad der falder ind under Begivenhedshistorie.

Den sidste sysler f. Eks. med Kongemordet i Roskilde, Triplealliancens Tilblivelse eller Verdenskrigens Udbrud. Men naar vi undersøger Borgmesterstillingens Historie i en eller anden By eller Plovens Udvikling, har vi ikke at gøre med enkelte »Begivenheder« eller »Tildragelser, men med hele Rækker af Begivenheder, saa at det ikke er af afgørende Betydning for os, at den enkelte Tildragelse »ikke kommer igen«. Kulturhistoriske Begi-

venheder, som Pløjning og Vaabensvingning, gentages forøvrigt ustandseligt. Her skal endda lades uomtalt, at det kulturhistoriske Studium i Modsætning til det politisk-historiske først og fremmest bygger paa Levningerne, som vi kan iagttage saa meget som helst uden indskudte Mellemmænd; f. Eks. de Oldtidsagre, Prof. Hatt har studeret, og de Plove, som findes bevarede i Museerne.

Lad mig anføre et Eksempel: Hvis jeg vil studere Kronbøndernes Landgildeafgifter i Skanderborg Len paa Christian IV.'s Tid, bestiller jeg i Rigsarkivet en Række Pakker af Lensregnskaber, som indeholder Jordebøgerne over det kgl. Gods i det paagældende Len gennem en lang, sammenhængende Aarrække. Sæt nu, at jeg heri i Løbet af 20 fortløbende Aar finder, at Bonden Mads Jensen i Hvilsted Sogn 20 Gange staar anført med samme Landgilde, men at i det 21de Aar hans Navn forsvinder og erstattes med Christen Madsen, samtidig med at Afgiften forhøjes eller sænkes. Jeg har da med en til Vished grænsende Sandsynlighed Lov til at slutte: 1) at Mads Jensen som Jordbruger er blevet afløst af sin Søn; 2) at Landgilden havde været uændret i hele den første Jordbrugers Tid; 3) at man har benyttet Lejligheden ved hans Afgang til at forandre den. Den eneste Tvivl, jeg mulig kan nære, er om Jordebogen er blevet holdt helt à jour, om Mads Jensen maaske var fraaadt, noget før Jordebogen blev rettet. Men dette er usandsynligt, da alt taler for, at Opkræveren havde en personlig Interesse i at opgive rigtigt Navn. Thi en ny Jordbruger skulde i sit første Besiddelsesaar yde en Indfæstning ekstra.

Her har jeg altsaa en Række Tildragelser af samme Art, eller – rettere sagt – den samme Tildragelse gentaget 20 Gange, nemlig at Mads Jensen betaler sin Landgilde. Den enkelte »Tildragelse« kommer ganske vist ikke igen, men en med den identisk Tildragelse vender atter og atter tilbage, og det kan ikke betegnes som en tilladelig Skepsis at betvivle: 1) at Landgilden har været uforandret i den samme Besidders Levetid, og 2) at den er bleven betalt af den paagældende Mand gennem den nævnte Række af Aar. Dette sidste fremgaar af Lensregnskabets Slutsum. Thi

man vil vel ikke paastaa, at Lensmanden af sin egen Lomme skulde have indbetalt de summer til Rentekamret, som han selv opgiver at have hævet af Bønderne?

Et andet Eksempel: Plovens Udviklingshistorie. Jeg har her til Raadighed for mine Studier: 1) En Række bevarede Plove og Rester af Plove – hvis Alder jeg ofte kan bestemme ved geologisk Fastsættelse af de Jordlag, hvori de er fundne (Pollenanalyse); – 2) en Række Meddelelser af literær eller billedlig Karakter, hvori Plove og Pløjning omtales i ganske tendensløse Forbindelser. De enkelte Aldersbestemmelser for bevarede Plove kan maaske svinge inden for to Tidsgrænser, men Rækkefølgen fremgaar af Loven om Udvikling fra mindre praktiske til stedse mere praktiske Former (Hjulploven maa være senere end Ard'en; Svingploven end Hjulploven). Sammenhængen er en Garanti for Helhedsrækkens Korrekthed, selv om de enkelte Led kan være underkastede en vis Usikkerhed. Ogsaa i denne Henseende skiller Kulturhistorien sig ud fra den politiske Historie, saa sandt som den sidste ingenlunde frembyder Billedet af en Udvikling fra lavere til højere Former.

Den største Overraskelse, som Erslev bød sine Elever i 1911, var dog sikkert, at han nu brød Staven over det, der var selve Kærnen i hans lille Bog fra 1892: Den principielle Modsætning mellem Levninger og Beretninger. Hans Ord herom er følgende:

»Det er klart, at hver eneste Beretning tillige er en Lævning; hvad Sakse fortæller om de Danskes Bedrifter, er Beretninger, men selve hans Værk er en Lævning fra Valdemarstiden. Hermed falder allerede Tvedelingen til Jorden«. Sagen er ifølge Erslev i Virkeligheden den, at »det er Historikeren, der snart bruger Kilden som Beretning, snart udnytter den som Lævning, eller rettere Frembringelse«.

I og for sig havde Erslev jo allerede 1892 haft Blik for, at enhver Beretning tillige er en Lævning, men han havde den Gang med Rette tilføjet, at den kun var det vedrørende Fortælleren (se S. 146). Nu var han altsaa naaet til at skære Levninger og beretninger over een

Kam. I Modsætning hertil opstillede han et nyt Inddelingsprincip med 3 Klasser. 1) Levninger af Fortidens Mennesker og den dem omgivende Natur; 2) Frembringelser af Fortidens Mennesker af hvad Art de saa er; 3) Nutidslivet, for så vidt det tillader Tilbageslutninger til Fortidens Begivenheder.

Her er altsaa »Levninger« i Erslevs tidligere Betydning fordelt paa Klasse 1 og 2, dog overvejende til den sidste, da det jo kun er antropologiske Rester, som henhører til første Klasse. »Beretningerne« staar derimod alle i 2den Klasse.

Det tør vistnok siges, at denne Inddeling ikke er nogen virkelig praktisk Inddeling, da det er de færreste Tilfælde, hvor Historikeren vil kunne bygge noget større enten på Rester af Mennesket og Naturen, eller paa Tilbageslutninger fra Nutidslivet. Men hvis alle vore Kilder henføres til een Klasse, staar vi i Virkeligheden systematisk set uden alle Hjælpe-midler; een Klasse er det samme som ingen Klasse. Lad os da se paa, om der virkelig er nogen Grund til at forkaste Erslevs gamle Inddeling i »Levninger« og »Beretninger«. Erslev indrømmer selv 1911, at man inden for hans 2den Klasse kan udsondre de Kilder, »der indeholder en eller anden Meddelelse fra Frembringeren«, de »talende Kilder«.

Det mest slaaende Eksempel paa Væsensforskellen mellem »Levninger« og »Beretninger«, som Erslev anførte 1892, er sikkert Kilderne til det stockholmske Blodbads Forhistorie. Der findes her dels en Dom over de anklagede af 8. November 1520; dels en Beretning af nogle af disse Dommere, forfattet nogle Aar senere. Det første er altsaa en Lævning, den sidste en Beretning, og de stemmer daarligt overens i Indholdet. Men at Dommen er blevet afsagt, kan vi ikke betvivle; det fremgaar af, at vi kan tage den originale Dom i Haanden. Naar derfor Dommerne i deres senere Beretning søger at give det Udseende af, at de ingen Dom har fældet, er dette positiv Usandhed. Det er muligt, at Dommen indeholder urigtige Træk, at den slet ikke indeholder Kongens Grunde (de psykologiske Motiver) til Henrettelsen. Men er end de anførte Grunde (Svenskernes Kætteri) omdiskutable, er det dog sikkert, at Konklusionen

er det retslige Grundlag, hvorpaa Henrettelsen har fundet Sted. Levningen, Dommen, har her vist sig væsensforskellig fra Beretningen, fordi den er en Rest af selve Datidens Liv, der er bevaret for os, Beretningen er kun en Fortælling om Datidens Liv. Der foreligger her en Kvalitetsforskel.

Et andet Eksempel! Til Forstaaelsen af den atheniensiske Statsmand Solons Møntreform for 2500 Aar siden har vi to Slags Kilder. Af Beretningerne siger en (Androtion), at Solon foretog en Inflation for at lette Landboernes Gæld (»de betalte det samme i Tal, men mindre i Værdi«); en anden Beretning (Aristoteles) gaar ud paa, at Møntforandringen først fandt Sted efter Gældens Ophævelse; en tredje (Plutarch) bestrider overhovedet Møntreduktionen. Her staar Fortælling mod Fortælling, uden at vi ud herfra kan naa til sikker Erkendelse. Men vi har ogsaa en anden Art Kilder: Levningerne, selve de bevarede Mønter, som viser, at en Inflation maa have fundet Sted.² Det bliver ud fra dette sikre Faktum vor Opgave, at søge at forklare dette, enten som et Middel til at lette Gælden eller til noget helt andet, nemlig til at forøge Industriporten i den følgende Tid. Vi har atter her set, at Levningen er Nedslaget af Fortidens Liv og Virksomhed, hvad enten det er Bygninger, Redskaber, Mønter, dokumenter eller Breve, og hvis den har Tendens – som Stockholmsdommen –, sigter denne paa Samtiden, ikke paa den historisk interesserede Eftertid.

Erslevs Hovedindvending mod Adskillelsen mellem Levninger og Beretninger var jo, at enhver Beretning ogsaa er en Levning. Men naar vi for at følge hans Anvisning, ser paa Saksens Beretninger bliver vi straks klare over, at de som Regel er Levninger til at belyse en helt anden Tid, end den hvormod Fortællingen handler. Saksens Beretning om Knud den Hellige er ganske rigtig en Levning fra Valdemarstiden 100 Aar senere og viser os dennes idealer og Tænkemaade. Men disse to Ting har intet med hinanden at gøre. Og selv

hvor Beretning og Levning hos ham belyser samme Tid, drejer det sig om helt forskellige Emner; Saksens Fortælling om Absalons Valg til Ærkebisp er ogsaa en Levning til Belysning af kirkelig Kultur og Tankegang paa samme Tid. Men det er to ganske forskellige Spørgsmål, man her stiller. Dette havde Erslev selvfølgelig Blik for, som vi tidligere hørte (S. 151 midtpaa). Men dette er dog ikke noget betydningsløst, og der er da heller ikke noget underligt i, at det samme Stof kan bruges paa ganske forskellig Maade. Leonora Christinas »Jammersminde« er en Beretning om hendes Fangenskab, men det er tillige en Levning fra hende som det 17de Aarhundredes Menneske, der belyser hendes Sjæl, Sprog og Skrift og som endelig kan bruges til Studium af Datidens tekniske Hjælpemidler (Papir, Skrift etc.).

Jeg kan derfor kun beklage, at Erslev 1911 lod den skarpe Delingslinje mellem de historiske Kilders Art og Væsen falde, som han tidligere havde opretholdt, og jeg må stille mig paa den 40aarige Erslevs Side over for den 60aarige Erslev og hævde, at Delingen i »Levninger« og »Beretninger« bør opretholdes som en sund metodisk Skillelinje. Snarere end at opgive den, vilde jeg forsøge at udbygge den yderligere ved at forsøge, om der ikke inden for de to Klasser skulde kunne paapeges andre Delingslinjer af praktisk Betydning. En saadan Skillestreg finder jeg i Begrebet Tendens, hvorved jeg forstaar alle træk, som føjes til de blotte Kendsgerninger for at paavirke Modtageren (eller Læseren) af disse i en Retning, som Frembringeren (eller Forfatteren) har Interesse af at fremkalde. Det synes mig tydeligt, at medens inden for Levningerne Rester af Mennesket og dets Brugsgenstande, Bygninger, Agre, Rester af Naturen, primitive Levninger i Nutidslivet, Jordebøger, Regnskaber m. m. maa betegnes som tendensløse, er der andre Levninger, hvormod dette ikke gælder. Medaljen kan have en Tendens i Portrættets Træk, i tilføjede Appendikser (Vaabenskjolde o.l.), eller i Indskriften;

2. En Klasse Mønter (med Amfora paa Forsiden og inkus Bagside) omfatter 10 Typer med en Vægt, svingende mellem 11,13 og 12,37 Gram; en anden Klasse (med samme Møntbillede) bestaar af 3 Typer med Vægten 7,97–8,60 Gram.

Dokumentet og Traktaten kan være tendentiøs i Motiveringen for Retshandelen eller for det traktatmæssigt afsluttede. Denne Tendens er dog – i Modsætning til ved Beretningerne – vendt mod Samtiden, ikke mod Eftertiden, og i alle Tilfælde gælder det, som vi saa ved Stockholmsdommen, at Kilden har en forskellig Karakter fra Beretningen, idet den ved sin Udstedelse er et uigendriveligt Vidnesbyrd om, at en Begivenhed har fundet Sted. Dette er Beretningen ikke.

Jeg har opholdt mig så længe ved disse metodiske Spørgsmaal for at vise, at Tiden efter Erslev heller ikke er gaaet sporløs hen paa dette grundlæggende Omraade. Det staar tilbage i de færrest mulige Træk at paa-vise, om der ogsaa paa andre Omraader er en Forskel paa Studiet af Danmarks Historie før og nu.

Først Omfanget. Det er ikke blot en uhyre Forøgelse af det historiske Materiale, der er sket, ved at nyt Kildestof er blevet styrtet ud over Forskerne – som Hvede i en Skibslast –, uden at disse har faaet Tid til at bearbejde det i Fremstillinger, selv om det maaske i Udgaverne er blevet ordnet paa nødtørftig Maade. Vigtigere end dette er det dog, at helt nye Studieomraader er aabnede for Forskerne i dette Aarhundrede. I 1880erne havde man faaet Blik for »Kulturhistorie« i den af Troels-Lund anvendte Betydning af Ordet, nemlig dels som Skildring af den materielle Kultur (Husets, Klædedragtens, Madens Historie), dels som en Fremstilling af Menneskets Liv fra Vuggen til Graven. Den første Repræsentant herfor paa dansk Grund var i Virkeligheden Allen i hans »De tre nordiske Rigers Historie«, hvori han til den meget brede Skildring af den politiske Historie har føjet et lille og ikke meget dybtgaaende Bind, der indføjedes ved Kulminationen af Christiern II.'s Regering 1520. Videre gik Erslev og Fridericia, der i deres Bind af »Danmarks Riges Historie« (Fridericia desuden allerede i »Adelsvældens sidste Dage«) indføjede Afsnit

om de forskellige Stænders Historie og om Statens indre Magtudvikling. Men selv om baade disse og Forfattere som Edv. Holm og Steenstrup tog visse Sider af Kulturudviklingen op, var det dog den indre og ydre politiske Historie, der var Hovednerven i deres Studier. Før 1900 var det ogsaa almindeligt, at Doktorafhandlinger og videnskabelige Opsatser i Tidsskrifter var byggede over Emner, hentede fra politisk og diplomatisk Historie.³ Nu er det langt sjældnere Tilfældet.

Det maa betegnes som karakteristisk for den moderne historiske Forskning, at diplomatisk Historie og Krigshistorie er traadt stærkt tilbage, og at Kirkehistorie og Aandshistorie betragtes som særlige Discipliner, der ikke særligt beskæftiger Historikere af Fag. Erslev definerede 1911 Historikernes egentlige Studiefelt som »Livet i Stat og Samfund«;⁴ hans Efterfølgere vil maaske endda være tilbøjelige til at lægge større Eftertryk paa Ordet »Samfund«. Af det aandelige Liv medtages kun de Træk, der betragtes som særligt karakteristiske for den paagældende Tidsalder. Derimod er en Række nye Omraader komne til, først og fremmest Samfundsøkonomiens Historie, der almindeligt – hvad enten man hylder marxistiske Anskuelse eller ej – plejer at stilles i Spidsen af Fremstillingen; endvidere Institutionernes Historie og de politiske Idéers Historie. I større eller mindre Grad tages der ogsaa under de almindelige Studier Hensyn til Lokalhistorien, men iøvrigt dyrkes den i vore Dage med største Iver som særligt Fag, og det samme gælder om Genealogi, Personalhistorie samt de enkelte Fags Historie. At de historiske Specialdiscipliners Antal vil blive yderligere forøget i Fremtiden, er sandsynligt, og at nogle af dem – som Personalhistorien – ydermere vil blive draget ind under den almindelige Samfundshistorie, er ikke mindre troligt.

I Stoffets Ordning inden for de historiske Fremstillinger er der ogsaa indtraadt en ejendommelig Ændring. Rammen om det Hele er

3. Exempler: Allen, Fridericia, Mollerup, Gigas.

4. Under sin udenlandsrejse 1879 havde han dog givet den Definition af Historieskrivningen, at den medtager *alle Fænomener*, hvori *enhver Tidsalder* udtrykker det *ejendommelige* og vigtige (Friis i Tilsk. 1923 Side 12).

stadig, som tidligere, den politiske Historie. Men med Anbringelsen af det kulturhistoriske Stof fulgte man tidligere den Vej, at det indskødes paa vilkaarligt valgte Steder. I Slutningen af forrige Aarhundrede gik man saa (Danmarks Riges Historie) over til at afbryde den fortløbende Begivenhedsskildring paa de Steder, hvor en Kulturstrømning ansaas for at have naaet sin højeste Udvikling (Højmiddeladeren c. 1200; det femtende Aarhundrede; Adelskulturen under Frederik II; Tiden om 1660), og her anbringe Kulturhistorien i Tilstandsskildringer. At denne Fremgangsmaade let fører til Vilkaarlighed, er indlysende. I den nyeste Tid møder vi en anden fremgangsmaade i Erik Arups Danmarkshistorie, hvor Kulturhistorien fremstilles i smaa Afsnit fortløbende Side om Side med den politiske Historie. Denne Form for historisk Fremstilling har mange Fordele. Faren ved den ligger derimod i, at mange jevntløbende Traade paa samme Tid skal fastholdes af Læseren, hvilket kan gøre det samlede Billede uklart eller uoverskueligt. For at undgaa dette, kan Forfatteren da blive fristet til at udskyde mange Nuancer og trække Linjerne op med grove Streger, hvilket atter kommer til at gaa ud over det historiske Billedes Korrekthed. Den for Tiden mest yndede Fremstillingsform af et historisk Tidsafsnit synes at være den, først at gøre Rede for den økonomiske Udvikling, derpaa at opbygge den politiske Historie og den almindelige Kulturhistorie paa dette Grundlag, og endelig at sætte Aandskulturen som øverste Etage paa Huset. Denne Ordning vælges ofte ogsaa af ikke-marxistiske Historikere, der vil hævde, at der er en Vekselvirkning mellem økonomisk og politisk Historie. Disse Historikere indrømmer nemlig, at den økonomiske Udvikling lader sig føre tilbage til færre og enklere Faktorer end den politiske og derfor egner sig godt til Udgangspunkt for Skildringen.

I Spetemberhæftet af »Tilskueren« 1937 har min Tidligere Kollega Aage Friis undersøgt »Danske Historikeres Organisationer og

deres Arbejde« i moderne Tid. Han rører heri ved et af de Punkter, hvori Nutiden ogsaa skiller sig fra Fortiden, nemlig det langt stærkere udviklede Samarbejde mellem Forskerne. I en klar og læseværdig Fremstilling – som jeg vil anbefale mine Tilhørere at gøre sig bekendt med – gennemgaar han alle de Institutioner, som har til Opgave at »løfte i Flok«; ikke blot de ældre som Langebeks »danske Selskab« af 1745, Dansk Historisk Forening af 1839, Oldskriftselskabet af 1825, Samfundet for dansk Genealogi og Personhistorie, Selskabet for Udgivelsen af Kilder til dansk Historie, begge fra 1870'erne, men ogsaa dem, som det 20de Aarhundrede har set skyde frem: Historisk Samfund, Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde, vor egen Dansk Historisk Fællesforening, Amtssamfundene og Hjemstavns møderne. Med god Grund peger Professor Friis paa, at den almindelige historiske Interesse i Folket er i Tilbagegang i den sidste Menneskealder, og at dette gælder for alle Landes Vedkommende, men at vi her i Danmark, i hvert Fald endnu, nyder en Frihed i Emnevalg og Fremstillingsform, der er Betingelsen for, at selvstændig Historieforskning og Historieskrivning til Nationens etiske Højnelse stadig kan opretholdes. Heri er jeg fuldtud enig med ham, men jeg tror tillige, at den svigtende historiske Interesse er et Overgangsfænomen, der ikke vil faa varig Betydning. Til at opretholde og videreudvikle en moderne national Kultur er en selvstændig Historieskrivning en Hovedbetingelse, selv om Døgnets Børn ikke altid har aabnet Blik derfor. Men da al Kultur hidtil skyldes en Elite inden for det paa-gældende Folk, om man vil en aandelig »Overklasse«, føler jeg mig overbevist om, at alt ærligt historisk Arbejde, selv det beskedneste »Dragen Straa til Stakken«, vil bære sin Løn i sig selv, selv om den ydre Anerkendelse derfor i Øjeblikket kan synes den paagældende meget ringe.

Brud eller kontinuitet i dansk historievitenskaber

Af Kristof K. Kristiansen og Jens Rahbek Rasmussen

I

I sit essay »60ernes dilemma – noget om at skrive historie«¹ forsøger Inga Floto, på grundlag af en metode udviklet af amerikaneren Gene Wise, at skitsere nogle hovedlinjer i nyere dansk historieskrivning. Formålet er ikke at føre Ellen Jørgensen a jour, men at få svar på nogle aktuelle spørgsmål. Som universitetslærer har IF været konfronteret med »et »bevidsthedsskred«, hvis konsekvenser fortsat er vanskelige at bedømme« hos de studerende (s. 379). Der er blevet sat spørgsmålstegn ved den måde at skrive historie på, som IF (og hendes kolleger) har lært, og som de måske også selv efterhånden fornemmer som utilfredsstillende. Men hvilket alternativ er der? – og kan et eventuelt alternativ forenes med de traditionelle videnskabelighedskriterier? Det synes at være spørgsmål som disse, hun søger svar på gennem sin historiografiske undersøgelse.

IF tager sit udgangspunkt i en formodet lighed mellem historieskrivningens udvikling i henholdsvis USA og Danmark, fra »progressiv« i 30erne over »mod-progressiv« (eller »holdningskompleks«) i 50erne til en endnu kun antydning »New Left«-fortolkning. Disse tre faser knyttes til navnene Arup, Bagge og Jens Engberg, uden at IF dog går ind i en egentlig analyse af forfatterskaberne. Hun forsøger i stedet ved hjælp af en række citater fra den generelle kulturdebat at indfange den dominerende holdning i 50erne og opgøret herimod i 60erne. Ud fra den rimelige opfattelse, at periodens historikere ikke kan være været upåvirkede af denne generelle udvikling, fremhæver IF (i overensstemmelse med Wise), at det i historiografisk sammenhæng er specielt interessant at finde eksempler på, hvordan overgangen mellem to »paradigmer«

direkte kan aflæses som brudflader i et værk; hvor forfatterens konflikt mellem en traditionel holdning, der ikke længere opfattes som meningsfuld, og en ny, der endnu ikke er indarbejdet, træder klart frem. En sådan konflikt mener IF at kunne udlæse dels i en (litteraturhistorisk) artikel af Johan Fjord Jensen fra 1967, dels i Jens Engbergs »Dansk guldalder«.

Alle, der giver sig i kast med moderne dansk historiografi, støder på to fundamentale vanskeligheder. For det første er forholdet det, at »någon speciell teori och metodlära, som tar fasta just på historiografisk forskning, existerar ... inte, ens i rudimentär form«.² For det andet vil forsøg på at placere historieskrivningen i en bredere sammenhæng være hæmmet af, at der stort set ikke findes historiske analyser af den ideologiske og kulturelle udvikling herhjemme i dette århundrede, og da slet ikke af denne udviklings økonomisk-sociale grundlag. Det gør det ikke mindre uomgængeligt at forsøge, og at man trods alt kan overskride det individuelt-aneddotiske niveau (Arup skrev som han gjorde på grund af familiebaggrund/ansættelsen i kreditforeningen/læsning af Seignobos), har i Sverige bl.a. Birgitta Odén demonstreret (se s. 521).

I Danmark har der, i hvert fald indtil for ganske nylig, ikke været nogen historiografisk debat overhovedet. Flotos udspil må derfor hilses velkomment. De følgende sider er for så vidt en reaktion på hendes essay, men mere et forsøg på at opstille alternative problemstillinger (og, i yderst beskedent omfang, forslag til løsninger) end direkte polemik. Kulturdebatten i 50erne og 60erne, som spiller en så central rolle hos IF, har vi således ladet ligge – ikke fordi vi er enige med hende, for efter

1. Fortid og Nutid 26:3-4 (1976), s. 379-389.

2. U. Sjödel, »Historikern i tiden«, Scandia 41:1 (1975), s. 87.

vor mening har den ikke et helt så entydigt udviklingsforløb som hun mener, men fordi vi vil prøve at angribe problemerne fra en anden kant. Der er imidlertid to punkter hos IF, som vil blive kommenteret (direkte eller indirekte) nedenfor: dels nogle træk i hendes metode, som forekommer os problematiske, dels rimeligheden af hendes historiografiske periodisering. Vore overvejelser har absolut foreløbig karakter. Når vi alligevel publicerer denne skitse, er det ikke fordi vi tror vi har løst problemerne, men fordi vi mener, at de fortjener at blive diskuteret.

II

IF's metode har det fortrin, at den åbner for muligheden af at placere historikeren som led i en bredere kulturpolitisk udvikling og herudfra at analysere det enkelte værk på en mere indtrængende måde, end det traditionelt er tilfældet. Men samtidigt ligger der den fare i uden videre at søge at eftervise kulturdebattens »brud« i den samtidige historieforskning, at man let kommer til at overvurdere rækkevidden af disse brud og eventuelt leder efter brudflader, hvor der ingen er.

Det mest problematiske ved IF's fremgangsmåde er, at hun tilsyneladende opfatter historieforskningen som et ret privat mellemværende mellem forskeren og hans samvittighed og derfor kommer til at undervurdere den kontinuitetsskabende faktor, der udgøres af de institutionelle rammer og den faglige tradition, han fungerer indenfor. Det gælder for de fleste videnskaber, at de reagerer med en vis træghed over for ydre påvirkninger, og denne træghed er særlig markant for historie i kraft af fagets lange forskningstradition, dets stærke empiriske orientering og dets meget komplicerede og tidskrævende forskningsproces. Forskning på disputatsniveau er derfor et heldagsjob, der i det store og hele er forbeholdt de få, der er blevet ansat til det, hvilket igen forudsætter, at de først har gennemgået en lang, fagligt socialiserende uddannelse og

derefter har meriteret sig efter de på det givne tidspunkt accepterede kriterier for videnskabelighed. Under sådanne omstændigheder får den udenforstående fritidshistoriker med billedstormeriske tilbøjeligheder ikke mange muligheder for at anfægte det grundlæggende videnskabelige normsystem. Dette etableres (og forsvares) primært i det »professionelle« universitetsmiljø, som i kraft af sin snæverhed og monopolstilling naturligt vil favorisere en langsom, evolutionær udvikling.

Når IF f. eks. hævder, at emnet for disputatsen vælges »fordi dets problematik er dækkende for historikerens interesser« (s. 338), må der tages nogle forbehold. Der kan netop ikke vælges frit mellem alle mulige emner, men kun mellem dem, der i følge den faglige tradition kan gøres til genstand for videnskabelige undersøgelser. Desuden spiller mere prosaiske hensyn vel også lejlighedsvis ind ved emnevalget: hvordan man hurtigst (eller sikrest) kan kvalificere sig til en bestemt stilling. Hvor ufølsomt – på godt og ondt – et forskningsmiljø vil være over for ydre påvirkninger afhænger af en række faktorer: graden af statsstyring; forskernes antal, kvalitet og ansættelsesvilkår; muligheden for opbygningen af alternative miljøer m.v. Det er nødvendigt at tage sådanne forhold med i betragtning, når man søger efter relationerne mellem den generelle kulturdebat og historieforskningen.

For så vidt angår USA er Wisers tredelte periodisering muligvis en gyldig beskrivelse. Men det kan være væsentligt at pege på, at skiftet fra »progressiv« i 30erne til modprogressiv« i 50erne ikke kan tages blot som udtryk for holdningsændringer og personlige kriser hos de enkelte historikere. Eksistensvilkårene for amerikanske universiteter og videnskabsmænd er jo anderledes usikre end tilfældet – i hvert fald indtil for nylig – har været i Danmark. Disse særlige institutionelle rammer var medvirkende til, at McCarthyperiodens »Berufsverbot« så hurtigt manifesterede sig gennem personudskiftning og selv-censur.³ Under sådanne forhold opstår der

3. Eksempler på den kolde krigs repressive virkninger i den amerikanske historikerverden kan findes i bl. a. Ol. Lattimore, *Ordeal by Slander* (Boston 1950) og C. Lasch, »The cultural Cold War«, i: *The Agony of the American Left* (Pelican ed. 1973), s. 64–111.

naturligvis næsten pr. definition en overensstemmelse mellem »tidsånden« og videnskaben.

For Danmarks vedkommende kan det være vanskeligt overhovedet at operere med meningsfulde inddelinger over så kort en årrække p. g. a. 50ernes og 60ernes beskedne videnskabelige produktion. Men også af andre grunde er vi betænkelige ved at overføre Wisers periodisering. Han bygger sin tredeling op omkring 50ernes opgør mod den tidligere historieskrivning. Et tilsvarende opgør kan ikke påvises i Danmark, og IF må gribe til betegnelsen »holdningskompleks« i stedet for »modprogressiv«. Dermed bliver karakteristiken af periodens historieskrivning imidlertid underlig konturfattig. Af typiske træk ved den holdningskomplekse forklaringsform fremhæver IF: » ... pluralisme, ironi, paradoks, tvetydighed, interesse for grupper ikke klasser, holdninger ikke facts, motiver ikke ideologier« (s. 382). Men er disse træk typiske for periodens faghistoriske produktion? Er det ikke snarere sådan, at f.eks. interessen for grupper, holdninger og motiver nok kan findes i store dele af periodens *politiske* historie, mens det næppe kan siges at være nogen præcis eller udtømmende karakteristik af den *økonomiske* historie? Med andre ord: flere af de træk, som IF ser som specifikke for den »holdningskomplekse« historieskrivning, er i virkeligheden træk, der er blevet historikerne påtvunget af en bestemt type stof og problemstillinger (hvis dominans det så må være opgave at forklare). De slår derimod ikke til som bevis for et »paradigmeskift«, som – hvis der ikke skal gå inflation i begrebet⁴ – må betyde en grundlæggende ændring i opfattelsen af historievidenskabens opgaver og metoder. Og en sådan grundlæggende æn-

dring mener vi ikke det er muligt at pege på siden det »historisk-kritiske gennembrud« i begyndelsen af århundredet.

Nu må ordet gennembrud ikke misforstås. Nogen øjeblikkelig omvæltning var der ikke tale om: det historisk-kritiske paradigme måtte kæmpe en lang, sej kamp mod den herskende retning, men da det endelig overvandt modstanden, var sejren så knusende, at man herefter ikke betragtede sig som en historisk »skole«, men som historievidenskab slet og ret. Det vi finder bemærkelsesværdigt er, at denne selvforståelse først nu anfægtes. Det er muligt, at man kan finde mindre forskydninger af den type IF søger, men det der først og fremmest er specifikt for dansk historieforskning, hvad enten man sammenligner med de andre samfundsvidenskaber eller med historievidenskaben i andre lande, er: den stærke kontinuitet og den fundamentale enighed.

Kontinuiteten viser sig bl.a. derved, at der går en så godt som ubrudt linie tilbage til Erslev og hans samtidige med hensyn til problemvalg, metode og videnskabsteori. En stor del af universitetsundervisningen i dansk historie er stadig baseret på arbejder af Edvard Holm, Erslev, Fridericia, Marcus Rubin og Arup. Til midt i tresserne var Erslevs og Fridericias oversigtsværker obligatorisk pensum, og for få år siden blev sågar udvalgte afsnit af »Danmarks Riges Historie« optrykt i store oplag til undervisningsbrug. Men det klareste udtryk for kontinuiteten er den fagligt fundamentale undervisning i »historisk metode«, hvor man næsten kan tale om »apostolisk succession«.⁵ Indtil begyndelsen af 70erne benyttedes Erslevs lærebog i historisk teknik som – ofte det eneste – undervisningsgrundlag ved samtlige universiteter.

Kontinuiteten kan også aflæses af manglen

4. Paradigmebegrebet blev oprindeligt udviklet af Thomas Kuhn i hans bog *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago 1962; 2. udg. 1970). For Kuhn er det eksemplariske paradigmeskift den naturvidenskabelige revolution i det 16 og 17. årh. Modellens anvendelighed ved beskrivelse af mindre omfattende ændringer i videnskabsopfattelse er omstridt; se Knud Haakonsens indledning til den danske udg. af Kuhns bog (*Videnskabens revolutioner*, Fremad 1973) og D. A. Hollinger, »T. S. Kuhn's Theory of Science and its Implications for History«, *American Historical Review* 78:2 (1973), s. 370–393.

5. Udtrykket såvel som en redegørelse for metodekursets historie kan findes i H. Eriksen m. fl., *Dansk historievidenskabs krise* (= Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsvidenskab 14, Odense u.å. [1976]), s. 96–98.

på metodisk og teoretisk debat. Frem til o. 1960 var Povl Bagge vel den eneste, der beskæftigede sig seriøst med teoretiske spørgsmål, og den relativisme han var talsmand for, kunne ikke i sig selv motivere faglige brud inden for den empirisk orienterede forskning. I den almindelige faglige debat finder man kun få overvejelser om forholdet mellem analyse og syntese, empiri og teori, kildemateriale og problemstillinger. Den stigende teoretiske interesse, der har kunne spores siden 1960 – manifesteret bl. a. i de nordiske metodekonferencer – har endnu kun givet ringe nedslag i forskningen. De emner, der er blevet taget op, har overvejende været af filosofisk og erkendelsesteoretisk karakter; derfor opfattes bidragene af mange historikere som uinteressante og fremmede for den egentlige forskningsaktivitet. Metodedebuttens deltagere er i stor udstrækning »Tordenskjolds soldater«: så langt fra at vidne om en bred interesse, er debatten således snarere udtryk for en (beklagelig) kløft mellem »teoretikere« og »praktikere«.

Et symptom på de uløste metodiske og teoretiske spørgsmål er fraværet af synteser – en mangel der har været erkendt siden Erslev.⁶ Forskningen blev i højere grad kildestyret end problemstyret og de mange detailanalyser kom til at stå uformidlet side om side. Den faglige debat, der tit kunne være voldsom, drejede sig altid om dokumentationen for en tese, aldrig om tesens relevans eller perspektiv. Man kan indvende, at »the cult of original sources« (Erik Rudeng) er blevet dyrket også i andre lande,⁷ men der har sådanne holdninger ikke i samme grad fået lov til at

monopolisere forskningen. Effektive modtendenser har eksisteret, i USA fra o. 1910, i Frankrig fra 30erne og i andre europæiske lande i hvert fald fra 50erne (f. eks. England, Italien, Spanien, Polen) eller 60erne (Vesttyskland). Danmark har været uberørt af denne udvikling, og i dag er det da også kildefokuseringen, der især bestemmer vort image udadtil. Bemærkninger som de følgende (hentet fra en anmeldelse af »Festskrift til Povl Bagge«) er ikke ualmindelige: »The narrowness of Danish seminar methods crops up in the minute, precise articles on small matters ... its contribution to either European or Danish historical study is marginal both because of topic, language and content«.⁸

At belyse denne »danske tradition« må være en vigtig historiografisk opgave. Det kan hjælpe til at forstå, hvorfor traditionen nu anfægtes, og bidrage til at overskride den.

Som nævnt er analyser af dansk historiografi en mangelvare. Situationen er bedre i Sverige, hvor Birgitta Odén – sekunderet af Sven-Eric Liedman – i en række undersøgelser har klarlagt hovedtrækkene i det historisk-kritiske gennembrud.⁹ Selv om der naturligvis er forskelle mellem den danske og den svenske udvikling, er det næppe uberettiget at overføre de mere generelle konklusioner.¹⁰

Odén har udskilt en række, ofte implicite, elementer i det historisk-kritiske paradigme – et begreb, hun definerer som et »konsistent helhetssyn över ett forskningsområde, som dels fungerar problemgenererande, dels används för att härleda de tumregler och metodiska tekniker som forskaren arbetar med praktiskt«.¹¹ Først og fremmest synes dette

6. Kr. Erslev, *Vort Slægtleds Arbejde i dansk Historie* (Kbh. 1922), s. 27.

7. E. H. Carr, *What is History?* (Pelican ed. 1964), s. 15.

8. *American Historical Review* 80:1 (1975), s. 132.

9. Odéns vigtigste arbejder om dette emne er: »Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning«, *Scandia* 41:1 (1975), s. 5–29; »Scandia – tidskrift för en annan uppfattning«, i: *Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund 1975), s. 179–208; og bogen *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975). – Liedmans bidrag er »Den historisk-kritiska skolan i idéhistorisk belysning«, *Scandia* 41:2 (1975), s. 249–269.

10. Den mest iøjensfaldende forskel i gennembruddets karakter er vel, at det i Sverige er knyttet til én generation, Lauritz Weibulls, og det relativt korte tidsrum 1910–1930, mens det i Danmark strækker sig over to generationer, Erslevs, Arups, og perioden 1880–1930. Graden af kontinuitet mellem Erslev og Arup diskuteres af J. C. Manniche, »Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole«, *Historisk Tidsskrift* 75:1 (1975), s. 39–59 og H. Kryger Larsen, *Erik Arup* (Odense 1976).

11. Odén, »Det moderna historisk-kritiska genombrottet«, s. 9.

paradigme fremprovokeret og negativt bestemt af det dominerende konservative og idealistiske historiesyn med dets udnyttelse af historien til nationalistiske formål. Weibullkredsen (Arup indbefattet) havde selv klare politiske sympatier – det vender vi senere tilbage til – men det centrale element i videnskabsidealet blev et krav om objektivitet forstået som »en underkastelse under bestämda regler, som eliminerar forskarens valfrihet och personliga inlevelse«. ¹² Videnskabsopfattelsen blev gennemført empirisk, med stærk teorifjendtlighed og mistro over for bevidst anlagte perspektiver på historien. Metoden forbød enhver syntese a priori (og forhindrede samtidig, at der skulle kunne skabes én a posteriori). Denne indskrænkning i historikereens arbejdsfelt modsvarede af en kraftig opnormering af de kildekritiske færdigheder. Beherskelsen af dem blev det egentlige faglige legitimeringsrundlag. Logisk nok er det vanskeligt at finde explicitte udtryk for et historiesyn hos Weibull-skolen. Men karakteristisk er »det integrerede perspektivet, samspelet mellan ekonomi och politik ... inom ramen för en metodologisk individualism, som förankrar de ekonomiska faktorerna i individernas fria motivation«. ¹³ Den historiske udvikling er en kamp mellem individer, som forsvarer deres (eller deres gruppes) økonomiske og politiske interesser (hvad de så kan gøre mere eller mindre talentfuldt). Menneskene er rationelt kalkulerende individer; de »kan ta miste på sina möjligheter i maktkampen, men de tar inte miste på vad som gagnar dem«. ¹⁴ At påstå, at bestemt faktorer – det være sig økonomiske, ideelle eller andre – kan være bestemmende eller afgørende for den historiske udvikling, afvises som uvidenskabeligt. Specielt er man meget langt fra at dele marxismens vurdering af produktionsforholdenes betydning. Produktionen er den nogen-

lunde faste, i høj grad geografisk bestemte, baggrund for historien. Den weibullske materialisme interesserer sig i stedet for de variable faktorer, distribution af produkterne, eller med andre ord handelen. Det var især Curt Weibull, der tilskrev handelen en dynamisk funktion i samfundets udvikling, og hans tanker fik stor paradigmatisk effekt i svensk historieforskning; derimod blev Arups forsøg på at udvikle en historisk materialisme ud fra (landbrugs-) produktionen og bondesamfundet kun halvhjertet accepteret, herhjemme såvel som i Sverige. ¹⁵

III

Men skal man nærmere indkredse de specifikke træk ved dansk historievidenskabs udvikling, er det nødvendigt også at betragte det historisk-kritiske gennembrud i europæisk perspektiv.

Den engelske historiker E. J. Hobsbawm har i et interessant essay hævdet den opfattelse, at den akademiske historieforsknings gennembrud medførte en klar tilbagegang på alle andre områder end lige den kildekritiske teknik. ¹⁶ Det var et ubestrideligt fremskridt, at man ikke længere accepterede generaliseringer, der byggede på utilstrækkelige eller upålidelige fakta. Men fremskridtet havde sin pris, nemlig at man fra nu af samlede alle bestræbelser om at etablere »fakta«. Kildekritikkens bidrag til historieforskningen indskrænkede sig reelt til at opstille kriterier for vurdering af ganske bestemte typer kildemateriale (eksempelvis »optegnelser om begivenheder vedrørende indflydelsesrige individers bevidste beslutninger«), og til at udvikle de hjælpeteknikker, der var nødvendige til formålet. Med denne teknik var det kun muligt at udforske et meget begrænset udsnit af

12. Sst., s. 12.

13. Sst., s. 19.

14. Liedman, »Den historisk-kritiska skolan«, s. 264, Liedman placerer i sin velkrevne og stofmættede artikel Weibull-skolen i en bredere europæisk sammenhæng og vurderer herudfra de tidsbestemte træk og de erkendelsesmæssige begrænsninger ved dens historiesyn.

15. Som note 13.

16. E. J. Hobsbawm, »Karl Marx's Contribution to Historiography«, *Diogenes* 64 (1968). Her citeres efter »Karl Marx's bidrag til historieskrivningen«, *Hist* 5:2 (1973), s. 22–40.

historiske fænomener. Så længe man lod sig nøje med dette og i konsekvens heraf satte lighedstegn mellem dette udsnit og historien som sådan, var historieforskningens bidrag til forståelsen af samfundets udvikling beskedne og tilfældige. Før eller senere måtte man finde mere frugtbare måder at udforske fortiden på, og dette var netop den fælles intention for de skoler og retninger, som Hobsbawm sammenfatter under navnet »anti-Ranke-bevægelsen«. Han giver følgende (naturligvis kraftigt forenklet) skildring af bevægelsen kamp for at erobre universiteterne: »Omkring 1914 havde angriberne kun bemægtiget sig forposter som »økonomisk historie« og den historisk orienterede sociologi. Forsvarerne blev først tvunget rigtigt på tilbagetog efter 2. verdenskrig, og de blev på ingen måde tilintetgjort ... I adskillige år efter 1950 havde de held til at gennemføre en ret heldig modoffensiv, dels takket være det belejlige klima under den kolde krig, dels fordi repræsentanterne for den nye udvikling ikke var i stand til at konsolidere deres nyvundne positioner hurtigt nok«. ¹⁷

Nu kan man indvende, at det er vanskeligt at definere denne »bevægelse« præcist; og man kan diskutere, om navnet er heldigt valgt (modstanden gælder mindre Ranke end hans epigoner). Men det uimodsigeligt, at der ikke alene har været en reaktion (med visse fællestræk) mod den akademiske histories idealisering, specialisering og atomisering, men at denne reaktion også i en vis forstand kan siges at have sejret.

Det er efter vores opfattelse klart, at den kvalitativt betydeligste retning inden for moderne historievitenskap er forsøgene på at oparbejde en integreret »totalhistorie«, som nok i en vis udstrækning betoner bestemte

faktorer – de økonomiske og sociale frem for de politiske, de kollektive frem for de individuelle – men som dog først og fremmest insisterer på at betragte den historiske udvikling under ét, i stedet for at splitte den op i politiske historie, økonomisk historie, idehistorie osv. Denne totalhistories succes har naturligt nok bevirket en nedbrydning af kunstige skel, ikke alene melle fagets egne underdiscipliner, men også mellem historie og de øvrige samfundsvidenskaber. På mange områder, måske specielt inden for socialhistorien, er der sket en voldsom ekspansion m. h. t. nye forskningsområder og metoder, og der føres en omfattende debat med henblik på at opstille teorier for historiske langtidstendenser. ¹⁸ Et indicium for styrken og frodigheden i denne udvikling er et stort antal nye tværvitensabeligt og teoretisk orienterede tidsskrifter. ¹⁹

Dansk historievitenskap kom ikke rigtigt med i denne udviklings første faser, fordi vi på det tidspunkt endnu ikke havde afsluttet opgøret med den ældre skole. Vi kom så at sige et skridt bagefter, og nåede aldrig op.

Birgitta Odéns artikel »Scandia – tidsskrift för en annan uppfattning« (se note 9) illustrerer glimrende dette forhold. Hun sammenligner heri »Scandia« med det franske tidsskrift »Annales«, som er en førende repræsentant for den ovennævnte »totalhistorie« og i dag indtager en fremtrædende position i den internationale fagverden. Lighederne i situationen ved de to tidsskrifters fremkomst – »Scandia« i 1928, »Annales« året efter – er interessante. Begge var tænkt som organer for et oprør fra et kritisk provinsuniversitet mod den herskende og (efter oprørernes mening) middelmådige forskning på landets førende universitet, og i begge tilfælde var der i politisk forstand tale om en protest fra radikalt-

17. Hobsbawm, s. 25 og 39.

18. Gode samlede oversigter over denne udvikling kan findes i J. Kocka, »Theorieprobleme der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte«, i H.-U. Wehler (Hrsg.), *Geschichte und Soziologie* (Köln 1972), s. 305–330 og G. Iggers, *New Directions in European Historiography* (Middeltown 1975). Specielt for en analyse af de mest fremtrædende strukturelt orienterede historiske undersøgelser se K. Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement*, Amsterdam 1973.

19. Det ældste og mest veletablerede af disse tidsskrifter det franske *Annales*, som omtales nedenfor. Se derudover f.eks. *Past and Present* (England), *Studi Storici* (Italien), *Journal of Interdisciplinary History and Comparative Studies in Society and History* (USA) og *Geschichte und Gesellschaft* (Tyskland).

liberale forskere mod den dominerende konservatisme. Men forskellene mellem de to tidsskrifters indtilling og position var langt mere betydelige. »Annales« gik i brechen for tværvidenskabelighed, betonede de økonomisk-sociale og de kollektive faktorer, arbejdede med et bevidst globalt og komparativt perspektiv og betragtede den kildekritiske teknik som et uproblematisk redskab underordnet problemstillingerne og synteserne. På næsten alle disse punkter var »Scandia« den diametrale modsætning. Bortset fra et begrænset samarbejde med bl.a. filologerne havde man ingen tværvidenskabelige ambitioner, men gik tværtimod ind for en kraftig og konsekvent afgrænsning af historikerens kompetenceområde.

Økonomisk historie spillede nok en vigtig rolle, men under en synsvinkel, der ikke tillod overindividuelle forklaringsfaktorer. Man udvidede perspektivet fra det nationale til det nordiske, men ikke længere, og så med skepsis på større synteser; krakteristisk nok afsløgte Halvdan Koht at lade sit foredrag om klassekampens betydning i nyere til trykke i »Scandia«, fordi det – »reint syntetisk og verdenshistorisk som det var« – ikke passede i tidsskriftet.²⁰ Til gengæld blev den kritiske metode, som Annales-skolen havde et så afslappet forhold til, gjort til det centrale i »Scandia«s budskab. Weibull (og vel også Arup) stod på Seignobos' metodiske standpunkt, som »Annales« skarpt bekæmpede, og Weibull lod da også sine franske afhandlinger publicere i »Revue historique«. For »Annales«-historikeren Marc Bloch var spørgsmålet »Hvad tjener historien til?« så centralt, at han for at besvare det skrev sin bog »Forsvar for historien«. Seignobos derimod havde i sin tid kaldt et sådant spørgsmål unyttigt, og få danske historikere ville have været uenige.²¹

Hvorvidt Odéns resultater er repræsentative for danske forhold eller ej, må – kan man med rette indvende – foreløbig forblive et postulat. Den væsentligste indvendig er måske,

at netop Arup med sin Danmarkshistorie producerede en egentlig paradigme-overskridende syntese: Digtningen over kilderne, forsøget på at anlægge et konsekvent helhedssyn og det ucamouflerede personlige engagement er svært forenelige med de træk, Odén fremhæver. På den anden side kan Danmarkshistorien også ses som et dybt splittet værk, hvor det ikke er lykkedes Arup at forene de forskellige elementer (positivistiske, materialistiske, kildekritiske etc.), fordi han ikke besad et teoretisk apparat, der kunne styre og i den efterfølgende debat legitimere fremstillingen. Videnskabssociologisk er det interessante, at værket forblev en torso, og at det står helt alene. Det er muligt, at Arup (ligesom Weibullerne) i sin undervisning gik ud over gennembruddets metodiske og teoretiske grundlag,²² men sådanne tendenser slog ikke igennem i den senere forskning. De næste generationer holdt sig overvejende til traditionelle problemer og metoder. Flere af de tilsyneladende nyorienteringer, f.eks. økonomisk historie og historisk film-kritik, er langt hen ad vejen kun (den traditionelle) kildekritik og metode appliceret på nye områder. Det er naturligvis både nødvendigt og nyttigt at få etableret en standard på disse områder, der kan måle sig med det niveau, kritikken af beretninger, dokumenter, mønter etc. har nået. Men om nogen overskridelse af paradigmet var og er det ikke tale. Når kildekritik tilmåles værdi i sig selv risikerer man, for at citere Marc Bloch, »i det uendelige at hage sig fast i ubetydelige eller forkert stillede problemer. Der er intet værre spild end spildet af lærdom, som går tomgang, og intet hovmod så malplaceret som stoltheden over det redskab, der tages for et mål i sig selv.«²³ Hans bemærkninger har gyldighed, hvad enten historikerens emne er Unionsbrevet, trælasthandel eller nazistiske propagandafilm.

Den historisk-kritiske metode fejrede triumfer, når det gjaldt at påvise den ældre forsknings metodiske mangler. Det er dens

20. Citeret efter Odén, »Scandia«, s. 197.

21. M. Bloch, Forsvar for historien (Kbh. 1973), s. 15–24, 136.

22. Odén, »Scandia«, s. 196.

23. Bloch, Forsvar for historien, s. 66.

store fortjeneste, at »selv middelmådigheder, der har gennemgået et propædeutisk kursus i kildekritik, kan ... undgå fælder, som store begavelse i lidt ældre tid kunne falde i«. ²⁴ Men desværre var man tilbøjelig til at overse, at det ikke gjorde middelmådighederne til store historikere.

Men hvorfor udviklede der sig ikke en »anti-Ranke-bevægelse« i Danmark – heller ikke senere? Nogen udtømmende forklaring kan vi ikke give, blot pege på nogle faktorer, som vi finder vigtige.

Det historisk-kritiske paradigme i dansk version indeholdt rent faktisk »anti-Ranke-elementer« ved at gøre op med den ensidigt nationale og den ensidigt politiske synsvinkel. Men udvidelsen af perspektivet i disse henseender modsvares af indskrænkninger i andre. Det gjaldt f.eks. den individualistiske fortolkningsramme. Nok så vigtig var den stærke kildefokusering, som gjorde det vanskeligt at skrive synteser, i hvert fald for den nyere tids historie, hvor *valget* af fakta blev et påtrængende problem. Weibull undgik problemet, fordi han altid beskæftigede sig med emner, hvor alle sikre fakta kunne og måtte bruges. Men Arup stødte på det og prøvede forgæves at løse det. De metodiske krav, han ved flere lejligheder stillede til behandlingen også af den nyere tids kildestof, var i praksis umulige at opfylde i andet end punktundersøgelser; sandsynligvis har vi her en *medvirkende årsag* til, at hans danmarkshistorie aldrig kom ud over 1660. Dernæst standsede den geografiske udvidelse af perspektivet ved Norden; i forhold til Europa blev isolationen snarere mere udtalt end tidligere. Dermed blev også mulighederne for en direkte kontakt mellem europæiske og dansk historieforskning begrænset til de få tidsperioder hvor »danmarkshistorien« også er »verdenshistorie«, og det vil hovedsageligt sige vikingetiden. Betydningen af et bredt internationalt forskningsmiljø er indlysende, når det drejer sig om metodiske og teoretiske overskridninger af en national

forskningstradition begrænsninger. For den nyeste vikingeforskning vil det f.eks. være svært at overvurdere englænderen P. H. Sawyers betydning som igangsætter og provokatør.

Men med undtagelse af sådanne områder kunne danske historikere sjældent direkte sammenligne sig med udenlandske kolleger. For det første skrev vi meget lidt om international historie. Den stærke kildefokusering gjorde det vanskeligt at meritere sig på ikke-nordiske emner. Den centrale videnskabelige egenskab, der skulle demonstreres, var evnen til en fuldstændig beherskelse af kildematerialet til en begrænset problemstilling. Grundige arkivstudier var uomgængelige og arkivrejser til udlandet en kostbar affære. Astrid Friis blev således i sin tid nægtet tilladelse til at vælge »Forholdet mellem Europa og Indien/Kina i nyere tid« som sit konferenceemne. ²⁵ Hun valgte så i stedet det emne inden for engelsk historie, der senere blev genstand for hendes disputats, og i praksis var dette kun muligt i kraft af hendes personlige formue. Flere disputerede på international handelshistorie, således bl.a. Arup, Aksel E. Christensen og Kristof Glamann, men for dem alle gælder, at de (som A. Friis) i deres senere produktion stort set helligede sig danske emner. For det andet skrev udlandet næsten ikke om Danmark, heller ikke på anden hånd, fordi der blev oversat så uendeligt lidt til hovedsprogene. Resultatet af denne udvikling blev opsummeret af Michael Roberts, der for tyve år siden bemærkede om sine kolleger: »Whence they draw their information upon the history of Denmark it would be difficult to conjecture, and probably profitless to enquire«. ²⁶ Og selv om fremkomsten af flere oversættelsestidsskrifter (Scandinavian Economic History Review, Medieval Scandinavia og Scandinavian Journal of History) har bedret situationen, er der stadig sådan, at udenlandske historikere lader bondeoprør rase i Danmark i 1760erne, daterer Skånes overgang til

24. H. P. Clausen, *Hvad er historie?* (Kbh. 1963), s. 32.

25. K. Glamann, »Historie, økonomi og statistik«, i: *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid* (Kbh. 1976), s. 95.

26. M. Roberts, *Essays in Swedish History* (London 1967), s. 1.

Sverige til 1814 og gør Grundtvig til leder af Indre Mission! (Og disse eksempler er endda taget fra prominente historikere).

Endelig virkede det snævre forskningsmiljø stærkt hæmmende. I det historisk-kritiske paradigmes formative år eksisterede der kun ét universitet i Danmark, og selv efter at Århus kom til, dominerede København faget og forskningen. Det var de samme få professorer, der fungerede som lærere, som anmeldere, som redaktører af tidsskrifter og som bedømmer af faglige kvalifikationer. Det betød ikke, at der ikke kunne opstå voldsom uenighed – som striden mellem Arup og Aage Friis viste – men det forhindrede, at uenigheden kunne føre til noget. Det er nok for overfladisk at tale om en »kulisseintrige mellem to efterhånden bedagede operetteprimadonnaer«,²⁷ men i hvert fald var det den personlige side af striden, men hæftede sig ved; nogen faglig afklaring nåede man ikke til. Derimod havde striden en lammende virkning på forskningen og den faglige debat, netop fordi miljøet var for snævert: den ene eller den anden måtte redigere »Historisk Tidsskrift«, være formand for Historisk Samfund etc.

Ikke unaturligt drog man den konklusion, at man først og fremmest måtte undgå en gentagelse af de opslidende slagsmål. Man ønskede fred, selv om prisen blev det totale ophør af en dyberegående debat om fagets mål og metode. Men som det viste sig i halvtredserne, var den fuldstændige enighed ikke mere forskningsfremmende end den totale strid havde været i 30'erne. Fred er ej det bedste, men at man noget vil. Og det kan være svært at se, hvad danske historikere egentlig ville med deres forskning.

Betragter vi nemlig – efter at vi i det foregående har set på nogle »ydre« faktorer, der kan have vanskeliggjort et paradigmeskift – det historisk-kritiske paradigme som et lukket, selvreproducerende system, forekommer det mest blokerende element at have været det naive objektivitetsbegreb, der indgår i videnskabsidealet. Teorifjendtligheden, angsten for synteser og den stærke uvilje mod at forbinde studiet af fortiden med aktuelle problemer

kan i vist mål afledes heraf. Og her ligger desuden kimen til det legitimeringsproblem, der har plaget dansk historieforskning i de senere år.

I udenlandsk forskning har politisk engagement haft enorm betydning ikke alene som individuel forskningsmotivation, men også som problem- og metodegenererende faktor. Det er iøjnefaldende, hvor mange af de historiske omvurderinger og metodisk/teoretiske landvinder, der er uløseligt sammenknyttet med »the search for a usable past«. Fælles for en lang række internationale forskningsdiskussioner har været, at de udsprang af en forestilling om at man kunne lære noget af historien, at der kunne udtrages en eller anden »lovæssighed« af den, som kunne udnyttes aktuelt i kampen for at skabe et bedre samfund. Når diskussionerne om de store nationale borgerkriges årsager, karakter og følger har været så voldsom og engageret, beror det tydeligt nok på, at man samtidig har diskuteret, hvilke faktorer, der generelt har betinget samfundsmæssige fremskridt: konflikt eller konsensus, revolution eller evolution, klassekamp eller ideer osv. Derved er interessen også blevet forskudt fra studiet af politisk historie i snævrere forstand til undersøgelser af de grundlæggende økonomiske og sociale strukturer, der definerer det politiske livs muligheder og begrænsninger. Man er også blevet tvunget til en mere bevidst brug af årsagsforklaringer, f.eks. omkring afvejningen af kvantitative og kvalitative faktors relative betydning.

Er det tænkeligt, at de specielle træk ved dansk historievitenskabelig forskning hænger sammen med, at Danmarks historie er præget af en relativt »fredelig« og »evolutionær« udvikling? Det er svært at finde egentlig knudepunkter, der er centrale for karakteristikkene af den nationale udvikling, og som derfor trænger sig på og kræver en forklaring (eller bortforklaring) af hver ny forskergeneration.

I de store europæiske lande og USA har man haft de nationale revolutioner, en brutal imperialistisk fortid (og nutid), krigsskyld, fascisme etc. som stadige anfægtelser og som

27. H. Eriksen m. fl., Dansk historievitenskabelig krise, s. 167.

motivation til nytænkning og politisk-videnskabelige opgør. I Danmark har vi kun haft to problemfelter af denne type: det sønderjyske spørgsmål og besættelsestiden. Det første af disse føles vel næppe længere påtrængende. Det andet har trods sin kontroversielle karakter endnu ikke ført til nyvurderinger: disputatserne i DNHs regi er nok blevet anklaget for at retfærdiggøre samarbejdspolitikken, men af både videnskabelige og politiske grunde (det snævre forskningsmiljø og den begrænsede adgang til kildematerialet) har de ikke affødt nogen alternativ, kritisk forskning.

Hvorom alting er: den historisk-kritiske skole i Danmark og Sverige etablerede et skarpt skel mellem politik og videnskab. Det betyder ikke, at deres forskning var upolitisk; men når det var muligt for dem at hævde denne selvforståelse, skyldtes det bl. a. det miljø, deres videnskabsopfattelse opstod i. Den væsentligste motivation for det kritiske opgør med den ældre skole var måske en opposition mod dennes udprægede nationalisme og konservatisme, men opgøret kunne finde sted inden for snævert videnskabelige rammer, fordi den angrebne historieskrivning havde en så åbenlyst ideologisk karakter. I denne sammenhæng fik det en klar politisk funktion, i en række detailundersøgelser at demonstrere, hvad man *ikke* kunne tillade sig at slutte af kilderne. Derfor var det også muligt at legitimere historieforskningen rent negativt gennem dens kritiske virksomhed. Den aktuelle opgave bestod i at rydde ud i de myter, den ældre historieforskning hvilede på; først derefter kunne det positive genopbygningsarbejde påbegyndes. Et sådant legitimeringsgrundlag var imidlertid kun meningsfuldt, så længe den ny retning befandt sig i opposition, og selv i den periode var det en kilde til anfægtelse for både Erslev og Arup (omend de reagerede vidt forskelligt).²⁸ For de næste generationer burde anfægtelserne have været endnu større, i og med at opgøret var ført igennem og »myterne« aflivet. I ste-

det fortrængtes problemet, og det der skulle have været midlet, blev nu opnormeret til målet. Lönnroth fastslog i begyndelsen af 40erne, at det var historiens fornemste opgave at være kritisk og aflive myter, og dette legitimeringsgrundlag blev taknemmeligt accepteret og sidenhen gentaget ved utallige lejligheder. At man samtidig rent faktisk har overset en række »myter«, fordi de ikke var i konflikt med historikernes opfattelse af virkeligheden, er kun tilsyneladende paradoksalt.

Fra slutningen af 50erne gav manglen på målsætning sig udtryk i en betydelig pluralisme. Når man tænker på virkningerne af den intolerance, der tidligere beherskede historikerverdenen, skal man ikke undervurdere værdien af denne pluralisme; men i sidste ende var det dog et udtryk for videnskabelig afmagt: »teoretis pluralism kan inte innebära annat än man samtidigt påstår flera oförenliga ting«.²⁹ Selv om pluralismen og dens følgesvend, relativismen, skabte fred og fordragelighed indadtil, bidrog den ikke til at skabe klarhed over fagets funktion og formål, hverken over for forskerne eller udadtil. Problemerne med at legitimere faget skaber åbenbart anfægtelser hos dets udøvere, hvis man kan dømme efter den relativt faldende forskningsaktivitet (som ikke kan forklares alene ud fra det stigende studentertal). I 60erne blev der gjort spredte forsøg på at give faget et samfundsrelevant image ved at lade det fremstå som »factsleverandør« til politologiens, sociologiens og økonomiens etablering af social »lovæssigheder«, der så kunne udnyttes ved aktuelle problemløsninger. Man følte presset fra de ekspanderende samfundsvidenskaber og troede måske, at man på denne måde kunne lade sorteper gå videre og overlade det til disse at retfærdiggøre historikernes aktiviteter over for såvel offentligheden som de bevilgende myndigheder.

Forsøget mislykkedes, og forslaget blev måske aldrig taget helt alvorligt. Men det afslørede en fundamental usikkerhed: hvad kunne

28. Erslevs anfægtelser ses i hans skelnen mellem historievidenskab og historieskrivning – en skelnen, Povl Bagge som bekendt senere påviste det uholdbare i – og vel også i hans overgang fra professoratet til rigsarkivarembetet. Arups kommer først og fremmest til udtryk i hans Danmarkshistorie, som nævnt det eneste egentlige eksempel på et paradigmeoverskridende værk.

29. Liedman, »Den historisk-kritiska skolan«, s. 269.

historie egentlig tilbyde folk? Faghistorikerne deltog kun i ringe omfang i formidlingen og populariseringen af forskningsresultaterne; de betragtede formidlere som f.eks. Palle Lauring med smilende overbærenhed, men indlod sig ikke på en kritisk stillingtagen, endsige på at formidle denne kritik. Og hvornår har man i et fagtidsskrift set en anmeldelse af skolernes lærebogssystemer? Konsekvensen er blevet, at det store flertal, der kun gennem skoleundervisningen har mulighed for at få dannet en kritisk historisk bevidsthed, bliver spist af med gårdsdagens sandheder, ofte garneret med en forherligelse af de bestående samfundstilstande.³⁰

Det eneste eksempel på kritisk overvågning af lærebøger er Foreningen Nordens løbende kontrol med omtalen af de øvrige nordiske lande (et relikv fra Weibullernes skandinavisme?), mens det var op til Specialarbejderforbundet at påpege lærebøgernes ensidige og ideologiske skildring af arbejderklassens forhold og betydning.

Konsekvenserne af kløften mellem historikerne og samfundet viser sig stadig tydeligere. Til en faghistorikers beklagelser over, »at det moderne menneske tilsyneladende eksisterer uden en egentlig historisk bevidsthed«, gav en besindig lægmand som Børge Outze et svar, som udtrykker en udbredt opfattelse af faghistorikere: »Det er ikke kun ligegyldighed, der ligger bag mangelen på historisk bevidsthed«. Det er også fornemmelsen af, at meget af det, man kan skaffe sig viden om hos historikerne, enten er sludder eller ligegyldige detaljer, mens det, der betyder noget, ikke forsøges skildret.³¹

IV

Vi har i det foregående argumenteret for, at dansk historieforskning i de sidste halvtreds

år i det store og hele har udviklet sig inden for de metodiske og teoretiske rammer, der etableredes af Erslev, Arup og Weibull. Denne usædvanlige og ufrugtbare kontinuitet har vi antydningssvis forklaret som resultat af en vekselvirkning mellem de metodiske principper i paradigmet, de institutionelle rammer historikerne fungerede i, og isolationen over for såvel udenlandsk forskning som samfundet. Dermed er vi ad en lang omvej nået tilbage til hovedproblemet i Inga Flotos artikel: hvad sker der nu, og hvordan skal man forholde sig til det?

I store træk er der vel enighed om, hvad der er sket. Det etablerede historievidenskab er blevet udsat for angreb fra en marxistisk orienteret videnskabsopfattelse; dette angreb kom på et tidspunkt, hvor faget selv var ramt af indre tvivl og krisefornemmelser – som angrebet så igen forstærkede. Den iver, hvorved man nu diskuterer den historisk-kritiske forskningstraditions opkomst og karakter, skyldes bl.a. en fornemmelse af, at tiden er inde til at gøre boet op. Samtidig håber man vel gennem en analyse af det historisk-kritiske gennembrud at nå til klarhed over, hvordan det forventede nye paradigmeskift vil forløbe.

Det er imidlertid på én gang styrken og svagheden ved begreber som »paradigme« og »paradigmeskift«, at de er snævert videnskabssociologiske og derfor tager utilstrækkeligt hensyn til den konkrete historiske situation. Adskillige af de faktorer, der i sin tid førte til dannelse af en ny skole, kan genfindes idag: nye personlige, kollektive og generationsmæssige erfaringer m. h. t. politiske problemer; følelse af opposition mod den etablerede forskning; et socialt miljø med en geografisk perifer placering, som skaber afskærmning og distance fra traditionen; og et koncentreret forskningsmiljø med adgang til tidsskrifter, som kan lancere de nye ideer.³² De nye politiske erfaringer og oppositionsfø-

30. For eksempler, se C. Bjørn m. fl., »Landboreformerne i den danske skoles historielærebøger«, Årbog for Dansk Skolehistorie 1974, s. 46–68, og Den jyske historiker, nr. 5 (1975): »Gymnasiet og faget historie«.

31. Information, 28. januar 1973.

32. Hypotesen om disse faktorer som betingelser for (og tegn på) paradigmeskift er fremsat af Birgitta Odén, i tilknytning til nogle overvejelser af Fernand Braudel: Odén, »Scandia«, s. 201.

lelsen behøver næppe uddybning, og de alternative forskningsmiljøer er under etablering i Århus og Roskilde, hvor der i tilknytning til tidsskrifterne. »Den jyske historiker« og »Historievidenskab« finder en omfattende publiceringsvirksomhed sted.

Men når man skal være forsigtig med at betragte de to situationer som analoge, skyldes det, at forskningen og universiteterne jo ikke svæver frit i luften, men til stadighed er afhængige af den materielle, politiske og ideologiske udvikling i samfundet. Der er mange ligheder mellem f.eks. Lunds rolle i Sverige o. 1920 og Roskildes i dagens Danmark; men der er også den forskel, at ingen svensk politiker krævede Lunds universitet nedlagt efter Lauritz Weibulls ansættelse som professor. Politiske faktorer som højredrejningen og statsstyring af forskningen, og sociologiske som den næsten totale mangel på forskerudskiftning i de næste 30 år vil muligvis få mere gennemgribende virkninger end den faginterne udvikling.

»Studenteroprøret«s angreb på den etablerede forskning ramte næsten alle fag, men sammenstødet havde ikke overalt samme karakter. I fag som psykologi, sociologi, økonomi etc. blev kritikken rettet mod de åbent politiske implikationer af den såkaldt »værdifri« forskning; resultatet blev en direkte konfrontation mellem uforenelige teorier (i sociologi f.eks. mellem modellen for social stratifikation og den marxistiske klasseteori). Historie derimod, med sin mangel på samfundsrelevans, var ikke centralt placeret i det borgerlige ideologiske system, og den faglige tolerance var vitterligt ofte betydelig.

Disse forhold bestemte karakteren af opgøret i historie. Kritikken rettedes mod manglen på såvel målsætning som historie- og videnskabsteoretisk indsigt. Den empiriske forskning blev derimod ikke kritiseret, først og

fremmest fordi man betragtede den som uinteressant. Derved blev det muligt for historikerne at opfatte fagkritikken mere som et komplementært end som et alternativt fænomen, og de marxistiske udgivelser affødte snarere en vis usikker og skrækblandet beundring end artikuleret modstand. Studenternes kritik blev mødt med en blanding af retorik og træt afvisning, men egentlig fjendtlighed var der sjældent tale om. Den dukkede så til gengæld op i diverse professorale dagblads-kronikker, men da disse var mere præget af private og politiske udfald end af kvalificeret videnskabelighed, bidrog de kun til at skærpe den almindelige mistro mod universiteterne, ikke til faglig afklaring.³³

Et andet specifikt træk var og er den totale mangel på marxistisk tradition i Danmark.³⁴ Hvor en sådan tradition findes, blev den gerne grundlagt i 30erne (nogle steder tidligere), og de marxistiske historikere, der idag spiller en så fremtrædende rolle i den internationale historikerverden, er ofter netop 30ernes radikaliserede studenter, der har nået deres karrieres normale højdepunkt. Det dominerede træk ved 30ernes marxisme var en økonomisk determinisme, som – netop fordi den var forenklet – »rummede kraftigt intellektuelt sprængstof« og satte gang i en historiforskning, som senere ydede sin mest fremragende indsats ved at kritisere og overskride de oprindelige økonomistiske forklaringer.³⁵

I Danmark skal en sådan tradition først etableres, og det sker under andre betingelser. Marxismen er i dag et langt mere kompliceret teorisystem uden vulgærmarxismens pædagogiske effekt, og betydelig mindre homogen end dengang (med voldsomme forskningslammende diskussioner mellem forskellige retninger til følge). Desuden er der en udbredt usikkerhed m. h. t. mulighederne for at forbinde teorien med empiriske undersø-

33. Se f.eks. Erling Bjøl, »Marxismen – opium for intellektuelle«, Politikens kronik 14. april 1975 (sammenlign med svarkronikken 9. maj 1975), og Niels Thomsen, »Dyrt betalt tid spildt på endeløse møder«, Berl. Tid. 10. juli 1975.

34. Hertil bidrog naturligvis den direkte undertrykkelse af marxismen, som fandt sted ved siden af den principielle tolerance. Et lidt kuriøst eksempel er Rubins og Erslevs indsats for at hindre Gustav Bang i at tale om Karl Marx i Folkeuniversitetsforeningen: L. Rerup (udg.), Marcus Rubins brevvæksling, bd. 2 (Kbh. 1963), s. 178.

35. Hobsbawm, »Karl Marx's bidrag til historieskrivningen«, s. 28–29, 38.

gelses på en tilfredsstillende måde. Alt dette gør den marxistiske udfordring mindre effektiv.³⁶

Inga Flotos essay munder ud i det generelt formulerede spørgsmål: »Er det nødvendigt at sætte en væsentlig indsigt over styr for at erhverve en anden« (s. 389). For så vidt angår det konkrete modsætningsforhold mellem marxistisk og ikke-marxistisk historieforskning har de foregående sider søgt at give et indirekte svar.³⁷ I et snævert videnskabeligt perspektiv er det marxistiske »opgør« bl. a. et krav om og et forsøg på at opdyrke problemer, som er blevet forsømt af den hjemlige forskning. Det teknisk-metodiske grundlag for opgøret adskiller sig i virkeligheden ikke afgørende fra, hvad man kan finde hos mange ikke-marxistiske udenlandske historikere, og det fremtidige forhold mellem de to historieopfattelser behøver derfor ikke at få karakter af brud og konflikt. Det kunne også have form

af en overskridning af de begrænsninger den traditionelle forskning har været underlagt, men med bevaring af dens værdifulde elementer. På den anden side vil det dog også være fejlagtigt at foregøgle en enighed alene på grundlag af en videnskabelig betragtningsmåde.

For historikere opfalsket med kravet om »objektivitet« lyder det skræmmende, når marxister hævder, at al videnskab er politisk. Men meningen er i nogen grad blevet misforstået (også af visse marxister!). Det betyder ikke, at videnskaben skal fratages al autonomi og stilles under direkte politisk kommando, for af sørgelig erfaring ved man, at derved umuliggøres den korrigerende virkning, den kan og skal have på politikken.³⁸ Netop fordi videnskab og politik hænger uløseligt sammen, kan en marxistisk analyse ikke ignorere krav om videnskabelighed; men den kan heller ikke lade sig nøje med disse.

36. Et indtryk af den (historie)teoretiske debat giver *Historievidenskab*, nr. 5-6-7 (1976): »Logik og historie«.

37. Vi har ikke søgt at tage stilling til IF's spørgsmål i den bredere (og mere komplicerede kulturpolitiske sammenhæng, hvori det er stillet. Dog har vi svært ved at dele hendes positive vurdering af 50ernes »holdningskomplekse indsigter«. F.eks. kan den udogmatiske »kvalificerede tvivl« nok opfattes som sympatisk, men den var samtidig en form for ansvarsforflygtigelse med konservative implikationer. Det samme kan siges om den anti-rationalisme, der var fremherskende i periodens kulturdebat.

38. Flere af disse formuleringer er hentet fra U. Østergaard, »Studiet af førkapitalistiske samfundsforhold«, *Den jyste historiker*, nr. 6 (1976), s. 58-59, 125-126.

Dansk historisk Fællesforenings grundlæggelse

Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær

Af *Knud Fabricius*

En dag i vinteren 1908–09 kom professor Camillus Nyrop op til mig i det gamle Rigsarkiv, hvor jeg den gang gjorde tjeneste som volontør. Han fortalte mig, at der i november havde været et møde i »Østifternes historisk-topografiske Selskab«, hvor rigsarkivar V. A. Secher havde foreslået, at man i Danmark skulle søge oprettet en lignende fællesorganisation for al historisk forskning, både den officielle og den private, som man i Tyskland længe havde haft det i den bekendte »Gesamttverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine«. Nu var man i »Østifternes«, hvis formand Nyrop selv var, ifærd med det fornødne forarbejde og en undersøgelse af, hvor udbredt ønsket om en dansk »Fællesforening« måtte være; han opfordrede mig til at deltage i dette arbejde under den forudsætning, at jeg – hvis planerne virkelig gjordes – skulle indtræde i en kommende bestyrelse som sekretær.

Jeg stod i første øjeblik noget usikker over for denne henvendelse fra prof. Nyrops side. Jeg var to år tidligere blevet dr. phil. og var året i forvejen vendt tilbage fra en flerårig udenlandsrejse med min hustru; jeg havde stiftet familie og var derfor fuldt optaget af at sikre mig eksistensen for nu- og fremtid. Arbejdet i Rigsarkivet frembød visse fremtidsudsigter, men var ulønnet. De øjeblikkelige behov måtte derfor dækkes ved undervisning, foredragsvirksomhed og literært forfatter-skab. Det sidste skulle helst være af en sådan karakter, at det var kvalificerende for fremtiden, være sig inden eller uden for Rigsarkivet. En virksomhed som den, der bød mig inden for en kommende »Dansk historisk Fællesforening«, var ikke alene ulønnet, men ville næppe heller blive regnet for nogen speciel kvalifikation ved en embedsansættelse.

På den anden side var der noget, der lokkede mig ved prof. Nyrops tilbud. Jeg havde fra

barnsben gennem min afstamning sans for folkelig historie, og jeg var – som allerede min deltagelse i Folkeuniversitetsvirksomheden viste – klar over betydningen af at bygge broer mellem hovedstaden og landet, samt mellem videnskaben og den folkelige forskning. Og siger en ung mand ikke nødigt nej, når en opgave tilbyder sig, som ligger inden for hans vingefang? Her tilbød sig desuden en mulighed for at komme i forbindelse med en stor skare interesserede mennesker over hele landet, til at indhøste megen erfaring og måske til gengæld plante en lille blomst her og der. Men det, som gjorde udslaget i mine overvejelser, tror jeg nok, var den mand, som stillede opfordringen til mig.

Camillus Nyrop, der var blevet titulær professor for sin omfangsrige og fortjenstfulde forskning i vore købstæders, særlig håndværkets og lavenes historie, var økonomisk uafhængig og stod derfor uden for embedsmandsklassen. Han levede i et lykkeligt, men barnløst ægteskab og ofrede sig helt for ideelle interesser, f.eks. den sønderjyske sag. Den lille, grå mand – han nærmede sig alderdommen – var ikke nogen spirituel forsker og fremkastede ikke nye originale vuer over sin videnskab. Men han var en sejt og grundigt arbejder, og han var et fint, redeligt og uegenlyttigt menneske. Der udstrålede af hans skikkelse noget tillidvækkende; der var høj luft om ham. Jeg slog til og sagde ja til at være med til at arbejde på DHF's oprettelse.

Man taler ofte om et »længe« eller »dybt følt savn«. Man skulle næsten tro, der var tale om et sådant, når man ser, hvor godt Sechers tanke slog an, og hvor let det gik med at få foreningen grundlagt. Navnlig da den blev bakked op af hovedstadens faglige historiske foreninger og institutioner, der med een undtagelse – Nationalmuseets første afdeling under Sophus Müller – alle stillede sig bag den.

Dette måtte vække tillid hos provinsens organisationer, hvad der var vigtigt, da det først og fremmest var af hensyn til dem, Secher havde fremsat sin plan. De historiske amtsfund var 1908 endnu i deres begyndelse; der fandtes kun 12 af dem, de fleste i Jylland. Højskolen, navnlig Askov under Ludv. Schrøder, havde givet stødet til den førstes opståen, Historisk Samfund for Ribe Amt, og fra Ribebogen stammer den del af Fællesforeningens formålsartikel, der siger, at den skal tjene »til Oplivelse af den historiske Sans«, mens den anden del – »til Fremme af dansk historisk Forskning« – er af københavnsk oprindelse. By og land, faglige og ikke-faglige kræfter har således rakt hinanden hånden for at bestemme, hvad der skulle være den nye forenings formål.

I foråret 1909 udarbejdede så et syvmandsudvalg, der var nedsat af en halv snes historiske foreninger og institutioner, et udkast til foreløbige love for en »Fællesforening«, og dette udkast udsendtes til ialt 12 foreninger og 19 institutioner med anmodning om at slutte sig til den nye forening, eventuelt på betingelse af ændringer i disse love. 19. oktober 1909 blev Fællesforeningens stiftelsesdag. Der mødte da i Kunstindustrimuseet repræsentanter for 13 foreninger, 11 museer, 7 arkiver samt Generalstaben, der alle var gået ind på planen om den nye organisation og med få ændringer sluttede sig til det omsendte lovudkast. Ifølge dette ville man »paa dansk eller tidligere dansk Omraade« samvirke »i historisk, topografisk, arkæologisk og folkløristisk Retning«. Dette skulle ske, dels ved at fremme fællesforetagender, der oversteg de enkelte foreningers kræfter, og med råd og dåd støtte de enkelte foreninger i at løse deres opgaver, dels ved at afholde foredrags- og diskussionsmøder. Alle emner skulle drøftes på offentlige møder, der afholdtes mindst en gang hvert andet år; på disse møder skulle der også holdes oplysende foredrag med påfølgende diskussioner og foretages fællesudflugter til historisk-interessante steder i omegnen. Til disse møder havde en repræsentant fra hver af de foreninger eller institutioner, der var medlemmer af Fællesforeningen, adgang og stemmeret, men desuden kunne »enhver In-

teresseret« (mand eller kvinde) tage del deri. Repræsentanterne valgte et forretningsudvalg, bestående af en formand og fire medlemmer, der selv fordelte stillingerne som næstformand, kasserer og sekretær mellem sig. Som medlemskontingent fastsattes for foreninger 2½% af deres årlige medlemsbidrag, dog ikke over 30 kr., medens institutioner (arkiver, biblioteker og museer) betalte 10 kr. i årligt kontingent.

Da Dansk historisk Fællesforenings grundlov var vedtaget, skred man til valg af dens første forretningsudvalg. Det kunne have ligget nær at vælge den mand til formand, der havde givet stødet til Fællesforeningens oprettelse, og som også i den følgende tid viste sin interesse for den ved at fremkomme med forslag om dens virksomhed, altså rigsarkivar V. A. Secher. Når dette ikke skete, var grunden først og fremmest den selverkendelse, der fik ham til at afslå opfordringen. Secher var en højtbegavet videnskabsmand og fremragende administrator, men tillige en vanskelig omgængelig mand. Man vidste om hans virksomhed i Rigsarkivet, at han bedre forstod at revse, end at rose, og at hans tilhængere derinde var færre end de fem retfærdige i Sodoma og Gomorra. Det almindelige ønske i forsamlingen var, at professor Nyrop, der havde båret så meget af byrden ved fællesforeningens fødsel og var almindelig agtet og vellidt, skulle påtage sig også denne byrde. Nyrop vægrede sig længe, dels med henvisning til sin alder, dels til, at han som privatier skulle have mindre autoritet over for myndighederne. Endelig lod han sig overtale, på betingelse af, at valget kun skulle gælde for et år (det blev i virkeligheden til to). Til de øvrige stillinger i forretningsudvalget valgtes højskoleforstander Dissing, doktorerne Fabricius og Mackeprang samt stiftamtmand Stemann, af hvilke den første og den sidste siden blev næstformænd, Fabricius sekretær og Mackeprang kasserer. Man bestemte endelig, at det første offentlige møde skulle finde sted på jysk grund, om muligt i 1910. Det skulle imidlertid vise sig umuligt at realisere det før i 1911.

Rytteren var nu sat i sadlen; det skulle vise sig, om han kunne ride. Prof. Nyrop udviklede i den korte tid, han var formand, et stærkt

initiativ. Han grundlagde de små hefter »Meddeleser fra Dansk Historisk Fællesforening«, der i stort tal sendtes ud til medlemmerne, og som navnlig sigtede på hjælp for lokalforskerne. Heri skrev Secher om, hvorledes man skulle fortegne herregårdsarkiver, Axel Olrik om undersøgelser af stednavne og dialekter, Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik om beskrivelser af bøndergårde og folkedrager og Mackeprang om døbefonte. Til artiklerne knyttede sig spørgeskemaer og mønsterkort for at gøre anvisningerne samtidigt populære og eksakte. En anden opgave, som Camillus Nyrop fik løst, var (gennem sekretæren) at lade udarbejde en systematisk ordnet indholdsfortegnelse over amtsårbøgernes hidtil udkomne indhold. Endelig har Nyrop fortjenesten af at have fremkaldt den »Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier« af arkivar S. Nygård, der er blevet forbillig og den dag i dag er stærkt efterspurgt.

Den nye forenings medlemmer fik herved et stærkt indtryk af, at de ikke var glemte. Men at der også blandt de unge forskere i hovedstaden var en betydelig interesse for den nye skabning, viser de ovenfor nævnte museumsmænds navne. Dette er ikke vanskeligt at forstå. Det er allerede nævnet, at Nationalmuseets Iste Afdeling savnedes blandt Fællesforeningens medlemmer, og det samme gælder om »Oldskriftselskabet«, hvis »Aarbøger«, der redigeredes af Soph. Müller, i overvejende grad beskæftigede sig med forhistorisk arkæologi. Soph. Müller besvarede en noget senere henvendelse fra Fællesforeningen om at indtræde med et rent afslag. Oldskriftselskabet var i sin organisation helt forskellig fra den nye Fællesforening; det havde således ikke lokalforeninger, men enkeltpersoner til medlemmer; men fælles for de to var et folkeligt præg (Oldskriftselskabet bestod således til dels af ikke-fagmænd), og de historiske udflugter, som Fællesforeningen havde sat på sit program, mindede om Oldskriftselskabets arkæologiske ekskursioner. Selv om Fællesforeningen aldrig blev opfattet som noget nyt oldskriftselskab for museets anden af-

deling, gav den medarbejderne ved denne afdeling lejlighed til en beslægtet virksomhed med den, første afdelings personale allerede udøvede.

Hvorom alting er, kunne Fællesforeningen glæde sig ved en særlig sympati fra direktør Mackeprangs og hans medarbejders (thi her var ikke tale om undergivnes) side. Mens Mackeprang, som den skeptiker han var, advarede mod at vente sig altfor store resultater af den nye organisation,¹ var hans unge inspektører mere optimistiske. Blandt dem træder navnlig Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik i forgrunden. Den første af disse blev hele livet igennem en af Fællesforeningens bedste støtter. Men også uden for arkæologernes kreds viste der sig tilslutning. Fra sprogmændene kom den unge Brøndum-Nielsen og højskolens største videnskabsmand, dr. Marius Kristensen (i Askov), landsarkivarerne Hornemann og Saxild repræsenterede de literære kilder for historien. Men navnlig lod nu amtsforeningerne, der var Fællesforeningens kælebørn, høre fra sig. Pastor Severinsen (Tim), filialbestyrer P. Eliassen (Kolding), pastor J. Richter (Vejen), kæmner Brandorff (Kolding) og højskoleforstander Johs. Fog-Petersen (Hørsholm) var nogle af de første repræsentanter for dem, der gav sagen kraftig støtte.

Fællesforeningen trådte første gang frem for offentligheden ved sit møde i Kolding i juni 1911. Jeg er en af de få overlevende af deltagerne i dette møde, så man må tro mig på mit ord, at mindet om dette møde senere altid stod i et forklaret lys for os. Dette skyldtes den overordentlig varme, hvormed deltagerne blev modtaget fra byens og dens borgers side. Repræsentanterne blev indkvarteret i privathjem, hvad der skabte mange varige kontakter mellem gæster og værter, og byens øvrighed udfoldede desuden en smuk gæstfrihed. Til stede var en snes repræsentanter for Fællesforeningens medlemmer, hvis antal forøvrigt var stadig stigende, og adskillige af byens borgere tog del i det offentlige møde. Mødet varede i halvtredje dag og afsluttedes

1. I et brev fra ham hedder det: »Foredragene, som jeg absolut mener, bliver det centrale, ikke Forhandlingerne, til hvilke jeg har grumme liden Tro«.

med en udflugt til borgpladserne ved Lillebælt og et møde på Skamlingsbanken, hvor vore mest populære videnskabsmænd Vilh. Andersen og Marius Kristensen talte.

Men hvad var Koldingmødets indhold, og hvilket udbytte kunne det forventes at give? Som første punkt i Fællesforeningens love stod jo, at den skulle »fremme Fællesforetænder«. Mødeprogrammet søgte at realisere dette ved at behandle spørgsmål som opbevaringen af aviser, af kommunale og af handelsarkiver og give råd for beskrivelsen af bøndergårde og stednavne, altsammen vejledninger, udstrakte hænder til lokalforskningen fra de faglige institutioners side. Først i anden række stod egentlige foredrag, som Francis Becketts om »Renaissancens Kunst i Danmark«. Spørgsmålet om, at Fællesforeningen skulle lægge sig i selen for ved henvendelse til Rigsdagen at søge statstilskuddene til lokalforeningerne, der var i farezonen under sparebestræbelserne, bevarede, måtte også vise disse, at de ikke var glemte, og at det lykkedes at sikre disse tilskud har vel heller ikke skadet den tillid, som den nye forening måtte bygge på.

På Koldingmødet fastholdt prof. Nyrop sin beslutning om at træde tilbage, og han afløstes af forstanderen for Statens Lærerhøjskole, prof. Hans Olrik, der beklædte formandsstillingen i en halv snes år (til 1920). Det var med sorg, Fællesforeningen skiltes fra prof. Nyrop. Han havde lagt det spor, hvori man længe arbejdede, og med uopslidelig venlighed, roligt men fast, havde han ledet de grundlæggende møder. Også Dissing, Mackeprang og Stemann frabad sig nu genvalg, således at sekretæren blev det eneste forbindelsesled mellem det gamle og det nye forretningsudvalg. Kasserer blev nu landsarkivar Hornemann og næstformænd pastor Severinsen og forstander Johs. Fog-Petersen.

Det er ikke meningen i denne skitse at gennemgå Fællesforeningens 50 årige historie, ikke engang i det knappest omfang. For mindet melder sig først og fremmest en lang række årsmøder afholdte i alle egne af Danmark, altid under stærk interesse fra beboernes side. Styrelsen søgte så vidt muligt at skifte mødestedet mellem Jylland og Øerne, således at

det hveranden gang blev det første, og hveranden sidste sted, når man da ikke af praktiske grunde henlagde det til København.

Foreningens nye formand, professor Hans Olrik, der da han opfordredes til at overtage stillingen, havde betinget sig, at det daglige arbejde skulle hvile på sekretæren, og han selv – p.g.a. sit store arbejde ved Lærerhøjskolen – kun være forpligtet til at lede repræsentant- og årsmøderne, viste sig hurtigt at holde langt mere, end han havde lovet. Han var ikke alene en praktisk og fast leder af forhandlingerne med repræsentanterne og en god populær foredragsholder på årsmøderne, men gav også værdifulde bidrag til styrelsens drøftelser og kunne ved sine forbindelser med rigsdagsmænd skaffe Fællesforeningens og dens medlemmers ønsker fremmet. Værdigt og formfuldendt – måske lidt for formfuldendt – ledede han Fællesforeningen, hans smukke og mandige skikkelse ragede op »over alt folket«, og de, der kendte hans karakter, vidste, at han var en brav mand med et varmt hjerte.

Forretningsudvalgets medlemmer arbejdede godt sammen. Blandt disse er der navnlig grund til at mindes pastor P. Severinsen, der med jysk sindighed og lune ivrigt deltog i diskussionerne, både i udvalget og på repræsentantskabsmøderne. Man hørte ham altid gerne, da hans udtalelser var kundskabsmættede og prægede af common sense, og hans standpunkter var oftest formidlende. Han forenede på en lykkelig måde folkelig og akademisk kultur og var derved et ypperligt bindeled mellem land og by. En anden mand, hvem Fællesforeningen i disse år kom i stor gæld til, var filialbestyrer P. Eliassen i Kolding, der dog ikke var medlem af forretningsudvalget. Eliassen var sin bys anerkendte historieskriver, og han viede fra første færd vor forening en betydelig interesse. Denne interesse var særlig værdifuld, fordi den ikke var kritisk. Han mente således, at man på Koldingmødet havde beskæftiget sig med »altfor meget teknisk Pindehuggeri«, hvormed han sigtede til det her fremsatte forslag om, at man skulle søge at få udnævnelser og ansættelser genoptaget i »Ministerialtidende«, og han erklærede, at der på Aalborgmødet 1914 var »næsten lidt for mange lokale Foredrag,

så at de næsten aflivede al Diskussion«, hvilket var en velbegrundet anke, da foredragernes antal var ikke mindre end ti. Men Eliassen indskrænkede sig ikke til at være negativ. Han fremkom i Nyborg 1916 med et dybt hjertesuk over, hvor vanskelig en årbogsredaktørs stilling var over for de mænd, der ydede literære bidrag til hans årbog. »Det er kun et saare forsvindende Faatal, der forstaar at opbygge passende Afhandlinger og støtte sig til Kilder; og bruger de boglig Hjælp, er de omtrent ligegyldige med Kvaliteten«. Som et middel til at råde bod herpå foreslog Eliassen, at årsmøderne skulle »suppleres med Instruktionskursus for Redaktions- og Museumsfolk, jeg mener formelig Laboratorieøvelser, der skulde foregaa i Biblioteker, Arkiver, Museer og Samlinger«. Den første verdenskrig medførte, at Fællesforeningen først kunne realisere denne tanke efter tre års forløb, i 1919 i København.

Den kritik, som Fællesforeningen blev udsat for, kom ellers som regel fra folkedybet. Efter Aalborgmødet 1914, der vel i det hele var det, som »klappede dårligst«, protesterede en indsender i flere blade over den »Utilbørlighed«, at man ikke havde overholdt de i forvejen opgivne tidspunkter for foredragene, så at egnens beboere havde måttet vente længe, før de blev holdte. Det var åbenbart det altfor righoldige program for mødet, de ti foredrag, som sprængte programmet. Heller ikke foredragernes indhold tilfredsstillede altid de lokale tilhørere. Om kapt. Rockstrohs foredrag om Lundbyaffæren 3. juli 1864, hvorom foredragsholderen mente, at den var militært forsvarlig fra dansk side, skrev en avis: »Der er Grænser for, hvad man kan bilde Bønder ind«.

Det var ikke helt lidt, hvad Fællesforeningen opnåede i de år, da Hans Olrik stod som dens formand. Ved sin personlige indgriben fik han skaffet Fællesforeningen det statstilskud på 600 kr. om året, som den nød indtil den første verdenskrigs afslutning, da sparekassen kom i virksomhed på dette som på andre områder. Fællesforeningen anbefalede også en række ansøgninger om statsstøtte til kulturelle formål, som til navnesagens fremme, til optagelse af films af landbosysler, ind-

retning af et register til Statstidende o.s.v. Dette sidste kunne naturligvis – ligesom den genoptagelse af udnævnelser og ansættelser i Ministerialtidende, der tidligere er omtalt – af lokalforskere opfattes som »teknisk Pindehuggeri«, men det måtte huskes, at Fællesforeningen også havde personalhistoriske medlemmer i hovedstaden, der kunne gøre krav på at få deres særlige interesser plejede.

De to hovedspørgsmål, som forretningsudvalget løste i Hans Olriks tiårige formandstid, var dog tidsskriftets og studiekurs' indførelse.

Allerede på et tidligt tidspunkt var det blevet sekretæren klart, at selv om årsmøderne åbenbart slog godt an, var Fællesforeningens forbindelse med sine medlemmer mellem møderne kun ringe. Et talende træk var det, at de udsendte spørgeskemaer ikke havde båret synderlig frugt. På denne mangel kunne der rådes bod ved at skabe et særligt tidsskrift, og de lokale foreninger savnede desuden et fælles bindeled, som herved tilvejebragtes. Sekretæren fremsatte sin plan for forretningsudvalget i februar 1913, og da den fandt bifald her, forelagde han den for repræsentanterne på Sorømødet i juni samme år. Meningerne var her meget delte, og udfaldet var usikkert, da rigsarkivar Secher rettede et skarpt og personligt angreb på forslaget. Han foreslog i stedet, at Fællesforeningens »Meddelelser« skulle indheftes bag i de enkelte amtsårbøger, som i den anledning skulle indføre samme format. Virkningen deraf blev den modsatte af tilsigtet, og repræsentantmødet vedtog med stor majoritet oberst H. W. Harbous forslag, at henvise tidsskriftsagen til forretningsudvalgets overvejelse, »under Hensyn til de ved Mødet i Dag faldne Udtalelser«. Hermed var sagen reddet, og forsamlingens stemning over for Secher for hans optræden gav sig under det fortsatte møde flere drastiske udslag.

På et nyt forretningsudvalgsmøde i marts 1914 hævdede sekretæren, at tidsskriftet nu var delvis økonomisk sikret ved det opnåede statstilskud, der var motiveret med denne sag, og at der var lovet bistand fra Nationalmuseets 2den afdeling til tidsskriftets indhold. Et hæfte på to ark ville, inklusive honorarer, kunne stilles på benene for 300 kr. Tidsskriftet skulle indeholde: 1. kortfattede

metodiske og vejledende artikler af kultur- og lokalhistorisk indhold; 2. meddelelser fra museer, biblioteker og arkiver i København og provinsen om nye fund og nyordninger; 3. anmeldelser af værker og artikler i de lokale tidsskrifter, der kunne virke som forbilleder; 4. indbyrdes drøftelser mellem amtsamfundene om fællesforetagender; endelig 5. meddelelser fra udlandet om kultur- og lokalhistoriens virksomhed i de pågældende lande. Derimod var det ikke tanken at optage specialafhandlinger af udtømmende karakter, som allerede havde deres rette plads andetsteds, ejheller artikler om statslig eller politisk historie. Det stod frit for at genoptrykke alle bidragene i de amtsårboøger, som måtte ønske det. – Forretningsudvalget vedtog at overdrage sekretæren i forbindelse med Chr. Axel Jensen qua arkæolog og Johs. Brøndum-Nielsen qua sprogmand at udarbejde et prøvehefte, som skulle forelægges for repræsentanterne på Aalborgmødet 1914. Kun om navnet på det nye tidsskrift var man ikke enig, men senere samledes man om Hans Olriks forslag: »Fortid og Nutid«. Også prisen på den nye »bulletin« blev senere fastsat. Det blev den for nutiden så utroligt beskedne: 2 kr. for 4 hefter à 2 ark årligt, for medlemmer af Fællesforeningen endda kun det halve.

Da sagen om tidsskriftet kom til endelig vedtagelse på Aalborgmødet 1914, fik den en meget venlig modtagelse. Ganske vist var der endnu økonomiske betænkeligheder, men da kasseren (Hornemann) oplyste, at der i kassen var ca. 1400 kr., og at årsindtægten + statstilskuddet var omtrent det samme beløb, forstummede kritikeren. Alligevel var Fællesforeningens budget nu så hårdt spændt, at der også heri lå en spore til at søge medlemmernes antal forøget. Dette skete navnlig, da man 1920 rettede en henvendelse til borgmestre og byråd om at lade de kommunale arkiver indtræde i Fællesforeningen. Det var også her Eliassen, der med støtte af Hornemann og Gunnar Knudsen fik sagen i gang.

»Fortid og Nutid« var nu en realitet, og for dets fortsatte udvikling kom to mænd til at spille hovedrollen: Chr. Axel Jensen og Stednavneudvalgets chef Gunnar Knudsen, der fra 1921 afløste Fabricius som sekretær. Uden

disse mænds virksomhed ville resultatet være blevet langt ringere. Navnlig Chr. Axel Jensen var »en hovedhjørneste« for tidsskriftet, og han fik bl.a. årsberetningen for Nationalmuseets 2den Afdeling indført deri. Men begge disse to højtfortjente mænd vil endnu være i så frisk erindring hos læserne, at en nærmere karakteristik af dem er overflødig her.

»Fortid og Nutid« fik efterhånden en fast position i Fællesforeningen. Ganske vist blev abonnenttallet ikke stort, men dette skyldtes til dels, at amtsamfundene og lokalmuseerne modtog lige så mange gratis eksemplarer, som der var medlemmer i deres bestyrelser. Til gengæld kunne man trøste sig med, at det først og fremmest var for disse modtagere, artiklerne var skrevne. Men om den almindelige stemning herskede der ingen tvivl, og det kunne kun glæde redaktionen, når den modtog udtryk herfor, som da Poul Bjerger i Askov (28. aug. 1918) skrev: »Mange Tak for »Fortid og Nutid«. Det er saadan et morsom(t) Tidsskrift. Jeg glæder mig ved hvert Hæfte, der kommer, og læser alt med Interesse«.

Det andet vigtige spørgsmål, som blev løst i Hans Olriks formandstid, var studiekursus. Det var, som nævnt, blevet rejst af P. Eliassen i 1916 (Nyborg). Forretningsudvalget var ikke sen til at gribe tanken og nedsatte et udvalg, bestående af den nye rigsarkivar Kr. Erslev, Chr. Axel Jensen, Gunnar Knudsen samt Olrik, Fabricius og Hornemann. Man gik her ud fra, at kursuset måtte holdes i København og indskrænkes til en uge; Hornemann, der var en grundig mand, ville ganske vist have det til tre måneder, men dette forbød sig selv af økonomiske grunde. Som underafdelinger satte man 1. et kursus i kildekritik, ledet af en universitetslærer; 2. en kortfattet øvelse i læsning af de faste forkortelser i middelalderlig skrift; 3. et kursus i behandling af brøstfældige aktstykker og breve; samt 4. en påvisning af, hvorledes registrering af aktstykker burde foregå. Medens disse kurser navnlig var beregnede på lokalhistorikere, var nr. 5, et kursus i bytopografi ved jordbundsundersøgelser, navnlig beregnet på provinsmuseernes folk. På kulturhistorikerne sigtede 6 og 7, øvelser i Stednavneudvalgets samling og i Folkemindesamlingen, og ende-

lig stod som 8de afdeling et sogns monumentale udviklingshistorie ved en bygningshistoriker. Ialt skulle det samlede kursus omfatte ca. 30 timer, og der skulle i forvejen udarbejdes trykte vejledninger. Deltagelse i kursus skulle være gratis og stå åben for alle medlemmer.

Dette forslag udgik til Fællesforeningens medlemmer i vinteren 1917–18, og Forretningsudvalget var klar over, at den løbende krig med dens mange restriktioner kunne blive en hindring for større tilslutning til kursus. Denne anelse viste sig velbegrundet. Da svarene endelig indløb, viste det sig, at kun 8 foreninger og institutioner havde svaret ubetinget ja, 9 havde ønsket sagen udsat til bedre tider, men særlig rystende var det, at 8 medlemmer havde erklæret kursus for at være uden interesse. Sagen måtte altså foreløbig stilles i bero. Efter at den påny var drøftet på et repræsentantskabsmøde i juni 1918, kronedes endelig anstrengelserne med held, således at kursuset kunne holdes 1.–5. september 1919. Programmet var ret uforandret fra det foregående år, idet der kun var tilføjet: Katalogisering og registrering af museumsgenstande. Interessen havde nu vokset sig så stor, at 38 deltagere meldte sig, og mange af disse fulgte alle kursusrækkerne, så at de her ved fik 5–6 timer om dagen besatte. Viggo Brøndal og Gunnar Knudsen vejledede deltagerne i Stednavneudvalget; Jørgen Olrik og Chr. Axel Jensen i Museet, Hornemann og Holger Nielsen på Landsarkivet, Grüner-Nielsen og Ellekilde i Folkemindesamlingen; endelig underviste Erik Arup i kildekritik og Kr. Erslev i forkortelseslære. Det var landets bedste kræfter, der her var i ilden, og al vejledning ydedes uden vederlag.

Der skete endnu mellem 1910 og 1920 meget inden for Fællesforeningen, som kunne fortjene omtale, men her skal kun mindes om, at Hornemann på repræsentantskabsmødet 1918 ønskede mere organisation inden for Fællesforeningen og mere indhold i repræsentantskabsmøderne, hvorfor han foreslog op-

rettelsen af sektioner for museumsvesen, arkivvesen og tidsskriftsvesen. Tanken vandt udelt tilslutning, og der nedsattes tre tremandsudvalg, hvert bestående af en mand fra hovedstaden og to fra provinsen. Sektionerne kom til at spille en betydelig rolle for Fællesforeningens videre udvikling, idet de regelmæssigt på repræsentantskabsmøderne aflagde beretning om deres virksomhed, og ud af den ene, museumssektionen, skulle til sin tid vokse den museumsforening frem, der stadig står i Fællesforeningen som i et dansk commonwealth.

Med 1920, da Hans Olrik trak sig tilbage som formand, vil jeg ende denne skildring, der kun skal behandle Fællesforeningens første tid. Denne periode ligger næsten 40 år tilbage i tiden, vi er kun meget få tilbage, som kan mindes den, og for de fleste nuværende medlemmer må den fortone sig i en oldtids tåge. Borte er – på enkelte undtagelser nær – alle de mænd, som jeg har omtalt, efter den regel, at »tider skal komme, tider skal henrulle, slægt skal følge slægters gang«. Når jeg lukker øjenene, ser jeg atter for mig et sådant livligt bevæget årsmøde i sommersolens sidste stråler, hvor f.eks. general A. Tuxen holder sin vittige tale for »de gode Tilhørere«, som hilstes med jubel, undtagen af den, der havde en dårlig samvittighed som mindre god tilhører. Hvor er de alle henne? Borte med blæsten.

Men to lever, Fællesforeningen og »Fortid og Nutid«, skønt man ved deres opståen spåede dem så krank en skæbne. Og skønt foreningens medlemstal er mangedoblet fra de 32, som den begyndte med, og skønt den har droppet mange opgaver og taget endnu flere op, og skønt »Fortid og Nutid« er blevet så stateligt og fint, at det slet ikke er til at kende igen, er der dog også bevaret noget gammelt og væsentligt. De er stadig broer mellem videnskaben og den folkelige forskning og mellem by og land. Gid dette må vare ved i de næste 50 år.

Dansk historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede

Af Johan Hvidtfeldt

Den 19. oktober 1909 holdtes et møde i Kunstindustrimuseets bibliotekssal. Dansk historisk Fællesforening blev til på det møde. Det lille barns åndelige fader var rigsarkivar V. A. Secher, som året før havde udkastet tanken om en fællesforening, inspireret af den tyske Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine.

Barnet fylder i år de halvt hundrede år, er nået ud over de begejstrede ungdomsår, har vokset sig stor, i hvert fald i omfang – det sker jo, når de halv hundrede passerer. I 1909 var der 32 medlemmer, der sluttede sig til foreningen, i 1915 var der 40, og derefter er der fulgt en jævn vækst, så der idag er 208 foreninger og institutioner, som er medlemmer af DHF.

Det er ikke nogen stormfuld vej, foreningen er vandret ad. Der kan have været stærke diskussioner om mangt og meget, men kun på eet tidspunkt har foreningens eksistens været i alvorlig fare. På mødet i 1927 udtalte formanden, Knud Fabricius, at vi stod overfor en krise – og med rette. Spørgsmålet om en selvstændig museumsforening trængte sig på, skulle løses. Meningerne var delt om, hvorvidt museerne skulle blive i DHF. En afstemning viste, at der var et flertal – omend ikke overvældende flertal – herfor. Det var en lykkelig afgørelse, for hvis museerne havde forladt DHF, ville en af de vigtigste forudsætninger for dens eksistens være blevet til intet. Fællesforeningen skulle efter sin første formålsparagraf til fremme af dansk historisk forskning og til oplivelse af historisk sans bringe en samvirken i stand mellem de foreninger og institutioner – arkiver, biblioteker, museer o.l. – der på dansk eller tidligere dansk område virker i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkloristisk retning. Var museerne, hvis tal er stort, hvis betydning for det historiske arbejde rundt om

i landet ikke er mindre, helt gået deres egne veje, var denne samvirken blevet slået i stykker, til ubodelig skade for al historisk virke i dette land, men også for museerne selv.

Siden Museumsforeningen blev til, har der været et meget nøje samarbejde mellem de to foreninger, blevet til og ført videre i forståelsens og kammeratskabets ånd. Museumsforeningen har fået sit eget tidsskrift, *Arv og Eje*, smukt og værdifuldt, en betydningsfuld tilvækst til vore tidsskrifters svulmende flod. Det løser opgaver, som ligger helt udenfor Fortid og Nutids virkeområde, uden på nogen måde at formindske dets betydning for alle, der arbejder med arkæologi og kulturhistorie.

Fællesforeningens vigtigste opgaver, fra år til år, har været afholdelsen af årsmøder, udgivelsen af *Fortid og Nutid*. Beretningerne fra årsmøderne er mærkelig, interessant, ofte inciterende læsning. De genspejler på en måde de mange aktuelle og praktiske problemer, som det historiske arbejde har stået overfor i det forløbne halve århundrede, man føler det næsten, som om der her ved foredrag og under drøftelserne er sået et utal af frø i historiens så uendelig store arbejdsmark, nogle kom aldrig til spiring, andre blev til store og smukke planter eller til granvoksne træer. Allerede på det stiftende møde blev spørgsmålet om stednavnene drøftet, Hans Olrik fulgte det op i en artikel i de første »Meddelelser«, der endte med: »Det må ønskes, at staten i den allernærmeste fremtid nedsætter det »Udvalg for danske stednavne«, der skal arbejde videre på planens virkeliggørelse«. Året efter i 1910 oprettedes Stednavneudvalget, og studiet af vore stednavne, så vigtigt for den ældre historie, blev sat i system, ført ind i en rig udvikling.

Spørgsmålet om vore arkiver har været til stadig drøftelse på møderne. Det var ikke mindst »herregårdsarkiver« og handelsarki-

ver, man havde i tankerne. Den første artikel i »Meddelelser« er Sechers »Vejledning til affattelse af fortegnelse over herregårdsarkiver«, og i 1920'erne drøftede man muligheden af at deponere handelsarkiver på Kronborg, godsarkiver på Nyborg. Det første spørgsmål blev senere løst ved oprettelse af Erhvervsarkivet i Århus. Det sidste problem er endnu ikke helt klaret, men et meget stort antal godsarkiver er dog efterhånden kommet til arkiverne, ikke mindst gennem den store indsats, som er blevet ydet af det udvalg til registrering af arkiver i privat eje, som Videnskaberne Selskab i 1922 nedsatte under professor Aage Friis' ildfulde og energiske ledelse. De kommunale arkivers skæbne har gang på gang været til behandling, ikke mindst i den arkivsektion, som blev nedsat i 1918. Spørgsmålet er kun delvis blevet løst. Mens næsten alle købstadsarkiver er afleveret til landsarkiverne – i Nørrejylland ofte lige til 1900 – har det været umuligt at tage imod sognerådsarkiverne. Her er et stort, uløst problem, tanken om, hvad der er sket af ulykker med disse ofte yderst vigtige arkiver, kan give arkivmanden kuldefornemmelser, selvom hans samvittighed stort set er ren og uskyldshvid. Der kan vist ikke være tvivl om, at arkiverne, historiens stille templer, har været stedbørn i det sidste halve århundrede. Deres stab af videnskabelige medarbejdere har været stagnerende – først i de sidste år er der ved at ske en ændring – og deres pladsproblemer – allerede brændende for et par menneskealder siden – er stadig uløst. Bortset fra det sønderjyske landsarkiv, som kom til i 1933, har der stort set ikke fundet nybygninger sted i det sidste halve århundrede. Det har været til stor gene for forskningen, og ubodelig skade er sket ved de utallige ødelæggelser af værdifuldt arkivmateriale, som har fundet sted. På finansloven for det kommende år regner man med at få den første bevilling til nybygning ved det nørrejyske landsarkiv. Måtte de andre pladshungrende arkiver følge efter, så det danske arkivspørgsmål kan blive løst, til gavn for al historisk forskning.

Museernes forhold har til stadighed spillet en meget stor rolle på årsmøderne. Også her har der tidligt været ført drøftelser om vigtige

problemer, som er ført frem til løsning. Allerede i 1924 fremkom tanken om museums-konsulenter, som skulle hjælpe de lokale museer, vel det første frø til den nyordning, som gennemførtes i 1942. Undersøgelserne af de danske bøndergårde var tidligt fremme, og Jørgen Olrik holdt foredrag herom på det første årsmøde i 1911. Også herfra synes der at gå en vej, der fører frem til Nationalmuseets store, systematiske undersøgelser over danske bøndergårde. Allerede i 1923 var præstegårdens problemer til diskussion, som førte til visse undersøgelser. Spørgsmålet om fredninger har naturligvis gang på gang været til diskussion.

Også museernes generelle problemer blev taget op til diskussion. Således i 1924, da den gamle modsætning mellem provinsmuseer og Nationalmuseum kom til at spille en rolle i drøftelsen af et foredrag, holdt af Johs. Olsen. Kredslæge Møller gav udtryk for skepticisme. Museerne kunne ikke regne med virkelig støtte på samme måde som biblioterne, disse var fremtiden, museerne fortiden. Nationalmuseets direktør Mackeprang understregede de lokale museers betydning. Han citerede en Koldingborgers udtalelse om museumssager fra denne by: Selv om det var skidt, så var det dog Kolding-skidt. Mackeprang var to år før fulgt efter Sophus Müller som museets direktør. Sophus Müller var frygtet rundt om i provinsmuseerne, en lokal Viborg-tradition fortæller, at når der kom bud, at direktøren var at vente, bragtes de bedste, mest værdifulde fund i sikkerhed udenfor Stiftsmuseets mure. En anden tradition fortæller om Sophus Müllers foragt for lokale museumsfolk. Han havde været på besøg i Odenses gamle, ærværdige stiftsmuseum, formanden, en etatsråd, bad direktøren til middag sammen med styrelsen, flere af dem etatsråder som han: Sophus' svar lød kort og fyndigt: tak jeg spiser ikke med folket.

Med Mackeprangs tiltræden lød der helt nye toner fra det store museum. Det var vel ikke, fordi den nye direktør havde været med i DHF.s arbejde fra først af, medlem af den første styrelse. Men det var hans væsen at søge forbindelse til andre mennesker, at arbejde sammen med dem. I hans tid blev der

skabt et tillidsforhold mellem lokalmuseerne og Nationalmuseet, som har været af uvurderlig betydning, som er blevet bevaret og udbygget i hans to efterfølgere, Poul Nørlund og Johannes Brøndsteds tid. Den nye museumslov er vel den vigtigste begivenhed i provinsmuseernes historie i det sidste halve århundrede, den har været livligt diskuteret, også indenfor Nationalmuseets mure. Den vil betyde en stærk udbygning, en rivende vækst i deres effektivitet, hvilket selvfølgelig ikke skal medføre nogen ændringer i det bestående forhold mellem Nationalmuseet og provinsmuseerne. Det er jo bare børnene, der vokser til, kærligheden til deres gamle hæderkronede fader i det gamle palæ vil være den samme.

En vigtig nyorganisation har været oprettelsen af de by- og egnshistoriske arkiver, som i de sidste år har været inde i en rig og rivende udvikling, ikke mindst takket være den energiske indsats, der er ydet af formanden for Sammenslutningen af egnshistoriske arkiver, Hans Brandt. Spørgsmålet om byhistoriske arkiver – dog knyttet til museerne – var allerede fremme i 1919, da Otto Smith fortalte om det arkiv, han havde indrettet ved Holbæk museum. Der hævdede sig røster herimod, ikke mindst fra Chr. Axel Jensens side, idet han var imod at forene arkiv og museum. Museerne burde i hvert fald kun være et gennemgangsled til arkiverne.

Det vil på en måde være muligt at behandle vigtige dele af dansk historisk arbejde i det sidste halve sekel med årsberetningerne som grundtekst. Her dog kun endnu et eksempel. Da Sønderjylland var vundet hjem, vendte DHF, som naturligt var, endnu stærkere end før blikket mod landet sønden å. Et stort hefte af Fortid og Nutid var viet sønderjysk historie. I 1922 holdtes årsmøde i Haderslev, og stiftamtmand Haarløv udtalte her håbet om, at årsmødet ville give anledning til oprettelse af et Historisk Samfund for Sønderjylland, »en tanke som forsamlingen at dømme efter det stærke bifald, der hilste stiftamtmandens ord, i fuldeste mål delte«. Senere på mødet rejstes spørgsmålet påny, næste år oprettedes Historisk Samfund for Sønderjylland med sønderjydernes gamle fører H. P. Hanssen som formand, Sønderjyske årbøger, standset

under og siden krigen, begyndte igen at udkomme.

Årene siden 1909 har vel været nogle af de mest bevægede i menneskehedens lange saga. De har bragt to verdenskrige, kriser, en teknisk udvikling, som ingen tid har set magen til. Historieforskning, historieskrivning og vel ikke mindst historiesyn vil altid være præget af de politiske og økonomiske forhold, historikeren lever under, de problemer, som er til debat. Den store landvinding i det foregående slægtleds periode, hos gennembruddets mænd kan man vel sige, var gennemførelsen af den metodiske kildekritik, hvis førstemand herhjemme blev professor Kr. Erslev. Den er idag for enhver faghistoriker en selvfølge, oplært i den, som han er, lige fra de første ord lød til ham fra universitetets kateder. Siden Erslevs tid er den blevet ført videre, uddybet, differentieret, ikke mindst af hans efterfølger, Erik Arup, vel den betydeligste af dem, der nu er borte, æggende til kritik, men altid visende nye veje, både i sit livsværk. Danmarkshistorien, men også i sine store anmeldelser og artikler, ofte af metodisk interesse.

Erslevs banebrydende Historisk Teknik har aldrig fået nogen efterfølger. Danske historikere har i meget ringe grad været sysselsat med metodiske eller teoretiske problemer, den eneste som mere indgående har beskæftiget sig med historiens teori er vel nok Poul Bagge. Der er her en stor forskel mellem Danmark på den ene side, Norge og Sverige på den anden. Mange drøje diskussioner, mange stærkt teoretiske værker, ofte grænsende ind på filosofiens erkendelsesteoriens vidtstrakte marker, har set lyset i de to nordiske lande, og ude i den store verden, i de senere år måske især i Amerika, føres betydningsfulde, ofte vanskeligt tilgængelige drøftelser, som dog ikke har sat sig dybere spor i den danske historiske litteratur eller i interne drøftelser. Dansk historisk arbejde er i helt overvejende grad et praktisk markarbejde. Om det så er af det gode eller det onde, må enhver vel afgøre efter temperament og livsindstilling.

Det betyder dog ikke, at der ikke har været en mere teoretisk diskussion om historien, dens mål og midler. Danske faghistorikere er

på det stærkeste blevet angrebet for svigtende evne til at skabe forbindelse mellem forskningen og den jævne mands trang til historisk viden, historisk oplevelse. Kritikken er tit rent negativ, målsætningen uklar, megen tågetale har lydt, når man har prøvet at formulere de krav, der skal stilles til historikeren.

Men, vil man sige, hvor står så dansk historieforskning idag, hvad har den at svare til disse krav? I 1952 skrev professor Bagge en artikel: *Historiesyn og historieforskning*, foranlediget af Martin A. Hansens bog »Leviathan«, hvor digteren havde prøvet at finde frem til et nyt historiesyn og samtidig havde bebrejdet historikerne, at »historien er faldet hen i materialedynger, ligner et vældigt stenbrud«. Bagge understreger, at historikerne af idag »opfatter fortiden som en sum af komplicerede tids- og stedsbetingede, indbyrdes forskellige helheder, hvoraf hver er forbunden med utallige andre og ændrer sig under stadig vekselvirkning med dem«. De fortsætter på en måde en tradition fra 1700-årene, da man brød med den siden oldtiden herskende naturretlige tradition, hvorefter natur og fornuft var uforanderlig. Efterhånden sejrede det synspunkt, at der er organisk sammenhæng mellem alle sider af samfundets liv. Det er den opfattelse, man har kaldt historismen, og det synes, siger Bagge, stadig at være den, der rykker frem på centralfronten. »Den har fra de materialistiske og idealistiske retninger optaget meget, der kunne forenes med dens individualiserende tendens, men afvist eller afstødt det meste af den religiøse, ideelle eller materialistiske determinisme og absolutisme«.

Til Martin A. Hansens bitre ord om historiens materialedynger siger Bagge, at sammenfatningen, syntesen er blevet mindre tilgængelig for lægfolk end før. Det har altid været sådan, at historikeren præger sin syntese med sine værdidomme og sin opfattelse af menneskelige motiver, og hvordan skulle han også kunne, som digteren ønsker det, udøve »sit høje hverv som dommer« uden subjektivitet. Historiens dom falder forskelligt ud i København og i Kiel, hos en Arup eller en la Cour. Hertil kommer, at enhver syntese er blevet så umådelig indviklet. De moderne

synteser stiller større krav og krav af en anden art til læseren, vender sig endnu til en snæver kreds. Og, fortsætter han, »at udvide denne kreds er – derom kan digter og historiker enes – en opgave af største betydning for vor kultur, som kun popularisatorer af højste rang kan løse«.

De anskuelser, som Bagge her har formuleret, vil vist kunne tiltrædes af de fleste danske historikere af idag. Der vil selvfølgelig være mange nuancer i toneføringen hos de forskellige, næppe væsentlige uoverensstemmelser, når det gælder det principielle. Ikke mindst blandt de yngre vil der nok være trang til meget stærkt at understrege vor forpligtelse til at bringe historien ud til de mange – at popularisere den. For kritikerne – hvor uklar deres tale end monne være – har jo ret, svigter danske historikere her, kan det blive til ubodelig skade for dansk kultur, hvormed slet ikke være sagt, at ikke andre end historikere af fag kan fortælle historie på forsvarlig og anstændig måde og sådan, at folket lytter. Til kritikerne har vi vel også lov til at sige, at der slet ikke er så få historiske videnskabsmænd, der har kunnet tale til de mange. Kun eet navn skal nævnes. Hugo Matthiessen, der på mange måder førte den Troels Lund'ske tradition videre, en ener, med helt sin egen sprogtone, sin egen næsten impressionistiske teknik, sin mærkelige indfølelsesevne, sin næsten overnaturlige evne til at kunne fornemme landskabets tale om menneskers virken i fortiden.

Læser man beretningerne fra DHF.s årsmøder, får man et stærkt indtryk af, at her er det historiens praktiske problemer, som er til debat. Det er naturligt, for det er jo nu engang en af Fællesforeningens vigtigste opgaver at fremme det praktiske samarbejde, at støtte alle arbejdende historikere i det daglige praktiske arbejde, mere end at løse de store teoretiske problemer. På en måde genspejler årsmødets diskussioner dog også det historiske virke i dette halve århundrede, for det har først og fremmest bestået i løsning af en mængde store, rent praktiske opgaver. Det hænger ikke mindst sammen med den stærke udvidelse af det historiske forskningsområde,

som har fundet sted. Den moderne kulturhistoriske forskning står nok i gæld til Troels Lund, til hans klare formulering af kulturhistoriens mål i den mærkelige lille bog »Om kulturhistorie« fra 1894, skrevet under hans opgør med den tyske statshistoriker Dietrich Schäfer. Men både dens metode og dens arbejdsområder er stort set nye, selvom grundlaget, Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet, var blevet til før 1909. Vigtige nye opgaver er taget op ved undersøgelserne af herregårde og bøndergårde eller arbejdet med Danmarks kirker. Den gamle By i Århus har fra 1904 kunnet give sig af med de særlige forskningsopgaver indenfor den gamle bykultur.

Indsamlingen af tradition er kommet til at spille en rolle, som ingen vel drømte om før, allermindst i kildekritikens første himmelstormende år, da tradition nærmest var et skældsord. Dansk Folkemindesamling var alt blevet til i 1904 på Axel Olriks initiativ, Dansk Folkemuseum eller, om man vil, Nationalmuseets tredje afdeling, tog her helt nye opgaver op med sine etnologiske undersøgelser (NEU), i de senere år også med sine arbejderundersøgelser, som allerede har givet værdifulde resultater. Også det i 1909 oprettede Udvalg for Folkemål indsamler i vid udstrækning traditionsstof, Stednavneudvalget på en måde jo også.

En anden af historiens arbejdsmarker, som nu for alvor er blevet taget under plov, er fortidens økonomiske liv. Den store udgave af øresundstoldregnskaber har været en landvinding af international betydning, har givet historikere i Danmark og i mange andre lande et vigtigt materiale. En række værker har behandlet vigtige problemer af betydning for den økonomiske historie, bankvæsen, toldpolitik, industri, finansvæsen. Flere har beskæftiget sig med europæiske problemer, har været med til at give dansk historisk arbejde en værdifuld forbindelse til udlandet. Traditionen fra Arups disputats om tysk og engelsk handelshistorie er blevet fortsat med værker som Astrid Friis' om Alderman Cockayne's Project and the Cloth Trade og Aksel E. Christensens om Dutch Trade to the Baltic about 1600. Indenfor landbrugshistorien er nye sider blevet taget op til undersøgelse ikke

mindst gennem Svend Aakjærs, Poul Meyers, Fridlev Skrubbeltangs og andres værker. Og i de sidste år har kirkehistorien været inde i en rig udvikling, og en række dybtgående undersøgelser, ikke mindst udgået fra det nye kirkehistoriske institut, har set lyset.

Det er dog vist den arkæologiske forskning, der vel nok kan møde op med de største landvindinger. Store forskerpersonligheder, ofte kendt langt udenfor landets grænser, har samlet sig om oldtidsforskningens gamle fæner, Johannes Brøndsteds store værk »Danmarks oldtid« har været vejviseren for læg og lærd, Poul Nørlunds epokegørende undersøgelser fra Grønland og over Trelleborg har åbnet mægtige muligheder for den kommende tids forskning, vist os uanede perspektiver i arbejdet med vikingetiden. Og ved rigets gamle sydgrænse har tyske forskere afsløret en del af Hedeby's så længe gemte gåder.

Itakt med udvidelsen af forskningsområderne har der også fundet en udbygning af kildepublikationen sted. Nationalmuseets Arbejdsmark fortæller om nyfund, forskellige store publikationsrækker slutter sig dertil, Budstikken beretter om Folkemuseets arbejde og fund. Det danske Sprog- og Litteraturselskab har i høj grad også publiceret rent historisk materiale, ikke mindst landskabslovene og Diplomatarium Danicum med oversættelsen Danmarks Riges Breve, et nystiftet Udvalg for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie udgiver forskellige tingbogs-rækker og andet landbrugshistorisk materiale, og et nylig stiftet selskab publicerer helt moderne politisk kildestof. Den store samling af materiale fra besættelsen, udgivet af Den parlamentariske kommission, vil få stor betydning for arbejdet med disse års begivenheder. De gamle selskaber, Kildeskriftselskabet, Danske selskab har ligesom Rigsarkivet fortsat arbejdet, nogenlunde ad de samme baner som før.

Det har kun været muligt at bringe nogle glimt fra historikernes udstrakte arbejds-mark, at give et rids, flimrende, uklart i konturerne, af det, der er nået i disse år. Og hertil må så føjes den betydning, som arbejdet ude i landet har fået. En del af de amtshistoriske samfund havde begyndt deres arbejde, da

DHF blev til, det var jo på en måde baggrunden for foreningens fødsel, men flere er kommet til, i de sidste år også en hel del foreninger for mindre områder. I 1915 havde DHF 17 amtssamfund som medlemmer, idag er der 32 historiske foreninger. Årbøgerne er blevet større, strømmen af lokalhistoriske værker bredere og fyldigere, selvom den ikke er den fossende elv, vi gerne ville se. En vældig udvikling indenfor provinsmuseerne har fundet sted i 1915 havde DHF 8 lokale museer som medlemmer, idag er der 102. Museerne har først og fremmest været med til at redde fortidens værdier, sikre dem for kommende slægter, men deres vækst er samtidig et vidnesbyrd om, at den historiske interesse ude i landet ikke er i tilbagegang, museerne selv har i høj grad været med til at vække den, nære den.

Disse ord kunne måske lyde, som om der var grund til ligesom Vor Herre på den syvende dag at være såre tilfreds. Men det skal ikke nægtes, at der er malurt i bægeret. Vel har de sidste 50 år bragt os langt på mange måder, givet en rig udvikling, men vi må ikke glemme, at det netop er år, da hele samfundet gennemgår en næsten eksplosiv ekspansion, set under denne synsvinkel eller sammenlignet med andre videnskabsgrene bliver udviklingen måske knap så imponerende. I hvert fald vil de fleste vist være enige om, at masser af problemer ligger hen uløst. Og de kan ikke løses i øjeblikket, først og fremmest, fordi udviklingen efterhånden har ført med sig, at vi mangler de nødvendige unge forskere til arbejdet. Det skyldes vel ikke svigtende historisk interesse hos ungdommen, men ganske simpelt, at der ikke er givet os det økonomiske grundlag for et mere intensiveret historisk arbejde. Videnskabelig historisk arbejde udføres idag – som før – næsten udelukkende som bibeskæftigelse, videnskabsmændene tjener deres brød som universitetsprofessorer, arkivarer, museumsfolk eller pædagoger, videnskaben giver de sig af med i fritiden, i ikke ringe grad er det, hvis jeg må snakke tysk, et arbejde, der ikke blot er nebenamtlich, men også ehrenamtlich.

Oprettelsen af videnskabsfonden, i nogen grad også tipsmidlerne, har betydet en vis

lettelse i vilkårene for dansk historisk arbejde, har ikke mindst gjort det lettere at skaffe penge til trykning af udgaver og værker, selvom der også her er et vidt spænd mellem behov og de forhåndenværende midler. Men den afgørende mangel er den, at vi ikke har videnskabsmænd, som udelukkende kan hellige sig det historiske forskningsarbejde. Moderne historiske undersøgelser, ikke mindst af økonomisk og social historie, kræver meget mere tid end før, når vi skal til bunds i problemerne. Udviklingen indenfor vore bysamfund er i høj grad et terra incognita, dansk landbrugshistorie rummer så mange, mange problemer, at man slet ikke forstår, at et landbrugsland som det danske kan finde det forsvarligt at lade dem ligge, vigtige sider af den kirkelige og åndelige udvikling er helt jomfruelig jord.

Visse opgaver her kræver så omfattende undersøgelser, at de ikke kan udføres af enkeltmand, at der må arbejdes i flok. Der er sider af det historiske arbejde, som er egnet til at udføres indenfor et institut eller lignende. Det gælder i høj grad landbrugshistorien, og en dag må institutet for dansk landbrugshistorie vel komme.

Under krigen fik Albert Olsen oprettet et lokalhistorisk institut. Dets formål var først og fremmest at få gennemført en række lokale undersøgelser af vigtige problemer. De skulle foretages af faghistorikere eller af dygtige lokalhistorikere og danne grundlaget for en generel behandling af de pågældende spørgsmål. Institutet fik ikke nogen lang eller glørværdig tilværelse, grundene hertil er mange, men jeg mindes endnu det sidste møde, efter Albert Olsens død, da styrelsen tog beslutning om at ophæve institutet. Jeg prøvede at kæmpe imod, men måtte give op overfor det afgørende argument, umuligheden af i den øjeblikkelige situation at skaffe den kvalificerede leder, de egnede medarbejdere.

Tit har jeg fortrudt, at jeg ikke endnu stærkere gik imod den afgørelse. For mig er det, som om denne tanke ikke kan dø, en dag vil den leve op påny, så Albert Olsens ideer, frugtbare som de var, kan realiseres, og vi samtidig kan få det redskab for fremme af lokalhistorisk arbejde, som vi savner idag.

DHF.s lokalhistoriske konsulentvirksomhed bør i så fald knyttes hertil.

Der er i vort folk en stor historisk interesse – ofte sover den måske sin tornerosesøvn. Det er vor opgave at vække den i troen på, at historisk interesse åbner vejen til en værdifuld kulturverden. Der er her en bindende forpligtelse – for DHF såvel som for samfund og museer. Men samtidig må det slås fast, at vi ikke kan gøre vort arbejde uden støtte – også fordi vi nu engang ikke kan få bogtrykkerne overbevist om, at de bør trykke vore værker og tidsskrifter gratis. Museernes problemer har fundet en løsning, der er sikret tilskud fra staten på 323.000 kr. Men samfundene står jo overfor problemer, der ikke er ulig museernes. Her er et vigtigt spørgsmål, der ikke har fundet sin løsning.

Til tider kan historikeren blive grebet af den sorteste kulturpessimisme. Han ser ingen

vej frem til det mål, der skal nåes, hans liv bliver let en evig kamp med dem, der skal bevilge penge, de penge, der nu engang er nødvendige til det historiske arbejde. I den tid, der kommer, må vi alle, hver på vor front, arbejde for i de videste kredse at få vakt en forståelse af, at en nation som den danske har en forpligtelse – også økonomisk – overfor sin historie.

Vi står midt i en opbrudstid, ingen kender vejen forover, men så meget må dog vist være klart, at kampen mellem tyranni og demokrati ikke blot udkæmpes gennem varme eller kolde krige, at vi også er nødt til at vinde på den kulturfront, hvor vi i hvert fald ved, at den anden part gør en gigantisk indsats. Man bruger penge til andet end atomvåben hinsides den tragiske grænse tværs gennem Europa. Og historisk virke, historisk forskning er en del af denne kulturkamp.

Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde

Af *Bernhardt Jensen*

Når man fra de lokalhistoriske foreningers og arkivers side har ønsket at drøfte emnet »Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde«, må det være udtryk for, at der med den omfattende kommunale reform, som gennemførtes i 1970, er opstået nye problemer for de lokalhistorisk interesserede: Måske nye muligheder. Og måske også en vis uro for det fremtidige arbejde.

Mange har spurgt sig selv, om dannelsen af de større administrative enheder ikke vil indebære en risiko for, at det lokale foreningsliv, herunder også det lokalhistoriske virke, går i stykker eller sygner hen. Vil den kommunale sammensmeltning føre med sig, at man udvisker de små enheders særpræg og sogneliv, så også de følelser og tilsyndelser, der bærer den lokalhistoriske interesse, ikke længere har noget at leve af? Jeg, som ud fra en række begrundelser af økonomisk og byplanmæssig art, er gået ind for kommunesammenlægningerne, erkender blankt, at risikoen er der. Men den var der desværre i forvejen. Jeg kan tage Dem med ud i nogle af vore nærmest beliggende forstæder og vise Dem, at der allerede før sammenlægningen var sket en så fuldstændig udradering af de gamle landsbymiljøer, at den frygtede store kommune ikke kunne have gjort det mere effektivt end sognerådene gjorde det. For sagen er jo den, at selv den lille hyggelige landkommune ikke har haft noget højere ønske end at blive større. Alle havde de vokseværk, og derfor måtte det ende med sammenlægningen. I hvert fald i de større byers nærhed er den lille enheds egetliv forsvundet. Samtidig med, at der fra landet stadig går en strøm mod byerne, går der også en strøm fra byerne ud i alle de omgivende landsbyer og stationsbyer med bosætning for øje.

Alle disse flytninger og adskillelsen mellem boligby og arbejdsplads-by fremmer en vis

rodløshed, som umiddelbart ikke skulle synes gunstig for oparbejdelse af en interesse for hjemstavnen eller dens historie. Den bofaste, oftest lidt ældre del af befolkningen, kan ikke i længden bære arbejdet oppe. Men heldigvis er der samtidig visse tegn på, at rodløsheden som alment generelt fænomen også hos den unge generation kan føde en interesse for den historiske baggrund for tilværelsen. Interessen for det stedlige miljø, for bevaring af bybilleder i stedet for totalsaneringer, for bevaring af allétræer i stedet for motorveje, er meget stor hos en del af ungdommen, bl. a. også hos arkitekter og byplanlæggere, og det kan føre til et frugtbart samspil med lokalhistorien.

Tilbage står så spørgsmålet, om denne interesse for miljø og for stedlig historie også er så levende hos kommunalpolitikerne, at man tør overlade ansvaret for disse spørgsmåls rette løsning til dem. Her må jeg som kommunalpolitiker udtrykke en stor tvivl. Når sandheden skal frem, må det desværre siges, at kommunalpolitikerne ofte har en særdeles ringe lokalhistorisk ballast – til trods for, at det faktisk burde være enhver lokalpolitikers pligt at kende hovedtrækkene i sin bys og egns historie. Ethvert kommunalbestyrelsesmedlem burde have stedets historie udleveret til pligtlæsning.

For lokalhistorikerne er det i hvert fald af afgørende betydning, at byplanlægningen ikke foregår under fuldstændig tilsidesættelse af historiens krav på at blive hørt. Vi har desværre ikke som i mange tyske og svenske byer stadsantikvarer til at beskytte de historiske minder. Men arbejder man med byhistorie, ved man, hvor afgørende det er for at kunne levendegøre en lokalitets fortid, at man har fikspunkter at støtte sig til. Man kan vanskeligere fortælle på en levende måde om en gade, der er helt udraderet, end om en gade,

der er bevaret i sit forløb og med enkelte gamle hjørnестene i den nyere bebyggelse. Man kan ikke få folk til at føle det samme for et butikscenter, hvor der engang lå en landsbyidyl, som for en samling gårde, der stadig ligger omkring det gamle gadekær. Uden at vi skal forlange byernes udvikling standset, kan vi godt fordrе, at den ikke behøver at foregå hen over alt det, som giver de gamle lokaliteter deres særpræg, og som er en forudsætning for menneskets trivsel og for en sammenhæng bagud og fremad.

Så meget, indtil videre, om lokalhistoriens ideologiske placering i den kommunale sektor. Derefter kan vi gå til den side af sagen, der hedder økonomi og bevillinger. Her kan vi straks stille to spørgsmål:

Hvorfor bevilger f.eks. Århus kommune i det hele taget et vist beløb til Historisk Samfund for Århus Stift? og hvorfor er bevillingen lige akkurat på 800 kr.?

Det første spørgsmål – hvorfor der ydes en bevilling – må vistnok besvares med: det gør man nu engang af tradition, og det andet – om beløbets størrelse – må besvares med: véd ikke!

Svarene er lidet oplysende. Men de er uden tvivl karakteristiske for den praksis, der kendetegner både den statslige og kommunale bevillingspraksis – i hver fald når det gælder kulturelt arbejde.

Det er gammel skik, at når et vist antal borgere samler sig om et ideelt og kulturelt arbejde så yder det offentlige støtte til det. Beløbets størrelse bliver da gerne bestemt af, hvad man hidtil har ydet til beslægtede formål. Så formløst og – om man vil – uovervejeth er sagen. Det er ubestrideligt, at de kulturelle bevillinger hidtil har været præget af tilfældigheder. Det er imidlertid ikke holdbart i det lange løb. Vi kan ikke fortsætte med det, vi kunne kalde et levn fra det gamle nationalliberale bystyre, hvor man hjælper sig frem fra tilfælde til tilfælde. Kommunerne må overveje, hvordan og hvilken kulturpolitik man vil drive. I fremtiden må en stigende del af de kulturpolitiske bestræbelser ligge i kommunerne – dermed er ikke sagt noget om byrdefordelingen. Det er nemlig væsentligt at det

kulturelle arbejde har en så nær tilknytning til befolkningen som muligt, og først nu har vi med storkommunerne fået lokale organer af en sådan størrelsesorden, at de kan drive kulturpolitik.

Bliver der så nogen plads for lokalhistorien i den nye kulturpolitik? Det er ganske givet, at Dansk historisk Fællesforening har en særlig forpligtelse til at søge at bringe klarhed omkring dette problem.

Klarheden skabes ikke ved, at medlemmerne i denne forsamling kommer med en række trosbekendelser. Det vil være nødvendigt, at der foretages en systematisk undersøgelse i lighed med f.eks. Danmarks Radios store lytter- og seerundersøgelser.

I øjeblikket udgives en række lokalhistoriske årbøger, og spredt landet over er der et stort antal kulturhistoriske museer. Det er imidlertid en kendsgerning, at vi ikke ved, om årbøgerne læses, og at vi ikke ved, om publikum oplever museerne. Om de lokalhistoriske årbøger ved vi dog, at de spredes på egnen; men om museerne i særlig grad har et lokalt publikum eller blot er mål for flygtige turistbesøg, det ved vi ikke.

Der er mere, vi heller ikke ved. Vi ved f.eks. ikke, om folk begynder på at læse årbøgerne, men så giver op, fordi de ikke kan forstå dem. Eller om de står i museerne og savner forklaring på eller forståelse af de ting, de ser.

En virkelig tilbundsgående undersøgelse ville sikkert bringe artige ting frem. Den ville måske også klarlægge, hvorfor der er den stagnation i de lokalhistoriske samfund, som Vagn Dybdahl påviste i sit foredrag på årsmødet i Frederikshavn for nogle år siden.

Undersøgelsen burde imidlertid ikke standse ved de historiske samfunds medlemmer og ved museumsgæsterne. Den skulle også omfatte den del af befolkningen, man ikke har forbindelse med. Her måtte man søge klarlagt, hvorfor den ikke har forbindelse med det lokalhistoriske arbejde, og hvad den kunne ønske sig for at udnytte de forskellige tilbud.

En undersøgelse af en sådan karakter ville i højeste grad være vejledende både for politikere og dem, der arbejder med lokalhistorien.

Vi vil komme til at stå på en meget solidere grund, og vi vil få et indtryk af, hvor der fra begge parters side skal sættes ind i fremtiden.

Det er klart, at den foreslåede undersøgelse vil kræve en stor indsats. Det er ikke noget, man blot kan bede et par bestyrelsesmedlemmer om at ordne. Der må etableres et hold af historikere og sociologer, som gives de fornødne midler, f.eks. gennem en bevilling fra forskningsrådene.

Ud fra undersøgelsen måtte det derefter overvejes, hvilken plads lokalhistorien bør have i kulturpolitikken. Denne behøver naturligvis ikke at være afstemt efter undersøgelsens resultat. Det kunne tænkes, at man af flere grunde ønskede ligefrem at skabe større interesse for lokalhistorie. Og dernæst er der det særlige forhold, at mange investeringer i lokalhistorie ikke alene kommer den nuværende generation til gode. Mens en bevilling til en koncert giver borgerne en engangsoplevelse, så vil bevillinger til publikationer, til bevarelse af miljøer, til arkiver osv. være investeringer, som der høves udbytte af gennem mindst årtier.

Med dette er vi inde i den nye videnskab, som hedder kulturøkonomi. Den er taget op i flere lande, navnlig har Tjekkoslaviet været førende, og sidst har man i Sverige sat et hold forskere i gang med spørgsmålet. Det, man bl. a. vil frem til, er at fastslå nogle måleenheder, så de bevilgende myndigheder kan dømme om effektiviteten i f. eks. teatre, orkestre, museer. Yderligere vil man kunne se, om befolkningen får et rimeligt udbytte af pengene. Man vil eksempelvis altså vurdere, om et tilskud på 5.000 kr. til en maleriudstilling giver større eller mindre behovstilfredsstillelse end 5.000 kr. til en lokalhistorisk publikation.

Stillet op på den måde, lyder det uhyre koldt og sagligt. Mange af os vil også instinktivt reagere imod det. Man må dog se i øjnene, at en sådan kulturøkonomi vil trænge frem. Dertil kommer, at mange bevilgende myndigheder mere eller mindre bevidst har anvendt den i sin praksis, men på et løst grundlag. Måske vil en sådan mere rational vurderingsmåde også skabe mere respekt om nogle kulturinstitutioner, selv om det omvendt vil kunne ramme andre institutioner.

Den skitserede undersøgelse vil ikke kunne laves fra dag til dag. Indtil da, og indtil resultaterne kan vurderes, bør det hele ikke standse. For mig at se kræves der en række reformer, og dem, jeg nu vil pege på, er samtidig sådanne, som jeg tror, undersøgelsen vil vise hen imod. De er samtidig et udtryk for en kommunalpolitikers vurdering.

Lad os først tage det allerede eksisterende. De lokalhistoriske årbøger har hidtil været den akse, hvorum arbejdet har drejet sig. Mange af dem er i de senere år i det ydre blevet stærkt moderniseret, og de bringer gennemgående yderst lødige afhandlinger. Men jeg har allerede nævnt, at de er stagneret; opslutningen om dem har ikke kunne følge med væksten hverken i folketallet eller i andre kulturelle aktiviteter. Dette kan heller ikke undre. Sagen er jo den, at det er en ganske håbløs opdeling af landet, som er sket med årbøgerne. Se blot årbogen her i Århus; den dækker samtidig Skanderborg, Horsens og Silkeborg, og det kan kun blive lejlighedsvis, at der kommer stof om disse byer, og selv om de gode borgere i Horsens og Silkeborg selvfølgelig med sympati føler sig knyttet til Århus, så tvivler jeg på, at tilknytningen også rækker til Århus bys historie.

Dette, den geografiske opdeling, er én ting, der hæmmer årbøgerne. Noget andet er indholdet. Blandt de tre, fire, fem afhandlinger, hver årbog bringer, kan man ikke regne med, at der hvert år vil være noget, som interesserer enhver modtager, heller ikke selv om man indskrænkede området geografisk. Det gør heller ikke noget, hvis man er tilfreds med at holde et jævnt og beskedent medlemstal, hvor en stor del blot er med for at støtte den gode sag. Vil man derimod ekspandere, og vil man skabe større forståelse hos de bevilgende myndigheder, ja, så går det ikke.

Skal der være større interesse om den årlige bog, må et stort antal føle, at den, som man siger, kommer dem ved. Der er to veje at gå. *Enten* skal man skifte over til at udsende bøger, eventuelt hæfter, om et enkelt emne, *eller* også skal man, hvis man endelig vil bevare en årbog, samle bidragene om et enkelt tema. Eksempelvis skolerne og skolevæsenet, trafikken, forlystelser, forbrydelser og politi. Og så

må man tage springet og arbejde med mere snævre geografiske enheder; i mange tilfælde vil en enkelt storkommune kunne bære publikationen. I andre må storkommuner, der er snævert sammenknyttet, arbejde sammen. Det vil også være mere naturligt for et kommunalstyre at støtte publikationer, der henter deres emner fra kommunen, end det er at støtte en årbog, hvor kommunens forhold aldrig kommer med.

Nogle vil måske sige, at man på den måde prisgiver store landkommuner, som ikke kan klare en publikation (jeg ved i øvrigt ikke, om de ikke kan). Men det gør man allerede med de nuværende årbøger. Det er en illusion at tro, at de dækker deres områder. Tag eksempelvis »Fra Himmerland og Kær Herred«; her har der ikke i flere år været noget bidrag om så store bysamfund som Års og Farsø, eller tag Hardsyssels årbog, der ikke i en årække har bragt en linje om Struer.

At fremtiden ligger i en ændring som den, jeg her peger på, viser også den udvikling, der har været de steder, hvor man har taget denne linje op. Jeg skal blot minde om Søllerød, Gentofte, Middelfart, Århus og Aalborg.

For de lokale museer er problemerne af samme natur som for årbøgernes vedkommende. De store tvær- og længdegående samlinger gør dem til nationalmuseer en miniature, men uden at de derved ligefrem bliver til turistattraktioner.

Museerne og andre historiske institutioner kan imidlertid få store skarer i tale, når der arrangeres særudstillinger. Sagt meget brutalt kunne man udmærket i mange tilfælde nedlægge de kostbare permanente opstillinger, som man jævnlige og med store udgifter og med indsats af betydelig arbejdskraft organiserer. I stedet skulle man da indrette sig nogle magasiner (tingene vil da også blive mere betryggende opbevaret) og samle kraften om særudstillinger.

Denne virksomhed ville også kunne knytte en mere levende forbindelse til nutiden. Vi skal snart have valg; en udstilling om valgkampen i byen gennem tiderne vil have en appel til mange. Og vil en udstilling om butikken i byens historie ikke være en rimelig

måde at fejre en handelsforenings jubilæum på? Der er talrige muligheder, og både kommunestyre og andre organer i byen vil uden tvivl hellere støtte den slags initiativer end betale til et museum eller en samling, blot fordi det nu engang hører sig til.

Årbøgerne og museerne er gammelkendte institutioner rundt i landet. Noget anderledes stiller det sig når det drejer sig om arkiverne. Vi har siden 1890'erne haft de fire landsarkiver og har i de seneste år fået de mange egnhistoriske arkiver. Landsarkiverne har i særlig grad haft til formål at bevare den statslige lokaladministrations arkiver og har dertil samlet et stort antal godsarkiver.

De egnhistoriske arkivers virke er meget forskelligartet, og mange af dem har mere karakteren af at være billed- og tryksagssamlinger.

Næsten overalt er de egnhistoriske eller lokalhistoriske samlinger knyttet til folkebibliotekerne. Jeg kan nævne, at vi i den ny Århus kommune har lokalsamlinger i 11 biblioteker. Ved deres tilknytning til bibliotekerne har samlingerne opnået en fastere økonomisk basis, bl.a. i kraft af bibliotekslovens tilskudsbestemmelser. Der må imidlertid snarest tages stilling til en række problemer vedrørende de lokalhistoriske samlingers geografiske områder, sagsområder, afgrænsning til andre arkiver og museer, registrering lokalt og centralt osv.

Man skal nok være opmærksom på, at en for kraftig inddragning af det lokalhistoriske indsamlingsarbejde under biblioteket kan rumme en fare for, at de frivillige kræfter, der her gør en pionérindsats, ikke bliver fastholdt og udnyttet. Her kræves der en balancekunst og et godt samarbejde for at få det rette udbytte.

De samlinger, der arbejder under bibliotekernes beskyttelse, kan imidlertid ikke i storkommunen magte den anden vigtige arkivopgave: De kommunale arkiver Disse kan afleveres til landsarkiverne. Det er kun sket i beskedent omfang, og man må stille sig selv det spørgsmål: Vil landsarkiverne over en bank kunne modtage de kommunale arkiver? Det må formentlig besvares benægtende, i hvert fald når det gælder de store bysamfund;

alene her fra Århus har de opbevaringspligtige arkiver et omfang omtrent svarende til det fynske landsarkiv.

Også bevillingsmæssigt er der problemer knyttet til spørgsmålet. Det er åbenbart, at staten har en forpligtelse til at modtage og forvalte de kommunale arkiver, også selv om de er så store, at man i realiteten ikke er i stand til at tage imod dem uden meget store udvidelser af landsarkiverne. Samtidig må det indrømmes, at kommunerne er nødsaget til selv at forvalte de nyere arkiver. Med fare for at køre ind i problemer, der bør løses, men som er for komplicerede til en nøjere drøftelse i dag, vil jeg lægge frem til overvejelse, at der i de store kommuner bør oprettes arkiver, hvis drift fortrinsvis betales af staten efter en ordning svarende til statens refusion af udgifterne til skolevæsenet.

Inden jeg omtaler fordelene ved en sådan ordning, må jeg straks sige, at den fremfor alt ikke må nedbryde den nugældende opbygning af arkivvæsenet. Den skal kun supplere dette. Det er åbenbart, at der knytter sig mange fordele til de nuværende landsarkiver og til Erhvervsarkivet. Hvis man begynder at udstykke for stærkt af den statslige administration, vil sikkert meget blive slået i stykker. Og når det gælder Erhvervsarkivet, så kræver udnyttelsen af erhvervslivets arkiver en sådan specialviden, at den ikke kan spredes. De kommunale arkiver skulle kun tage sig af de rent kommunale sager, dog i en koordination med egnsarkivernes opgaver. Om egnsarkiverne på et eller andet tidspunkt så bør flyttes fra bibliotek til kommunearkiv, afhænger helt af, hvilken karakter dette sidste får, om det i sin indretning og sin politik lægger an på at være en udadvendt, åben institution.

Det er min opfattelse, at sådanne nye kommunearkiver vil kunne blive kraftcentre for det lokalhistoriske arbejde. Alene det forhold, at man derved rundt om vil få historikere med tilknytning til stedets historie, vil være en umådelig fordel. Man vil nemlig samtidig få personer, der vil kunne gå ind i arbejdet med de lokalhistoriske publikationer og med at arrangere særudstillinger sammen med museumsfolkene, og de vil kunne være det

konstante element i det lokalhistoriske arbejde. Man kan nemlig ikke regne med, at der til enhver tid vil være den fornødne frivillige arbejdskraft, og jo heller ikke, at enhver bibliotekar vil være historiker.

Det er på den anden side nødvendigt, at den frivillige arbejdskraft bevares og yderligere stimuleres. Der vil stadig være brug for den dygtige lokalhistoriker, som selv forsker og fremlægger sine resultater. Vi må dog se i øjnene, at ikke alle historisk interesserede kan gøre dette. Ledet af en fagmand – her kommer de nye arkivarer atter ind i billedet – vil mange flere kunne drages ind i historiske undersøgelser. Den nye samfunds-fagligt orienterede historieforskning vil også slå igennem i den lokalhistoriske forskning, og her vil der være brug for en interesseret frivillig arbejdskraft til brug for de mange masseundersøgelser, den nye forskning kræver.

Jeg har kun kunnet pege på enkelte af de problemer, der i dag består for lokalhistorien i kommunerne. Jeg har nævnt områder, hvor der trænges til reformer og en mere bevidst overvejelse af målene. Det er ganske givet, at der er store muligheder, og at mange flere ønsker at følge eller deltage i det lokalhistoriske arbejde. Griber vi denne chance, vil det kunne få vidtrækkende følger for det videre kulturarbejde.

En større lokalhistorisk bevidsthed vil væsentlig ændre mulighederne for at bevare bygninger og gadepartier. Ikke for at vort daglige liv skal udspilles i en museumsby, men for at give vor dagligdag øget fylde og glæde.

Lokalhistorien vil også styrke tilknytningen til det sted, hvor vi lever. Det skal ikke ske for at skabe en selvglad lokalpatriotisme, men for at vi ikke skal føle os mere – for at bruge et modeord – fremmedgjorte, end det moderne samfund tvinger os til.

Lokalhistoriens muligheder og rækkevidde er ikke udtømt hermed. Men for at den kan blive en integreret del af den nye kulturpolitik, må der sættes nye mål og tages nye former i brug inden for de nyskabte kommunale rammer.

Om brugen af landbohistorisk talmateriale

Af Fridlev Skrubbeltrang

Lokalhistoriske undersøgelser hører ofte til de sværeste, hvis de skal løses med virkelig omhu og underbygges med et talmateriale, som kan holde. Vejen går da om ad kilder af højst ulige værdi og – hvad der er farligere – kilder, der der i visse henseender kan være meget brugbare, men på andre punkter så misvisende, at de er uanvendelige. Ukendskab til et kildemateriales vekslende natur kan medføre, at brug og »misbrug« går hånd i hånd, og lokalhistorikerne vil i mange tilfælde savne den skoling, som arbejdet med beslægtet stof fra forskellige egne giver. Et enkelt eksempel fra den senere tid er medvirkende til, at jeg – efter redaktionens opfordring – søger at samle nogle af de erfaringer, som her kan have betydning.

Emnet er så omfattende og kildematerialet på de fleste felter så stort, at dette kun kan blive en foreløbig vejledning med særligt henblik på landbohistoriske kilder. En del af det anførte vil måske synes elementært. Hovedsagen må imidlertid være en appel til historikerens ansvarsfølelse. Det går for det første ikke an blot at »skrive af«, uden overhovedet at inklade sig på at vurdere, om de anførte oplysninger kan anses for korrekte. Dernæst bør der til enhver tid advares mod den billige godkendelse, som desværre er temmelig almindelig, når ingen anden kilde direkte bestrider de tal, der kan uddrages af et kildemateriale. Ikke sjældent er indre selvmodsigelser nok til at dømme en kilde, blot man giver sig tålmodighed til at arbejde omhyggeligt med den. Og selv hvor det drejer sig om kilder, man med fuld ret giver en fortrinsstilling, skal man aldrig være bange for at tage klare *forbehold*. Det er sikkert et af de punkter, hvor »vi alle er under anklage«. Men det er en kendsgerning, at svage eller helt manglende forbehold overfor statistiske angivelser har ført til helt eller delvis forkerte resultater, som senere

kun langsomt og med besvær er ændret til det rigtigere.

Opgaven ville være let, hvis det kunne fastslås, at visse arter af kilder gennemgående var fuldt pålidelige, andre utroværdige og derfor uanvendelige. Men sådan ligger det forholdsvis sjældent. Selv godsregnskaber, jordebøger ol l., der indeholder et i mange henseender brugbart materiale, kan have skjulte fejkilder – det kan f.eks. være vanskeligt at kontrollere eftergivelse af landgilde eller midlertidig ugedagsydelse i stedet for huspenge (el. omvendt). Hertil kommer den forstyrrende rolle, som udeladelse og manglende eller uensartet specifikation spiller, når man vil drage sammenligninger. Men endnu vigtigere er det at være opmærksom på, hvor »blandet« en kilde værdi kan være. Skattemandtal er et ganske godt eksempel. De er ikke heldige i folketællingshensigt, fordi de i regelen ikke giver fuldstændige tal for husmandsbefolkningen, endsiges tyende, og kvægskattemandtal vil oftest være stærkt misvisende, hvad kreaturan-tal angår. Men mandtallene viser dog skatteansættelser og (til dels) befolkningens reaktion overfor såvel nye som fornyede eller nedsatte (ekstra)skattepålæg. Man kan møde tal, som overrasker, da de jo utvivlsomt må anses for minimumsangivelser, og man kan af mandtallene uddrage værdifulde oplysninger af socialt og kulturelt indhold, selv om det økonomiske moment er fortegnet.

En advarsel mod misbrug af historisk talmateriale lyder måske umiddelbart som en opfordring til *resignation*. Skal man omhyggeligt veje sine kilder og tage forbehold, når der kan spores usikkerhed – og det skal man –, bliver resultaterne ikke letkøbte. Men de bliver mere sikre, fordi et samvittighedsfuldt arbejde med en række kilder fører til iagttagelser, som støtter og kontrollerer hinanden. Ikke mindst fra godsarkiver er der i de senere

årtier fremdraget et så betydningsfuldt materiale, at det må sætte varige spor i en mere dybtgående og alsidig vurdering af ældre tiders landboforhold. Der vil være mulighed for statistiske undersøgelser på felter, som man tidligere næppe har gjort sig tanker om. Men så meget større krav må der stilles til den metodiske sikkerhed.

I det følgende vil som regel kun kilder fra de sidste 300 år blive berørt. Vort indblik i landboforholdene gennem de mange århundreder, hvor talmaterialet er spredt og spinkelt, er ganske vist vokset med det kulturhistorisk værdifulde stof, som arkæologer, filologer, historikere og andre forskere har skaffet til veje og til dels tolket. Men selv den bedste metodiske udnyttelse af det sparsomme statistiske materiale vil ikke kunne underbygge økonomiske og sociale vurdering så omfattende og samtidig så differentierede, at de tør sammenlignes med studier over de sidste århundreder, hvor eksemplernes tal hundredobles og undersøgelserne i mange henseender vedrører landet som helhed. De største landvindinger kan forventes i det 18. århundrede, med betydelige terrænvindinger til begge sider og måske ikke mindst i det 17. årh., hvor hele grupper af statistisk materiale for en væsentlig del er bevaret.

Hvis interessen for tallenes tale havde været tilstrækkelig udviklet, ville det samfundsbillede, som historieforskerne har tegnet som baggrund for stavnsbåndstiden og kampen om de store landboreformer, uden tvivl have set lidt anderledes ud. Hos Edv. Holm og andre blev opfattelsen af stændernes stilling helt overvejende *politisk* belyst, og det måtte medføre en usikker, undertiden ret tilfældig vurdering af sociale og økonomiske forhold. Det er ikke udtalelser for og imod en bestående lovgivning, der giver det vægtigste bidrag til forståelse af bondestandens kår eller gods ejerstandens holdning (som »herskab«). De i reglen ganske uvildige oplysninger om titusinder af fæstebønders forhold, som indeholdes i jordebøger, fæsteprotokoller, skifteforretninger, hoverireglementer m. v., vil veje langt tungere til, når det efterhånden lykkes

at udnytte materialet efter fortjeneste. Vejen frem går i virkeligheden gennem lokalhistoriske undersøgelser, der naturligvis gerne fra første færd må tage videre sigte, hvis stoffet tillader det. Men historikeren bør være på vagt overfor den *ældre* landsomfattende statistik, der i flere henseender er mangelfuld eller afgjort upålidelig.

Da V. Falbe-Hansen 1888–89 udsendte »Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne set fra Nationaløkonomiens Standpunkt«, gjorde han brug af et mægtigt talmateriale. Hans værk var banebrydende, det må anerkendes, men desværre blev det anvendte statistiske materiale i skyndingen hverken vejet eller sigtet på betryggende måde, og selv om F.-H. tog visse forbehold, kom dette som regel ikke skarpt frem. Prisudviklingen for landbrugsprodukter belystes gennem nogle få takstpriser, især sjællandske, kornproduktionen væsentlig ved tal for eksporten og kreaturholdet ud fra hornkvægtællingen 1774 suppleret med oplysninger om tabene ved kvægpesten og skønsmæssige beregninger vedrørende samtlige husdyrgrupper efter 1800. M. h. t. ejendomsantal og -fordeling savnede F.-H. et talmateriale, der kunne bygge bro mellem landmålingens tal (senere for gårdenes vedkommende revideret i Henrik Pedersens »De danske Landbrug 1688«) og en ny »tælling« i 1805. Den interessante påvisning af hoveriets udbredelse i de forskellige landsdele ville have vundet i værdi, om F.-H. havde fundet frem til de mange hundrede bevarede hoverireglementer, som langtfra alle indgik i den oversigt, han benyttede.¹ Mest uheldig var måske Falbe-Hansens påfaldende overfladiske udnyttelse af folketællingerne 1787 og 1801 til belysning af sociale forskydninger som følge af landboreformerne.

Det er Falbe-Hansens blivende fortjeneste, at han tog det 18. århundredes økonomiske landboproblemer op til diskussion, at han så dem i sammenhæng og søgte at underbygge dem statistisk. Men på det sidste punkt afslørede han, hvor langt den socialt-økonomiske forskning haltede bagefter den (landbo)politiske, og han skabte – antagelig mod

1. V. Falbe-Hansen, anf. værk, I, 49, smlgn. Fortid og Nutid XIV, 2–9 og 18–23.

sin vilje – præcedens for en ret ukritisk indstilling overfor *store* materialesamlinger. Det er altid fristende at hengive sig til den antagelse, at hvor det drejer sig om overordentlig mange statiske oplysninger vil den ene fejl udligne den anden, eller i hvert fald vil småfejl få ringe indflydelse på helhedsresultatet. Uheldigvis medfører det en alvorlig dobbelt risiko. Man har ingen sikkerhed for, at fejkilderne fordeler sig nogenlunde ligeligt på alle landsdele (det er ganske usandsynligt, at de gør det), og lokalhistoriske skildringer, der bygger på en summarisk oversigt, kan derfor blive stærkt misvisende. I mange tilfælde ligger fejlene overvejende til samme side, og det statistiske materiale kan derved få slagside i en sådan grad, at det må skønnes uanvendeligt.

Nyere landbohistorisk forskning kom til at savne den inspiration, som det ville have betydet, om den i starten havde mødt et manende eksempel på præcision, detailkritik og særlig agtpågivenhed overfor et statistisk materiale. Man kan undertiden få det indtryk, at *tal* kun er en slags krydderi på en historisk fremstilling. Når et træk skal udpeges som »typisk«, eller når et synspunkt skal pointeres, virker det godt med et par tal, selv om det ofte er svært at se, hvad de betyder løsrevet fra en videre sammenhæng. På den anden side kan man i en del arbejder af nyere dato møde en så vidtløftig statistisk udfoldelse, at dette middel til historisk overblik og forståelse næsten synes at være blevet et *mål* i sig selv.

Der er ingen tvivl om, at også metodiske fejlgreb eller forsømmelser i det lange løb virker inspirerende, og det samme gælder de mangler, der ofte klæber ved et i flere henseender fortrinligt materiale. Således måtte Henrik Pedersens førnævnte tabelværk »De danske Landbrug 1688« navnlig på to punkter opfordre til revision eller supplerung, nemlig m. h. t. ødegårdenes og husenes antal.² Hvad de sidste angik var jeg opmærksom på, at der såvel på Sjælland som i størstedelen af Jylland fandtes et flertal af sogne, hvor de

talmæssige forhold var mangelfuldt oplyst, men kun for Sjælland–Møens vedkommende søgte jeg i »Husmand og Inderste« (1940) at rekonstruere billedet. At en sådan delvis rekonstruktion kunne misforstås, viste sig, da en interesseret anmelder til min forbløffelse opstillede en ny oversigt over husantal i hele landet (det 17. århundredes sidste halvdel), idet han ganske simpelt sammenlagde mine sjællandske tal med Henrik Pedersens for de øvrige landsdele! Helst skal man altså ikke blot understrege sine studiers lokal afgrænsning, men eftertrykkeligt fremhæve, hvilke opgaver der står tilbage at løse.

En fejlslutning så at sige af modsat art er dog sikkert mere almindelig, nemlig den antagelse, at resultatet af en sammenligning mellem talmaterialet i to kilder uden videre kan overføres til en anden egn eller en anden tid (se nedenfor om skifter og synsforretninger). Det kan næppe stærkt nok understreges, at selv om visse kilder i hovedsagen må anses for pålidelige, og derfor skulle give et godt grundlag for sammenlignende undersøgelser, må man kritisk vurdere hver kilde for sig, og hvis et mindre sikkert (eller ukontrolabelt) materiale udgør en del af sammenligningsgrundlaget, er der fare for, at det hele skrider.

Endnu skal til indledning bemærkes, at de *bedste* kilder til landbo- eller landbrugsstatistik for den ældre tid ikke altid indeholder mange tal. Der findes en hel del fæstebreve, som næppe anfører et tal (hartkornsangivelser er iøvrigt ønskelige, når gård-kontinuiteten skal fastholdes), men alligevel giver meget væsentlige oplysninger om såvel den tiltrædende som den afgå(n)de fæsters forhold. I bondeskifterne har som regel de specificerede vurderingssummer ringe interesse (bondens ejendele vurderes jo gennemgående lavt), hvorimod genstande og kreaturer, som opregnes og beskrives enkeltvis, også statistisk set interesserer mere.

Det synes mest praktisk at inddele det følgende i mindre afsnit, der tilsammen omfatter en betydningsfuld del af landbohistorien: Folkemængden (på landet), antal huse og gårde,

2. Henrik Pedersen havde iøvrigt selv beskæftiget sig indgående med ødegårdsproblemet. Hist. Tidsskr. 8, IV tillæg, 188–205.

fæste- og afgiftsspørgsmål, landbrugspriser, kornproduktion (udsæd, foldudbytte) og husdyrantal.

Folkemængde. Erhvervs- og ejendomsstillinger. Ældre og yngre historikere har med iver og elegance dyrket den sport at beregne folketal i Danmark fra den mørke middelalder til oplysningstiden, hvor folketællingerne omsider indfinder sig. Hvor morsomt dette kan være, får man et godt indtryk af i Svend Aakjærs afsnit om Hallands bondetal og Danmarks folketal (hans »Kong Valdemars Jordebog«, 209–245), der på refererende-vurderende måde beskæftiger sig med forsøgene på dette felt fra H. M. Velschow til Aksel E. Christensen. Det har sin betydning at få problemerne diskuteret, navnlig hvis det stadig tydeligere understreges, at folketallet for den ældre tids vedkommende er mere eller mindre velmotiverede gætterier. Allerede Velschow begik den skæbnesvangre fejl at slutte ud fra den enkelte landsdel (Halland), hvor der var grundlag for visse beregninger, til hele riget. Kr. Erslev kunne karakterisere hans resultat som »ganske umuligt«, mens William Scharling og Johs. Steenstrup mente, at V. i hovedsagen havde ret. Selv de mest fremragende historikere kan dog aldrig nå til sikre resultater, hvor grundlaget savnes, og hvad middelalderens folketal angår, må man indskrænke sig til et *skøn* over bevægelser i op- eller nedgående retning, forsigtigt sammenholdt med, hvad der vides eller skønnes om udviklingen i andre del af Europa.

Med noget større sikkerhed har historikere kunne udtale sig om folkemængden på landet efter 1650. Det er kirkebøgerne og til en vis grad ekstraskattemandtallene, der frister til udnyttelse. Gustav Bang gav ved sine undersøgelser over 30 sjællandske landsogne fra 1640erne til 1779 et interessant bidrag til ældre dansk befolkningsstatistik (H. T. 7, II, 417–454). Med rette fremhævede han, at de lister over fødte og døde, som præsterne fra 1735 indsendte til regeringskontorerne, led af så væsentlige mangler, at man ikke kunne

bygge på dem; iøvrigt var det naturligvis ingenlunde givet, at ind- og udvandring ophævede hinanden. Forholdet mellem antallene af fødte og døde i de 30 sogne var derfor ingen fuldt pålidelig målestok for befolkningstilvæksten; til- og fraflytning, ændringer i aldersklassernes procentforhold m. v. kan have påvirket folketallet i det enkelte sogn, men Bang lagde megen vægt på fødselsantallets bevægelse fra tiår til tiår. Først 1690–99 var der en væsentlig stigning efter en stærk nedgang 1650–69, og under den store nordiske krig atter nedgang. Også 1760erne gav et minus. Uoverensstemmelserne mellem de to halvdele af materialet var iøvrigt ret betydelige, og Marcus Rubin kritiserede fremgangsmåden.³ Bang undlod dog klogeligt at slutte fra fødselstallene i de 30 sogne til hele Sjællands, endelige samtlige landsognes folketal.

Det vil i reglen kunne diskuteres, hvorvidt et udvalg er repræsentativt, men omhyggelige iagttagelser fra et større sognemateriale har altid en vis værdi. Gustav Bangs »Kirkebogsstudier« (1906), der indeholder brugbart stof fra mere end 350 sogne, belyser for det 17. århundredes vedkommende vigtige befolkningsstatistiske spørgsmål (omflytning, vagabonderende proletariat, ægteskaber, fødselsforhold, dødelighed blandt børn og voksne). Selve folketallet behandler han ikke. Fra 1704–05 findes der en del ekstraskattemandtallene, hvor samtlige beboere er anført, og man kan i en snes sjællandske sogne sammenligne såvel antal af ægtepar ca. 1705 og 1771 (Oeder'ske efterretninger) som folkemængde 1705 og 1769 (første folketælling); tilvæksten var henholdsvis 28 og 24 pct. (se Husmand og Inderste, 29). Selv om de to tilvækstprocenter synes at svare godt til hinanden, må man formode, at indbyggerantallet fra 1704–05 ofte opgives for lavt; antallene af hjemmевærende børn er i nogle tilfælde senere tilføjelser. Iøvrigt kan folketællingerne 1769 og 1787 heller ikke anses for fuldt pålidelige, og det er temmelig vilkårligt, når Will. Scharling og Adolph Jensen, med lidt forskellig motivering, regner med folketal 6½ pct. højere end

3. Hist. Tidsskr. 7, III, 1–54. Rubin ville udelukke sognene indenfor Københavns amtskreds og krævede kirkebogsstatistikken prøvet på grundlag af de første folketællinger.

1769-folketællingens og 3 pct. højere end 1787-tællingens.⁴ På Sjælland var afvigelserne vistnok mindre, men i visse andre egne langt større. Hvis man sammenholder folketællingernes sognetal med antallene af indbyggere over 12 år i henhold til ekstraskattemandtal efter 1762, viser det sig, at i adskillige nordjyske sogne ligger tallene fra sidstnævnte kilde højere end de for 1769 eller 1787 anførte indbyggertal. Det er heller ikke sandsynligt, at udviklingen 1769–1801 har artet sig så forskelligt fra sogn til sogn, som tallene fra de 3 første folketællinger undertiden giver indtryk af. Man må være på vagt overfor lokale fejkilder, der som regel kan påvises, når man ved undersøgelsen sammenligner hele det tilgængelige talmateriale.

Spørgsmålet om erhvervsfordelingen i ældre tid vil også kræve nye undersøgelser. Holder vi os her til de talstærke landbogrupper: gårdmænd, husmænd (og inderster), håndværkere og tjenestefolk, er det iøjnefaldende, at den skarpe afgrænsning savnes selv for gårdmændenes vedkommende, mens det er vanskeligt overhovedet at få tal på de øvrige grupper, navnlig tjenestefolkene. Selv når en præst undtagelsesvis i kirkebogen indfører mandtal over indbyggerne i sine kirkesogne, forsømmer han tyendet. Præsten i Sørbymagle og Kirkerup anfører i 1645 for de to sogne 48 »bomænd« (gårdbrugere), 31 husmænd, 12 »gårdmænd« (aftægtsfolk og andre indsidere på gårdene), desuden 16 »gårdkvinder« og 1 »huskvinde«, men kun 13 tjenestekarle (over 20 år). Sammenholdt med senere kilder virker de øvrige tal troværdige, men af arbejdskraften på gårdene (de hjemmeværende voksne børn må også tages i betragtning) får man et meget ufuldstændigt indtryk.⁵

Et stort talmateriale i jordebøger, matrikler og skattemandtal belyser de jordbrugende landboers forhold. Men skellet mellem gårdmænd og husmænd kan ikke trækkes med sikkerhed overalt. Gamle betegnelser som

gårdsæder og bolsmænd rummer landbrugere af begge grupper, og efter indførelsen af 1688-matriklen er der talrige eksempler på, at fæstere med under 1 td. hartkorn regnes for gårdbrugere. På den anden side var der også »husmænd« med mere end 1 td. hrtk., for en stor del brugere af huse, der havde fået tillagt jord ved gårddele. I visse egne kan der intet sikkert sluttes fra antallet af gårde til gårdbrugerbefolkningen. Som eksempel kan nævnes Malt herred i Sydjylland: I følge Henrik Pedersen⁶ var der 197 gårde over 1 td. hartkorn, markbøgerne har ialt 201 (heriblandt også ottinggårde), af hvilke 29¼ (30) var øde. Men de godt 170 gårde havde ca. 260 beboere, der åbenbart med få undtagelser måtte betegnes som gårdbrugere. Mest iøjnefaldende er situationen i Vejen, hvor markbogen foruden præstegården kun nævner 9 helgårde, men 25 gårdmænd i 23 våninger.⁷

Trods de mange ødegårde (i Malt herred ca. 15 pct.) var der altså egne, hvor gårdbrugernes tal langt oversteg gårdenes. Det var utvivlsomt især et jysk fænomen, mens antallet af gårdmænd på den sjællandske øgruppe lå væsentligt lavere end det af Henrik Pedersen anførte gårdantal. Skønt øernes og Jyllands hartkorn i 1688 forholdt sig omtrent som 4 til 3, tør man fastslå, at der var betydeligt flere egentlige jordbrugere på halvøen allerede dengang. Antallet af småbrug på ½–1 td. hrtk. var størst i Jylland, hvortil kom en mængde midlertidige eller mere varige gårddele. Fæstebreve fra det 18. årh. viser, at ældre gårdfæstere i betydeligt tal lod halvdele af gården gå over til en ny fæster, som oftest en søn eller anden nær slægtning, på det vilkår, at fæstegården ved den gamles død atter skulle være en enhed. Vistnok i de fleste tilfælde blev jorden vedblivende drevet under eet, men sygdom, økonomiske forhold eller andre årsager medførte ikke sjældent varige gårddele. Bemærkelsesværdigt ofte blev oprindelige enestegårde spaltet i to eller flere.

4. V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: Danmarks Statistik I, 381–385 og supplementbindet, 81 f., samt Nationaløkonomisk Tidsskrift 1935, 6–13 (Adolph Jensen).

5. Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 10f.

6. De danske Landbrug 1688, 116 f.

7. S. Alkærsig: Vejen Sogn, 82 f., anfører brugernes navne og hartkorn.

Eksemplet fra Malt herred viser tydeligt, at begrebet »gård« i Henrik Pedersens tabeller ikke overalt dækker det samme. Ofte er det en art regningsenhed (helgårde), som dog ikke anvendes konsekvent, idet brøker undgås. I Holleskov, Føvling sogn, opfører tabellen 2 gårde, svarende til 1½ g. i markbogen, i virkeligheden 1 halvgård og 4 fjerdingsgårde (5 brugere). Eskelund i Brørup sogn har i følge markbogen 6½ gård (H. P. anfører 7 g.), nemlig 1 halvgård med een familie og 6 helgårde: 4 med to familier, 1 med tre og 1 med fire (altså ialt 16 beboere). Men der er andre sogne, f. eks. Lindknud, hvor Henrik Pedersens gårdantal umuligt kan svare til helgårde. Forarbejderne til Christian V.s matrikel muliggør næppe en helt ensartet fremgangsmåde, men det ville have været nyttigt, om såvel antallet af ødegårde som af gårdbrugere var anført i H. P.s tabeller. Det må dog indrømmes, at der ofte ville råde en vis usikkerhed: skulle f.eks. den husmand, der beboede en øde gård og indtil videre drev en del af dens jord, regnes for gårdbruger? – Sammenligner man Henrik Pedersens tal med sognepræsterenes indberetninger om gårde, bol og tiendeydere 1651 (hele landet) samt om gårde, bol og huse 1657 (Sjælland),⁸ vil mange forhold fremtræde klarere. Men ofte bliver det nødvendigt at gå bag om tabellerne til markbøgerne og til de ældre matrikelsarbejder. I mange sjællandske sogne vil man se halv- og fjerdingsgårde, bol og gårdsæder opført som gårde i 1688, således at Henrik Pedersens gårdantal ligger højest (ødegårde iberegnet), helt i modsætning til de ovennævnte sydjyske eksempler.

Hvad *huse* angår, er talmaterialet langt mere uensartet. For Sjællands vedkommende har der på grundlag af præsteindberetningerne 1657, matriklen 1662 og Henrik Pedersens tabeller kunnet sammenstykkedes husantal, der dækker hele landsdelen på nær 7 sogne (Husmand og Inderste, 23). De øvrige øer, Bornholm undtaget, er nogenlunde dækket 1688, men i mange jyske sogne svigter materialet, selv om markbøgerne ofte giver oplysning om jordløse huse, der ikke indgår i tabellerne, i

Malt herred således 46. I de tilfælde, hvor hverken matriklerne eller præsteindberetningerne giver et talmateriale, der kan anses for pålideligt, er der næppe nogen vej frem, hvad selve antallet af huse (specielt de jordløse) angår. Kun indenfor en del godsområder vil jordebøger og synsforretninger til forskellige tidspunkter kunne afgive et materiale, der kan underbygge solide lokalresultater. Men i forhold til gårde og gårdbrug var datidens små i reglen jordfattige huse en helt underordnet landøkonomisk faktor. Med henblik på landbrugets arbejdskraft ville det være af større betydning at få tal på husmands- og indsidderfamilierne samt tjenestekarlene.

Tilsyneladende giver lensregnskaber og ekstraskattemandtal fra det 17. årh. stof til »erhvervstællinger«. Men i pengeskattemandtal fra tiden før 1660 savnes åbenbart en nogenlunde skarp afgrænsning mellem gård- og husmænd, hvortil kommer, at antallene af fritagne indenfor de forskellige grupper i reglen er ufuldstændige. Hans H. Fussing gør i »Stiernholm len 1603–1661«, 78–82, rede for en række fejlkilder, men synes ikke desto mindre at mene, at bøndernes karlehold – i modsætning til præsternes – går voldsomt tilbage gennem det meste af perioden (i 1647 kun ca. ⅙ af tallet fra 1614). Det er dog temmelig indlysende, at det økonomiske tryk, nu og da i forbindelse med øget skatteudskrivning (i 1647 var skattesatsen ualmindelig høj), er en hovedårsag til de påfaldende store udsving, undertiden fra det ene år til det andet. Om de faktiske ændringer i tjenestekarleholdet kan vi intet sikkert vide.

Det samme negative resultat truer, når man vil søge at bestemme husmænds og indsidderes tal ud fra ekstraskattemandtallene. Udsvingene er ganske vist noget svagere, men kan dog være meget betydelige selv indenfor en så kort periode som 1677–92. Ikke alle ekstraskatter ramte samtlige husmænd, og en mængde fattige familier blev åbenbart fritaget, navnlig når skattesatsen var høj eller skattetrykket langvarigt. Lempelige vilkår for flertallet af husmandsbefolkningen i 1699 bevirkede, at præsterne i mandtallene fra dette

8. Se om disse to kilder J. A. Fridericias afhandling i Hist. Tidsskr. 6, II, 469–622.

tidspunkt (og 1704–05) virkelig synes at have opfyldt forpligtelsen til at medregne fattige, gamle og svagelige, invalider m.fl., selv om disse iøvrigt kunne vente at gå fri (Husmand og Inderste, 26 ff. og 96). Derved fremkom der i de fleste sogne på Sjælland så fyldige mandtal, at en sammenligning med de Oeder'ske efterretninger 1771 er rimelig, og i det øvrige land vil man med fordel kunne sammenholde mandtallene med folketællingen 1787, sogn for sogn. Derimod er de ældre ekstraskattemandtal som regel så ufuldstændige, at sammenligningsgrundlaget i det 17. årh. svigter.

Mens man m. h. t. ejendomsantal har fået nogenlunde fast grund under fødderne med fortegnelsen over gårde og huse i 1805,⁹ giver folketællingerne helt til 1880 et temmelig usikkert billede af erhvervsfordelingen på landet. Når V. Falbe-Hansen som ovenfor omtalt skabte tradition for antagelsen af en overordentlig stærk tilvækst i husmandsbefolkningen 1787–1801, skyldtes det bl. a., at der i 1787 optaltes næsten 4 gange så mange »håndværksmænd« på landet som i 1801; for flertallet kan det i 1787 kun have været bierhverv. Den erhvervsmæssige rubricering vedblev at volde vanskeligheder, hvad der var meget naturligt, idet mange tusinde daglejere og arbejdsmænd snart arbejdede ved landbruget, snart ved andre erhverv. Ved tællingen i 1880 lykkedes det i højere grad end tidligere at få tal på de arbejdsfolk, der havde fast tilknytning til et bestemt erhverv, og mere skønsomt antog man, at af den daglejergruppe, der p. gr. a. mere afvekslende beskæftigelse ikke tilhørte en bestemt erhvervsgruppe, måtte $\frac{3}{4}$ regnes for landarbejdere.¹⁰ Ved lokalt begrænsede undersøgelser kan man naturligvis ikke nøjes med en sådan matematisk beregning, og det 19. århundredes folketællinger rummer adskillige problemer, fordi erhvervslivet nu engang udfoldede sig temmelig frit og endnu var så lidet organiseret, at rubriceringer ofte kunne blive ret tilfældige.

Fæste- og afgiftsforhold. Landbrugspriser. Jordebøger og andre regnskaber er tillokkende, fordi de fører langt tilbage i tiden og giver reelle oplysninger, med mulighed for godsstatistik. Den sociale side af sagen er mindre egnet for konkrete opgørelser end den økonomiske, mindre iøjnefaldende, men afgjort lige så betydningsfuld. C. A. Christensens interessante påvisning af landgildens nedgang til næsten $\frac{1}{3}$ i tiden efter 1330 (H. T. 10, I, 446–465) opmuntrer til en diskussion om årsagerne – politiske eller klimaforandring? – og man spørger også om de sociale tilstande. Aksel E. Christensens analyse af senmiddelalderlige fæsteformer (Festskrift til Arup 134–156) rejser spørgsmålet om en overgang fra fæste som kortvarigt kontraktforhold til livsfæste. Jordebogen for Næsbyhoved len viser dog efter hans opgørelse, at fæsterne 1502–10 kan have siddet trygt ved 82 pct. af gårdene (ingen eller kun 1 skifte), mens kun de 18 pct., hvor fæsteren udskiftes 2, i sjældnere tilfælde 3 à 4 gange, giver formodning om mere utrygge besiddelsesforhold. Det er således kun regnskaberne fra Skovkloster (Herlufsholm), der »rammer en forsvarlig pæl gennem teorien om et stærkt udviklet livsfæste som social norm« (Festskriftet, 143), og selv her har dog ca. 35 pct. af fæsterne haft en gård gennem den 15-årige periode, og ved adskilligt flere gårde er der formentlig kun een fæsteforandring. Heroverfor står så en anden type, brugerne med de kortvarige kontraktforhold.

Er kildematerialet sparsomt, gælder det nok om at udnytte dets muligheder, men det er samtidig meget vigtigt at respektere disses begrænsning. Vi kan ikke på statistisk grundlag genrejse fortidens samfundsbygning, og vi har ingen mulighed for at se den brede befolknings erhvervsvilkår i fast sammenhæng med dens afgiftsforhold før et stykke ind i det 18. århundrede. Men senest fra 1719 er kildematerialet så omfattende, at der ikke er nogen rimelig undskyldning for de ufuldstændige eller vildledende oplysninger om fæsteforhold og folketal, som man kan møde selv i nyere

9. Se nærmere »Husmand og Inderste«, 68.

10. Det danske Landbrugs Historie V, 340.

gods- eller sognebeskrivelser.¹¹ Landets opdeling i kommuner og i sin tid i godser medfører en vis risiko for, at fæstevæsenet statistisk set får en ujævn behandling, skønt kilderne gennemgående er så ensartede, at en metodisk udnyttelse efter en bestemt plan vil være på sin plads. Som det er nu, må ældre optællinger ofte revideres for at kunne bruges som sammenligningsgrundlag.

Fæsteforholdets almindelige karakter belyses bedst gennem fæstebrevene, der i titusindvis er bevaret i fæsteprotokollerne. De meddeler også adskilligt om selvejerbønder, idet husbondholdsbreve undertiden findes indført i ret betydeligt tal. – Til forståelse af bondestandens stilling under vekslende konjunkturer er det meget vigtigt, at man får en oversigt over typiske forhold ved selve fæsteoverdragelsen, I reglen anføres årsagen til forrige fæsters »afgang«: død, alder og svagelighed, godvillig afståelse, forsiddelse (rømt, frasat ved dom, men oftere kun fratrukt p. gr. a. fattigdom), flytning m. v. En statistik over den nye fæsters forbindelse med den afgå(n)de vil vise, hvor ofte der var tale om familieoverdragelser, navnlig til en af de 4 hovedgrupper: sønner, svigersønner, fjernere slægtninge samt fæstere, der ville gifte sig med »enken på stedet«. Også her er gods- eller landsbytraditioner lige så iøjnefaldende som de almindelige, tidsbestemte ændringer, der kan iagttages længe før landboreformerne, og som uden tvivl ofte skyldtes enkeltmands initiativ. Hvor talmaterialet omfatter de fleste fæsteforandringer gennem 2 à 3 menneskealdre, kan fæsteforholdets gennemsnitlige varighed beregnes nogenlunde nøjagtigt, helst med inddeling i grupper, der er karakteriseret ved årsagen til fæsteforholdets ophør (død, alderdom, forsiddelse etc.). Den periode, en enke sidder ved gård efter mandens død og før eventuelt nyt giftemål, bør sam-

men med den afdøde fæsters tid regnes for een fæsteperiode, hvad det jo også var m. h. t. fæstevilkår. Er der en tid to fæstere, bør de hver især noteres for deres fulde fæsteperiode, hvis det er muligt. – Idet man beregner fæsteperioder, vil man få et indtryk af, i hvor stor udstrækning der savnes fæstebreve. En del fæstere fik aldrig kontraktforholdet skriftligt attesteret eller sad længe uden fæstebreve; o. 1770 og senere kan man for mange godsers vedkommende få nogenlunde nøjagtigt tal på disse »forglemmelser« ved at sammenholde fæstebrevene med hoverireglementerne, der dog ikke altid var ført à jour.

Om tiden før 1720 gælder det, at fæsteprotokollernes værdi som statistisk kilde aftager for hvert tiår, man går tilbage. Matrikler, markbøger, jordebøger og skattemandtall kan give vise holdepunkter, men i reglen vil man savne sikre dateringer. Lensregnskaberne stedsmålsregistre giver ca. 1610–60 et betydningsfuldt materiale, men oplysningerne om fæsteforholds ophør og om familieforhold mellem gammel og ny fæster er dog for ufuldstændige, til at man kan bygge statistik over disse meget væsentlige forhold. Fussing fremhæver med rette, at godsregnskaberne her kun giver minimumstal.¹² Som regel kan der kun ved 10–12 pct. af fæstegårdene konstateres familieoverdragelser, de allerfleste til sønner, men det virkelige antal kan have været det dobbelte eller mere. Det synes dog, som om enkelte ældre kilder er mere meddelsomme end andre og muligt kan illustrere en udvikling, hvor kilderne i almindelighed kun giver et misvisende indtryk. Naturligvis må man også være varsom med at udlede statistik af fæsteprotokoller, når antallet af fæstebreve er beskedent, eller når en betydelig del af dem intet oplyser om familieforhold eller årsager til fæsteforandring. Mindre farligt er det, om der savnes fæstebreve fra en kortere

11. I et sogn, hvor – som det var almindeligt på Sjælland – husmænd og inderster allerede før udskiftningen var langt talrigere end gårdmændene, bruger sognebeskrivelsen (1953) stadig den gamle kliché med »den fåtallige husmandsklasse«, skønt den faktisk modsiges af selve fremstillingen (Gadstrup og Syv Sogne, 180, jfr. 186). Der henvises bl.a. til Vibygård fæsteprotokol 1719–1826, men hvorfor gør man ikke virkelig brug af den?

12. Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde, 20f., og samme: Stiernholm len, 30–42 samt jordbogsuddragene 214–294, der iøvrigt giver stof til en mere fyldestgørende beregning af fæsteperioder, end teksten s. 40 f. lader formode.

periode, men det reducerer antallet af statistiske brugbare uforholdsmæssigt stærkt. – Husmænds fæstebreve må behandles særskilt, da deres vilkår i væsentlige henseender er helt forskellige fra gårdbrugernes. Af fæstebøndernes afgifter er indfæstningen tilsyneladende lettest at optælle og behandle statistisk. Men godsregnskaberne siger i reglen for lidt, man bør se indfæstningen som led i fæstevilkårene. Dens størrelse afhænger dels af stedlige traditioner, dels af fæstegårdens tilstand og (ofte) af fæsterens personlige forhold; ændret »godspolitik« kan også spille ind. Statistikken bør tage hensyn til de mange tilfælde, hvor fæsteren i stedet for at yde indfæstning i penge påtager sig at istandsætte gårdens bygninger og forøge dens besætning. En art negativ indfæstning fremkommer, når fæsteren får bygningshjælp, korn- eller pengetilskud ved gårdovertagelsen. Det bør også undersøges, hvorvidt der i perioder var »lagt loft over« indfæstningen, som det kan iagttages på krongodset. Indfæstningen var nok til en vis grad konjunkturbestemt, men mange andre faktorer var medbestemmende. Talmaterialet til en indfæstningsstatistik må derfor uddrages af fæsteprotokollerne, ikke af godsregnskaber alene.

I jordebøger, fæsteprotokoller, hoverireglementer m. fl. kilder findes titusinder af oplysninger om de årlige fæsteafgifter, men deres uensartethed lægger hindringer i vejen for en landgildestatistik. I ældre tid var landgilden helt overvejende naturalydelser, især korn, smør og småkreaturer, men også talrige andre produkter. En omregning kræver kendskab til de stedlige landbrugspriser og forudsætter omfattende prishistoriske undersøgelser. Set i forhold til hartkornet varierer landgilden meget stærkt fra landsby til landsby, i forhold til udsæden endda fra gård til gård. Landgilden var foranderlig, men ændringer af betydning forekom næppe særlig ofte, bortset fra de mange landsby-omdelinger i det 18. århundrede, hvorved gårdene blev gjort lige i hartkorn og afgifter. Det vil være af værdi at få landgilden *type*bestemt, inddelt efter hovedydelsesternes art: penge, rug, byg, havre, smør etc., men iøvrigt også efter ydelser, der er karakteristiske for egnen: fisk,

lyngtørv, limsten m. fl. Hvededyrkningens udbredelse på et tidligt tidspunkt kan muligvis udlæses af landgilden. – Pengeafløsning og landgildeforøgelser i forbindelse med udskiftningen vil i stor udstrækning kunne belyses statistisk.

Hoveriets omfang kan i reglen ikke bestemmes med større nøjagtighed før reformtiden. Generalhoverireglementerne o. 1770 inddeler flertallet af landets fæstebønder i hovfri og hovgørende (se min oversigt i F. og N. XIV, 22), men hoveriets bestemmelse i antal dage pr. uge er »kunstig«, idet den er fremkaldt af 1769-forordningens krav, hvortil adskillige godsejere dog føjer oplysninger om det *faktiske* normale hoveri. Enkelte godsregnskaber giver for visse år meddelelse om hoveriet fra uge til uge, mens fæstebrevene i reglen udtrykker sig i almindelige vendinger; antallet af lange og korte rejser (ægter) anføres dog ofte, husmænds ugedage, høstdage og »gående rejser« ligeledes. Ydes der penge i stedet for hoveri, sammenlægges denne afgift tit med en landgildeafløsning. Til belysning af den *relative* hoveriydelse findes der et stort materiale, idet fæsteprotokoller og hoverireglementer meget ofte anfører, om der forrettes helt, $\frac{3}{4}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{4}$ hoveri o. s. v., iøvrigt ikke altid ydelser i forhold til gårdstørrelsen. Hoveriforeninger og -efterretninger fra 1790erne muliggør sammenligninger mellem et stort antal godser. Hvor der er bevaret hoveriprotokoller, vil man kunne undersøge, i hvilken udstrækning fæstebønderne virkelig har forrettet det hoveri, som de var forpligtet til. Af bøndernes øvrige afgifter er de ordinære skatter et let tilgængeligt emne, mens tiendeydelserne fortjener et dybtgående sammenlignende studium.

Landgilde- og tiendeafløsning fører ind på spørgsmålet om landbrugspriser og dermed landbefolkningens indkomster. Til belysning af folkeløn, håndværkeres og husmænds dagløn m. v. indeholder navnlig godsregnskaber og skifteprotokoller et anvendeligt materiale, men det er vanskeligt at vurdere, hvor meget naturalløn har betydet. De egentlige landbrugers indtægter var først og fremmest det årlige forbrug af egne produkter og hvad de fik ind ved salg af korn og animalske produkter.

Her kan man ikke nøjes med kapitelstakster for korn og andre varer, men må så vidt muligt fremskaffe prismateriale fra den egn og den tid, undersøgelsen omfatter, og iøvrigt navnlig fra hovedstaden og de provinsbyer, der især trak handelen til sig. Af særlige takstpriser må nævnes de sjællandske kirkekøb, der var et bedre udtryk for de virkelige prisforhold end kapitelstaksten, selv om de offentlige takster ikke viste så kraftige udsving som de frie markedspriser (se Festskrift til Arup, 225–249). Priserne og prisbevægelsen siger ikke alt. Sandsynligheden taler jo for, at bønderne solgte langt større kornkvanta de år, hvor priserne lå lavt (nemlig i gode høstår), end i de dyre år, og de ekstraordinært høje priser på kvæg og fedevare i kvægsygeperioder kan heller ikke have gavnet det store flertal af landbrugerne. Værdifuldt ville det være, om dette kunne belyses statistisk.

Udsæd og høstudbytte. Kreaturholdet. Er en analyse af fæstevæsenet den vigtigste vej til forståelse af landbosamfundets opbygning og funktioner, vil en vurdering af bondens økonomi være afhængig af, om det lykkes at få et mere sikkert begreb om landbrugsproduktionens størrelse før det 19. årh. Det er af flere grunde en vanskelig opgave, og undersøgelser uden omhyggelig iagttagelse af fejlmuligheder har desværre bidraget til at øge usikkerheden om problemerne.

Fra middelalderen til o. 1800, om ikke længere, har landmandens frygt for, at hans opgivelser m. h. t. udsæd, avl, kreaturhold m. v. skulle medføre afgiftsforhøjelser, haft ødelæggende virkninger for den historiske produktionsstatistik. Det er særlig mærkbart i tiden efter 1660. Hvad udsæden angår, var der oprindelig en sammenhæng mellem denne og landgilden, og under forarbejderne til Frederik III.s matrikel blev der indhentet oplysninger om bøndernes udsæd, høavl m. m. (selv om man iøvrigt opgav at tage hensyn til udsæden). Den traditionelle tilbageholdenhed på dette punkt præger også fæstebøndernes opgivelser i forbindelse med generalhoveri-

reglementerne o. 1770, og man kan hos en godsejer møde en direkte beklagelse af, at bonden ikke har villet opgive »sin rette og fulde udsæd«, da han frygtede forøgelse i sin matrikul.¹³ Det påfaldende er, at denne afstandtagen forekommer på et gods, hvor tallene for udsæd (tdr. rugsædeland) er væsentligt højere end normalt. I almindelighed synes godsejere og ridefogeder at regne lave angivelser for selvfølgelige, selv om de undertiden tager forbehold; dette gælder også en del hoveriefterretninger fra 1790erne.

Eksempler fra 1625 tyder ikke på, at der var et fast eller blot nogenlunde regelmæssigt forhold mellem udsæd og landgilde,¹⁴ og det er sikkert kun rent skønsmæssigt, når synsforretninger og hoverireglementer ofte lader udsæden variere i overensstemmelse med hartkorn eller gårdstørrelse (hel- og halvgårde, etc.). Men selv hvor tallene skifter fra gård til gård, er dette naturligvis intet bevis for deres rigtighed (jfr. nedenfor om kreaturtællingerne). Derimod er det sandsynligt, at de usædsangivelser, der forekommer i synsforretninger og ved talrige bondeskifter, er en slags gennemsnitsberegninger over, hvad bonden sår »det ene år med det andet«. Her er det så heldigt, at to helt forskellige kilder i visse tilfælde kontrollerer hinanden.

De tal for udsæden, der findes i krigsjordbøgerne 1718–19 og i syns- og beskrivelsesforretninger fra det 18. årh., kan for mange gårdes vedkommende sammenholdes med skifternes oplysninger, helst naturligvis for samme år, regnet fra høst til forår. Beskrivelsesforretninger fra Vordingborg rytterdistrikt i foråret 1739 har således, hvad udsæden angår, i 44 tilfælde kunnet sammenstilles med skifteforretningernes tal (tdr. udsæd for hver kornsort). Ved 8 gårde var der overensstemmelse, i 5 tilfælde havde beskrivelsesforretningen og i 31 skifterne de højeste tal. Afvigelserne var imidlertid små, gennemsnitligt ca. 10 pct. større udsæd i skifteforretninger fra efteråret 1738, mens skifternes udsædsangivelser fra foråret 1739 kun lå 6 pct. højere end synsforretningens. Denne nedgang, der brin-

13. General-hoverireglementer i overensstemmelse med frd. af 6. maj 1769, pk. XII, Ørumgård. RA.

14. H. H. Fussing: Stiernholm len, 42 f.

ger de to kilder nærmere til hinanden, gælder udelukkende byg og havre. Det *kan* betyde, at det til udsæd bestemte kvantum vårsæd reduceres, når såtiden nærmer sig, og den faktiske udsædsmængde ligger måske meget tæt op ad tallene fra beskrivelsesforretningen. – Også gennemsnits-sammenligninger mellem synsforretninger og et betydeligt antal skifters udsædsangivelser fra de foregående eller efterfølgende år kan med held gennemføres. I hvert fald for flere ryttergodsets vedkommende er afvigelserne kun små. På Vordingborg-distriktet falder skifternes oplysning om udsæd fra o. 1745 meget spredt, men tendensen går i retning af en stigning i udsæden udover, hvad den sidste »landbrugstælling« på ryttergodset (1768) lader formode.¹⁵

Selv om skifter og i mange tilfælde også synsforretninger indeholder et anvendeligt materiale, tør man ikke se bort fra, at det vel som regel drejer sig om et skøn: udsæden ansat til, hvad den plejer at være, eller til det, der i det pågældende tilfælde synes passende. Overfor spredt forekommende oplysninger om udsæd må man også være på vagt og spørge, om kilden kan anses for uvildig. Når fæstebreve anfører, at godsejeren har ydet lånekorn til udsæd, sker det ofte under forhold, der antyder en mindre udsæd end normalt. Også i skifteforretninger anføres undertiden, at udsæden burde have været større.¹⁶ Meget ønskeligt ville det være, om man gennem mange sikre eksempler kunne påvise stigningen i udsæd (og høstudbytte), efter at kornpriserne henimod 1750 var begyndt at stige. Noget tyder på, at bønderne undertiden har vejret chancerne og forøget udsæden af den kornsort, der i øjeblikket syntes den fordelagtigste salgsvare.¹⁷ Udsædsforøgelse skyldes

sikkert i mange tilfælde udvidelser af det dyrkede areal.¹⁸

Oplysninger om høstudbytte forekommer mere spredt, og de lave foldangivelser medfører, at dette talmateriale selv i bedste fald kun giver yderst omtrentlige resultater. Kornopmålinger i større stil kendes fra kronens ladegårde i perioden 1610–59. Gunnar Olsens undersøgelser (H. T. 10, VI, 428–452), der også omfatter udsæd, giver som gennemsnitsresultat 2,1 fold for rug og 2,7 for byg (ialt 675 høstresultater; for havrens vedkommende var fejlkilderne så betydelige, at han helt ser bort fra beregninger over foldudbyttet). Han anfører til sammenligning enkelte høstresultater fra andre danske ladegårde samt fra Slesvig og Sverige. De viser gennemgående væsentlige større høstudbytter (anf. st., 449 og 451 f).

Om bøndernes høstresultater vides uhyre lidt fra det 17. årh., og talmaterialet fra det 18. er højst uensartet. Det må for en stor del udtrages af skifterne. Hvor vigtigt det er, at alle fejlmuligheder tages i betragtning, har jeg tidligere haft lejlighed til at fremhæve her i Fortid og Nutid.¹⁹ Spørgsmålet bør belyses ved flere omhyggelige undersøgelser, man må på forhånd gøre sig klart, at de mange skønsmæssige vurderinger af høstudbytter i reglen udelukker nøjagtige opgørelser på grundlag af skifterne. Bygget på skøn er sandsynligvis også de flest foldtal i høstindberetninger fra tiden efter 1771, men talmaterialet viser i hvert fald, at man må regne med et gennemsnitligt udbytte på mellem 4 og 5 fold, og kornopmålingsresultater fra visse hovedgårde ligger endnu højere.²⁰

Materialet til belysning af høstudbytte er relativt fattigt, og man fristes til at udnytte alt foreliggende til den yderste grænse. Aftægts-

14. Holger Munk: Rytterbonden (1955), tabellerne 294–333, jfr. 170–183, indeholder udsædsangivelser for »landbrugstællinger« på Vordingborgdistriktet, men forf. er ikke opmærksom på det sammenligningsmateriale, skifteprotokollerne giver.

16. Fortid og Nutid XIII, 25 (nogle eksempler).

17. Iagttagelser fra Vordingborg rytterdistrikts skifteprotokoller efter 1740. M. h. t. kornpriserne må de lokale kirkekøb også tages i betragtning.

18. C. Rise Hansen og Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer, 240.

19. Fortid og Nutid XIII, 23 ff. (jfr. Sigurd Jensen i F. og N. XII, 161 ff.).

20. Anf. st. XIII, 29 ff. – Det Classenske Fideicommiss gennem 150 år, 323 (på Carlsfeldt og Corselitze var foldudbyttet 1767–91 for rug og hvede 5,4, for byg 5,0 og for havre 4,0).

ydelse udredes på mange godser snart i form af visse skæpper udsæd (især rug og byg), snart som sæd i tøndene, og en sammenligning fører ofte til antagelsen af et stort foldudbytte. Men de gamles sædejord var vistnok mere velgødet end kornmarker i almindelighed. Man kan næppe slutte fra småbrug med få skpr. udsæd til høstudbyttet ved bondebrugene på samme egn.

M. h. t. bøndernes kreaturhold vil man kunne nå til sikrere resultater. Her findes i langt flere tilfælde et anvendeligt materiale, først og fremmest i *skifterne*. Jeg har tidligere påvist, at kvægskattemandtal ikke med held kan udnyttes, idet tallene i disse kilder varierer under indflydelse af kvægskattens størrelse og dens mer eller mindre vedvarende tryk; skifterne er en langt pålideligere kilde end skattemandtallene, der som regel heller ikke omfatter de helt unge husdyr. Hovedresultatet af undersøgelsen var, at kvægskattemandtal måtte anses for uanvendelige som grundlag for opgørelser over kvægholdets størrelse, mens skifterne i så henseende var værdifulde kilder, dog med forbehold for de mindre husdyrs vedkommende.²¹

Denne opfattelse må fastholdes. I almindelighed anfører skifterne de store husdyr individuelt for individ, meget ofte med alder og farve angivet. Også føl og spædkalve kommer i reglen med, mens det synes mere tilfældigt, om lam er optalt, og det samme kan gælde smågrise. Heller ikke skifternes fåreantal (i reglen samlet sum) kan anses for fuldstændige, bl.a. fordi mange får blev bortgivet til slægtninge eller andre før den egentlige skifteforretning. Det samme var nu og da tilfældet med andre husdyr, men her var der større sandsynlighed for, at det blev opdaget og påtalt. Det kan dog også være arvingerne, der gør indsigelse og giver oplysning om »forglemte« kvæg.²² Ikke sjældent er vurderingen af enkelte husdyr og

andre effekter i skiftet tilføjet til allersidst eller i hvert fald uden for registreringens husdyrfortegnelser. Det kunne tyde på, at de i første omgang er holdt udenfor, selv om dette ikke udtrykkeligt bemærkes. Antagelig fik udeladelserne ofte lov at stå ved magt. – Hvad heste og hornkvæg angår, er det næppe sandsynligt, at »forglemmelser« i nævneværdig grad vil påvirke gennemsnitsberegninger over et betydeligt antal skifters kreaturantal. Men det bør klart fremhæves, at det er *minimumstal*, vi har med at gøre, og at dette navnlig gælder m. h. t. skifternes fåreantal (jfr. H. T. 11, I, 272 f.).

Da kun et meget lille procenttal af boer årligt kommer til registrering, er det udelukkende større godsområder (eller flere godser sammenlagt) der kan opvise et så stort antal gårdmandsboer, at dette udvalg kan antages at illustrere gennemsnitstilstanden. Husmands- og især indsidderboer var ofte så fattige, at de af samme grund ikke blev vurderet, og det er derfor i mange tilfælde umuligt gennem skifterne at få et pålideligt indtryk af, i hvilken udstrækning husmandsbefolkningen holdt kreaturer.²³ For gårdmændenes vedkommende ligger det anderledes. Ganske vist er der et større eller mindre antal »forsiddergårde«, som beboerne i reglen forlader, uden at de slette tilstande bliver registreret i nogen skifteprotokol (i mange fæstebreve kan man derimod finde opgørelser over kreaturhold m.v.). Men til den anden side er det i de fleste egne yderst almindeligt, at navnlig de mere velstillede fæstebønder som ældre »oplader« deres gårde for at sikre sig aftægtsydelse hos efterfølgeren, oftes en søn eller svigersøn. Det betyder, at et meget stort antal af de bedste boer falder udenfor husdyrstatistikken. Helt misvisende er de ikke ganske få tilfælde, hvor et gårdbrug midlertidigt er delt, i reglen mellem fader og søn, således at skiftet efter den

21. Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik (Hist. Tidsskr. 11, I, 245–286).

22. Skifteforretningen efter Anders Jensen i Stavreby 1738 15/10 anfører således: »Arvingerne fremstod og følgende foregav ved sidste registrering at være forglemte, som de påstod måtte vurderes og til penge blive anslagen, nemlig 1 brun ko 13 år, 1 sortrøget kvie 2½ år, 1 sorthjelmet plag i 3. år, 2 får, 2 svin« (desuden en del klæder, sengetøj m.v.).

23. Husmand og Inderste, 163 jfr. 267 ff.

først afdøde kun omfatter den halve besætning (den ligeledes halverede udsæd afslører undertiden forholdet, som iøvrigt kendes fra talrige fæstebreve). – Hvis tilstandene på et gods er meget slette, vil skifteprotokollerne muligvis give for høje gennemsnitstal for husdyrholdet, men omvendt på godser, hvor gårdmænd i stort tal har trukket sig tilbage endnu i deres velmagt, meget ofte med en ko og nogle får som en del af aftægten.

Der er grund til at antage, at undersøgelser omfattende et stort antal skifter indenfor et kortere åremål skulle give et pålideligt billede af bondens formueforhold, specielt hans kreaturhold. Skifteregistreringens tal er minimumstal, men gennemsnitsberegningerne vil ikke føre til så omtrentlige resultater, som man risikerer ved udsæds- eller foldopgivelser. Hertil kommer, at sammenligningsmaterialet er meget stort, således at man på udstrakte godsområder kan påvise forskydninger i kreaturholdets gennemsnitsstørrelse indenfor kortere perioder, undertiden fra år til år (H. T. 11, I, 281 ff). Ikke blot kan man iagttage kvægpestens vældige indhug i hornkvægets rækker 1746 eller senere, men man får også en målestok for besætningernes genopbygning i de følgende år (se tabellen nedenfor) og visse fingerpeg om kvægsygdommens udbredelse til forskellige tidspunkter. Skifternes tal er her en langt finere registreringsskala end indberetningerne om tab, der i reglen ikke kan kontrolleres.

De husdyrtællinger, der forekommer i *syns- og beskrivelsesforretninger*, bør sammenholdes med skifternes kreaturtal. En direkte sammenligning mellem de to kilder er mulig, når der findes skifter fra samme tid som synsforretningen. En sådan kontrol er dog kun effektiv, når skifteregistreringen finder sted samtidig med eller kort efter synsforretningen, idet udlæg i forbindelse med skiftet ofte forringer boet. I reglen vil der indenfor et så begrænset tidsrum kun være få gårde, hvor en direkte sammenligning med sikkerhed kan gennemføres. Det gælder således kun 1 af mine 4 eksempler fra ryttergodset i Kronborg amt 1717 (H. T. 11, I, 227) og kun de 3 sidste af Holger Munks 15 eksempler fra Vordingborg rytterdistrikt 1739 (Rytterbonden 354–357

jfr. 288 f.). Uoverensstemmelserne ved den sidstnævnte sammenligning er ganske vist så store, at de ikke burde kunne bagatelliseres i den hensigt at styrke tilliden til de tre »landbrugstællinger« på Vordingborg ryttergods 1719, 1739 og 1768. Men den direkte sammenligning, gård for gård, er utilstrækkelig. Sikrere resultater når man ved at lade samtlige skifter gennem et eller flere år »indkredse« synsforretningen.

Indkredsningens metode illustreres i den førnævnte afhandling i Hist. Tidsskrift ved eksempler fra Vallø o. 1707 og fra Kronborg ryttergods o. 1717 (11, I 276 og 278). Gennemsnitstallene for heste, hornkvæg og får ved de 676 gårde, Kronborg-synsforretningen 1717 omfattede, viser her god overensstemmelse med de tilsvarende gennemsnitsberegninger for 11 skifter år 1717 og 63 skifter 1716–19. I hvert fald den sidste, mere omfattende indkredsning modsiger på overbevisende måde formodningen om, at skifterne skulle give et for lyst billede af forholdene; differencen var for alle tre husdyrgruppers vedkommende mindre end 2 pct. En sammenligning mellem synsforretninger 1718 samt 1751 og skifteforretninger henholdsvis 1718–20 og 1751–52 på det falsterske ryttergods viser heller ikke overraskende afvigelser, selv om skifternes husdyrantal gennemgående er lidt større. Men overensstemmelse mellem synsforretning og bondeskifte i flere egne og til forskellige tidspunkter beviser ikke, at *alle* synsforretninger giver nogenlunde pålidelige kreaturtællinger. Tallene fra Vallø tydede ikke på det, og især er *Vordingborg ryttergods* et lærerigt og advarende eksempel.

Overfor de kreaturtællinger, der er indført i krigsjordebogen 1719, beskrivelsesforretninger 1739 (og 1741) samt overleveringsforretningen 1768, står husdyrregistreringerne i ryttergodsets skifteprotokoller, men der er betydelige lakuner (1718–20, 1727–36 og – hvad selve registreringerne angår – tiden efter 1760). Kun indkredsningen af 1739-tællingen er fuldstændig; tællingen 1768, hvis beskedne tal for hornkvæg iøvrigt var påvirket af den 1767–68 grasserende kvægsyge, kan man ikke komme tæt ind på livet af gennem skifternes kreaturtal. I nedenstående oversigt sammen-

	Heste+plage og føl	Stude	Køer	Ungnød	Får	Svin
Sk. 1716–17 (40)	7,8+2,4	1,5	4,0	3,1	10,7	13,6
Tæll. 1719	6,1	0,1	2,6	2,0	6,4	–
Sk. 1721–22 (46)	6,7+1,1	1,4	4,2	3,4	10,9	13,5
Sk. 1725–26 (30)	7,4+2,5	2,8	4,5	3,9	9,3	13,4
Sk. 1738 (46)	6,7+1,8	1,5	3,9	3,6	7,8	10,7
Tæll. 1739	7,1	0,3	3,5	3,1	7,9	7,6
Sk. 1739 (32)	7,2+2,3	1,5	3,8	3,2	7,8	10,5
Sk. 1740 (33)	7,1+1,3	1,3	3,8	2,7	7,5	11,6
Sk. 1741 (28)	7,3+0,8	1,2	3,1	2,7	7,3	9,8
Sk. 1746 (17)	6,9+1,6	0,1	0,3	0,3	8,5	11,8
Sk. 1748 (15)	7,7+2,3	0,6	2,1	2,1	10,1	15,2
Sk. 1756 (30)	8,0+1,9	1,5	3,7	3,6	9,4	13,1
Sk. 1759–60 (15)	7,8+1,9	1,5	4,0	4,8	12,2	14,9
Tæll. 1768	7,5	–	1,7	2,1	8,5	–

holdes tællingernes (*kursiverede*) gennemsnitstal²⁴ med tilsvarende tal for de forskellige husdyrgrupper fra skifter (Sk.) i gårdmandsboer de anførte år. Tallene i parentes er antallet af skifter.

Kun m. h. t. hestehold er der ofte ret god overensstemmelse mellem de to kilder, når føl og plage indtil 3 ud udskilles ved optælling efter skifteregistreringerne. Gennemsnitstallene for de øvrige husdyr ligger 1716–17 og i 1720erne langt højere i skifterne end ved tællingen 1719, og indtil 1741, da kvægsyge influerede, er skifternes tal væsentligt større end 1739-tællingens (fåreholdet delvis undtaget, jfr. ovenfor). Bortset fra den voldsomme nedgang, som kvægsygen fra efteråret 1745 og iøvrigt atter i begyndelsen af 1750erne forvolder, viser talmaterialet fra skifterne ret stabile forhold, mens de tre »landbrugstællinger« antyder en kraftigt opadgående bevægelse 1719–39 og derefter en endnu stærkere nedadgående tendens. Hvor skifter forekommer i nogenlunde betydeligt tal, er deres kreaturantal afgjort den mest pålidelige kilde, navnlig m. h. t. antallet af større husdyr. Synsforretninger (tællinger) kan ikke stå alene, men i de tilfælde, hvor de ved sammenligning med

skifterne viser sig at ligge på samme linie, giver de naturligvis et mere detaljeret billede af de stedlige forhold. Men da der i løbet af et århundrede som regel kun finder en enkelt eller nogle få tællinger sted indenfor et godsområde, er skifterne som oftest det eneste acceptable grundlag for iagttagelser over kreaturholdets udvikling gennem længere perioder.

Det var naturligt, at bønderne følte sig fristet til at opgive for få kreaturer,²⁵ men en del af forklaringen på, at synsforretningernes tal undertiden er helt ukorrekte, må søges i, at det snarere drejer sig om et skøn, der traditionelt fører til *lave* ansættelser, end om egentlige tællinger. Skifternes husdyrtal er til sammenligning mere uregelmæssige, f.eks. hesteantal varierende fra 3–4 til 10–12, hvor synsforretningen gennemgående holder sig til 6–8. Der er imidlertid ikke større sandsynlighed for, at én synsforretning (tælling) skal påvirke en anden 20 eller 30 år senere, da altså meget vel kan være en virkelig optælling. På lignende måde må man opfatte ændringer i talmaterialet fra andre, permanente kilder. I fæstebreve på Skanderborg ryttergods anføres som regel antallet af heste, stude, køer, ungnød og får. Ved nærmere undersøgelse viser det sig, at

24. Rytterbonden, 330 og 332. De i anmeldelsen påviste fejl ved beregningen af sogne-gennemsnitstallene (se nedenfor s. 333 f.) har næppe påvirket totalberegningen i særlig grad.

25. Jfr. Axel Linvald: Bistrup. Byens gods 1661–1931, 82.

disse tal gennem en længere periode snarest har været en angivelse af det husdyrhold, en gård af en bestemt størrelse burde have, men senere må det dreje sig om det antal husdyr, der faktisk findes på gården ved fæsteoverdragelsen. Kilden har på dette punkt ændret karakter, og man kan altså ikke uden videre regne med en tilvækst svarende til gennemsnitstallene for 5- eller 10-årsperioder.

Arbejdet med tal kræver tid og kan føre til skuffelser, men også *de* er en slags resultater. Viser et stort kildemateriale sig helt eller delvis uanvendeligt, er det nyttigt, at fejlene bliver påvist, og mangler eller ejendommeligheder omhyggeligt undersøgt. Man må dog være særlig agtpågivende, når opgivelserne er

så få, at fejkilderne ikke kommer tydeligt frem. De bedste kilder er som regel dem, der ikke tager statistisk sigte og hverken argumenterer for eller imod bestemte synspunkter. Men vi vil ikke altid kunne afgøre, hvorvidt fortidens mennesker opgiver forkert eller tilfældigt. Derfor er vi i reglen henvist til at søge et sammenligningsgrundlag, og hvor det ikke findes, må vi være opmærksomme på, om tallene har en vis indre sandsynlighed eller ikke. Alt dette og mere gør det stilfærdige arkivarbejde med fortidens talmateriale så spændende og ofte tillige så betydningsfuldt. Vor kritiske indstilling og vor arbejdsvilje på dette felt vil i stigende grad være bestemmen-
de for den historiske opfattelse.

Gårdmandslinien i dansk historieskrivning¹

Af Thorkild Kjærgaard

I et arbejde fra 1931 med titlen »The Whig Interpretation of History« hævder Herbert Butterfield, at der hos mange historikere er en udtalt tendens til at holde med revolutioner, som lykkes, bevægelser, som sejrer og klasser, om hvilke man med historiens bagklogskab ved, at de var på vej frem. I engelsk sammenhæng og i yderste korthed betyder dette, at historikerne er på protestanternes og whigernes side. I Danmark er der næppe nogen gruppe, som i højere grad end gårdmændene har formået at samle historikernes sympati. Har man i England en »whig-fortolkning«, skulle vi i Danmark have en gårdmandsfortolkning, som jeg her vil kalde gårdmandslinien. Denne skulle i så fald udspringe af gårdmændenes samfundsmæssige sejr i det 19. og 20. århundrede.

Hvis man går ind på den idé, at der findes en gårdmandslinie i dansk historieskrivning, skulle den kunne karakteriseres som følger: (1) Parallelt med gårdmændenes politiske opkomst i det 19. århundrede udformes en ny opfattelse af landbosamfundets historie, som kommer til syne overalt, hvor landbosamfundets forhold berøres. Dog tydeligst i korte, almene fremstillinger. Denne opfattelse har p.g.a. vedvarende politisk dækning evne til at overleve uantastet af nye forskningsresultater. (2) Den nye opfattelse koncentrerer sig om gårdmændene og giver dem hovedparten af sin sympati. Landbosamfundets øvrige grupper – på den ene side godsejerne og på den anden side husmænd og tjenestefolk – omtales hovedsagelig kun, forsåvidt som de belyser

gårdmændenes situation, og deres betydning i de samlede sociale processer tages ikke tilstrækkeligt i betragtning.

Ud fra disse to hovedpunkter vil jeg i det følgende først søge at sandsynliggøre gårdmandsliniens eksistens ved at skitsere, hvorledes der før midten af forrige århundrede udformedes en ny opfattelse af landbosamfundets historie. Opregne dennes hovedantagelser samt søge at vise, hvorledes disse i ly af de politiske konjunkturer er bragt frem til vor tid. Dernæst vil jeg med nogle eksempler, især fra behandlingen af det 18. århundredes landbohistorie, søge at vise, hvilken rolle gårdmandslinien har spillet for forskningen. Dels ved at afgrænse historikernes interessefelt, dels ved at farve tolkningen af de indvundne resultater og harmonisere dem med ældre antagelser.

»Gårdmænd« anvendes som fællesbetegnelse for fæstebønder, arvefæstere og selvejere, der alle sad ved gård og således rådede over jord, omend på forskellige betingelser.

I.

Hvem og hvad der i en given historisk-politisk situation vil sejre kan man først vide et godt stykke tid bagefter. Således også i de første år efter Napoleonskrigene, hvor dårlige konjunkturer for landbruget slørede den økonomiske konsolidering af gårdmandsbruget, der havde fundet sted i det 18. århundrede, og for en kort tid skabte grobund for en godsejer- og godsøkonomisk orienteret litteratur, repræsenteret ved navne som Repholtz og Estrup².

Thorkild Kjærgaard, født 1945, cand.mag. i historie, seniorstipendiat ved Historisk institut, Københavns universitet.

1. Foredrag holdt november 1978 i Historisk Samfund i København med enkelte senere ændringer.

2. M. G. P. Repholtz, *Beskrivelse over Baroniet Stampenborg*. Kbh., 1820. H. F. J. Estrup, *Tygestrup som det var og som det er, en historisk-statistisk Beskrivelse*. Kbh., 1838. Til denne gruppe forfattere kan for så vidt også henregnes Gregers Begtrup, især kendt for sin omfattende *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, [1] – 7. Kbh., 1803–12 (repro. 1977–79).

Men omkring 1840 var konjunkturerne atter vendt og situationen ændredes. Bl.a. Stænderforsamlingerne, der var blevet indkaldt 1835, accepterede, at den progressive faktor i 1700-tallet havde været gårdmanden, den konservative herremanden. Dette slog klart igennem hos de tre unge historikere A. F. Bergsøe, C. F. Allen og C. F. Wegener, der i disse år kort efter hinanden udsendte hver sit banebrydende værk. Den første var Bergsøe, som i 1837 udgav en tobinds biografi af C. D. Reventlow³, der imidlertid bedst kan karakteriseres som en almen fremstilling af landets indre forhold i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Derpå kom C. F. Allen i 1840 med sin håndbog i fædrelandets historie⁴ og til slut Wegeners »Liden Krønike om Kong Frederik og den Danske Bonde« (1843). I disse tre værker finder man på den ene side de undertrykte gårdmænd som led uret og på den anden side herremændene som dem, der fastholdt uretten. Samtidig besattes en række biroller i forløbet omkring landbo-reformerne i slutningen af det 18. århundrede. Kronprinsen tildeltes således sammen med regeringen og centraladministrationen rollen som bondens beskytter, mens en række aristokratiske storgodsejere, bl.a. brødrene Johan Ludvig og Chr. Ditlev Reventlow, trådte frem fra massen af reaktionære proprietærer til en positiv omtale.

Der blev fra godsejerside protesteret mod

Bergsøes værk, som man påstod skød »en større Skyld og vælter mere Had over paa den daværende Godseierklasse, end denne fortjente«⁵. Også Allen blev der rejst indvendinger imod⁶, og Molbech karakteriserede Wegeners skrift som »Tendents-Historie«⁷, men lige meget hjalp det. Af mindre betydning var det, at de nævnte forfattere på visse områder »tog fejl«. Således var Wegener og delvis Bergsøe tilbøjelige til at rose den enevældige kongemagt mere end det er faldet i eftertidens smag. Disse elementer er derfor senere blevet skilt ud som »forældene meninger«, der dog let lod sig undskylde ved det tidspunkt, hvorpå værkerne kom til verden⁸. Men grundstrukturen i de tre historikers analyse, således placeringen af den undertrykte gårdmand som den progressive, godsejeren som den reaktionære faktor viste sig holdbar, og blev med de tre nævnte historikere hentet ud fra den dagsaktuelle polemik i 1770'erne, 80'erne og 90'erne og ført ind i den videnskabelige historieskrivning. Det vil nemlig være urigtigt at betegne Bergsøe, Allen og Wegener som originale i dybere forstand. De var og forstod sig selv som forlængelsen af den radikale offentlige hovedstadsopinion, der havde udfoldet sig i årene indtil 1799, hvorefter den blev begrænset af skærpede trykkefrihedsbestemmelser. Endelig kunne de også støtte sig på summariske sammenfatninger af landbosagens forløb, som Rasmus Nyerups i første

3. *Geheime-Statsminister Greve Christian Ditlev Frederik Reventlows Virksomhed som Kongens Embedsmand og Statens Borger*, I-II. Kbh., 1837.

4. *Haandbog i Fædrelandets Historie med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling*. Kbh., 1840.

5. P. Tutein i *Maanedsskrift for Litteratur*, 17, 1837, 475-549, s. 482, jf. Fridlev Skrubbeltrang i »Christian D. F. Reventlow, som danske Historikere har set ham«, *Lolland-Falsters historiske Samfund. Aarbog*, XXXVI, 1948, 383-400, s. 387f.

6. F.eks. af A. S. Ørsted og Caspar Paludan-Müller. Ellen Jørgensen, *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede*. Kbh., 1943, s. 191.

7. [C. Molbech], »Anmeldelse af: Dr. C. F. Wegeners liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde. Til Menigmands Nytte og Fornøielse, udg. af det Kongl. Danske Landhuusholdningsselskab. Kbh., 1843«, *Historisk Tidsskrift*, 6, 1845, 617-25, s. 620.

8. I Wegeners tilfælde var der desuden, som det fremgår både af undertitlen og en anmærkning bag på titelbladet, tale om et bestillingsarbejde, udført for det halvofficielle Landhuusholdningsselskab. Det var utvivlsomt ønsket, at Wegeners bog måtte blive en modvægt til Allens negative vurdering af kongehusets indsats for bonden. I denne henseende, men ikke i øvrigt, var Wegeners skrift en »anti-Allen«. Se også Claus Bjørn m.fl., »Landbo-reformerne i den danske skoles historielære-bøger«, *Årbog for Dansk Skolehistorie*, 1974, 46-68, s. 47f.

bind af hans historisk-statistiske skildring af Danmark og Norge fra 1803⁹ og i Jacob Mandix's landboret fra de samme år¹⁰.

Støttet af de politiske og økonomiske konjunkturer slog de nævnte værker afgørende igennem, især Allen og Wegener opnåede betydelig udbredelse¹¹. Derimod døde den tidligere nævnte godsejerorienterede litteratur fra 1820erne og 30erne efterhånden ud. Samtidig skete der en opdeling af landboreformtidens polemiske litteratur, idet en stor del blev udstødt som reaktionære tendensskriverier. Dette gik ud over godsejerforfattere som F. W. Jarlsberg, C. W. v. Munthe af Morgenstjerne, A. C. Teilmann og andre, som siden har været skydeskive for hårde, ofte helt urimelige angreb, bl.a. af Edvard Holm og Hans Jensen¹². En af de mest fejlvurderede og misforståede forfattere fra det 18. århundredes slutning er således uden tvivl Morgenstjerne. Til gengæld er Søren Klestrup, O. L. Bang, Chr. A. Fabricius og andre forfattere, som specialiserede sig i at fremstille bondestandens vilkår som utålelige, blevet kanoniseret, uanset hvor tvivlsomt deres bevisgrundlag måtte være¹³. Dette har betydet, at en række overdrevne og vildledende påstande fik indpas i den videnskabelige historieskrivning og har fået lov til at præge den helt til vore dage. Blandt de mest sejlivede myter, der således blev fælleseje for mange historikere, er følgende grundantagelser:

- (1) Landbrugets, især bondebrugets forfatning var yderst ringe i 1700-tallet, og et lavpunkt blev nået omkr. 1770/80, umiddelbart før reformerne.
- (2) Det ubegrænsede hoveri var en uhyggelig grundskade, der opsugede al gårdmændenes arbejdskraft og umuliggjorde enhver forbedring på gårdene.
- (3) Kampen i landbosamfundet stod mellem gårdmændene og de hensynsløst egoistiske godsejere.
- (4) Husmænd og tjenestefolk havde det i grunden bedre, i hvert fald lige så godt som gårdmændene, der ikke bare var klemte af godsejerne, men også af husmændenes og tjenestefolkenes krav om løn og andre ydelser.

De efterfølgende knap 150 års historieskrivning er efter min opfattelse kendetegnet ved, at nye forskningsresultater til stadighed er blevet indpasset i dette billede af det 18. århundredes landboforhold. På næsten alle områder har man i den videnskabelige speciallitteratur taget forbehold og indført nuanceringer. Men i betragtning af hvor løst bevisgrundlaget er for de omtalte grundantagelser, er det en imponerende respekt, man har vist dem.

Tydeligst kommer dette i dag frem i populære skildringer i lærebøger for folkeskolen, i jubilæumsværker og i avisartikler. Desuden i de fiktive tolkninger af historiske for-

9. *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider*, I. Kbh., 1803, ss. 447–516, jf. Ellen Jørgensen, *anf. st.*

10. *Haandbog over den Danske Landvæsens Ret*, I–II. Kbh., 1800 (2. udg. 1813).

11. Allens håndbog kom i otte udgaver, sidste gang 1881.

12. Se f.eks. Edvard Holm, *Kampen om Landboreformerne*. Kbh., 1888 (repro. 1974), ss. 52–61 og Hans Jensen, *Dansk Jordpolitik*, I. Kbh., 1936, passim. Om Wedel-Jarlsberg hedder det således hos Holm, at hans forsvar for de bestående tilstande byggede på »videnskabeligt Vanvid« (s. 54) og at hans »Opfattelse af den historiske Udvikling og af Lovgivningens Fortrinlighed« var »taabelig« og spækket med påstande, som var »ensidige til den største Urimelighed« (s. 57f).

13. Om Søren Klestrup, der var forfatter til *Betænkninger i Andledning af nogle Poster i Friherre af Wedel-Jarlsbergs Veiledning til rigtige Begreb om de danske Jordegodsers Indretning i Hovedgaardene*. Kbh., 1782 (2. opl. 1786), hedder det hos Holm, at han var »en jævn, praktisk Landmand«, der gik »rent statistisk til Værks . . .« (*anf. arb.*, s. 61). Hovedsubstansen i Klestrups statistik, hvoraf både han selv og mange senere forfattere har draget yderst vidtgående konsekvenser om bøndernes tilstand, består imidlertid ikke af andet end en række, tilmed i flere detaljer uklare opgørelser over tre bønderes økonomiske forhold i en 8-års periode. Fabricius karakteriseres af Hans Jensen som en mand, der »kunde se paa Forholdene uhildet af Godsejerinteresser, fra Statstjenerens og Embedsmandens Standpunkt.« *Anf. arb.*, s. 113.

hold, som tilbydes i skønlitteraturen¹⁴, på film¹⁵ og i det artificielle gårdmandslandskab på Frilandsmuseet¹⁶. Men at Bergsøes, Allens og Wegeners opfattelser endnu stort set holdes i hævd, selv i den videnskabelige historieskrivning, kan man overbevise sig om ved at konsultere »Politikens Danmarks Historie«¹⁷, Ole Feldbæks manuskript fra 1974 til universitetslærebogen¹⁸ og Benito Scocozzas bog om feudalismen fra 1976¹⁹. F.eks. giver sidstnævnte følgende vue over landbrugets udvikling fra det 16. århundrede frem til slutningen af det 18.: »... med hoveriets forøgelse opnår herremanden – set i længere historisk perspektiv – kun en foreløbig gevinst. Ved at skille bondens produktion for eget behov fra bondens merarbejde for godsejeren forsvinder samtidig den ansporing, som bonden trods alt har ved dyrkningen af »eget« brug. Denne ansporing, som overhovedet ikke findes ved det nøgne slavearbejde for herremanden på hovedgårdsjorden, søges ganske vist erstattet med tvang; undertrykkelsen af bønderne skærpes fra det 16. århundrede, kulminerende i det 18. århundrede med *stavnsbåndet* . . . Men tvangen kan nok sikre, at bonden yder det arbejde, han piskes til, men den ansporer ham ikke til at øge produktiviteten eller udvise opfindsomhed. Tværtimod fører det øgede hoveri til ringere drift af bondens fæstejord.

Hoveriforøgelsen indvarsler således yderligere stagnation i udviklingen af landbrugets produktivkræfter – den indvarsler feudalis-

mens endeligt.« Senere hedder det, at »den grundlæggende klassemodsatning i det feudale Danmark så ubetinget gik mellem bønderne og herremanden.«²⁰

Af afgørende betydning for de engang vedtagne tolkninger overlevelsessevne har det givetvis været, at man på intet tidspunkt har måttet revidere, men højst udvide og supplere billedet af, hvem der repræsenterede de progressive kræfter i samfundet. Tværtimod betød opkomsten af det demokratiske system og dets nære forbindelse med gårdmændene og partiet Venstre i sidste halvdel af forrige århundrede, at gårdmændenes progressivitet blev forbundet med selve den demokratiske styrefoms progressive natur. Sammenhængen mellem Højre, provisoriske finanslove, udemokratiske regeringsvaner og godsejerinteresser bidrog på sin side til bestyrkelse af den formening, at godsejerfløjen til alle tider har repræsenteret reaktionen. Den agrare andelsbevægelse, som tvangløst er blevet taget som udtryk for det bedste i dansk demokratisk sindelag, parlamentarismens indførelse og opgøret om lensafløsningen omkring 1. verdenskrig har virket i samme retning. Det samme har landbrugets dominerende stilling i vort erhvervsliv, ikke mindst på eksportmarkedet. Hvad skulle Danmark have gjort uden bøndernes smør og bacon? Også i dag er landbrugets, specielt gårdbrugets prestige utvivlsomt stor, både i byborgerskabet og

14. Se f.eks. Ebbe Kløvedal Reich, *Frederik. En folkebog om N. F. S. Grundtvigs tid og liv*. Kbh., 1972, s. 44 og Leif Petersen, *Med Rævntlow skal land bygges*. Kbh., 1976 (utrykt skuespil, opført i TV marts 1978. Jeg takker forfatteren for lån af manuskript).

15. *Kongen bød*. 1938. Produceret i anledning af 150-året for stavnsbåndets ophævelse.

16. Jf. Kai Uldall m.fl., *Frilandsmuseet. Vejleder*. Kbh., 1970. Det er karakteristisk, at der blandt Frilandsmuseets mange bygninger kun findes én herregårdslade (kat. nr. 25) og kun to huse, som har været beboet af egentlige landarbejdere (kat. nr. 62 og 73). Beboerne i de øvrige huse på museet har alle drevet givtige binæringer (pottemageri, fiskeri o.l.). Interessen samler sig om gårdmændene, og husmændenes liv idylliseres.

17. Se især Jens Vibæk, *Reform og fallit 1784–1830 = (Politikens) Danmarks Historie*, 10, [1. udg.], Kbh. 1964, ss. 56–101.

18. *Danmarks Historie 1730–1814 = Manuskript for Gyldendals Danmarkshistorie for universitetet*. Kbh., 1974, ss. 16–40, 96–115.

19. *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*, [1. udg.]. Kbh., 1976.

20. *anf. arb.*, s. 66f. I en i øvrigt ikke ukritisk anmeldelse af Benito Scocozzas bog fremhæver Jens Rahbek Rasmussen blandt Scocozzas »gode og uanfægtelige resultater« påvisningen af, at »den grundlæggende modsætning i samfundet gik mellem jordejere (hvad enten det nu var kronen, adelen eller kirken) og fæstebønderne.« *Fortid og Nutid*, XXVI, 1976, 605–09, s. 608. I Torben Peter Andersen, *Produktion og samfund i Danmarks og Nordens historie*. Kbh., 1978 (i serien *Fundamental historie*, et nyt lærebogssystem for gymnasiet) findes synspunkter ganske svarende til Benito Scocozzas fra 1976, se specielt ss. 80–84, 88–100. Ligeså i Jan Rågård, »Landboreformerne i Danmark«, *Kritiske historikere*, 1977, 3, 2–24, især ss. 12, 14, 23. Det skal bemærkes, at Rågårds artikel indeholder flere værdifulde enkeltiagttagelser.

langt ind i gammel-socialdemokratiske kredse. Den brede forståelse for, at landbrugets interesse var alles interesse under EF-debatten først i 1970'erne og regeringsdannelsen i efteråret 1978 turde være udtryk herfor. Den danske gårdmand er i en grad, der savner side-stykke – det skulle da lige være det ligeledes sent industrialiserede Frankrig²¹ – blevet opfattet som folkets sunde stamme, »den bærende Stand i vort Folk«, som det er blevet udtrykt af officeren og militærhistorikeren K. C. Rockstroh²².

II.

De grundantagelser i den landbohistoriske litteratur, som er blevet skitseret i det forudgående, har virket i to retninger. Den første angår historikernes interessefelt, dvs. sondringen mellem hvad der er relevant og hvad der ikke er det, samt identifikationen af konflikterne i landbosamfundet. Den anden angår den måde, hvorpå nye forskningsresultater indpasses og harmoniseres med ældre opfattelser.

a) *Interessefelt – konfliktidentifikation:* Siden midten af forrige århundrede har historikernes interessefelt navnlig været gårdmandsklassen, dens vilkår og dens samspil med godsejerne. Endvidere har man interesseret sig for, hvorledes gårdmanden ved egen og Kronprinsens og/eller regeringens og embedsmændenes hjælp nåede frem til sin retmæssige position.

Man vil alene ved at se på titlerne kunne fornemme, at en meget betydelig del af den landbohistoriske litteratur, som fulgte efter Wegener, Bergsøe og Allen, kan lægges langs denne linie. Fra den såkaldte jubilæumlitteratur, der udkom 1888 i anledning af hundredeåret for loven om stavnsbåndets op-

hævelse, kan nævnes »Landboreformerne og den danske Bondestands Frigjørelse før og efter 1788«, der var den fynske gårdejer N. Rasmussen Søkilides hovedbidrag. »Fra Stavnsbaandets Dage« af skolelæreren Severin Kjær og »Den danske Bondes Trældom og Frihed« af Marx-oversætteren H. V. Lund er titlerne på et par andre bidrag fra ikke-akademisk side i denne kappestrid om at fejre den danske gårdmand. Fra akademisk side kom bl.a. J. A. Fridericia, »Den danske Bondestands Undertrykkelse og Frigjørelse i det 18de Aarhundrede«, Edvard Holm, »Kampen om Landboreformerne« og Johannes Steenstrup, »Den danske Bonde og Friheden«.

Om alle disse værker gælder det, at de hovedsageligt koncentrerer sig om gårdmændene og bestræbelserne for at forbedre disses forhold, således som de kom til syne hos regeringen, hos kongehuset og i den oplyste offentlighed. Der er forskel i vurderingen af bondens situation, navnlig skiller Steenstrup sig ud ved at tage visse forbehold over for det almindelige sortsyn. Men som helhed kunne en anmelder af jubilæumlitteraturen med rette anføre, at endskønt man hist og her har lagt lidt til og taget lidt fra, så er det ret påfaldende, »hvor sikkert Dommen allerede tidligt har fæstnet sig navnlig gennem Wegeners »Liden Krønike om Kong Frederik VI og den danske Bonde« . . .«²³. Gårdmandslinien, som den var formuleret allerede omkr. 1840, havde overtaget. Det gjaldt i den akademiske, såvel som i den ikke-akademiske historieskrivning, blandt hvis mere fremstående repræsentanter foruden de allerede nævnte bør huskes C. Christensen (Hørsholm)²⁴ og højskolemanden Povl Hansen, bl.a. for et studie med den karakteristiske titel: »Bonde og Herremand. Et Tidsbillede fra Hoveri-Tiden«²⁵. Det kan til-

21. Jf. Stanley Hoffmann m.fl., *À la recherche de la France*. Paris, 1963, s. 21.

22. K. C. Rockstroh, *Udviklingen af den nationale Hær i Danmark*, III. Kbh., 1926, s. 104. Sml. ndf. n. 31.

23. Fr. Krarup, »Litteraturen i Anledning af Stavnsbaandsfesten 1888«, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, ny Rk., VI, 1888, 359–377, s. 360.

24. Forfatter til *Hørsholms Historie*. Kbh., 1879, og de meget benyttede *Agrarhistoriske Studier*, 1–2. Kbh., 1886–91.

25. *Aarvog for dansk Kulturhistorie*, 1891, 1–83, jf. Claus Bjørn, »Povl Hansen, Vallekilde – historiker og højskolemand«, *Årbog for Dansk Skolehistorie*, 1978, 86–102, passim.

føjes, at gårdmandslinien, om muligt i endnu højere grad, dominerede blandt den hærskere af mindre kendte amatørhistorikere, ofte med rod i bondesamfundet, som i disse år begyndte at rykke frem. Fra deres side foreligger i snesevis af små og store bidrag til belysning af gårdmændenes forhold på de enkelte godser. Til disse bidrag vil der ikke i det følgende blive taget nærmere hensyn, men de bør holdes in mente, da de ved deres stadige gennemspilning af gårdmandsliniens hovedtemaer utvivlsomt har bidraget til dens befæstelse i alle kroge af landet.

Bliver man ved titlerne vil man se, at ikke så meget er forandret i vort århundrede i forhold til det foregående. Det er stadig gårdmændene, der placeres i centrum, og som danner udgangspunkt for vurderingen af udviklingen i almindelighed. Dette gælder således en række disputatser, f.eks. Hans Jensens fra 1936 om dansk jordpolitik med undertitlen: »Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810«²⁶, Sigurd Jensens fra 1950 om dansk bondeøkonomi i tiden mellem midten af det 18. og midten af det 19. århundrede²⁷ og Gunnar Olsens fra 1957 om hovedgård og bondegård²⁸, dvs. om kampen

om jorden mellem hovedgårdene og bøndergårdene. Går man uden for disputaternes rækker, finder man titler som »Samtidens Syn paa den danske stavnsbundne Bonde« (Albert Olsen, 1939)²⁹, »Fæstebønderne i Ods herred« (Margit Mogensen, 1974) og »Bønderne og udskiftningen« (Jørgen D. Rasmussen, 1977). Lotte Jansen har skrevet om »Gårdmandshoveriet på Egeskov« (1977) og Claus Bjørn bl.a. om »Bondeuro på Fyn 1768–70«³⁰. Flere titler og flere forfattere kunne nævnes³¹.

Fælles også for de sidst anførte arbejder er, at de helt overvejende koncentrerer sig om gårdmandens stilling, selv om der også i det 20. århundrede kan konstateres forskellige indfaldsvinkler til emnet. Således fremhæver Hans Jensen i forlængelse af Bergsøe centraladministrationens rolle, mens Margit Mogensens kortlægning af gårdmændenes sociale forhold på grundlag af fæsteprotokoller og andre lokale kilder er et af de sidste led i en kæde, der over Fridlev Skrubbeltrang og Albert Olsen kan føres tilbage til Axel Linvalds analyse af fæstebøndernes forhold på Bistrup gods³². Claus Bjørn og Jørgen D. Rasmussen knytter med deres studier over gårdmænde-

26. Se ovf. n. 12.

27. *Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over dansk Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og Midten af det 19. Aarhundrede*. Kbh., 1950.

28. *Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774*. Kbh., 1957 (repro. 1975).

29. *Scandia*, XII, 99–139.

30. *Fynske årbøger*, 1978, 73–87. Denne artikel indgår sammen med »The Peasantry and Agrarian Reform in Denmark«, *The Scandinavian Economic Review*, XXV, 2, 1977, 117–37 og »Proprietærfejden 1790–91« (utrykt manuskript. Vil blive publiceret i *Historie*) i en række studier af samme forfatter over stemninger og tendenser blandt danske gårdmænd i perioden ca. 1765 til århundredeskiftet.

31. Det er bemærkelsesværdigt, at ikke alene mange amatørhistorikere, men også en væsentlig del af de fremtrædende, professionelle landbohistorikere har rod i bondesamfundet, nærmere betegnet er gårdmandsbørn. Fortrinsvis i nyere tid, hvor vejen til universitetsgrader har været nogenlunde fremkommelig for bønderbørn. Blandt flere eksempler kan nævnes Hans Jensen, Fridlev Skrubbeltrang, Gunnar Olsen, Sigurd Jensen og Jens Holmgaard. Det har højst sandsynligt stabiliseret den gårdmandsorienterede opfattelse af det danske landbrugs historie, at en væsentlig del af vore agrarhistorikere siden omkr. 1910 er blevet rekrutteret fra gårdmandsstanden. Betegnende for gårdmandsliniens gennemslagskraft i historikermiljøet som helhed er det, at den uden nævneværdige undtagelser er blevet accepteret af historikere, som hverken personligt eller i kraft af deres særlige interesseområde har været forpligtet over for gårdmændene. Dette gælder f.eks. K. C. Rockstroh, der skrev om hærspørgsmål (se ovf. n. 22) og Aage Rasch, hvis felt var storhandel og industrihistorie. Se hans biografi af handelsfyrsten Niels Ryberg, *Niels Ryberg 1725–1804. Fra bondedreng til handelsfyrste*. Aarhus, 1964, ss. 281–334.

32. Jf. *Husmand og Inderste*. 1940 (repro. 1974), »Fæstegården som forsørger. Aftægt og anden forsorg i det 18. årh.«, *Jyske Samlinger*, ny rk., V, 1959–61, 237–74 og andre arbejder af Fridlev Skrubbeltrang. Om Albert Olsens forskningsprogram, således som han i 1930erne docerede det ved Københavns Universitet, (men kun i ringe grad nåede at virkeliggøre), se Inger Tryde, »De Basnæs Bønder og deres sociale og økonomiske Forhold i Tiden før de store Landboreformer«, *Aar bog for historisk Samfund for Sorø Amt*, XXVI, 1938, 21–59, s. 21. Axel Linvalds statistisk anlagte beskrivelse af fæstebøndernes forhold på Bistrup findes i *Bistrup, Byens gods 1661–1931*. Kbh., 1932.

nes politiske bevidsthed og evne til at hævde egne interesser udtrykkeligt an til navne som Poul Bjerger og den ovenfor nævnte Povl Hansen³³. De har vist, hvor skeptisk man bør forholde sig til de mange udsagn om, at det 18. århundredes gårdmænd var forsagte og ude af stand til at varetage egne interesser. De var ikke blot »vankundige og ulykkelige«, de var også »ubøjelige og stridige«³⁴.

Forskellige indfaldsvinkler inden for den landbohistoriske litteratur forhindrer dog ikke en høj grad af enighed udadtil. Man er som oftest indstillet på at se tingene fra gårdmændenes side. Påstande om hårdt hoveri tages altid for gode varer uden nærmere stillingtagen til, hvordan hoveriet forholdt sig til gårdenes ydeevne, og samtidige godsejeres forsøg på at forsvare hoveriet bliver afvist som absurde³⁵. Det anses i det hele taget for givet, at bønderne led uret, og alt vendes i denne retning. Sommetider må man spørge sig, hvad der mon vil kunne tilfredsstille gårdmandstandens ihærdige forsvarere. Hvis fæstebønderne skulle overtage forsømte gårde, bliver det meget forståeligt anset for et overgreb på dem. Men da det af denne grund først i det 18. århundrede blev forlangt, at fæstegårdene skulle overleveres med passende besætning, viser også det sig at være galt. Nu er grunden, at dette gav så mange flere muligheder for, at godsejeren kunne gøre forøgede krav på den afgående fæster, og at der kun sjældent blev noget til arvingerne³⁶. Det er også svært at dele Jens Holmgaards ironiske forargelse over, at statskassen tjente en større sum penge på at give bønderne arvefæstebreve i forbindelse med reformerne på krongodset i Nordsjælland, samtidig med at regeringen anså sig selv for at være noget så bondevenlig³⁷. Man må spørge, om det virkelig kunne

kræves, at staten i sin egenskab af godsejer skulle spille rollen som den glade giver for at vise sin bondevenlighed, og lade som om den ikke vidste, hvilke styrtende summer der i disse år blev tjent på jord. Realiteten var, at staten i forbindelse med indførelsen af arvefæste på de nordsjællandske områder strakte sig længere end nogen privat godsejer kunne tillade sig, hvad den fra godsejerside fremførte kritik af arvefæstet viste. Argumentet var i korthed, at man ud fra et godsøkonomisk synspunkt aldrig – og da slet ikke under en periode, der som 1790erne var præget af højkonjunktur og stadige udbyttestigninger – burde fiksere de årlige ydelser, således som det skete ved overgang til arvefæste under normale betingelser. Resultatet ville nemlig blive, at godsejerne gik glip af deres andel både af konjunkturgevinsterne og af det øgede udbytte³⁸.

Mere indirekte, men ikke mindre virkningsfulde er de rent stilistiske virkemidler, hvormed gårdmændenes sag forsvares. »Hoveriplagede«, »hoverityngede«, »bebyrdede«, »undertrykte«, »forkuede«, »ufri« og »trælbundne« er eksempler på den endeløse liste af adjektiver, som også i den videnskabelige litteratur er blevet anvendt om danske bønder i det 18. århundrede. Omvendt er godsejerne blevet tildelt utallige nedsættende prædikater. Ad disse veje, altså ved stadig at kredse om gårdmandens forhold og ved åbenlyst eller indirekte at tage stilling for ham, rækker næsten alle landbohistoriske afhandlinger hånden ud til gårdmandsliniens traditioner og myter. Slående enkeltresultater og overraskende detaljer reduceres til lokale variationer og nuancerende træk i det ellers så triste og lidet opmuntrende billede uden hensyntagen til, at de gængse tolkninger i høj

33. Claus Bjørn, »The Peasantry and Agrarian Reform . . .«, s. 118.

34. Povl Hansen i »Jens Lange og hans bønder«, *Aarvog for dansk Kulturhistorie*, 1892, 105–209, s. 209. Citeret af Claus Bjørn i »Povl Hansen, Vallekilde – . . .«, s. 92.

35. Den refleksagtige afvisning af ethvert forsvar for hoveriet er som meget andet i gårdmandsliniens arvegods fra landboreformtidens offentlige polemik. Først i 1780erne ironiserede C. W. v. Munthe af Morgenstjerne over, at »Hoveriet . . . hos Bonden, og endnu meere uden for Bondestanden, fik Skyld for Alting, . . .«. *Det Danske Landvæsens Forfatning*. Sorø, 1783, s. 32.

36. Fridlev Skrubbeltrang, *Husmand og Inderste*, 188–91.

37. Jens Holmgaard, »De nordsjællandske landboreformer og statsfinanserne«, *Erhvervshistorisk Årbog*, VI. 1954, 59–79, passim.

38. Se f.eks. C. W. v. Munthe af Morgenstjerne, *anf. arb.*, ss. 108–10.

grad netop bygger på lokale tilfælde og, ikke at forglemme, tvivlsomme generaliseringer på ukendt grundlag.

b) *Harmonisering af nye forskningsresultater med ældre myter*: Man ser i landbohistorisk forskning det særsyn, at en lang række myter får lov til at overleve, samtidig med at der læses og benyttes litteratur, som på flere punkter rokker afgørende ved de etablerede meninger. Således lever påstanden om trevangsbrugets uduelighed videre i bedste velgående³⁹, selv om flere undersøgelser vidner om, at det var et fleksibelt og højt udviklet driftssystem. Vangelagsinstitutionen, som indebar en kompliceret koordinering af sædskiftet mellem helt op til 10 eller flere landsbyer, viser, hvad de ældre dyrkningssystemer formåede at sætte i værk for at udnytte jorden mest effektivt⁴⁰. De lange smalle agre med dybe agerrenner imellem, som er blevet kritiseret så meget, var ikke et udslag af stilstand, men et forsøg på at løse overfladeafvandings problemer⁴¹. I det hele taget gælder det, at mange af det ældre jordbrugs ejendommeligheder, ikke bare de lange agre, men også de store overdrev, var økologisk betingede og hang sammen med gødningsbalanceproblemer, afvandsproblemer o.l. Dette har man gang på gang overset eller reduceret til en biomstændighed, og godssystemet har fået skylden for mangt og meget, som det ikke havde nogen direkte indflydelse på.

Man vil endvidere mange steder, selv i den nyeste litteratur, kunne læse, at bønderne i 1700-tallet blev holdt på plads af stavnsbåndet, og at man måtte gribe til tvangsfæste for at få gårdene besat og jorden dyrket. Ikke desto mindre kan man konstatere, at husmændene fra senest omkr. 1750 måtte kæmpe hårdt mod gårdmændene for at holde på deres vitale rettigheder til jorden. Noget kunne altså tyde på, at fæstejord ikke var så værdiløs endda. I samme retning peger det, at den gennemsnitlige giftealder var stigende for gårdmandsbørn, men ikke for de øvrige grupper i landbosamfundet. For at komme til gårdene synes man med andre ord at have været villig til at underkaste sig en øget social og seksuel disciplin. Dette er svært foreneligt med det synspunkt, at det var vanskeligt at få nogen til at overtage gårdene. Den samtidige tendens i gårdmandsgruppen til at lukke sig om sig selv ved i stor udstrækning at finde ægtefæller inden for egne rækker er vistnok typisk for en socialgruppe, der har noget at miste⁴².

Påstande om at gårdmændene før reformerne lå på hoveri tidlig og silde og derfor forsømte deres gårde trives side om side med, at det synes velbelagt, at der fandt omfattende opdyrkinger sted på bondegårdsjorderne i tiden 1720–80, og at bønderne i de samme år foretog store grundforbedringsarbejder, såsom rydning af marker for sten, bygning af stengærder og afvandinger. Der er ingen tvivl

39. Se f.eks. Ole Feldbæk, *anf. arb.*, s. 36.

40. Frits Hastrup, *Danske vangelag – i nordisk perspektiv = Kulturgeografiske skrifter*, 7. Århus, 1970, ss. 65–95.

41. Sml. M. L. Parry, »A Typology of Cultivation Ridges in Southern Scotland«, *Tools & Tillage*, III, 1. Kbh., 1976, 3–19.

42. En undersøgelse af forholdene i Vejle amt viser, at ødegårde, i hvert fald fra 1760ernes slutning, praktisk talt ikke forekom i dette amt. Johan Hvidtfeldt, »Stavnsbaandet, dets Forudsætninger og Virkninger«, *Vejle Amts Aarbog*, XXXIV, 1938, 4–49, s. 23f. Drastiske påstande om vanskelighederne ved at skaffe fæstere blev ganske vist fremsat fra både godsejer- og gårdmandsside, men det er overvejende sandsynligt, at de hovedsagelig var til politisk brug og efter omstændighederne enten skulle vise, hvor urimelige forholdene var for godsejerne eller hvor lidet tiltrækkende en tilværelse som gårdmand var. Når det kom til sagen, var man ikke i tvivl om, hvad en gård var værd. Om giftealder m.m., se Hans Chr. Johansen, *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*. Odense, 1975, ss. 87–89, 97f.

om, at hoveriet steg væsentligt i disse år, men det gjorde gårdenes ydeevne også⁴³. Myten om de håbløst undertrykte og urespekterede fæstebønder trives side om side med, at adskillige godsejere øjensynligt som en selvfølge tog bønderne med på råd i talrige anliggender, og at gårdmændene derudover i løbet af det 18. århundrede blev inddraget i lokaladministrationen på områder som skole- og fattigvæsen⁴⁴. Påstande om at de stigende priser ikke kom fæstebønderne til gode, fordi det usle bondebrug næsten ikke gav noget produktionsoverskud til salg, og at der tværtimod skulle være sket store overførsler fra hovedgårdene til bondegårdene, fremsættes sideløbende med, at bønderbygningerne blev større, bruttobeløbene i skifterne steg, stabiliteten i fæstekorpset steg og klædedragten forbedredes⁴⁵. Endelig kan til belysning af bøndernes formueforhold nævnes, at da der i slutningen af 1780'erne blev udskrevet en formueskat, betalte – efter hvad foreløbige undersøgelser fra et midtjysk herred viser – 20 % af gårdmændene denne skat, der ikke blev pålignet likvider på under 25–30 rd.⁴⁶. Tager man de almindelige erfaringer mht. skatteunddragelse i betragtning kan man rimeligvis gå ud fra, at noget over 1/4 af gårdmændene i det pågældende herred lå inde med 25–30 rd. eller mere, altså efter tidens målestok meget store beløb.

Den centrale påstand i megen historisk litteratur, nemlig at landbosamfundets grundlæggende konflikt var mellem bønder og godsejere, og at de øvrige sociale modsætning-

er var underordnet denne, kan næppe holde. Jeg kan ikke se andet, end at bønderne sammen med godsejerne tjente sig op på de gode konjunkturer, og at disse to grupper havde ikke hinanden, men forbrugerne, dvs. bybefolkningerne og store dele af husmands-, inderste- og tyendeklasserne som modspillere. Dette er ikke sagt for at bestride, at der var fattige gårdmænd. Heller ikke for at bestride, at der var interesse modsætninger mellem gårdmændene og godsejerne, men disse var sekundære og drejede sig om, hvorledes de store penge, som kom til landbruget, skulle fordeles.

Endelig bør det nævnes, at man udover gods-ejeråget ofte ser skattetrykket fremhævet som årsag til gårdmændenes pressede situation. Her er det ikke længere først og fremmest godsejeren, der sigtes til som bondens foruretter, men en lidt uklar blanding af for store militærudgifter og hoffets luksusforbrug. Hvordan det end har forholdt sig med disse statslige udgiftsposter, så er det vigtigt at fastholde, at de mindre og mindre blev gårdmændenes problem. Hartkornsskatten blev fikseret 1746 og ikke ændret før 1813. Som følge af det stigende prisniveau formindskedes skatten på bondegårdsjorden altså reelt i resten af århundredet. Hertil kom, at de nyopdyrkede jorder blev beskattet efter deres gamle tilstand, altså som skov, udyrket overdrev o.l. Det er bemærkelsesværdigt, men ret upåagtet, at en ny matrikel, som blev planlagt 1768 med det formål at inddrage den nyopdyrkede bondejord under beskatnings-

43. Dette er søgt nærmere dokumenteret i indledningen til en udgave af C. D. Reventlows hoveribetænkning af 1788, som i 1979 forventes udsendt under titlen *Konjunkturer og afgifter – C. D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet*. Ud over mange direkte indicier for at bondegårdsdriftens ydeevne steg ganske betydeligt i tiden 1735–1800 kan fremdrages et simpelt sandsynlighedsbevis: I den nævnte periode steg befolkningstallet jævnt og var ved dens slutning 210.000 eller ca. 30 % større end ved dens begyndelse (Aksel Lassen, *Fald og fremgang*. Århus, 1965, s. 530). Antager man i overensstemmelse med gængse formeninger, at der kun skete en forøgelse af udbyttet på hovedgårdsmarkerne, mens bondebruget stagnerede, og ser man bort fra import/eksportbalancen for korn, når man frem til, at den tiendedel af landets areal, som dækkedes af hovedgårdsjorden, omkring 1780 (ved reformperiodens start) alene skal have båret den kolossale byrde af brødføde omkring 150.000 flere end i 1735. Dette kan næppe have været tilfældet.

44. Chr. H. Brasch, *Vemmetoftes Historie*, III. Kbh., 1863, s. 162. Fridlev Skrubbeltrang, *Det danske Landbosamfund 1500–1800*. Kbh., 1978, ss. 258 (skolevæsen), 145 (fattigvæsen).

45. Fridlev Skrubbeltrang, *anf. arb.*, ss. 212f (bygninger), 214–27, 339–46 (fæstekorpset), samme, *Husmand og Inderste*, s. 274 (om skifter) og Erna Lorenzen, *Folks tøj i og omkring Århus ca. 1675 – ca. 1850*. Aarhus, 1975, ss. 1–174.

46. Oplyst af Karen Schousboe.

grundlaget, blev opgivet 4 år senere, efter at en del af opmålingerne var foretaget. Begivenhedsforløbet omkring dette mislykkede forsøg på at lave en ny matrikel er ikke fuldt klarlagt, men resultatet var, at regeringen her, ligesom i Norge, måtte opgive at få jordbeskatningsgrundlaget ført à jour, og at skattebyrden i stigende grad blev væltet over på den ikke-jordbrugende befolkning⁴⁷.

III.

Betegnende for gårdmandslinien er den manglende, eller meget begrænsede interesse for de andre grupper i landbosamfundet. Godsejerne og deres synspunkter er der ikke taget meget hensyn til eller gjort mange forsøg på at gøre rede for. Det vidner om gårdmandsliniens gennemslagskraft, at der så godt som ikke findes nyere fremstillinger af privatejede godsers historie. Næsten ingen historikere har fundet det væsentligt at beskæftige sig med godsdriftens og godsledelsens forhold⁴⁸, og de godsejere, der som Holger Stampe⁴⁹ foranledigede folk til at skrive om deres ejendomme, fik kun få efterfølgere, hvad

man i betragtning af gårdmandsliniens dominans vel ikke kan undre sig over. Ingen godsejer har lyst til at betale for at få sig selv eller sine forgængere udstillet som sjældent usympatiske individer⁵⁰. Når godsbesiddere i de sidste hundrede år har sat penge i historieforskning, har det i reglen været til stamtavler, bygningshistoriske værker og brevudgaver, vel sagtens for i det mindste at redde standens kulturelle renommé⁵¹.

På grund af den ringe interesse for godsdriftens forhold har de færreste gjort sig den ulempe at forklare, at arvefæste på almindelige betingelser som nævnt var en yderst betænkelig foranstaltning, set fra et godsøkonomisk synspunkt⁵². Det samme gjaldt af tilsvarende grunde den hoveriafløsning mod faste pengesummer, som historikerne så ofte går i rette med godsejerne for at de ikke gav deres bønder. Hovedforklaringen på, at hoveriet først kunne stabiliseres og til dels afvikles fra 1790erne var antagelig, at hoveriafløsning mod faste beløb og uden yderligere kompensation set fra godsledelsens synspunkt ganske enkelt var økonomisk uforsvarligt. Den kompensation, som omsider blev ydet, bestod

47. Sagen om den planlagte matrikel er summarisk refereret af Henrik Larsen i »Landmaalingen 1768–1772«, *Fortid og Nutid*, VII, 1928–29, 37–46. Om regeringens – ligeledes mislykkede – forsøg på at tilvejebringe en ny matrikel i Norge i 1720erne og odelsbøndernes (gårdmændenes) resultatrige kamp i de følgende årtier for at fastholde de derved opnåede skattemæssige begunstigelser på de øvrige samfundsgruppers bekostning, se Ståle Dyrvik, *Den lange freds tiden 1720–1784* = Knut Mykland (red.) *Norges Historie*, 8. Oslo, 1978, ss. 372–431.

48. Nævnes kan dog H. K. Kristensen, *Hovedgården Estrup i Malt herred*. Varde, 1968.

49. Se ovf. n. 2.

50. Af nyere godshistorier, som er finansieret af de pågældende ejendommens besiddere og som har andet end privat interesse, er jeg kun opmærksom på J. Wedell-Neergaard, *Svenstrup. Et sjællandsk Gods' Historie*. Kbh., 1921, Th. Thaulow, *Stamhuset Ravnholt-Nislevegaard – Hellerup's Godshistorie*. Kbh., 1957 og Knud J. V. Jespersen, *Skaføgaards adkomstbreve og jordebøger 1647–1797*. Hornslet, 1975. Det førstnævnte værk indeholder udover ejeren, Wedell-Neergaards egne bidrag kapitler forfattet af særligt sagkyndige. Det sidstnævnte rummer, udover hvad titlen lover, en instruktiv indledning om godsets drift. Enkelte godsejere, bl.a. Aage Brask, har skrevet om ejendomme, som de har ejet eller på anden måde været nær knyttet til (*Kjellerup. En jydsk Herregaard fra Vikingetid til Nutid*. Kbh., 1943 og *Volstrup. En gammel himmerlandsk Gaard og dens Beboere*. Hobro, [1950]). For de relativt fåtallige institutionsejede godser, hvor ingen personlige interesser står på spil, kan man konstatere større villighed til at betale for at få forfattet godshistorier. Dette har bl.a. resulteret i Axel Linvald, *anf. arb.*, Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltrang, *Det Classenske Fideikommis gennem 150 Aar*. Kbh., 1942, Hans Langballe m.fl., *Ørsløv Kloster*. Viborg, 1975 og Vald. Andersen, *Hald Hovedgård 1435–1975*. Herning, 1977.

51. F.eks. Louis Bobé, *Slægten Ahlefeldts Historie. Udarbejdet paa Foranledning af Lehns greve C. J. F. Ahlefeldt-Laurvig*, 1–6. Kbh., 1897–1912, samme (udg.), *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770–1827. Meddelelser af Arkiverne paa Pederstrup og Brahe-Trolleborg, udgivne paa Foranledning af Hofjægermester, Lehns greve C. E. Reventlow*, I–X. Kbh., 1895–1932 og Hans Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius, *Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtsbog*, I 1–3, II 1–2, III 1–3 + tavle- og registerbind. Kbh., 1940–70. Udover Albert Fabritius medvirkede en lang række faghistorikere.

52. Det gælder dog ikke Sigurd Jensen, *anf. arb.*, s. 29.

først og fremmest i, at landgildens størrelse blev overladt til fri forhandling mellem gårdmænd og godsejere, hvad der i tilslutning til en række andre foranstaltninger gav godsbesidderne mulighed for at dække, evt. mere end dække det indtægtstab, som hoverifastsættelsen betød. Derfor kan man selvfølgelig godt mene, at godsejerne burde have givet arvefæste eller hoveriafløsninger til lave takster. Men man bør gøre sig klart, dels at det var rationelle godsøkonomiske overvejelser og ikke en blanding af dumhed og hensynsløshed, som lå bag godsejernes fastholdelse af det hidtidige system frem til 1790erne, dels at resultatet af arvefæste og/eller hoveriafløsning ikke ville være blevet en social udligning i moderne forstand. Det ville kun have betydet, at de store konjunkturgevinster fortrinsvis ville være gået i gårdmændenes lommer i stedet for at blive delt mellem godsejere og gårdmænd⁵³. Hverken arvefæste eller hoveriafløsning ville have betydet nogen forbedring for landbosamfundets største grupper, husmænd, inderster og tjenestefolk.

IV.

Dette fører frem til spørgsmålet om, hvorledes den landbohistoriske forskning har placeret disse sidstnævnte grupper i det historiske forløb. Ikke alle husmænd, inderster og tjenestefolk var ens stillet. Blandt dem, der havde en særstilling, og som de følgende betragtninger derfor kun i begrænset omfang har gyl-dighed for, skal nævnes (1) indsiddere, som var aftægtsfolk på gårdene, (2) husmænd, der drev håndværk, og som derfor nød godt af landbrugets ekspansion i det 18. århundrede og (3) gårdmandsbørnene blandt tjenestefolkene, især dem, der som de ældste blandt søskende var nærmest til senere at overtage fæstegårde og dermed komme frem i verden.

Gårdmænd har altid ment og hævdet, at

karlene bestiller for lidt og får for meget i løn, og at ingen har et bedre og mere sorgløst liv end husmænd, der kan komme om morgenen og gå om aftenen med deres penge uden bekymring for, hvor pengene til deres næste dagløn skal komme fra.

Det gjorde de vel også i 1700-tallet, og der kan her ligge en forklaring på, at man rundt om i den gårdmandsorienterede polemik fra dette århundrede finder endog meget voldsomt formulerede påstande om, at husmænd og karle udsugede gårdmændene, der var de nævnte gruppers hovedarbejdsgivere. Disse synspunkter ser man senere dukke op hos de gårdmandsorienterede historikere. F.eks. giver A. D. Jørgensen i sine »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« følgende beskrivelse af hoveri, gårdmænd og tjenestefolk: »I Reglen sendtes Karl og Pige til Hoveri, og de gjorde det gærne, da der kun blev lidt udrettet, men baade Vejen derhen og Opholdet paa Gaarden og dens Marker var som oftest ganske fornøjeligt; Madmoderen maatte skære dem en god Madpose, det krævede Æren over for de andre Hovfolk, skønt ofte hun selv og hendes nærmeste maatte sulte derfor. Det var i det hele et af de værste Vidnesbyrd om Tilstandenes Ynkelihood, at Karl og Pige var bedre stillede end Gaardmanden selv, og at faa eller ingen uden nødtvungen opgav det at være Tyende for at gifte sig og sætte Bo.« A. D. Jørgensen går herefter over til en beskrivelse af et andet sørgeligt vidnesbyrd om tidens elendighed, nemlig tiggerne, der færdedes overalt: »store Flokke af forfrosne Børn, hjælpeløse Kvinder, vanføre Mænd, ja hele Flokke af ødelagte Gaardmænd og Husmænd, som ikke havde kunnet overkomme de Byrder, der paahvilede dem, og nu foretrak Tiggerstaven for Hungersdøden.« Denne redegørelse er blevet spredt i et utal af eksemplarer. Første udgave kom 1882, her citeres fra 8. oplag, udsendt 1946⁵⁴. Husmændene er her i dette citat op-

53. Størrelsesordenen af de beløb, der stod på spil, kan illustreres med Bernstorff gods som eksempel. Da man indførte arvefæste i 1766 blev den stedsevarende, årlige afgift fastsat, så den pr. td. htk. svarede til forrentningen af 50 rd. Ved århundredeskiftet kunne arvefæsterne omsætte deres lodder til omkr. 1000 rd. pr. td. htk. Sigurd Jensen, *anf. st.*

regnet blandt dem, der led nød. Men dette er usædvanligt, og hos andre forfattere, f.eks. Edvard Holm og Johs. Steenstrup, kan man læse om husmændenes begunstigede position⁵⁵.

Det er rigtigt, at disse opfattelser blev imødegået allerede i 1888 af V. Falbe Hansen, der mente at kunne påvise et kraftigt fald i levestandarden hos landbosamfundets underklasser⁵⁶. Senere har flere, først og fremmest Fridlev Skrubbeltrang vist, hvor uholdbare, for ikke at sige groteske påstande af den citerede art er⁵⁷. På den anden side viger man dog tilbage fra at skildre forskellene i mørkere farver end højst nødvendigt, og altid med viljen til at se de lyse sider. F.eks. tegnede Gunnar Olsen i 1952 dette billede af tjenestekarls situation: »Enhver karl, der havde sin færlighed, som havde vist sig nogenlunde arbejdsduelig, og som havde sparet en smule penge sammen, kunne få en fæstegård, omtrent når han ville. Hvis han ikke var kvalificeret til gårdfæster, kunne han hensesætte sig som indsidder eller husmand; og hvis han var ked af landbruget, var der altid brug for arbejdskraft i købstæderne og navnlig i København.«⁵⁸ I denne stædige fastholden af, at også de lyse sider må med står historikerne ikke blot i modsætning til det ret trøstesløse billede, kilderne tegner, men også i modsætning til det sortsyn, hvormed man altid er parat til at skildre gårdmændenes vilkår. Som helhed synes det for tiden fremher-

skende billede af husmændene at være, at deres kår vel nok var ringere end gårdmændenes, men at der var mange overlapninger, kraftig cirkulation mellem grupperne, og at det var et temmelig tvivlsomt privilegium for husmændene at bytte med gårdmændene⁵⁹. Gårdmænd, husmænd, inderster og tyende var alt i alt én alen af samme stykke, og der var udstrakt indbyrdes solidaritet mellem grupperne overfor godsejerne⁶⁰.

Dette billede er efter min opfattelse for harmoniserende, men i hvert fald er teorien om at husmændene og tyendet udnyttede gårdmændene blevet opgivet i nyere tid. Til gengæld stiller man sig i reglen afvisende ved enhver antydning af, at der var en fundamental fællesinteresse mellem jordens brugere (gårdmænd og godsejere), og at de dannede en front mod de forskellige kategorier af landarbejdere. Dette fik Johan Hvidtfeldt at mærke, efter at han i et par artikler fra 1938 og 1945⁶¹ havde fremsat den antagelse, at stavnsbåndet bedst kunne ansues som en løntrykkende foranstaltning i godsejernes, men dog først og fremmest i gårdmændenes interesse. Materialet til den første artikel fra 1938 var hentet fra Vejle amt, suppleret med enkelte eksempler fra det øvrige Jylland. I artiklen fra 1945 er der eksempler fra hele landet. Modangrebet kom i 1952 i en artikel af Gunnar Olsen, hvortil der tidligere er blevet henvist⁶². Gunnar Olsen indleder med at op- suse Hvidtfeldts resultater i det almindelige

54. S. 221. Fra fortælling nr. 29: »Bondens Frigørelse«.

55. Edvard Holm, *Danmark – Norges indre Historie under Enevælden fra 1660–1720*, II. Kbh., 1886, s. 341. Johs. Steenstrup, *Den danske Bonde og Friheden*. Kbh., 1888, s. 122.

56. *Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne*, I. Kbh., 1888 (repro. 1975), ss. 135–45, jf. Marcus Rubin, »Stavnsbaandsliteraturen«, *Tilskueren*, 1888, 641–58, s. 655, hvor dette aspekt af Falbe-Hansens resultater fremhæves.

57. *Husmand og Inderste*, passim. Det skal bemærkes, at der hos Fridlev Skrubbeltrang er mange forskydninger i vurderingen af forholdet mellem husmænd og gårdmænd, ikke blot inden for forfatterskabet som helhed, men også i de enkelte værker. Ingen har så gennemført som Skrubbeltrang undersøgt og påpeget forskellene mellem gårdmænd og husmænd i det 18. århundrede. Alligevel vil man ofte se, at han i sine sammenfattede konklusioner falder tilbage til gårdmandsliniens gængse formuleringer, jf. ndf. n. 59.

58. »Stavnsbåndet og tjenestekarlene«, *Jyske Samlinger*, ny rk., I, 1950–52, 197–218, s. 200.

59. Således i en kort og klar formulering hos Fridlev Skrubbeltrang i en anmeldelse af det i n. 42 nævnte arbejde af Hans Chr. Johansen, *Fortid og Nutid*, XXVI, 1975–76, 609–14, s. 611. Se også Margit Mogensen, »Det danske landsbysamfund ca. 1660–1870. Social og økonomisk struktur«, *Personalthistorisk tidsskrift*, 16. rk., 6, 1978, 81–99, s. 89f.

60. Albert Olsen, »Samtidens Syn . . .«, s. 103.

61. »Stavnsbaandet, dets Forudsætninger . . .« og »Kvindestavnsbaandet i 1750erne og 1760erne«, *Festskrift til Erik Arup*. Kbh., 1946, 250–65.

62. Se ovf. n. 58.

billede som en nuance. Hvad der var sandt for Vejle amt behøvede ikke at være sandt for Danmark, hvad der var sandt for nogle godser behøvede ikke at være sandt for alle osv.⁶³. Senere når han frem til, at dårligt stillede bønder og dårligt stillede tjenestekarle fulgtes ad og var det ulykkelige resultat af en hårdhændet godsledelse, i øvrigt til tvivlsom fordel for godsejeren selv. Omvendt gav en mild og fornuftig godsejerpolitik både penge i godsets kasse og velstillede gårdmænd og karle. Dermed var man så nogenlunde tilbage ved gårdmandsliniens almindelige grundsætninger, og sagen er ikke siden blevet berørt, endskønt det vist må siges, at der var tale om et lidet overbevisende arbejde.

V.

Der er ikke her plads til en nærmere redegørelse for de argumenter, der i almindelighed kan fremføres for det synspunkt, at der i de ældre europæiske agrarsamfund uden adgang til oversøisk korn og foderstoffer bestod et grundlæggende interessefællesskab mellem jordens brugere, og at jordbrugernes vilkår var knyttet sammen med lønmodtagernes (både i by og på land) i en omvendt proportionalitet. Men ser man på det 18. århundrede, der fra omkr. 1730 var præget af stor befolkningstilvækst overalt i Europa, stigende priser på landbrugsvarer og stort udbud af arbejdskraft, aftegner der sig en ensartet udvikling i hele det nordvesteuropæiske landbrugsområde fra Norge til Frankrig, og fra England til Slesvig-Holsten. Levestandarden i byerne og blandt de forskellige grupper af landarbejdere var faldende, og indtægterne for godsejere og gårdmænd stigende. De helt små jordbrug, der kun i meget beskedent omfang solgte og købte og således næsten fuldstændig var uden for markedsmekanismerne, holdt sig i en slags neutral mellemlig⁶⁴. Noget lignende var formentlig også tilfældet i Danmark.

Århundredet begyndte med nogle tiår, hvor de lave priser på korn og relativt stabile lønninger reducerede de materielle forskelle mellem landarbejdere og gårdmænd til et minimum. Samtidig var mulighederne for, at driftige husmænd og andre småfolk kunne komme til jord bedre, men også mindre attraktive end nogensinde. De mere psykologisk betingede forskelle, der flød af at husmænd m.m. ikke var medlemmer af bylaget og altså ikke havde »stemmeret«, blev derimod opretholdt i fuld udstrækning, også under lavkonjunkturen. Fra omkring 1740 begyndte balancen langsomt at forskydes, og en udvikling blev sat i gang, som ikke standsede før prisforholdene ændredes efter Napoleonskrigenes afslutning. De vigtigste led i denne udvikling var (1) pengelønningerne steg ikke i takt med priserne, og i reglen med et eller flere tiårs forsinkelse, (2) konjunktursikrede aflønningsformer, lønnesæd, græsningsret m.m. blev afskaffet, så vidt det stod til gårdmændene, (3) kampen om græsningsrettighederne gled efterhånden som udskiftningerne satte ind omkr. 1765–70 over i en kamp om jorden, hvor gårdmændene gjorde en bemærkelsesværdig indsats for at husmændene skulle få så lidt som muligt og (4) den fysiske udskillelse af landbounderklassen. Husmændene kom samlet ud på overdrevet og hvor der i øvrigt kunne findes en stump dårlig jord, eller de fik enkeltvis hver et hjørne i marken på det udskiftede gårdbrug. Hvor gårdene ved udskiftningen blev flyttet uden for landsbyerne kunne den omvendte løsning, nemlig at husmændene blev ladet tilbage, også komme på tale. Under alle omstændigheder var resultatet en fysisk adskillelse af husmænd og gårdmænd. Hvad karlene angik, kom de efterhånden, men i det 18. århundrede nok endnu kun i begrænset omfang ud i karlekamrene ved hestestalden. Den sociale ydmygelse, der lå i denne udvikling, blev mere og mere tydelig efterhånden som det blev klart, at landbo-

63. S. 199.

64. Norge: Ståle Dyrvik, *anf. arb.* Frankrig: Emmanuel Le Roy Ladurie, »De la crise ultime à la vraie croissance 1660–1789« i: Georges Duby (red.), *Histoire de la France rurale*, II. Paris, 1975, 355–599. England: J. D. Chambers & G. E. Mingay, *The Agricultural Revolution 1750–1880*. London, 1966. Holland: B. H. Slicher van Bath, *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland in Overijssel*. Assen, 1957. Slesvig-Holsten: Volkmar von Arnim, *Krisen und Konjunkturen der Landwirtschaft in Schleswig-Holstein vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Neumünster, 1957.

underklasserne ikke ville få del i den stigende sociale agtelse, som kom gårdmændene til gode. Bl.a. blev retten til at prygle husmænd og tjenestefolk ikke afskaffet, da det ved en forordning i 1791 blev forbudt at afstraffe gårdmænd og deres hustruer⁶⁵.

I denne udvikling var gårdmændene selv part. Formodninger om deres samfølelse med de forskellige grupper, der stod nederst på den sociale rangstige, er vel behagelige i den forstand, at de både støtter gårdmandslinien og sætter gårdmændene i et fordelagtigt lys. Men de savner i høj grad konkrete holdepunkter. Fridlev Skrubbeltrangs arbejder, kombineret med bl.a. Jørgen D. Rasmussens undersøgelser over Københavns amts kongelige arvefæstegårdmænds adfærd ved udskiftningen synes at vise, at gårdmændene ikke sparede sig, når det gjaldt om at forhindre husmændene i at komme til jord. Lod gårdmændene endelig jord gå fra sig, har de så vidt det kan konstateres vidst at tage deres pris. Således finansierede adskillige gårdmænd overgangen til selveje ved at bortsælge huslodder på hårde vilkår⁶⁶. Formentlig var husmændene bedst tjent med, at der, især ved udskiftningens gennemførelse, sad en stærk godsejer, som kunne holde noget igen på gårdmændene. Iagttagelser her fra landet synes i denne henseende at stemme med, hvad der har kunnet konstateres i England, nemlig at gårdmændene (i England: farmerne) var langt mere radikale end godsejerne i den forstand, at de i højere grad end disse var indstillet på at lade den sociale udvikling gå helt i spin. Ud fra patriarkalske, men givetvis også ud fra økonomiske overvejelser synes storbesidderne i de sidste årtier af 1700-tallet at have fastholdt, at der burde gives i hvert fald noget jord til husmændene og sættes visse grænser for, hvilken social elendighed der kunne accepteres.

VI.

Den tradition inden for dansk historieskrivning, som i det foregående er blevet kaldt gårdmandslinien, er oprindeligt udformet over det 18. århundredes historie. Men det er mit indtryk, at den har bredt sig til begge sider og præger forskningen af landbosamfundets historie fra omkring 1500, og som sådan er et væsentligt træk i dansk historieskrivning i sin helhed.

Gårdmandslinien kan opfattes som et system af antagelser og hypoteser, der gør det muligt at orientere sig på et omfattende felt. Ingen vil påstå, at gårdmandslinien har hindret forskningen. Litteraturen om den danske bondestand er uoverskuelig stor og rummer efter min mening nogle af de mest perspektivrige arbejder inden for dansk historieskrivning, f.eks. »Husmand og Inderste« af Fridlev Skrubbeltrang fra 1940. På den anden side forekommer det mig, at gårdmandslinien er et system under pres. Der må indbygges et voksende antal forbehold og indføres flere og flere modificerende nuancer. Mindst mærkes det i sammenfatninger, som de nævnte af Ole Feldbæk i universitetslærebogen og Jens Vibæk i »Politikens Danmarks Historie«. Mest i nyere specialundersøgelser, deraf flere af de ovenfor nævnte. Jeg tror, tiden er inde til at danne nye hypoteser om landbosamfundets udvikling. Vel at mærke nye hypoteser og ikke blot gårdmandslinien i mere tidssvarende udformning. Det slår ikke til som Benito Scozza at modernisere terminologien og bruge udtryk som »feudalisme«, »klasse modsætninger«, »arbejdsrente« og »produktrente«, hvis man i øvrigt opretholder gårdmand contra godsejer som den centrale modsætning i det ældre agrarsamfund, formentlig under indflydelse af en misvisende parallel til modsætningen kapitalister – arbejdere. I det foregående har jeg fragmentarisk søgt at skitsere, i hvilken retning et nyt sæt tolkninger af landbosamfundets udvikling kan gå.

65. Forordning af 25.3.1791 (§ 13).

66. Eksempler, fortrinsvis fra Fyn i Aksel E. Christensens anmeldelse af det i n. 27 nævnte arbejde, *Historisk Tidsskrift*, 11. rk., 3, 1950–52, 463–81, ss. 477–79. I Koldinghus amt blev der i tidsrummet 1769–85 oprettet, hhv. udvidet ca. 300 småbrug ved salg fra bøndergårde RA. Rtk. Landvæsenkontor Journal DD 1785 nr. 225, Hans de Hofman, 13.5.1785.

Socialhistorie i købstæderne

Af Vagn Dybdahl

Det er en kendt sag, at når historikere skal skrive om sædeligheden i gamle dage, bliver det gerne usædeligheden, de skriver om. Noget lignende gælder, når emnet er de sociale forhold; der er da en tendens til at rette søgelyset mod de dårligst stillede samfundsgruppers forhold og lade det alene være socialhistorie.

Så meget lettere føres vi til dette, som kilde-materialet har en overvægt i den retning.

Først skyldes denne skævhed kildematerialet i sig selv. Tænk på dagens avis. Her er det kriminalitet, narkomisbrug, uheldige boligforhold og andet vederstyggeligt, der fylder op. Det samme gælder, når det offentlige skaber arkivalier; der skrives meget mere papir om forbryderen eller om den ulykkelige, der ikke kan klare sig selv, end om den raske, glade og jævnt arbejdsomme.

Dernæst skyldes skævheden i kildematerialet det udvalg, som arkiverne bevarer for eftertiden. Der har været en tendens til at sikre bevarelsen af kilderne til belysning af det unormale, mens man har kasseret de ved første tanke endeløse og ensformige sagsrækker om det normale.

Nu er det selvfølgelig ikke tilfældigt, at aviserne hellere bringer en reportage om en familie i en fugtig og rottebefængt kælderlejlighed end om livet i en veludstyret 2 værelses med 2 kamre på 1. sal. Det første fanger læseren mere; skal det sidste kunne konkurrere, kræver det i hvert fald en langt dygtigere skribent. Det er heller ingen nyhed eller noget drama, og det kræver man. Der går en historie om en redaktør, der aviste en ung journals n yhed om en hund, der havde bidt en mand. Redaktøren sagde, at det først blev interessant, når en mand havde bidt en hund. Hvis opgaven er at skildre forholdet mellem hunde og mennesker har manden, der bed

hunden, imidlertid kun ringe interesse; her er det mere oplysende at få at vide, hvor mange mennesker, der bliver bidt af hunde.

Umiddelbart gælder det samme, når det drejer sig om historie. Her vil man (historikeren og hans læser) også ofte søge det, der er iøjnefaldende ved at skille sig ud fra normen. Der er dog det særlige ved historien, at det normale i fortiden ofte adskiller sig så stærkt fra nutiden, at det i reglen er i stand til at konkurrere med det unormale, det påfaldende.

Denne omstændighed er vort held, når vi skal beskæftige os med socialhistorie. Her må vi nemlig fremfor alt interessere os for det normale, de dominerende træk. Som når det drejer sig om økonomisk historie, er det vigtigt at fastholde, at målet er at nå frem til det generelle. Der har været og er en tendens til at søge den gode historie; men den kan man roligt lade ligge. Finder vi i en retssag fra Kolding fra 1820-erne, at en mand spiste sin kone, fordi hun havde været ham utro, så har det ikke megen interesse at bringe dette videre til eftertiden. Er det imidlertid noget, man jævnligt støder på i datidens Kolding, så får det straks en anden interesse.

Vanskeligheden er imidlertid, at det er yderst svært at få klarlagt, hvad der er normen i ældre tid. Det var måske alligevel ingen dårlig idé at publicere, at man har set sagen om den konespisende mand i Kolding. Muligvis vil der være en række historikere landet over, som spredtvis er stødt på tilsvarende sager, og så begynder der at danne sig et mønster.

Det er nemlig umuligt på forhånd at sige, at dette eller hint var normen på den og den tid. Det er det jo allerede, når det gælder nutidige forhold. En lærebog i sociologi for gymnasiet nævner eksempler på, hvordan »sund fornuft« kan være ude af trit med de

virkelige forhold. Uden videre, hedder det, vil man acceptere, at de gamle er ensomme, fordi de mister forbindelsen med børnene, når de rejser hjemmefra. En undersøgelse viser imidlertid, at de fleste gamle har en særdeles hyppig kontakt med deres børn. Ligeledes vil man umiddelbart acceptere, at ægteskaber med udearbejdende kvinder har en større skilsmisseprocent end andre ægteskaber; men det er ingenlunde tilfældet. Vi kan også tage et historisk eksempel. Det er vistnok en ret udbredt opfattelse, at 3-generationsfamilien tidligere ligefrem var noget normalt. En nylig foretaget undersøgelse af 1845-folketællingen viser dog, at det kun var omkring 7 pct. af husstandene, der var 3-generationsfamilier.

Disse indledende bemærkninger har skullet tjene til at understrege, dels at vi skal søge normen, dels at vi ikke ved, hvad den er. Vi ved end ikke, hvor den snerper henad.

Hidtil har vi talt, som om vi dog i hvert fald vidste, hvad vi ville beskæftige os med. Altså, som om vi var klar over, hvad sociale forhold eller socialhistorie er for noget.

Socialhistorie er et meget uskarpt begreb. Mange har opfattet den som al den historie, der ikke er decideret politisk historie; i hvert fald når man slog den sammen med økonomisk historie og talte om »økonomisk og social historie«. I denne brede forstand samlede man under socialhistorie så vidt forskellige ting som eksempelvis fodtøj, lønforhold, kirkegang og sex. Der var altså meget med, som vi ellers kalder kulturhistorie. Ofte var der tale om fremstillinger, som enten var eksempelsamlinger uden tolkning eller udvikling, eller også var det fantasifulde syner, der uden fundament opstillede store samfundssystemer og tolkninger af dem.

I dag er der en anden tendens. For det første bliver det mere og mere almindeligt at indsnævre socialhistorien til de samme emner, som den moderne sociologi arbejder med – det er også nok! For det andet påvirkes socialhistorien også af sociologiens og andre samfundsvidenskabers metode. Navnlig giver dette sig til kende derved, at man bestandig søger at gøre så mange iagttagelser som muligt, og ud fra disse søger man at drage så

generelle træk frem, som det er forsvarligt.

Der er mange sociale forhold i den gamle købstad, der kan belyses ad den vej og derved bringe solidere nyt om væsentlige forhold i fortiden. I aften kan der kun blive tid til at pege på enkelte temaer, og det vil desværre ikke være muligt at behandle disse emner blot nogenlunde dybtgående. Stort set må vi også holde os til en snæver periode, nemlig 1814–1914.

Et af de faste emner i sociologien er den sociale lagdeling – stratifikation – i samfundet. Det er i øvrigt også et af de emner, som med størst held er taget op af den moderne socialhistorie ude i verden.

Det, man vil, er at opstille de klasser, samfundet deler sig i. Man vil dernæst klargøre, hvad der bestemmer denne klassesdeling, hvordan mulighederne er for at gå fra den ene klasse til den anden, om man gifter sig inden for sin klasse, om de forskellige klasser samarbejder, om deres samfundsmæssige indflydelse osv.

Nu er det ikke umiddelbart let at opdele en nutidig befolkning i klasser. Ikke mindre svært bliver det, når det gælder fortiden. En række af de fordomme, vi har om nutiden, er sikkert nogenlunde rigtige; men det kan være ganske hasarderet uden videre at overføre dem på et bysamfund omkring f. eks. 1850. Imidlertid vil vort udgangspunkt alligevel ofte være nutiden, og i bilag 1 er gengivet en rangfølge for 75 udvalgte stillinger; den er opstillet af sociologen Kaare Svalastoga. Et stort antal personer har hver ordnet 75 kort med disse stillinger i den rangfølge, som de fandt naturlig, og listen viser den dominerende tendens.

Det er åbenbart, at penge ikke giver den højeste placering, selv om de øverste er ret vellønnede. Først fra direktør og skibsreder (9 og 10) og med godsejer og grosserer (19 og 31) er pengene formentlig afgørende. Det bestemmende i alle led er øjensynlig sådan noget som graden af uafhængighed, fritagelse for direkte betjening af andre, uddannelse og lederfunktioner. De forskellige stillinger er igen grupperet i 9 klasser, som det er vist i bilag 2.

Det ville være bekvemt, hvis vi uden videre kunne overføre denne opstilling til samfundet omkring 1850; men det kan vi sikkert ikke – heller ikke selv om vi ser bort fra, at stillingsbetegnelser og antallet af stillinger på en række områder var færre end nu. Et vidnesbyrd om vanskelighederne har vi i den officielle sociale lagdeling, den såkaldte rangfølge. Den benyttes især til at bestemme den orden, hvori de audienssøgende kommer ind til kongen; rangfølgen blev første gang fastsat i 1746 og er siden ajourført flere gange. I bilag 3 er opstillet rangfølgen for nogle udvalgte stillinger i 1860 og 1970 samt sket en jævnførelse med Svalastogas lagdeling.

Det er navnlig et forhold, der er iøjnefaldende. Det er militærpersonernes placering. I 1860 lå de væsentlig højere end grupper som højesteretspræsidenter, retspræsidenter, amtmænd, bisper, provster og landsdommere; men dette er ændret i dag – mest ved at de civile er rykket op, mens de militære er blevet stående. Hvis man samtidig skeler til stillingernes placering hos Svalastoga, synes ændringerne at stå i et rimeligt forhold til opfattelsen ude i befolkningen. Forandringerne i den officielle rangfølge skal naturligvis ses i sammenhæng med lønforskydninger; men også heri ligger der en social vurdering. Når vi i det hele har opholdt os ved den officielle rangfølge er det først og fremmest, fordi den viser, at selv noget så stift som denne bringer vidnesbyrd om, at der sker forskydninger, at vi altså ikke kan stille et skema op, der kan dække lange tidsrum. For det er jo i øvrigt åbenbart, at vi selv skal stille skemaer op for den sociale lagdeling. Den officielle rangfølge mangler tilmed de mange, der ikke er knyttet til statstjenesten; ganske vist havde en ældre tid til brug især for disse et vidtudbygget titelsystem (etatsråd, kancelliråd osv.), der også var indarbejdet i rangfølgen (dette titelsystem trænger i øvrigt til en historisk behandling); men heller ikke det slår til.

Når skemaet skal opstilles, må der tages hensyn til to kategorier af forhold, der bestemmer klassesdelingen: de umiddelbart målelige, de objektive, og de mere følelsesbetonede, de subjektive. Måske kan dette udtrykkes på den måde, at hvis en mand skal være i

overklassen i dag, skal han som den første forudsætning have en indkomst på 100.000 kr. Vi har hermed skabt et objektive kriterium; men derefter bliver det vanskeligere. Der er næppe nogen tvivl om, at man vil placere en rigsarkivar med en løn på 150.000 kr. i overklassen; men mange vil afvise at give ejeren af et møntvaskeri den samme placering, selv om han har en tilsvarende indtægt. Hans stilling har altså ikke samme prestige.

Når vi skal behandle problemet historisk, må vi således først se på de økonomiske forhold. Dernæst se på andre objektive kriterier, der – hvis det havde været vore dages rigsarkivar – bestemmer placeringen: hans uddannelse, hans lederstilling (antal underordnede) osv. for sluttelig at anvende det mere u håndgribelige, at befolkningen tillægger rigsarkivarstillingen større prestige end f. eks. maskinfabrikantens, skønt denne som civilingeniør har en tilsvarende uddannelse, lige så mange underordnede og forvalter mange flere penge end rigsarkivaren. Allerede nu kan vi ane, at disse u håndgribelige faktorer vil blive de sværeste at få fat i, når det gælder fortiden.

Det store – økonomisk betingede – skel i befolkningen gik mellem arbejdere på den ene side og alle andre på den anden side. I reglen vil det ikke være svært for historikeren at trække denne grænse; men man må være klar over, at der også inden for arbejderklassen var skel, som erkendtes både af klassen selv og af andre. Det fundamentalt afgørende var forskellen mellem faglærte og ufaglærte, der som hovedregel også var markeret tydeligt gennem lønnen. Hvor dybtgående kløften var, ses også deraf, at de faglærte var altdominerende blandt Socialdemokratiets tillidsmænd i partiets første 30–40 år.

De komplicerede problemer dukker op, når vi forlader arbejdergruppen. Her må udgangspunktet være borgernes indtægtsforhold; men de er meget svære at bestemme. Først fra 1860-erne får vi et skattesystem, der årligt søger at fastslå den enkelte borgers indkomstforhold. Ligningen skete dog i mange tilfælde ikke efter nogen selvangivelse, og da navnlig ikke i de mindre byer. Ligningskom-

missionens medlemmer foretog derimod et skøn over borgernes indtægter; undertiden talte man med en og anden for at høre, om han havde haft et godt eller dårligt år. Efter dette fastlagde man indkomsten. Alt blev således meget skønsomt, så meget mere som den enkelte i mange tilfælde heller ikke selv vidste, hvor stor hans indkomst havde været.

I sig selv er denne skatteansættelse i meget et udtryk for tidens vurdering af classeskellene. Man havde den opfattelse, at en købmand med så og så stort et folkehold havde den og den indkomst – det er i øvrigt nogenlunde samme princip, skattevæsenet bruger i dag, når det vurderer en erhvervsdrivendes selvangivelse. Nyere undersøgelser har dog vist, at man graduerede ret stærkt, også inden for det enkelte erhverv. Man vil uden tvivl kunne nå langt, når det gælder at fastslå, hvordan indkomstfordelingen skaber de forskellige grupper (de absolutte talopgivelser skal derimod nok tages med megen varsomhed).

Indkomststatistikken hæmmes imidlertid af den tilfældighed, der hersker, når det gælder dette kildematerials bevarelse. Det er indtrykket, at ikke så nær alle købstadskommuner har bevaret ligningsarkivalierne; men det er endnu ikke muligt at danne sig et sikkert overblik.

Som nævnt er det imidlertid først fra 1860-erne, at skattesystemet åbner mulighed for nogenlunde at belyse indtægtsforholdene. Forud for dette har man visse muligheder for gennem skifterne at vurdere befolkningens økonomiske opdeling. Her bliver det altså formuen, man gør op; men det er en metode, der er meget usikker. Alene det forhold, at en væsentlig del af de døde i realiteten på grund af alder var ude af erhverv på dødstidspunktet, giver en skævhed; ydermere var nogle erhverv mindre formuekrævende end andre. Mest tydeligt gælder dette embedsmændene, som godt kunne have ret store løbende indtægter uden at være egentlig formuende; men dernæst kommer prokuratorer og visse håndværk, mens købmændene ofte måtte investere i varer, bygninger, skibe.

Man har hidtil, når man benyttede boopgørelser, interesseret sig for den samlede bo-

masse. Til brug for en belysning af den sociale lagdeling må man dog nok i højere grad komme ind på at betragte det private løse; her ved vil man frigøre sig fra de forskellige formuekrav og -vaner, der knytter sig til de enkelte erhverv. Hvis man bl. a. måler antal spisestuestole, sølvskeer og vinglas, vil biskoppen uden synderlig formue og uden topindtægt rimeligvis ligge nær den store købmand med betydelige indkomster og store kapitalinvesteringer.

Ved at lægge hovedvægten på løsøret nærmer vi os det, der i dag kaldes statussymboler. Inden vi går videre, bør det dog fastholdes, at det lidet, vi ved om den økonomiske lagdeling, peger på, at der er en deling i en overklasse bestående af ret mange embedsmænd og købmænd samt enkelte større håndværksmestre. Dernæst er der en middelklasse af håndværksmestre, handlende og bestillingsmænd (vore dages funktionærgrupper inden for stat og kommune); men der er meget store forskelle i denne gruppe. Nogle er på vej ind i overklassen, og andre på vej ned i det øverste lag af arbejderklassen. I denne er der som nævnt atter to lag: faglærte og ufaglærte. Uden for klasserne står de permanent understøttede, de prostituerede, omstrejfere, m.m. Det skal samtidig siges, at selv om pengene er bestemmende, behøver det næppe at være den aktuelle økonomiske situation der er afgørende, også den forventede spiller ind: premierløjtnanten og den unge herredsfuldmegetig, også ofte handelsbetjenten, har haft en større prestige, end indtægten berettigede til, netop fordi de var på vej mod de større indkomster.

Prestigemomentet gør sig også stærkt gældende, når vi betragter de klasser, vi lige stillede op især ud fra økonomiske kriterier:

overklasse
 middelklasse
 arbejderklasse
 a. faglærte
 b. ufaglærte
 uden for klasserne

Denne opdeling er næsten så selvfølgelig, at den forekommer banal. Det er den dog ikke.

Anvendt på to byer som f. eks. Viborg og Århus omkring 1900, vil den vise væsentlige forskelle i procentfordelingen. Men det er rigtigt, at det først bliver spændende, når vi tager prestigemomentet ind og måske forsøger en videregående opdeling svarende til den, der er vist i bilag 2. Vi kan dog næppe gøre det endnu. Vi kan nok ud fra vore studier have en almindelig fornemmelse af, at amtmanden rangerede over den store købmand; men om postmesteren gjorde det er mere usikkert. Og hvordan med de små håndværkere og arbejdere, der var byrådsmedlemmer?

Vanskelighederne bliver ikke mindre af at en ældre tids samfund var mere opdelt og aflukket rent geografisk. Ålborg har haft sin klassesdeling og Holstebro sin; en del af de personer, der efter stilling og indkomst var overklasse i Holstebro, var sikkert kun middelklasse i Ålborg.

Til dette kommer, at der dengang som nu også var klassesdeling inden for de enkelte »stænder« eller erhverv. De, der var overklasse, når håndværksmestrene mødtes, var det rimeligvis ikke, når de trådte ud i det øvrige samfund.

Det er ikke meningen, at disse vanskeligheder ikke skal søges løst; men indtil videre må vi arbejde videre med den opdeling, vi har. Er den end primitiv, så er den alligevel egnet som udgangspunkt. Dertil kommer, at vi ikke vil komme videre blot ved at spekulere; det er nødvendigt at efterprøve de forskellige kriterier i praktisk forskningsarbejde.

En konsekvens af det økonomiske skel er bopælen. I de danske byers udvikling er der groft taget tre stadier. Først er der det ældste mønster med en eller eventuelt flere hovedgader, hvor de større købmandsgårde ligger, og hvor den øvrige del af overklassen også søger hen. På hovedgaden var der ganske vist mere beskedne bygninger; men de søgte ellers ud i de tilstødende gader. Næste stadi er det begyndende etagebyggeri, ofte kombineret med spæde kvarterdannelser, der er sidste led.

I bilag 4 er foretaget en social gruppering af beboerne i tre gader i Århus i 1908. Tabellerne viser, at vi har en gade, der domineres

af arbejdere, og to, hvor middel- og overklasse er fremherskende. I den ene af de to (Skt. Pauls Kirkeplads) er der det karakteristiske – hvad ikke fremgår af skemaet – at arbejderne især bor enten i kælderlejligheder, på øverste etage eller i side- og bagbygninger. En detailundersøgelse viser det mønster, som også kendes i europæiske storbyer: 1. og 2. sal er de fornemme. I det ydre er dette markeret med udsmykning omkring vinduerne, i det indre bl.a. med rigere loftstuk. Det bemærkelsesværdige er imidlertid, at på dette stadi bor alle samfundslag endnu i samme hus. I sidste stadi sker der den ændring bl.a. på grund af elevatoren, at alle etager bliver lige eftertragtede, hvorfor kvarterdannelser efter rene sociale kriterier bliver mere fremherskende; et sådant »kvarter« er Sjællandsgade i Århus med dens dominans af arbejdere. I Danmark er denne udvikling ikke helt så markeret, også fordi villakvartererne spiller en større rolle end i andre lande på Kontinentet.

Materialet til at belyse kvarterdannelser og – i egentligste forstand – den sociale lagdeling i etagebyggeri er naturligvis folketællinger og kommunale mandtal, hvor de er bevaret. Til dette kommer for en hel del byers vedkommende de trykte vejvisere (i vort århundrede i en række mindre byer også kaldet skattebøger, fordi de angav skatteansættelsen). De sidste giver imidlertid ikke mulighed for at vise, om bestemte gader er, om ikke beregnet for, så dog særlig søgt af indvandrede; det vil ofte vise sig at være tilfældet.

Folketællings- og mandtalslisterne røber også andre sociale karaktertræk. Det kan være noget i denne forbindelse så nærliggende som antallet af tjenestefolk og det lidt fjernere, men dog også væsentlige: aldersforskellen mellem mand og hustru samt antal børn i ægteskaberne.

Børnene er ikke alene ved deres antal en »statusindikator«; de er det også ved deres skolegang. I købstæderne var der fire skoletyper: friskolerne, borgerskolerne, realskolerne og latinskolerne (her er ikke taget hensyn til de mange små pogeskoler med en enkelt lærerinde og ofte kun en halv snes elever); ikke alle byer havde alle fire skoletyper.

Friskolerne – ikke at forveksle med Kolds og Grundtvigs friskoler – havde gratis undervisning. I borgerskolerne, der også var kommunale, skulle der betales for undervisningen og oftest også for bøgerne; her lærte man ud over de centrale fag (læsning, regning, skrivning): tysk, historie og retskrivning samt undertiden matematik, mens disse fag ikke kendtes i friskolerne. I nogle byer er der bevaret elevprotokoller, der viser faderens sociale position. Det samme er tilfældet for nogle private skolers vedkommende; men her øges mulighederne væsentligt, fordi de private skoler hvert år skulle indberette til byrådet, hvilke elever der gik i skolerne. Latinskolernes elever er optaget i de årlige, trykte beretninger – programmer – med angivelse af faderens stilling. Foretagne stikprøver for de forskellige skoler viser, at de hver står for deres socialt bestemte klientel.

Hidtil har vi opholdt os ved objektive kriterier, der adskiller de tre øverste lag. I samfundets bund er der også en række kriterier, som afgrænser. Her er der dels tale om de ulykkelige, der ikke kunne klare sig selv, dels om de såkaldte sociale afvigere.

Fattigvæsenernes arkiver er et vigtigt kilde-materiale. Der forekommer to persongrupper: lejlighedsvis understøttede og de nogenlunde regelmæssigt almissenydende, som det hedder. Gennemgående er fattigvæsensarkiver fyldigt oplysende, således at man f. eks. blandt de lejlighedsvis understøttede kan se, hvordan visse grupper er særlig udsatte. Det gælder ældre, helt unge og indflyttede fra landet. Når det gælder de faste almissenydende, så rekrutteres de fortrinsvis blandt syge og gamle; den sidste gruppes sammensætning viser samtidig, hvilke erhverv der ikke har haft mulighed for selv at betrygge alderdommen.

I fattigvæsensarkiver træffes også den sociale afviger, som simpelt hen ikke har kunnet finde anden plads i samfundsmønstret. De afvigende optager også plads i byfogedarkiverne, der rummer et ofte forbløffende rigt materiale til belysning ikke alene af kriminaliteten, men også af livet på samfundets skygeside: hos kriminelle af nød, hos næsten professionelle kriminelle og hos de mange hel- og

halvprostituerede i tidens provinsbyer. Det samme træffer man i de værgerådsarkiver der findes fra 1905.

De sociale tilstande i de nederste lag er tillige belyst i de såkaldte medicinalberetninger. De blev årligt indsendt af embedslægerne til Sundhedskollegiet; alt efter den enkelte læges gemt indeholdt de mere eller mindre fyldige beskrivelser af boligforhold, ernæring, drikfædighed, arbejdsforhold, udstationerede plejebørns stilling osv.

De forhold, der beskrives i embedslægernes beretninger og i værgerådernes journalsager aftegner for så vidt ikke nye sociale lag, men viser, hvordan livet blev levet i bestemte grupper. Dette er bidrag til løsning af vor næste opgave, når vi har opstillet et skema over lagdelingen, nemlig den at beskrive, hvordan lagdelingen manifesterede sig, og hvilke konsekvenser den indebar.

I sig selv er sådan noget som boligkvarterer og uddannelse også manifestationer. Men de er mere nærliggende end magtstillingen i byen, de selskabelige foreteelser, foreningsliv osv. Det er imidlertid netop til belysning af disse forhold, at vi skal bruge den sociale lagdeling, vi har afdækket; men også her er der store uløste forskningsopgaver.

Det lokale politiske system har næsten ikke været studeret. Vi må have klarlagt, hvilke sociale grupper, der besatte byrådspladserne rundt om i byerne. Har vi først fået opstillet visse kriterier, så har vi tillige mulighed for at fastslå, om f. eks. kunstsmedemesteren repræsenterer håndværket, eller om han er en af det øverste lags mænd. Det må også klargøres, om det var mændene fra denne socialgruppe 1, der besatte de ledende udvalgsposter. Med må også, hvilke lag der gjorde sig gældende i de politiske vælgerforeninger. Gennem sådanne undersøgelser vil man kunne gøre op, hvilken magtstilling de forskellige sociale lag sad inde med, og hvilke forskydninger den var underkastet.

På tilsvarende måde er der behov for en analyse af foreningslivet. Hvilke foreninger var der for de forskellige sociale lag, og var det sådan, at foreninger for de brede lag blev styret af det øverste lag. Dette var f. eks.

tilfældet i håndværkerforeningernes første årtier og – vel mere naturligt – i de mange foredragsforeninger. Det var derimod ikke tilfældet i afholdsforeningerne, og det var måske en af grundene til, at afholdsbevægelsen blev den største folkelige bevægelse før 1. verdenskrig.

Hvad der hidtil er sagt, hører hjemme blandt de objektive kriterier, de målelige. Det er derfor vigtigt, at de først og fremmest bringes på talform, så langt dette nu er muligt, hvorefter forholdene beskrives i ord. Det er tillige vigtigt, at der sker sammenligninger både i tid og i sted. Sammenligning i tid vil sige, at udviklingen følges over en årrække; sammenligning i sted indebærer, at man viser, hvordan de samme fænomener var i andre byer. Kun gennem sådanne sammenligninger får oplysningerne mening. Man vil derved få at se, hvad der sker, og hvorved den ene by adskiller sig fra andre.

Når det nu gælder de subjektive – hvordan lagdelingen og de sociale forhold blev opfattet følelsesmæssigt – er kildematerialet sværere at behandle. Skellet mellem objektive og subjektive kriterier er i øvrigt ikke skarpt. Vi kan nævne nogle:

- påklædning
- sprog
- spisevaner
- selskabelige former
- fritidsinteresser
- hele tankeverdenen.

Af disse er påklædningen og sproget for så vidt ganske konkrete. Det er blot det, at mens der er en klar forskel mellem manden i livkjole og ham i bluse, eller mellem damen med hat og hende med uldent tørklæde (altså for hundrede år siden!), så er der talrige overgange. Ikke mindst var det tilfældet i ældre tid, hvor den honette ambition i højere grad end i dag tilskyndede mindre velstillede til i hvert fald til pænt brug at efterligne normerne i højere lag.

Påklædningen er et usikkert kriterium. Vi skal ikke vente at blive i stand til at opstille klare retningslinier for den sociale lagdelings udtryk i påklædningen. Det er givet, at en systematisk gennemgang af skifter vil afsløre

et mønster, men dog fortrinsvis og klarest ydertilfældene. Nogle objektive skillelinier vil kunne trækkes og bruges for en social opdeling; men det, vi vil få frem, vil dog især være bidrag til beskrivelse af, hvordan de lag, vi allerede har opstillet, var klædt. Dette vil atter kunne uddybes gennem fotografier, malerier og først og fremmest skønlitteraturen.

Netop skønlitteraturen – og til dels erindringer – må vi forlade os på, når det gælder de subjektive kriterier – også selv om forholdene i reglen kun er set med overklassens eller den højere middelstands øjne. Her findes beskrivelser af de enkelte samfundsgruppers påklædning, deres sprog, spisevaner, selskabelige omgangsformer, fritidsinteresser og det meget upræcise – deres forestillingskredse eller tankeverden. Her er der også bidrag til belysning af de enkelte klassers adfærd over for hinanden. Når litteraturen skal udnyttes på denne måde, er det ikke alene de store digtere, der skal opsøges; også forfatterne i andet-tredie led har her en stor kildeværdi. Undertiden har man indtryk af, at de netop når det gælder sådanne forhold, er mere givende. At der også vil knytte sig kildekritiske problemer til udnyttelse af litteraturen er givet. En ældre tid havde også en ugebladens skinverden, der måske snarere viser, hvordan forfatteren eller hans læsere helst så samfundet, end den viser, hvordan samfundet virkelig var.

Om alle de her nævnte subjektive kriterier gælder, at de tjener til ligesom at give liv til de mere kølige skemaer, vi stiller op. På samme tid gøres det hele mere anskueligt, og de viser, hvordan systemet virkede.

Det er imidlertid givet, at man, når det gælder disse forhold, skal søge så vidt muligt at gøre dem målelige. Eksempelvis kan nævnes så vidt forskellige ting som:

- brugen af lommerure (ud fra skifter)
- deltagelse i altergang (ud fra kommunionbøger; i Sønderjylland konfitentregistre)
- medlemsskab af trossamfund uden for folkekirken (her bruges kirkebøger for anerkendte samfund, medlemslister fra de forsk. sekter, folketællingsskemaer med oplysninger om kirkeligt tilhørsforhold)

ungdomsforeningernes rekruttering: gymnastikforeninger, spejderbevægelse, FDF; her er også en række sociale mønstre, der bl. a. viser sig i medlemskreds og ledere (foreningsarkiver og medlemsblade er kilden)

bøger og avisers oplag og udbredelse
indkøbsvaner og forbrug (i handelsarkiver)

En lang række andre forhold kunne nævnes. Det er for så vidt forkert, når vi har talt om subjektive kriterier. Rettelig burde vi sige *endnu* subjektive, fordi fremtiden, ikke mindst de nye databehandlingsmaskiner, vil gøre en lang række fænomener målelige, også når det gælder fortiden.

Selv om vi får datamaskinerne til rådighed, skal de forskellige data imidlertid indsamles. Indsamlingsarbejdet består både i at sikre kilderne og i at gøre uddrag af dem. Det er på tide, at dette arbejde sættes i gang, og det vil i vid udstrækning kunne ske gennem interesse-redes medvirken landet over. Både indsam-

lingsarbejdet, som det navnlig drives af de egnshistoriske arkiver, og uddragning af kilderne (bl. a. aviser, skifter m. m.), der udføres delvis af de samme grupper, som slutter op om arkiverne, har i meget tilfældighedernes præg. Med en central opstilling af emner og metode, ville dette arbejde kunne føres ind i baner, hvor det ville kunne danne fundamentet for studiet af det danske samfunds historie. Det bør eksempelvis ikke være overladt til det enkelte egnshistoriske arkivs interesser og forgodtbefindende om arkiverne fra afholdsforeningerne eller spejdertroppe bevares. Her bør det centralt organiseres, at i den og den periode sætter man ind på at indsamle de og de arkiver. Tilsvarende burde behandling og uddragning af kilderne systematiseres, muligvis ved dannelse af interessegrupper i tilknytning til arkiver og lokalhistoriske foreninger. Der vil ikke herved gå noget tabt for udforskningen af den enkelte lokalitets historie, tværtimod så ville den blive mere effektiv og på samme tid nyttiggøres for studiet af den almene historie.

Bilag 1.

Prestigevurderingen i Kaare Svalastogas undersøgelse 1952
(i »Prestige, Class and Mobility«. 1959)

1	Ambassadør	26	Sekretær i ministerium	51	Lokomotivfører
2	Statsminister	27	Skolebestyrer	52	Politibetjent
3	Biskop	28	Redaktør	53	Barber- og frisørmester
4	Departementschef	29	Postmester	54	Vognmand
5	Højesteretspræsident	30	Bankfuldmægtig	55	Viktualiehandler
6	Overlæge	31	Grosserer	56	Formand på fabrik
7	Professor	32	Videnskabelig assistent	57	Typograf
8	Provst	33	Lærer	58	Ministerialbetjent
9	Direktør	34	Fabrikant	59	Repræsentant
10	Skibsreder	35	Bibliotekar	60	Kontorassistent
11	Læge	36	Musiker i Det kgl. Kapel	61	Ekspedient
12	Apoteker	37	Revisor	62	Sporvognskonduktør
13	Oberst	38	Hotelejer	63	Postbud
14	Kontorchef i ministerium	39	Landbrugskonsulent	64	Snedkersvend
15	Politimester	40	Guldsmedemester	65	Fisker
16	Landsretssagfører	41	Mejeribestyrer	66	Husmand
17	Civilingeniør	42	Bogholder	67	Portner
18	Lektor	43	Bogtrykker	68	Tjener
19	Godsejer	44	Greve, arb. s. kontorassistent	69	Chauffør
20	Kaptajn i hæren	45	Skuespiller	70	Fodermester
21	Arkitekt	46	Gårdejer	71	Husassistent
22	Skibskaptajn	47	Journalist	72	Fabriksarbejder
23	Folketingsmand	48	Bagermester	73	Landarbejder
24	Sognepræst	49	Telegrafist	74	Arbejdsmand
25	Kontorchef i privat firma	50	Toldassistent	75	Skopudser

Bilag 2.

Kaare Svalastogas 9 sociale klasser

(Her fra Jan Stehouwer: Sociologi. 1968).

1. Den øverste overklasse, der antages kun at omfatte medlemmer af den kongelige familie. Ingen af de 75 undersøgte stillinger kunne placeres i denne klasse, som kun omfatter ca. 100 personer.
2. Den mellemste overklasse omfatter omkring 1000 personer eller 0,03% af den danske befolkning, f.eks. ambassadører, statsministeren, biskopper, departementschefer og andre i topstillinger.
3. Den lavere overklasse består for en stor del af personer, der har 100 eller flere underordnede, og personer med de højeste akademiske grader. I denne sociale klasse findes f.eks. højesteretspræsidenten, overlæger, professorer, provster, direktører for større virksomheder o.l. Den omfatter i alt 0,26% af den danske befolkning.
4. Den øverste middelklasse indeholder f.eks. skibsredere, læger, privat- og statsansatte kontorchefer, kaptajner i hæren, skibskaptajner, civilingeniører, præster og folketingsmænd. Godt 2% af befolkningen tilhører den øverste middelklasse.
5. Den mellemste middelklasse består bl.a. af skolebestyrere, redaktører, grossererere, lærere, fabrikanter, bogholdere og personer med mellem 5–50 underordnede eller med en studenter- eller tilsvarende eksamen. Den omfatter ca. 8% af befolkningen.
6. Den lavere middelklasse er det næststørste sociale lag og består af ca. 30% af den voksne danske befolkning. Her finder man personer, der har fra 1–10 underordnede og personer med 9–10 års uddannelse, f.eks. skuespillere, gårdejere, journalister, bager-, barber- og frisørmester, politibetjente, værkførere, typografer, repræsentanter o.l.
7. Den øverste underklasse er det største sociale lag og omfatter godt 34% af befolkningen som f. eks. ekspedienter, postbude, fiskere, husmænd, chauffører og tjenere.
8. Den mellemste underklasse består af husassistenter, fabriksarbejdere, arbejdsmænd, landarbejdere, skopudsere, gadesælgere o.l., i alt 24% af befolkningen kommer i denne kategori.
9. Den lavere underklasse består af personer, der har et erhverv, som ikke er almindeligt accepteret, f.eks. prostituerede, alfonser, fængslede personer o.l. Den udgør ca. 1% af befolkningen.

Bilag 3. Sammenligning mellem rangfølgen for udvalgte stillinger 1860, 1970 og i Kaare Svalastogas prestigefølge (bilag 1).

Rangfølgen 1860	Rangfølgen 1970	Forskydning ²	»Svalastoga« ³
Statsminister	Statsminister	0	3. Ambassadør
General, admiral	Højesteretspræs.	+ 4	1. Statsminister
Generalløjtnant	General, admiral	÷ 1	4. Departementschef
Generalmajor	Generalløjtnant	÷ 1	2. Højesteretspræs.
Generalpostdirek.	Ambassadør	+ 2	8. Professor
Højesteretspræs.	Højesteretsdom.	+ 5	7. Provst
Gesandt	Landsretspræs.	+ 5	5. Oberst
Universitetsrektor	Byretspræs.	+12	6. Kontorchef i min.
Departementschef ^f	Departementschef	0	
Oberst	Generalpostdirek.	÷ 5	
Højesteretsdom.	Generalmajor	÷ 7	
Landsretspræs.	Amtmand	+ 2	
Biskop	Nationalbankdirek.	+ 6	
Amtmand	Biskop	÷ 1	
Politidir. i Kbh.	Universitetsrektor	÷ 7	
Oberstløjtnant	Politidirektør	÷ 1	
Kontorchef i min. ¹	Landsdom.	+ 8	
Professor	Oberst	÷ 8	
Nationalbankdirek.	Kontorchef i min.	÷ 2	
Byretspræsident	Oberstløjtnant	÷ 4	
Major	Domprovst	+ 1	
Stiftsprovst	Professor	÷ 4	
Akademiprofessor	Akademiprofessor	0	
Kaptajn	Major	÷ 3	
Landsretsdom.			
Premierløjtnant			

1. Centraladministrationens stillinger var ikke i rangfølgen; men departementschefer og kontorchefer udnævntes i reglen til henholdsvis etatsråder og justitsråder, hvilket gav den anførte placering.
2. Tallene i kolonnen »Forskydning« er rækkefølgenummeret 1970 subtraheret fra rækkefølgenummeret 1860; de angiver altså, hvor meget en stilling er steget eller faldet i forhold til de øvrige.
3. Tallene angiver disse stillingers indbyrdes rækkefølge i rangfølgen.

Bilag 4. Den sociale gruppering af lejlighedsindehavere i tre Århusgader i 1908.

Kilde: Århus Vejviser 1908.

	Skt. Pauls Kirkeplads		Vester Allé		Sjællandsgade	
	Antal	I pct.	Antal	I pct.	Antal	I pct.
Overklasse			3	4,7		
Baron			1			
Kammerherrinde			1			
Møllejejer			1			
Lavere overklasse	7	6,3	7	10,9	2	0,3
Læge	2					
Sagfører			3			
Arkitekt	1					
Civilingeniør	2		1			
Adjunkt	1					
Officer					2	
Direktør	1					
Fabrikant			1			
Brandinspektør			1			
Byfogedfuldmægtig			1			
Middelklasse	67	59,8	28	43,7	116	22,0
Skoleinspektør			2			
Etatseembedsmand	13		2		1	
Lærer	5		4		1	
Forretningsdrivende	14		6		55	
Håndværksmester	3		2		16	
Etatsfunktionær o.l.	10		4		10	
Underofficer					12	
Journalist	1					
Privatfunktionær	11		7		15	
Rejsende	10		1		6	
Arbejdere	19	17,0	6	9,4	315	59,8
Faglærte	8		2		134	
Ufaglærte	10		3		160	
Syerske o.l.	1		1		21	
Enke/frøken	11	9,8	12	18,8	63	12,0
Andre	8	7,1	8	12,5	31	5,9
I alt	112	100	64	100	527	100

Anmærkninger: Møllejejer i Vester Allé har ud fra kendskab til personen kunnet placeres i overklasse. – Hovedparten af de forretningsdrivende i Sjællandsgade havde ganske små butikker og boede selv i tilhørende lejligheder; de burde formentlig statusmæssigt have været placeret blandt arbejderne.

Arbejdererindringer. Nogle kildekritiske og metodiske betragtninger

Af *Flemming Mikkelsen*

Indenfor de sidste år har studiet af industrialiseringen i Danmark taget et kraftigt op-sving, som først nu er ved at forplante sig til socialhistorien.¹ For den sociologisk orienterede historiker gælder det om at erkende, beskrive og forklare de sociale og socio-politiske forandringer, samt samfundets voksende social differentiering og de dermed forbundne institutionelle og organisatoriske forandringer. En vigtig kilde til indsigt på dette område er arbejdererindringerne, om hvis erkendelsesværdi Wolfram Fischer² har sagt at »man muss nur die Memoiren früher Fabrikarbeiter aufmerksam lesen, und man wird Abrenzungen solcher Art auf Schritt und Tritt finden, nicht nur die bekannten zwischen gelernten und ungelernten Kräften, sondern auch solche nach Herkunft, Nationalität, Sprache, Konfession und Bildung, vor allem aber nach Arbeitsfunktion, Leistung und Einkommen«.

Rundt om i arkiver og museer ligger et stort og indtil videre næsten ubenyttet erindringsmateriale, som kan bidrage væsentligt til industrialismens socialhistorie herunder arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. At anvende denne kildegruppe volder imidlertid store kildekritiske og metodiske problemer, som alene kan løses gennem et tværfagligt arbejde mellem historikere, sociologer og etnologer, for ikke alene er det nødvendigt at få et overblik over, hvad der foreligger på nuværende tidspunkt,³ det haster

også med, at forskerne selv går i gang med at indsamle erindringsmateriale både ud fra mere almene sociale problemstillinger, men også når det drejer sig om helt specielle ofte lokalt afgrænsede forskningsområder. Det følgende skal tjene som en oversigt samt en vejledning i nogle af de generelle kildekritiske og metodiske problemer, man støder på ved anvendelsen af materialet. Desuden er disse betragtninger blevet sat ind i nogle større rammer omhandlende en analyse af arbejderklassen og arbejderbevægelsen i lyset af sociale forandringer.

I. Lokalhistoriske arkiver og kulturhistoriske museer

Med henvisning til en voksende almen kulturrel samt forsknings- og undervisningsmæssig interesse for det industrielle miljø udsendte Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv d. 22/9 1975 en opfordring, til samtlige landsarkiver, lokalhistoriske arkiver og kulturhistoriske museer (ialt 280), om at udarbejde en registrant over, hvad de måtte sidde inde med af erindringsmateriale (herunder båndinterviews) omfattende alle befolkningsgrupper, således at begrebet arbejdererindringer kunne defineres i relation til de indkomne oplysninger.

Registranten skulle helst, foruden angivelse

-
1. Jvf. Det humanistiske forskningsråds projekt over industrialismens boliger og bygninger og det dertil knyttede tidsskrift, »Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840–1940«. Gunnar Viby Mogensen m. fl.: »Socialhistorie. Kilder og studieområder vedrørende dansk socialhistorie efter 1890« (Kbh. 1975).
 2. Wolfram Fischer: »Ökonomische und soziologische Aspekte der frühen Industrialisierung. Stand und Aufgaben der Forschung« i W. Fischer: »Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung« (Gøtt. 1972 s. 24–25).
 3. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv er på nuværende tidspunkt – under ledelse af Flemming Mikkelsen – ved at registrere hvad de lands- og lokaldækkende arkiver og museer måtte sidde inde med af utrykte arbejdererindringer.

af erindringskriverens navn, erhverv, adresse og alder ved tidspunktet for afleveringen, indeholde oplysninger om dennes faders samt hustruens/mandens faders erhverv, og hvis det lod sig gøre en kort redegørelse for beretningens indhold. Desuden bad vi om en nærmere omtale af selve indsamlingsarbejdet og i særdeleshed indsamlingsmetoder (interviewteknik, indbydelsens og spørgeskemaets ordlyd), når det drejede sig om arbejdet med selv at skabe materiale.

Indtil videre (d. 1/12-75) er der indkommet ca. 120 besvarelser,⁴ ud fra hvilke jeg i det følgende vil søge at formidle nogle indtryk af det arbejde, der foregår ude i de lokalhistoriske institutioner.

Det samlede billede er, at der gøres et stort og til stadighed løbende arbejde for at indsamle erindringer, der kan belyse det lokale kulturmiljø, herunder fremdeles forskellige sider af den daglige tilværelse, men også oplysninger om arbejdslivet, de lokale fagforeninger og strejkebevægelser er kommet med.

Selve formen for indsamlingen af materiale kan inddeles på følgende måde:⁵

- a. Indsamling af eksisterende materiale.
- b. Indsamling i forbindelse med en af kommunen udskreven konkurrence.
- c. Indsamling ved interviews og spørgeskemaer.
- d. Strukturerede målrettede undersøgelser.

Punkt a, behøver ikke nogen videre forklaring. Her søger arkivarerne at få den lokale befolkning til at aflevere forskellige genstande, som kan være af kulturhistorisk interesse så som gamle arbejdsredskaber, dagbøger, skudsmålhbøger, billeder og altså også levnedsskildringer. Indsamlinger i forbindelse med en konkurrence former sig ved at kommunen stiller et præmiebeløb til rådighed for de bedste besvarelser. Interviewoptagelser den for tiden mest anvendte måde at tilvejebringe erindringer på. Arkiv- og museumspersonalets store og ofte personlige kendskab

til omegnens beboere gør det muligt at komme i forbindelse med såkaldte »gode fortællere«. En del interviews er optaget som led i dialektforskningen, hvor man har søgt at bevare talemåde og fortællerform. Dertil kommer en del lokale foredrag og møder optaget på bånd. De negative sider ved denne form for indsamling er, at en gennemgang af båndmaterialet taget tid og er vanskeligt at overskue, hvortil kommer at en hel del arkiver sidder inde med bånd til flere hundrede timer, om hvis indhold der kun foreligger nødtørftige henvisninger.

Interviewene og spørgeskemaerne koncentrerer sig om den daglige tilværelse, som den har formet sig i barndoms- og ungdomsårene. Et eksempel på spørgeskemaformen taget fra Hvidovre lokalhistoriske arkiv anføres her:

Hvordan deres daglige tilværelse har formet sig i årenes løb

Hvordan man boede

Hvilken mad man spiste

Arbejdsforhold – arbejdstid og løn

Fritiden og hvordan man tilbragte den

Familiefester og andre begivenheder

Hvortil det bemærkes »at det vil være af betydning, at disse erindringer skrives i hånden, og at den personlige stavemåde og formulering bibeholdes«.

Det strukturerede målrettede indsamlingsarbejde betjener sig både af interviews og spørgeskemaer, men adskiller sig ellers fra den foregående ved enten at sigte på nogle udvalgte emneområder eller f.eks. et specielt beboelseskvarter, hvis historie søges belyst ud fra forskellige kildegrupper bl. a. erindringer. Et eksemplarisk og et i sig selv interessant bevis herpå er det arbejde, som udføres på museet på Sønderborg Slot.

Museets etnologiske undersøgelser sigter på områder, der ikke dækkes af Nationalmuseet (jvf. afsnit III). Som de vigtigste fremstår a) kostforhold b) leg og legetøj c) festskikke d) fremmedarbejdere (d.v.s. krigsfanger) og

4. En del arkiver og museer er uden erindringsmateriale medens andre enten ikke har ressourcer til at gennemgå det indkomne materiale eller de befinder sig i en begyndende indsamlingsfase.

5. Om aktiviteterne på de lokalhistoriske arkiver se »Lokalhistorisk Journal«.

deres integration i lokalbefolkningen under 1. verdenskrig.

Erindringsmaterialet er på de fire nævnte områder indsamlet ved spørgelister og interviews, hvis meddelere er fra forskellige sociale miljøer, af ulige køn og nationalitet. Herunder er indbefattet arbejdere fra by og land. Til dette kommer, at museet 1971–3 gennemførte en interviewundersøgelse i Harbogade, et af Sønderborgs saneringskvarterer. Gadens ca. 80 husstande, af hvilke de fleste var arbejdere, blev opsøgt og interviewene skete ud fra åbne spørgelister. Hovedsigtet var at belyse, hvorledes beboere i saneringskvarteret oplevede deres egen situation.⁶

II. Københavns stadsarkiv. Pensionistmemoirer

I maj måned 1969 udsendte magistratens 3. afdeling (borgmester Børge H. Jensen) en indbydelse (se appendix A) til samtlige pensionister i Københavns kommune om at nedskrive og indsende erindringer om deres barndom og ungdom i København. For at opnå en så stor tilslutning som muligt udsattes en række præmier til deling blandt de bedste forfattere og som sidste frist for indsendelsen fastsattes d. 31. august 1969. Nogle uger før fristens udløb udsendtes en meddelelse via pressen, der foruden at fortælle om nogle sider af det indkomne materiale, opfordrede flere til at skrive og specificerede samtidigt nogle emner (skole- og læretid) man fra komiteens side ønskede yderligere uddybet. Ved fristens udløb var der modtaget ca. 1850 levnedsskildringer, føjes dertil de senere indkomne når man op på et samlet antal af ca. 2000. Beretningerne varierer meget i omfang, fra 1 til 200 sider, medens de fleste ligger mellem 10–20 sider, af disse er ca. 1/5 maskinskrivne.

For at fremme åbenheden og for at undgå diskretionsbrud blev det bestemt, at erindringerne ikke måtte stilles til rådighed for offentligheden uden forfatterens samtykke de første 25 år, alene forskere kunne gennem forudgående henvendelse til borgmesteren og stadsarkivaren få adgang til materialet.⁷ Efter arkiveringen og bedømmelsen af det indsendte materiale, er det, med en undtagelse, ikke blevet underkastet nogen videre registrering eller gennemarbejdning. Foruden et navneregister, der henviser til kodennummeret, er der som grundlag for præmiebedømmelsen opstillet et register omfattende ca. 150 personer, hvori der gives en meget kortfattet karakteristik med omtale af beretningens indhold samt dens litterære beskaffenhed. Udvælgelsen af de 150 personer er sket dels ud fra beretningens længde, dels ud fra den litterære kvalitet og i hvor høj grad beretningen er med til at give et detaljeret indblik i forfatterens miljø.

Udover de to omtalte navneregistre foreligger der et emneregister med ca. 300 stikord indbefattet stednavne, sociale forhold, hospitalsvæsen, skoleforhold, lege, arbejdsforhold, arbejdsløshed, asyler, børnehjem, fattiggårde, husdyr, husholdning, forskellige erhverv, militærtjeneste, originaler, transportmidler etc. etc. Registret bygger på en overfladisk gennemgang af de indkomne beretninger, det har væsentlige mangler ang. emneområder og henvisninger.

En undtagelse danner i denne henseende skoleforholdene. Ved siden af den udsendte pressemeddelelse, hvor komiteen lagde særlig vægt på at få mere detaljerede oplysninger, har stadsarkivar dr. phil. Sigurd Jensen, med erindringsmaterialet som hovedkilde, skrevet om de københavnske betalings- og friskoler i tiden fra århundredskiftet og indtil 1. verdenskrig.⁸

En socioøkonomisk opdeling af materialet

6. Lokalhistoriske publikationer baseret på erindringsstof se f.eks. H. P. Hansen: »Amtsbannerne på Als« (Historisk Samfund for Als og Sundeved 1975) og Ingeborg Christmas-Møller og Minna Holm Kragelund: »Dagligliv bag dæmningen. Lammefjorden 1873–1973« (Kbh. 1974).

7. Yderligere omtale af indsamlingsarbejdet med uddrag af erindringerne kan indhentes i det af magistraten (3. afd.) udsendte værk »Københavnere fortæller« (1972) redigeret af Poul Strømstad. Se også Københavns stadsarkiv, hovedjournal nr. 100/1969.

8. Sigurd Jensen: »Københavnske pensionister fortæller skolehistorie – Præsentation af et kildemateriale«. (Årbog for Dansk Skolehistorie, 1973).

viser, at arbejderklassen defineret som ufaglærte og faglærte arbejdere tillige med kvinder, der havde været gift med en person fra disse kategorier, alt i alt omfatter ca. 500–600 personer, medregnes herefter mestergruppen, når vi op på et antal af ca. 1000–1100 personer. Overraskende nok er der også et antal erindringer ca. 100 fra de befolkningsgrupper, som normalt betegnes som stående »uden for klasserne« d.v.s. enlige mødre (fra arbejderklassen) med børn (forefindes i et stort antal p. g. a. mandens tidlige død), prostituerede, subsistensløse o. a.

En af de væsentligste årsager til at vi sidder inde med et så stort antal memoirer fra de lavere samfundsgrupper, kan skyldes, at det ikke er en psykologisk viden om sin egen classes og/eller gruppes voksende status (bemærkes ofte i offentliggjorte arbejdererindringer), men derimod en ydre opfordring, der har virket igangsættende overfor de betragtninger, de fleste mennesker har gjort sig om at nedskrive deres erindringer. Heraf følger også, at kun de færreste giver direkte udtryk for nogen egentlig kollektiv og klassebevidst adfærd, skønt som det fremgår gang på gang, at de fleste har haft et overordentligt nært forhold til fagbevægelsen og socialdemokratiet.

For de fleste erindringer gælder, at hovedvægten i beskrivelsen er lagt på barndoms- og ungdomsårene, det vil sige, at det bliver perioden 1900–1915 som fyldigst lader sig beskrive. Kun få beretninger lægger et fuldkomment livsløb for dagen.

Forfatterens geografiske oprindelse vidner om, at skønt de fleste skildrer forholdene i København, har en del gennemlevet en del år på landet eller i en provinsby.

Et måske ikke overraskende men ihvertfald for historieforskningen opmuntrende resultat er det store antal kvindelige erindringsforfattere ca. 60%. Materialet tillader at vi nærmer os kvinderne som socialhistorisk gruppe på en langt mere detaljeret og forstående måde end tidligere.

En almen indholdsanalyse af erindringsmaterialet viser, at beretningerne i første række egner sig til detailstudier, som kan give os

et mere nuanceret billede af periodens sociale forhold og forskellige miljøer. Således følger vi på nært hold familielivet, omgangsformerne, skoleforholdene, læretiden, de første arbejdspladser etc., foruden de mange memoirer, der vidner om store befolkningsgruppers liv på tærsklen til sultegrænsen, med ustandselig tilbagevendende problemer som sult, sygdom, drikkeri, død og arbejdsløshed. Erindringerne påviser, at mange fra arbejderklassen levede under miserable sociale betingelser, men samtidig formidler de et indtryk af de små men uhyre væsentlige forskelle hvad angår livsførelse og holdning, der herskede mellem faglærte- og ufaglærte arbejdere og mellem arbejdere, der konstant var truet af eller gik arbejdsløse og dem som på længere sigt havde fast arbejde og dermed en vis social sikkerhed.

Men før disse relationer og holdninger lader sig trække frem i lyset, er det nødvendigt at se på de tendenser, materialet er behæftet med. Sigurd Jensen har sammenfattet sine kildekritiske betragtninger på følgende måde: »Mange er forbitrede opgør med en svær barndom og ungdom, andre derimod ser barndommen, herunder også skolegangen, gennem et rosenrødt skær, men det er nu de færreste, adskillige berettede foretager efterrationaliseringer, og mange har svært ved at holde detaljerne ude fra hinanden. Det er jo nu engang ældre mennesker, der skriver. Det sproglige volder også sine vanskeligheder. Det har ikke sjældent knebet med at få sætningerne formet, så meningen blev helt klar. Endelig glemmer mange, at meddele helt selvfølgelige ting, som f.eks. hvornår de er født, hvilken skole de gik i o.lign. Memoire efter memoire må lægges til side som værende af liden eller ingen interesse, fordi forfatteren holder sig til almindeligheder blandt de ca. 1900 behandlede beretninger er der et par hundrede, der virkelig giver noget, d. v.s. giver præcise oplysninger, det gælder med hensyn til skolehistorie, og det skal nok også vise sig at gælde med hensyn til mange andre områder, der kan belyses af erindringen«.⁹

Om arbejdererindringerne i særdeleshed

9. Samme s. 74, 94–95.

gælder, at de koncentrerer sig om den personlige omverden (familien, boligen, enkeltstående begivenheder) og kun sjældent giver udtryk for en egentlig livsholdning eller abstraktion i forhold til omverdenen. En sådan filosofisk-sociologisk synsvinkel er det derimod ikke ualmindeligt at træffe hos berettere, som står uden for arbejderklassen. Det bliver derfor nødvendigt for socialhistorikeren fra arbejdererindringerne at fremdrage det immanente sociologiske, med andre ord han må arbejde sig frem mod at klarlægge normstrukturen indenfor klassen eller den enkelte socioøkonomiske gruppe. Først da er det nemlig muligt at få en forklaring på så vigtige fænomener som fagforeningernes opkomst og karakter, strejker, partidannelser, forholdet til arbejdsgiveren o. s. v.

Overfor disse typiske arbejderproblemer og egentlige historiske dynamiske aspekter svigter kildematerialet fuldstændigt. Kun yderst sjældent gives der nogen udførlig beskrivelse af f.eks. strejker, som regel antydes de kun, parti- og fagforeningsarbejde forbigås selv af det store antal personer, om hvem man ved, at de har været aktive indenfor disse organisationer.

Er den slags forhold af beretteren blevet opfattet som værende for selvindlysende og selvfølgelig og dermed af ringe interesse for andre? Det er vanskeligt at besvare, men et er ihvertfald givet, ordlyden af den i maj måned 1969 udsendte indbydelse må bære en del af skylden. I indbydelsen opfordredes pensionisten til at lægge vægt på årene omkring århundredskiftet, dernæst at se på forskellene dengang og i dag og endelig tilskyndedes de til at skrive om begivenheder, som havde gjort et særlig stærkt indtryk på dem. Resultatet er blevet alt for mange intetsigende fremstillinger præget af store erindringsforskydninger. Nogle få og mere præcise spørgs-

mål kunne sikkert have forbedret materialets kildeværdi betydeligt. Ganske kort kan det siges, at kildematerialets ydre kriterier på mange områder virker lovende, medens indholdsanalysen, ud fra en historikers synsvinkel, kraftigt beskærer materialets anvendelighed.

III. Nationalmuseets 3. afdeling

A. Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelse¹⁰

I begyndelsen af 1951 iværksatte Nationalmuseets 3. afd., under ledelse af museumsinspektør David Yde-Andersen, en indsamling af arbejdererindringer skrevet ud fra nogle i forvejen udsendte spørgelister (se appendix B). Kontakten med de gamle berettere opnåedes dels ved en almen opfordring gennem dagspressen og fagbladene (første gang i begyndelsen af 1951, anden gang i slutningen af 1953), dels ved at en af undersøgelsens medarbejdere opsøgte beboerne i De gamles By, i aldersrenteboliger og stiftelser og opfordrede dem til at skrive om deres liv og arbejde. Udover de skriftlige levnedsskildringer, som i dag er nået op på et antal af ca. 4000, blev der optaget over et halvt hundrede kilometer stål-bånd af nogle af de bedste fortællere, for derigennem at bevare deres sprog og fortællerform. Dertil kom en del nye og gamle film og billeder fra hjemmene og fra forskellige industrivirksomheder.

Målet for undersøgelserne skulle være et kulturhistorisk supplement til de historiske fremstillinger af arbejdernes fagorganisatoriske og politiske udvikling. Arbejdsmetoderne overtoges som D. Yde-Andersen udtrykker det »direkte fra folkelivsforskningen. Forskel var der kun i målsætningen, for der hvor folkelivsforskningen registrerede det levende liv

10. Afsnittet bygger på D. Yde-Andersen: »Lidt om arbejderundersøgelserne« (Nationalmuseets Arbejdsmark 1959, s. 83-88). D. Yde-Andersen: »National Museum Studies of Industrial, Skilled and Unskilled Workers« (Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet, Nationalmuseet 1966, s. 143-150). Edvard Bull (red.): »Arbejdsfolk fortæller. Fra papirindustrien«. (Oslo, 1953). Forskellige udgivelser af Nationalmuseets indsamlede materiale f.eks. »Smeden« (red. D. Yde-Andersen, Kbh. 1952). Desuden har stud.mag. Carl Erik Andresen stillet en del oplysninger til min rådighed. Han arbejder for tiden på et speciale om de nordiske arbejder- og håndværkerundersøgelser med særlig henblik på tømrerne (ca. 90 erindringer fra Nationalmuseet).

for at finde frem til traditionerne, som vidner om svundne slægters liv, registrerer undersøgelseerne livet for dettes egen skyld«.

Nøglen til det skriftlige materiale, i alt omkring 1000 erindringer, indeholder fgl. oplysninger: 1) Navn 2) Adresse (sidste opholdssted) 3) Kodenummer 4) Fødested 5) Selvopgiven stillingsbetegnelse 6) Kort beskrivelse af indholdet (med sideangivelse).

De fleste berettere må anses for at henhøre under gruppen håndværksfag, og skønt begreberne håndværker og arbejder ofte greb ind i hinanden, er der en klar overvægt af faglærte arbejdere. De fleste af disse havde etableret sig som håndværksmestre og har på et eller andet tidspunkt været tilknyttet fagbevægelsen eller mesterforeningerne, gruppen som helhed har altså været opadgående mobil. Denne skæve repræsentation, beror for en stor del på, at opfordringen til at skrive udsendtes gennem fagpressen, tillige med, at håndværksmestrene havde noget at skrive om, og at de p. g. a. et vist administrativt arbejde var vant til at formulere sig skriftligt. Yde-Andersen bemærker også, at vi blandt håndværksmestrene finder mange af de bedste meddelere om arbejdernes forhold, »de havde selv i deres svendetid med liv og lyst taget del i arbejdernes faglige og politiske organisationsarbejde, men var i kraft af deres personlige egenskaber endt som mestre«.

Parallelt med den sociale opadgående mobilitet kan der observeres en geografisk mobilitet fra land til by. De fleste gennemlevede deres barndom og en del af læretiden på landet for siden af aflægge svendeprov og etablere sig som mestre i byerne; ca. 2/3 af beretterne er fordelt på henholdsvis hovedstaden, købstæderne og stationsbyerne.

Som grundlag for en vurdering af vidnesværdi og anvendelsesområde fremgår, at skildringerne hovedsagelig dækker barndommen, læreårene (koncentreret om det personlige forhold til læremesteren og de øvrige ansatte), vandre- og soldatertiden, medens den følgende tid er mere diffust beskrevet (de ældste meddelere er født 1870 og begyndte læretiden ca. 1885). Den begyndende arbejderbevægelse er derfor kun beskrevet i få ord, og udviklingen i firserne er underkastet store

erindringsforskydninger. Alligevel er der en del spredte oplysninger om arbejdet indenfor de politiske og faglige organisationer.

Går vi herefter over til at sammenligne de indkomne besvarelser med de i vejledningen stillede spørgsmål (jvf. appendix), ses den gennemgående tendens at være, at erindringerne langsomt fjerner sig fra de ledende spørgsmål for mere og mere at koncentrere sig om helt private oplevelser. Resultatet bliver, at arbejdsårene hvor den enkelte konfronteres med centrale arbejdsmarkedsproblemer, kun svagt aftegner sig i materialet. Den væsentligste årsag er at finde i selve spørgeskemaets udformning og den valgte indsamlingsprocedure. En sammenligning med det af Edvard Bull udarbejdede spørgeskema (se appendix C) til arbejdere indenfor det norske papirindustriarbejderforbund, skulle kunne anskueliggøre dette. – Medens man fra Nationalmuseets side har lagt særlig vægt på barndoms- og ungdomstiden og dertil føjet et væld af detaljerede spørgsmål om det daglige liv, har E. Bull i færre men klarere spørgsmål fremhævet arbejdslivet herunder den enkeltes forhold til og holdning overfor arbejdsprocessen, arbejdskammeraterne, fagforeningerne og arbejdsgiverne. Og hvad der kan forekomme allervigtigst, han er ikke stoppet ved den indkomne besvarelse, men med et givtigt resultat, fået en brevveksling i gang med beretterne.

En sammenligning med de københavnske pensionistmemoirer viser at der i det store og hele er tale om to forskellige samfundsgrupper. Hvor københavnermemoirerne – mindre fyldigt og klart – giver et billede af faglærte og ufaglærtes hårde livsvilkår i en storby under industriel vækst, fremdrager Nationalmuseets undersøgelser en opadgående mobil gruppe med større geografisk spredning foruden en vis kronologisk forskydning, så mulighederne for at lade de to indsamlinger supplere og støtte hinanden skulle være til stede.

B. Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (N E U)¹¹

Med direkte forbillede i foregangslandet Sverige (Nordiska Museets Etnologiska Under-

sökninger, oprettet 1928), udarbejdede Nationalmuseets 3. afd. i løbet af 1939 en serie spørgelister om folkedragtens hovedtøj, en fremgangsmåde der senere er blevet fulgt op af gentagne fyldige spørgelister med emner som baging, by- og gildeslag, vandforsyning, tyende, død og begravelse, forlovelse og bryllup etc. så der i dag er arkiveret ca. 190.000 sider optegnelser. Samtidig har Nationalmuseet oparbejdet et kontaktnet af gode meddelere. Herudover har museets personale foretaget begrænsede førstehåndsoptegnelser i marken, såkaldte punktundersøgelser d. v. s. dybtgående lokalt afgrænsede undersøgelser.

Hovedsigtet med forskningsarbejdet og dermed også materialeindsamlingen har været at kortlægge den danske bondekultur. Det vil i første række sige forbindelsen mellem det økologiske miljø og kulturen samt udviklingen i samspillet mellem det lokale samfund og det omgivne makrosamfund. Dataindsamlingen har derfor skulle tjene til analyse af den lokale differentiering, senere er synsvinklen udvidet til også at omfatte den sociale differentiering.

Den grundlæggende metode for NEU's arbejde har været, »at ethvert fænomen måtte bedømmes både som resultat af en historisk udvikling og ud fra funktion og miljø«. Den historiske udvikling er søgt klarlagt ud fra litterære og arkivalske kilder, »medens funktion og miljø måtte belyses ved hjælp af oplysninger fra de folk (meddelere), som havde levet i miljøet og udført funktionen«. I spørgelisten har man derfor foruden at samle sig om redskabet eller skikken samtidig søgt denne indpasset i en sammenhængende miljøbeskrivelse.

Udvælgelsen af meddelere er sket ud fra en detaljeret og udførlig spørgeliste, således at dårligt formulerede og folk med en overfladisk viden er blevet sorteret fra. Følgerne har

været, at de med en højere lokal social status er overrepræsenteret.

For bedre at kunne kontrollere og udøve kildekritik¹² overfor de indsendte besvarelser, men også for at se besvarelsen i en større miljømæssig sammenhæng, har NEU, foruden selve besvarelsen fået meddeleren til at give en beskrivelse sit levnedsløb.

Spørgelisterne er, som allerede anført, meget omfattende, nogle når op på mellem 40 og 50 sider. Ser man på indholdet er det slående, hvor mange af spørgsmålene, der kan besvares med et ja/nej eller en talangivelse, og hvor få der eksplicit eller implicit kræver angivelse af stemninger, holdninger og meninger. Alligevel er det muligt mellem de mange spørgsmål at finde en for socialhistorikeren vigtig synsvinkel, som f. eks. dette udkast taget fra spørgelisten om død og begravelse: »Kom skellet mellem rig og fattig, gårdmand og husmand, frem i forbindelse med begravelsesringningen? Fortæl nærmere om hvorledes forskellen viste sig«. Dette er en undtagelse og alment må det siges, at materialet som helhed gennem sin minutiøse registrering af en ydre adfærd alene ved en etnologisk og sociologisk metodebehandling kan bidrage til en tolkning af nogle historiske hændelsesforløb.

Journaliseringen af det indgående materiale er foretaget på flg. måde: 1) hovedjournal hvor hver enkelt optegnelse fortløbende nummereres, 2) meddelerregistret, her anbringes meddelerne alfabetisk og på hver meddeler kort registreres optegnelser (emner grupper, antal blade, dato) 3) topografisk register, hvor kortene er anført efter sogn, samt emner fra selvsamme sogn; en eksemplarisk registrering og let tilgængelig nøgle til et stort materiale. For at give læseren et indtryk af de emnegrupper indenfor hvilke Nationalmuseets 3. afd. arbejder, anføres her samtlige hovedgrupper:¹³

11. En udmærket introduktion til NEU se Ole Højrup: »Om Nationalmuseets etnologiske undersøgelser« (Budstikke 1963, p. 81-108).

12. Det skal her bemærkes at målet for anvendelsen af kildekritik, indenfor etnografi og historie, kan afvige meget fra hinanden.

13. For en detaljeret indføring se »Saglig Registrant for Danske Kulturhistoriske Museer«, af Svend Jespersen, 2. rev. udg. 1954.

- A Natur
- B Mennesker
- C Befolkning
- D Stat og samfund
- E Samfærdsel
- F Næringsliv
- G Vare- og pengeomsætning
- H Bebyggelse
- I Bygninger og husbygning
- J Inventar
- K Husholdning
- L Tekstiltilvirkning
- M Tekstiler
- N Dragter
- O Genstande til personlig brug
- P Arts- og typebestemmelige genstande
- Q Helt ubestemmelige genstande
- R Forfalskninger
- S Udgravninger
- T Museumshistorie

Årsagen til at jeg i en artikel, hvis hovedsigte er arbejdererindringer, medtager NEU's meddelervirksomhed, ligger dels i at NEU's aktiviteter har ført til en indsamling af materiale som måske ikke i sin form svarer til, hvad der normalt opfattes som hørende ind under begrebet erindringer, men alligevel indeholder mange af de samme oplysninger og metodisk kun underkastes samme procedure, dels at der faktisk foreligger et antal arbejdererindringer, som er forholdsvis lette at opspore v. h. a. personregistret.

Endelig skal det påpeges, at for at nå til en delvis forståelse af de sociale forandringer, som fulgte med den industrielle vækst og voksende urbanisering – som følge af indvandring til byerne – er det nødvendigt til bunds

at analysere det miljø og den sociale struktur, som disse mennesker kom fra og derfor også var bærer af.¹⁴

IV. Almene kildekritiske og metodiske problemer¹⁵

Efter den mere detaljerede og konkrete fremstilling og analyse af erindringsmaterialet med særlig henblik på arbejdererindringer, er det nødvendigt at se om materialet kan bidrage til en mere udførlig og videnskabelig studie af arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. Det gælder med andre ord om at komme ud over og bag ved udviklingens politisk-ideologiske aspekter, for i stedet at lægge vægten over på de involverede psykologiske og sociologiske realiteter. Dette metodiske sigte betyder i snævrere forstand, at vi kan pege på nogle grundlæggende og retningsgivende problemområder ud fra hvilke beretningernes vidneværdi bør prøves:

- a. Arbejderens livsholdning og syn på sin egen sociale placering
- b. Forholdet til arbejdsgiveren
- c. Forholdet til arbejderpartierne og fagforeningerne
- d. Arbejderens holdning til arbejdsystemet, herunder arbejdstid og løn
- e. I hvor høj grad arbejderen var statusorienteret (individualistisk prestigeorienteret) eller klassebevidst (kollektivistisk solidarisk)
- f. Var arbejderens samfundssyn dikotomisk eller hierarkisk, konflikt- eller harmoniorienteret.

14. Denne problemstilling land/by er blevet behandlet i en række nye etnologiske studier f.eks. Sven B. Ek: »Nöden i Lund« (Landskrona 1971), samme »Stadens födelse« (1967) samt M. Hellspong och O. Löfgren: »Land och stad« (Lund, 1974).

15. Afsnittet bygger i det væsentlige på Edvard Bull: »Arbejdermiljø under det industrielle gjenbrudd« (disp., Oslo 1958). Oppositionsindlæggene i Norsk Historisk Tidsskrift, 1959, s. 263–315. E. Bull: »Autobiographies of Industrial Workers (International Review of Social History vol. I, 1956). Albert Koch: »Arbeitermemoiren als sozialwissenschaftliche Erkenntnisquelle« (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 61 Band, 3. Heft. Tübingen, 1929). I. Talve: »Arbeit und Lebensverhältnisse der finnischen Bahnbauarbeiter und Eisenbahner (Scripta Etnologica 18, Turku 1964, s. 2–40, Wolfram Fischer: »Arbeitermemoiren als Quellen für Geschichte und Volkskunde der industriellen Gesellschaft (W. Fischer: Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung, Gött. 1974). Flemming Hemmersam: »Arbejderkultur« (Manuskript, 1974)«.

Disse problemområder må anses som værende fundamentale for en nærmere forståelse af fagforeningernes vækst og interne struktur, arbejderne holdning til og placering i parti- og organisationssystemet, samt graden af mobilisering og integration i samfundet, men heller ikke strejker og andre protestbevægelser er det muligt at forklare uden en holdningsanalyse.

Om det danske erindringsmateriale overhovedet egner sig nævneværdigt til en sådan påkræven analyse fremgår af beretningernes repræsentativitet i videre og snævrere forstand. Ved repræsentativitet i videre forstand forstår jeg materialets strukturering ud fra nogle socioøkonomiske og geografiske kriterier og følgende muligheder for at klarlægge den sociale differentiering indenfor arbejderklassen. Disse betingelser synes på mange områder at være opfyldt især p. g. a. det store antal erindringer.

Disse positive træk svækkes imidlertid, når vi går over til repræsentativiteten i snævrere forstand, d. v. s. beretningernes indholdsmæssige strukturering. Det har i denne henseende været afgørende for historikeren, at materialet i alt overvejende grad er blevet indsamlet med et andet formål for øje. Resultaterne er fremkommet i overensstemmelse med den etnologiske metodes indsamlingsteknik og særlige anvendelsesområde, men også ud fra egne præmisser er materialet forbundet med store mangler (jvf. Nationalmuseets arbejderundersøgelser).

Hermed er ikke sagt, at det er umuligt for historikeren at benytte etnologiens data og metode. – Kernebegrebet i den etnologiske forskning er kultur, hvormed bl.a. hentydes til det indre liv (fester, skikke, ritualer og normsystemer) indenfor forskellige arbejdermiljøer samt politiske faglige kooperative og kulturelle foreninger. Det »indre liv« søges dels beskrevet som tradition, hvorved forstås spredningen af et bestemt kulturelement og dets indlemmelse i et bestemt miljø, dels ved innovation, d. v. s. tilpasning eller fornyelse i et kulturelt system og endelig ved begrebet revolt, der hentydes til forkastelsen af accepterede mål og gængse normer og forsøg på at erstatte dem med nye.

Heraf skulle det fremgå, at den etnologiske metode indholder væsentlige begreber og analysemaal som kan kaste lys over de fremførte problemområder (a-f), men samtidig formår at inddrage nye synsvinkler i studiet af arbejderbevægelsens historie.

Det kan altså tilrådes at anvende de foreliggende erindringer til det yderste, men for at nå videre er det tvingende nødvendigt, at historikerne går i gang med på egen hånd at skabe materiale, et materiale som iflg. Edvard Bull i bedste fald »vækker fantasien, antyder problemer, som bør undersøges og opstiller hypoteser, som bør prøves«.

Ved en indsamling vil mulighederne for til fulde at udnytte erindringerne som historisk kilde afhænge af de valgte indsamlingsmetoder.

En beskrivelse og identificering af forskellige sociale grupper og miljøer kræver, at undersøgelsen (indsamlingen) foregår indenfor velafgrænsede sociale og geografiske rammer, hvor erindringsmaterialet kan suppleres og kontrolleres ved hjælp af andet kildemateriale. Sådanne lokalsamfund kan enten være et fabrikssamfund, et landarbejdermiljø eller en bestemt bydel.

Foruden de anførte geografiske forudsætninger møder vi ved indsamlingsarbejdet nogle sociale afgrænsningsproblemer.

For at nå til større klarhed over de ovenfor opstillede grundlæggende problemområder (a-f) må vi bl. a. ved udformningen af spørgeskemaer, i første række, gå ud fra arbejderne konkrete hverdag, som den har formet sig på arbejdspladsen og i familien.

Det vil være interessant at høre om arbejdsdets daglige rytme, hvorledes de forskellige arbejdsprocesser blev udført, hvem af arbejdskammeraterne man omgikkes og hvorfor, virksomhedens kontrol- og autoritetsformer og ikke mindst holdningen til virksomhedslederne/ejerne og arbejderorganisationerne bør berøres især i forbindelse med strejker og andre protestaktioner. Familien danner ramme om selve forsøgersituationen og arbejderen som forbruger, hvorunder lønningernes, ernæringens, boligens og opdragelsens sociale funktion træder tydeligere frem. Hertil kommer så forbruget af masse-

medierne, udveksling af information arbejderne imellem og evt. deltagelse i de politiske, faglige, kooperative og kulturelle foreningers indre liv og opbygning.

Først efter på lokalt plan at have indsamlet et tilstrækkeligt omfattende materiale, kan vi danne os et billede af arbejderklassen som helhed d. v. s. rekrutteringen til arbejderklassen og dens sociale sammensætning samt dens materielle og immaterielle kultur.

Ved indsamlingen og tolkningen af arbejdererindringer er det nødvendigt at være opmærksom på, at vi har at gøre med to typer af levnedsskildringer med forskellig vidneværdi og som derfor også kildekritisk bør behandles forskelligt.

Det som kendetegner langt de fleste arbejdererindringer er, foruden et sprogligt set lavt abstraktionsniveau, en meget personlig stil hvor selv de mest intime oplevelser gengives. Beretterne befinder sig i skildringerne indenfor meget snævre sociale rammer, det være sig familien, venner og nære bekendteforholdet til faderen, moderen, mesteren og arbejdskammeraterne, yderst sjældent reflekterer de over samfundets opbygning og deres egen sociale placering. Disse erindringer muligheden for at informere korrekt om lønninger, arbejdsprocesser, arbejdstid, navne etc. er tvivlsom og hvor memoirerne benyttes som grundlag for en holdningsanalyse er det ikke muligt direkte at bygge på beretternes udsagn om egne følelser og stemninger, men i flg. E. Bull vil vi se at »arbejderminnene gir en hel del, men det er uhyre vanskelig å bruke dem slik at resultatene kan bli pålitelige. Det er svært sjelden at folk er i stand til å huske og beskrive sine egne meninger og følelser etter mange års forløp. Direkte uttalelser om slikt er derfor et tvilsomt materiale å bygge på. Men meninger og følelser vil ofte komme fram mer indirekte i sammenheng med konkrete historier og bestemte opplevelser«. ¹⁶

Karakteristisk for den anden gruppe af erindringer er at tolkning og vidneværdi ikke baseres på beretningernes immanente sociologi, men derimod på deres egne eksplicite

sociologiske betragtninger, de anskuer således arbejderens situation ikke indefra men udefra. Den skarpe adskillelse mellem observatør (forskeren) og den historiske aktør (erindringsskriveren), som lå til grund for vurderingen af den første erindringstype er ikke til stede her hvor beretteren, ofte i et velformet sprog præget af en betydelig abstraktionsevne, bliver synteseskabende. Memoirerne bærer præg af at være knyttet til forskellige rolle-typer ofte af institutionel art, det kan være fagforeningsfolk, tillidsmænd og arbejderpolitikere, mennesker som har stået eller stadigvæk står den institutionelle normkilde nær. På sin vis kan man tale om at disse kilder på samme tid er personlige og offentlige, de vil »derfor ha et mer spesifikt og saklig bestemt innhold, og vanlig være mer preget av formelle klisjeer og fiksjoner«. ¹⁷ Har man indset dette og er beretningen blevet underkastet den traditionelle kildekritik, står vi i mange tilfælde over for en givtig og informativ kilde, hvis ophavsmand, ofte siddende på en central post, har en særlig nær indsigt i arbejdsforhold og arbejderpolitik på forskellige beslutningsniveauer.

Konkluderende kan erindringerens kildeværdi sammenfattes under flg. fire punkter:

1. Erindringerne kan give grundlaget for en opstilling af en eller flere hypoteser og hjælpe med til en verificering af disse.
2. Erindringerne kan desuden i videre forstand, som tidligere formuleret af E. Bull, vække fantasien, antyde problemer som bør undersøges og opstille hypoteser som bør prøves.
3. Den personlige beretning kan tjene som illustrationsmateriale for allerede verificerede hypoteser.
4. Erindringerne kan tjene som kontrol og korrektion for andre kilder, og naturligvis benyttes hvor der intet andet kildemateriale er.

Som kilde knytter der sig til erindringerne desuden den fordel, fremfor de fleste andre

16. Bull: »Arbejdermiljø« s. 11.

17. Ottar Dahl: »Grunntrekk i historieforskningens metodelære« (Oslo 1967) s. 42-43.

kilder, at de giver en sammenhængende fremstilling af et længere livsløb hvor en hel række personlige faktorer på forhånd fremstår samlet indenfor en konkret historisk periode.

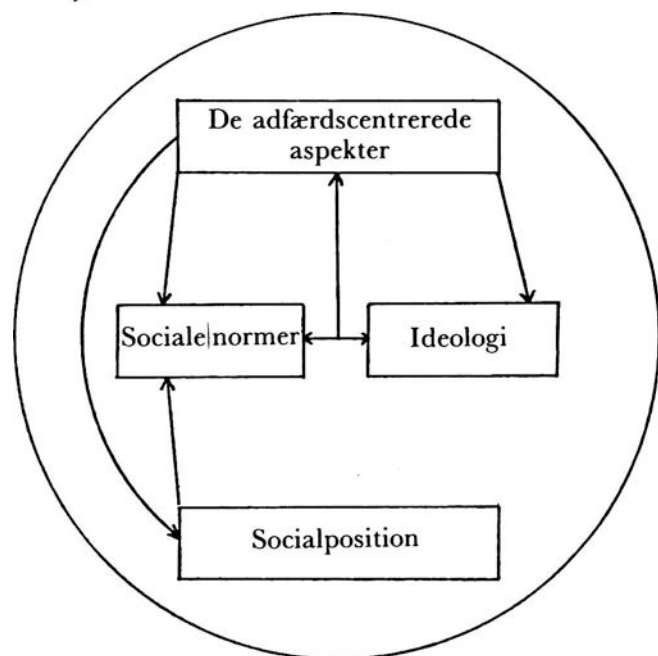
Vigtigst af alt er imidlertid det bidrag, som erindringsmaterialet kan give til de historiske forklarings natur, det vil sige mulighederne for at nå fra det individualpsykologiske til det gruppespecifikke og derfra til at finde sammenhængen mellem de forskellige gruppefænomener og at forklare hvordan de er opstået og forandre sig.

Arbejderbevægelsen, arbejderklassen og sociale forandringer

Klasserne er ikke skarpt definerbare. »They are rather aggregations of persons round a number of central nuclei, in such a way, that it can be said with confidence of those nearer each centre that they are members of a particular class but that those further from a centre can be assigned to the class it represents only with increasing uncertainty«. ¹⁸ Bulls klassesdefinition, som han har hentet fra G. D. H. Coles »Studies in Class Structure« (1955) har p. g. a. sin teoretiske og empiriske anvendelighed været retningsgivende for de kildekritiske og metodiske aspekter i forrige afsnit. Klassesdefinitionen må derudover i sin indre sociologiske logik og i sit historiesyn betegnes som værende dynamisk og kan derfor tjene som et videnskabeligt inspirerende udgangspunkt for studiet af sociale forandringer, herunder holdningsstrukturer. Et begreb, der in-

deholder nogle over- og underbegreber samt relationer, som jeg vil søge at skitsere med arbejderklassen og arbejderbevægelsen som et konkret udgangspunkt. ¹⁹

Basis-model for studiet af sociale forandringer med særlig henblik på en holdningsanalyse:

Ved social position forstås personens eller gruppens placering i det socialøkologiske system, hvor flg. variable kan være af betydning: Indkomst, uddannelse, social sikkerhed, erhvervsprestige, personlig prestige, social oprindelse, social- og geografisk mobilitet, arbejdsfunktion; vi har med andre ord et begreb (social position), som refererer til arbejderklassens generelle livsbetingelser og dermed også til produktionsstrukturerne. Arbejderklassen fremstår i sit socio-økologiske udgangspunkt som en aggregativ gruppe, d.

18. G. D. H. Coles klassesdefinition er taget fra E. Bull: »Arbejdermiljø« s. 4.

19. Værker om sociale forandringer med metodisk sigte til historikeren se flg. Robert F. Berkhofer: »A Behavioral Approach to Historical Analysis« (New York 1969). J. A. Ponsioen: »The Analysis of Social Change Reconsidered« The Hague, 1962, W. F. Wertheim: »Evolution och revolution« (Stoch. 1962). Wolfgang Zapf (hersg.): »Theorien des sozialen Wandel« (Berlin, 1971). Indeholder en fyldig bibliografi. Peter Chr. Ludz (hersg.): Soziologie und Sozialgeschichte (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft, 16/1972).

Sociale forandringer med særlig henblik på arbejderklassen og arbejder bevægelsen se J-F. Bergier: »The industrial Bourgeoisie and the Rise of the Working Class 1700–1914« (The Fontana Economic History of Europe, bd. 3, ed. Carlo M. Cipolla, 1971). Samuel J. Surace: »Ideology, Economic Change, and the Working Classes: The Case of Italy« (Berkeley, 1966). Gerd H. Hardach: »Der soziale Status des Arbeiters in der Frühindustrialisierung« (Berlin 1969). Neil J. Smelser: »Social Change in the Industrial Revolution« (Lond. 1959). Stephan Thernstrom: »Poverty and Progress« (New York 1964). Edward Shorter and Charles Tilly: »Strikes in France 1830–1968« (Camp. 1974). Jürgen E. Büse: »Gewerkschaften im Prozess des sozialen Wandels in Entwicklungsländern« (Bonn 1974).

v. s. gruppen – og følgende adfærd – eksisterer kun som et signifikant statistisk fænomen. Ideologi er at forstå som de normer – alt andet lige – der udgår fra en social institution d. v. s. organisationer, partier, kirke og regering. Disse ideologier konfronteres imidlertid med mennesker, som netop i kraft af deres sociale position er under påvirkning fra andre normkilder (residual størrelse). Denne konfrontation mellem ideologi og sociale normer resulterer derefter i en holdning, som igen betinger en vis social adfærd med feedback effekt.

De adfærdscentrerede aspekter omfatter udviklingen og strukturen i partier og organisationer – ekstern og internt – med tilknytning til arbejderklassen. Desuden er det væsentligt at medtage udviklingstendenser, som har manifesteret sig enten som konflikt eller konsensus, med andre ord har arbejderklassens historie været præget af samfundsmæssig moderation, mobilisering, integration og legitimering eller radikalitet og disintegration, i hvilken grad og hvorfor?

Modellens dynamiske perspektiver fremviser samtidig en interaktion og feedback sådan at forstå, at der ikke er nogen initial årsagsfaktor, hvor f.eks. de økonomiske forandringer virker determinerende på den sociale- og sociopolitiske struktur heller ikke i sidste instans.

Hermed ikke være sagt, at der ikke kan prioriteres mellem de forskellige variable, i en konkret empirisk undersøgelse vil det ofte være praktisk at udelade en hel del variable og endog med stort udbytte anvende en monokausal indfaldsvinkel.

Endelig tager modellen og de dermed forbundne begreber hensyn til kravet om et differentieret analyseniveau.

Både det (social)psykologiske, det organisationsstrukturelle og det samfundsstrukturelle niveau og forbindelsen mellem disse niveauer, er til stede i denne model. Derfor vil det heller ikke volde nogle principielle metodiske vanskeligheder at indføre de holdningsmæssige problemområder fra afsnit IV (a-f) i modellen Erindringsmaterialet har hermed fået en logisk og heuristisk placering i historiske studier over social forandringer.

I al sin enkelthed har modellen skulle tjene som et redskab og ideal for forskningen som »prøver at finde ud af i hvilken udstrækning »arbejderklassen« gik over fra at være bare en samling af mennesker med nogenlunde ens placering på den sociale rangliste til at være en »kollektiv« gruppe med bevidst sammenhold«. ²⁰

Den opstillede model, hvis over- og underbegreber hovedsagelig er hentet fra sociologien, må ikke opfattes som et lukket teoretisk system, men kendetegnes af problemer og løsningsforslag på et abstraktionsniveau på linie med de såkaldt »middle rang theories«, som beskriver og analyserer mekanismer, relationer og processer indenfor en tidsmæssig og geografisk defineret ramme. Det valgte abstraktionsniveau, hvor teorier og hypoteser står i nært forhold til de observerede data, gør det muligt at opfylde historikerens krav om empirisk forskning uden at forbigå de kildekritiske aspekter.

Historikeren har derefter mulighed for at benytte sociologiens, etnologiens politologiens og økonomiens redskaber for siden at knytte disse begrænsede teorier sammen til multidimensionale historiske teorier. ²¹

20. E. Bull: *Arbejdermiljø* s. 5.

21. Ang. de teoretiske overvejelser og muligheder kan flg. anbefales: Hans Ulrich Wehler: »Geschichte als Historische Sozialwissenschaft« (Frankfurt, 1973). Samme: »Modernisierungstheorie und Geschichte« (Gött. 1975). Sven Tägil: *Komparation och generaliseringsnivå*« (Studier i historisk Metode 6, Oslo 1972).

Appendix A

Til alle folkepensionister i Københavns kommune

Magistratens 3. afdeling indbyder Dem herved til en usædvanlig opgave, som forhåbentlig vil interessere Dem, og som i hvert fald interesserer de kredse, der beskæftiger sig med byens historie.

Årene omkring århundredeskiftet var på mange måder en brydningstid, hvor store økonomiske, tekniske og sociale forandringer var i gang. De, der var unge i de år, husker begyndelsen til meget af det, som i dag er en helt selvfølger i hverdagen.

Også i København skete der netop i de år meget nyt, som mange af vore pensionister har fulgt med egne øjne. Mange – og ikke mindst mange børn – havde hårde kår dengang, og mange af dem fik det hårdt igen under den store krise i 1930'erne, som så blev efterfulgt af krig og besættelse, men der er nok også mange ældre, som med glæde tænker tilbage på noget, som fandtes i deres unge dage og som savnes i dag.

Næsten alle pensionister i København vil sikkert på områder af den ene eller den anden art have erindringer om forhold, som var helt, helt anderledes end i dag. Derfor vil vi gerne bede Dem nedskrive lidt om Deres livs forløb og specielt om, hvad der har gjort stærkt indtryk på Dem i Deres barndom og ungdom.

Om det bliver langt eller kort, og hvordan det gøres, er ikke afgørende – hvert enkelt bidrag vil alligevel være med til at udfylde billedet af dagliglivet og vilkårene i den tid.

Appendix B

Nationalmuseets vejledning ved levnedsskildring

(Fra Nationalmuseets side gjorde man opmærksom på at levnedsskildringerne – som skulle skrives på museets specielle holdbare papir – skulle danne udgangspunkt for museets kulturhistoriske undersøgelse af arbejdernes, håndværkernes, og industriens forhold i tiden omkring århundredeskiftet. Foruden skildringen spurgte man efter gamle fotografier, vandrebøger eller andet, der kunne illustrere forholdene på arbejdspladserne og i hjemmene).

1) *Navn, stilling og adresse.*

2) *Barndom.* Fødselsår og fødested. Forældrenes navne og fødselsår. Oplysning om, hvorfra forældrene stammer. Familiens størrelse i barndommen, herunder søskende og andre i hjemmet boende familiemedlemmer, logerende m. v.

De økonomiske forhold. Forældrenes erhverv og arbejde.

Hjemmets indretning. Boligens størrelse, indretning og møblering. Værelsernes udnyttelse ved dag og nat. Huslejens størrelse. Hvis familien har boet flere steder under deres barndom, ser vi gerne, De skriver om et par af disse lejligheder.

Det daglige liv. Hverdagens inddeling fra morgen til aften, d. v. s. oplysninger om, når på dagen måltiderne lå, og når de voksne gik til og fra arbejde. Oplysninger om, hvad dagens måltider bestod af, og om der var forskel på den mad, manden fik, og den de øvrige familiemedlemmer fik. Oplysninger om madlavning, vask og rengøring. Om familiens beskæftigelse og interesse efter fyraften og på søndage, herunder de voksnes deltagelse i foreningsliv og politik, samt om hvilke aviser, familien holdt, og om hvilke bøger, der blev læst. Om søndagsskole, kirke- og altergang. Om forholdet til husvært, de handlende og myndighederne, samt en karakteristik af kvarteret og dets beboere.

Højtid og fest. Familiefester: barsel, dåb, fødselsdage (om konfirmation se nedenfor), forlovelse, bryllup, guld- og sølvbrullup, jubilæer og begravelse. Årets højtider og fester: nytår og grundlovsdag, skt. Hans, Mortens aften, jul.

3) *Skolegang og arbejde i skoleårene.* Om skolen, dens lærere og deres undervisning. Om skolebespisning og andre gratis ydelser fra skolen. Om frikvarter, ferie og skoleudflugter. Om forholdet mellem skolebørnene indbyrdes fra forskellige klasser, fra forskellige skoler og kvarterer. Om arbejde i skoleårene og om dets varighed, art og aflønning.

4) *Konfirmation.* Om forberedelse, overhøring, selve konfirmationen og den påfølgende fest. Om konfirmationsudstyret og gaverne. Om evt. første altergang og ydelser til præsten. Om rettigheder og pligter, der fulgte med konfirmationen.

5) *Læreår* (for ufaglærte de første arbejdspladser efter konfirmationen). Arbejdets art, læretidens længde, læremesterens ydelser i løn, kost, renlighed, logi og tøj, faderens eller værgens forpligtelser på drengens eller egne vegne over for læremesteren. Om modtagelsen af den ny læredreng på arbejdspladsen. Om arbejdsdagens længde og inddeling. Om arbejdstøj og eget værktøj. Om selve arbejdet og oplæringen til dette. Om forholdet til mester, hans husstand, til svenden og til ældre og yngre lærlinge. Om arbejdspladsens skikke og sædvaner, herunder fester, der fejredes på arbejdspladsen. Om prøver og skikke i forbindelse med udlæringen.

6) *Vandreaar.* Om vandringens formål, om den fulgte rute, om herberger og understøttelse, om skikke og sædvaner blandt svende på valsen.

7) *Soldatertid.* Om tjenestetiden og genindkaldelser.

8) *Ungdomsliv.* Om livet uden for arbejdspladserne i ungdomsårene. Om sport, forlystelser, faglige og politiske foreninger, om aftenskoler og om an-

den form for ekstra undervisning. Om forlystelser og samvær med kammerater.

9) *Arbejdsår*. Om de forskjellige arbeidsplasser, De har vært på etter soldatertiden. Om arbeidets varighet på de forskjellige plasser, om arbeidsplassens indretning, om omklædning-, spise- og vaskerom og om toiletforhold. Om arbeidsskjemaets lengde og inndeling de forskjellige steder. Om arbeidets organisering herunder sjak og lignende. Om løn og ferie. Om forholdet til overordnede, kolleger og underordnede. Om talemåder, skikke og overtro inden for faget. Om arbeidsstandsninger og deres følger.

10) *Etablering*. Om eventuell etablering som selvstendig næringsdrivende, med beskrivelse af de økonomiske krav og af virksomhedens indretning.

11) *Familieliv*. Om forholdet mellom datidens unge, om forlovelse, bryllup, udstyr og bosettelse. Om familieliv og om barnene. Om deltagelse i politikk og det offentlige liv eller i faglige foreninger og organisasjoner. Om andre interesser uten for arbeidet, f. eks. selskabelige foreninger, kolonihavebevegelse eller religiøse bevegelse.

12) Deres vurdering af utviklingen i hjem og på arbeidsplass i den tid, De har levet.

Appendix C

Spørreliste

Minner fra treforedlingsindustrien

Alle som arbeider eller har arbeidet i tresliperier, cellulose- eller papirfabrikker, kan hjelpe til med undersøkelsen. Det gjelder bare om å skrive det en sjøl har opplevd, eller det en har hørt av foreldre eller eldre arbeidskamerater. Yngre folk som ikke husker langt tilbake, kan gi god hjelp ved å spørre ut gamle som ikke vil eller kan skrive sjøl; de bør da gjengi så nøyaktig som mulig det som de gamle forteller.

Meningen med undersøkelsen er å få så rike opplysninger som mulig om de menneskene som har hatt sitt virke i treforedlingsindustrien. Vi ber derfor om å få mest mulig sammenhengende livsskildringer, der en ikke bare tar det som direkte knytter seg til treforedlingsindustrien, men også forteller om sin barndom, sitt arbeid før en begynte i treforedlingsindustrien, sitt liv utenfor arbeidsplassen.

Her nedenfor stiller vi opp en del punkter som helst bør komme med i skildringen. Det er likevel ikke alle som kan svare på alle spørsmålene, mens mange kan fortelle mye mer enn det her direkte er spurt etter. Punktene skal da ikke være noe bånd for fortellerne. De er bare ment som hjelp til å komme på de viktigste tingene. Har De arbeidet i flere bedrifter innenfor treforedlingsindustrien, vil vi sjølsagt gjerne ha svar på spørsmålene for hver enkelt bedrift.

Vi ber om at skildringerne blir gjort så utførlig som mulig. Nettopp *detaljene* har ofte størst interesse. Hvis De ikke rekker å svare grundig på alt, er det imidlertid bedre å skrive utførlig om noen få punkter enn å fare overflatisk over det hele.

Oppgi alltid så tydelig som mulig *hvor* det de forteller om, foregikk. Oppgi også *når* det var; husker De ikke bestemte årstall, så oppgi det tilnærmedesvis, f. eks. »i 1890-årene«, »omkring 1900«, »da jeg var i 20 års alderen« e. l. Dersom De forteller ting De har hørt av andre, oppgi da helst *hvem* De har hørt det av. Hvis De ikke vil at Deres navn skal offentliggøres, bør De gjøre oppmerksom på dette.

Har De *fotografier* eller andre bilder som kan illustrere Deres beretning, *brev* eller andre dokumenter som forteller om arbeidsliv eller dagligliv, vil vi være takknemlige for å få tilsendt slike ting; om De vil ha originalene tilbake, kan vi ta kopier av dem.

Spørreliste

1. *Foreldrene*

Foreldrenes yrke og alder. Hvor var de født, og hvor bodde de senere i livet? Gjengi det de har fortalt om sitt liv sitt arbeid.

2. *Barndomshjemmet*

Hvor mange familiemedlemmer var der i hjemmet?

Boligforholdene: Lå der mange i hver seng? Ble det brukt feltsenger eller flatsenger? Hvordan var ellers utstyret i hjemmet? (Enkle grunnriss av rommene, med plassering av møblene, kan gjøre forholdene klarere).

Kostholdet: Var det *nok* mat? Hvor mange måltider ble det brukt? Hva slags mat var vanlig?

Klærne: Gikk arbeidsfolk i Deres barndom vanligvis med arbeidsklærne også utenfor arbeidstida, eller hadde de andre klær å skifte på seg om kvelden, om søndagene og til fest? Hade barna tilstrekkelig skotøy?

Fortell om Deres skolegang og annen utdanning.

Hva slags arbeid ble De satt til å gjøre i Deres barndom?

Ble det gjort forskjell på barn av småkårsfolk og andre ved konfirmasjonen? Måtte De sjøl ta arbeid for å betale konfirmasjonsklærne, eller greidde foreldrene disse utgiftene?

3. *Det første lønnsarbeidet*

Fortell om det første lønnsarbeidet De hadde. Arbeidstid og lønn? Hva ble lønna brukt til? Fikk De bruke pengene sjøl, eller var det foreldrene som

rådde over dem? Fortell om de forskjellige arbeidsplassene hvor De var før De begynte i treforedlingsindustrien.

4. *Treforedlingsindustrien*

Når og hvor begynte De å arbeide i treforedlingsindustrien? Hvorfor søkte De arbeid der? Fortell om det arbeidet De begynte med der, og om de forskjellige slags arbeid De senere har hatt i denne industrien. Legg særlig vekt på å skildre slike arbeidsprosesser som nå er gått av bruk eller er blitt sterkt forandret.

Likte De Dem bedre eller dårligere i treforedlingsindustrien enn i det arbeidet De hadde hatt før? Hvorfor?

Var det større eller mindre arbeidstempo før enn det er nå? Årsaker til forskjellen?

Var det noen slags festskikker e. l. som knyttet sig til fabrikkarbeidet? Var det f. eks. skikk at nye folk som begynte på fabrikk, måtte spandere på arbeidskameratene, eller var det andre skikker som hørte med når en begynte på arbeidet?

5. *Lønn og arbeidstid*

Hvordan var lønna i de forskjellige perioder av Deres liv? Hvordan var akkordfortjenesten jamført med daglønna? Fikk arbeiderne noen ytelse fra bedriften i tillegg til pengelønna? (F. eks. gratis ved, gratis eller særlig billig hus).

Bodde De i bedriftens arbeiderbolig, i privat leiegård, i eget hus, eller innlosjert hos en annen

familie? Hvor stor var leia? Fortell i det hele om boligforholdene og om forholdet til husverten.

Hadde De noe jordbruk eller annet ekstraarbeid i tillegg til det vanlige fabrikkarbeidet? Hadde De gris eller andre husdyr?

Hvordan var arbeidstida og skiftordningen? Hvis det ikke var regelmessige matpauser, hvordan inrettet en seg da? Hvordan syntes De den lange arbeidstida virket? Var det mye overtid? Hvordan var overtidsbetalingen?

6. *Kamerater og overordnede*

Fortell om Deres arbeidskamerater, arbeidsformenn og arbeidsgivere. Hvordan var det med samholdet mellom arbeiderne?

Fortell om fagforeningen eller andre foreninger De har vært medlem av. Når og hvorfor meldte De Dem inn? (Eller, hvis De er uorganisert: Hvorfor har De ikke meldt Dem inn i foreningen?) Hva har foreningen betydd for arbeidsfolk?

Fortell om konflikter De har vært med i eller kjenner til, både før fagforeningen ble stiftet og siden.

7. *Privatlivet*

Fortell om bryllup, ekteskap, barna, familielivet.

Fornøyer i ungdommen og senere.

Har De vært arbeidsløs i noen periode? Hvordan gikk det da med økonomien?

De amtshistoriske samfund

Deres tidligste historie med et bidrag til debatten om »herremænd og bønder« i dansk historie

Af Peter V. Christensen*

»Ja, så kommer højskolerne til fadet . . . og så bliver her sgu hyggeligt i Rugmelien!«

Gustav Wied: Dansemus.

1. Indledning

Lokalhistorie er blevet dyrket i Danmark gennem mere end 100 år. I den tid er der stedse sket forandringer, og ny emner, ny organisationsformer, ny mennesker har været med til at skabe et afvekslende billede af lokalhistorien. I tidens løb er der da også fremkommet en del artikler om lokalhistorie og lokalhistorisk forskning, men dette skyldes især, at der blandt foreningsfolk har været en fornemmelse af, at opbakningen bag foreningerne kunne være større. Der har været diskussioner af årsagerne til den svigtende opbakning, og resultatet er blevet forskellige undersøgelser over medlemstal, medlemskare og økonomi. Desuden har jubilæer givet anledning til at se tilbage på foreningernes historie.

Skønt disse undersøgelser har tjent praktiske formål og har været udgangspunkt for debat om fremtiden, har de samtidig været nyttige ved at skabe klarhed over lokalhistoriens dyrkere. I de seneste år er der startet en debat om disse, hvor det har været forholdet mellem faghistorikere og amatørhistorikere (»herremænd og bønder«), der har været af interesse, idet det traditionelt har været hævdet, at amatørhistorikerne burde tilstræbe arbejdsmetoder og problemstillinger, der var relevante for faghistorikeren.¹

Udforskningen af de nævnte områder er dog langt fra udtømt, og på andre områder er vor viden om det lokalhistoriske miljø stadig meget fragmentarisk. Mange opgaver kunne stadig tages op, og en samlet fremstilling af

den lokalhistoriske forskning og interesse gennem de sidste 100 år var i høj grad ønskværdig nu, hvor hele landet er dækket af foreninger og lokalarkiver.

Dette ønske opfyldes ikke af dette arbejde, men der er valgt en central struktur i dette århundredes lokalhistoriske arbejde for herigennem at undersøge og belyse forholdet mellem fagmænd og amatører. Denne struktur er de amtshistoriske foreninger, og selvom deres forhold jævnligt findes omtalt i litteraturen, savnes der dog en større sammenlignende undersøgelse. Hovedparten af disse foreninger eller samfund, som de kaldte sig selv, opstod i årene efter århundredskiftet, og på mindre end 15 år var landet stort set dækket af dem. Da de har eksisteret lige siden da, kan de siges at udgøre en fast struktur, og det, der må undersøges, bliver i første række personkredsen omkring foreningerne. Vigtige er selvsagt de personer, der tog initiativet til dannelsen af foreningerne, men med hensyn til den løbende debat bliver det især forfatterkredsen. På dette punkt er der mulighed for at se tendenser i udviklingen fra århundredskiftet til vore dage. Undersøgelsen er delt i to hovedafsnit. Først gives en skildring af dannelsen af de amtshistoriske samfund, og dernæst foretages en analyse af de forfattere, der har skrevet i de årbøger, der er udkommet, siden foreningerne blev stiftet. Undersøgelsen er i det væsentlige afsluttet pr. 1. maj 1978, men der er taget hensyn til senere udkommet litteratur.

Peter V. Christensen, født 1948, cand.mag. i historie/latin 1975, bibliotekar fra Danmarks biblioteksskole 1978, ansat ved Det administrative Bibliotek.

* For diskussion og interesse takker jeg lektorerne ved Danmarks Biblioteksskole Georg Simon og Erland Kolding Nielsen. For formidling af utrykt materiale takker jeg Verner Bruhn, Historisk Samfund for Ribe Amt.

1. Thorkild Kjærgaard. Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden. – Fortid og Nutid XXVI 1976, s. 510.

2. Interessen for historie omkring 1900

Undersøgelsen i dette afsnit foregiver ikke at være udtømmende. Formålet har været at fremdrage nogle eksempler på et aktivt folkeligt engagement og dermed indirekte søge at nå frem til mere specifikke faktorer, der kan tjene som forklaring på, at de lokalhistoriske foreninger voksede frem.

Det første, der kan fremdrages, er den forbedrede oplysning, der var en følge af skoleloven af 1814. Den havde været længe om at slå igennem, men i slutningen af det 19. århundrede var læsningen ved at blive folkeeje. Der skete en kraftig stigning i såvel antallet af aviser som abonnenttallene.

En anden faktor er nationalfølelsen, hvis betydning efter 1864 var voksende. Dette gav sig blandt andet udslag i skyttebevægelserne, der ikke var den eneste brede folkelige bevægelse, idet der opstod et rigt foreningsliv i denne periode.

Ungdommen samledes på højskolerne, når den var færdig med grundskolens syv år. Elevtallet var stigende op mod århundredets slutning, og det var brede kredse, der vendte tilbage til landsbyerne med dens budskab. Vigtig i vor sammenhæng er det, at historie var et hovedfag på de grundtvigske højskoler, hvor det i 1876/77 havde et gennemsnitligt timetal pr uge på 11,5, hvor de andre højskoler »kun« havde 4,8. Højskolemændene udmærkede sig desuden på andre af historiens arbejdsfelter, og man kan f.eks. nævne, at 7 af de 11 stiftere af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse havde tilknytning til højskolen.² Deres virksomhed som foredragsholdere og forfattere ville kræve et særligt kapitel, og at deres interesse og engagement måtte virke smittende på deres elever er ikke forbavsende.

De nævnte forhold indicerer en stærk vækst i interessen for dansk historie i bredere kredse, og de støttes af, at litteraturen herom var udbredt. Indenfor skønlitteraturen kunne man nævne den nu glemte H. F. Ewald, der udsendte 23 populære historiske romaner efter 1867,³ ligesom der stadig kom ny oplag af Ingemanns romaner. Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse er et andet symptom på historisk interesse, men har sin særlige betydning ved, at en række kendte historiske skrifter blev oversat til dansk og gjort tilgængelige for en større kreds.

Også faghistorikerne skrev populære og meget læste værker. Således skrev A. D. Jørgensen på foranledning af brygger Jacobsen sine »Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie« i 1882. Den tryktes i 15.000 eksemplarer, hvoraf de 10.000 ganske vist blev sendt til Sønderjylland, men den udkom i flere oplag, så der i 1915 var udsendt ialt 46.000 eksemplarer⁴. Dette eksempel viser historiens betydning både i forbindelse med den nationale kamp i Sønderjylland og i folkeoplysningen, idet det var Udvalget til Folkeoplysningens Fremme, der stod som udgiver. For det samme udvalg udgav han desuden »Fortællinger af Nordens Historie«, der udkom i 1892–93, men hvoraf der kom et andet oplag i 1900–1901.

Det store 6-bindsværk Danmarks Riges Historie, der udkom lige omkring århundredskiftet og var skrevet af førende faghistorikere, kunne udsendes i 9–10.000 eksemplarer,⁵ og et andet kendt værk blev skrevet af Troels-Lund. Det var Dagligt Liv i Norden, der var udsendt i 1.000 eksemplarer før århundredskiftet, men nu fik en renæssance, da det 1903–10 fik sit oplagstal syttendoblet.⁶

Den historiske interesse gav sig også andre og mere materielle udslag. På lokalt initiativ oprettedes provinsmuseerne, der som oftest

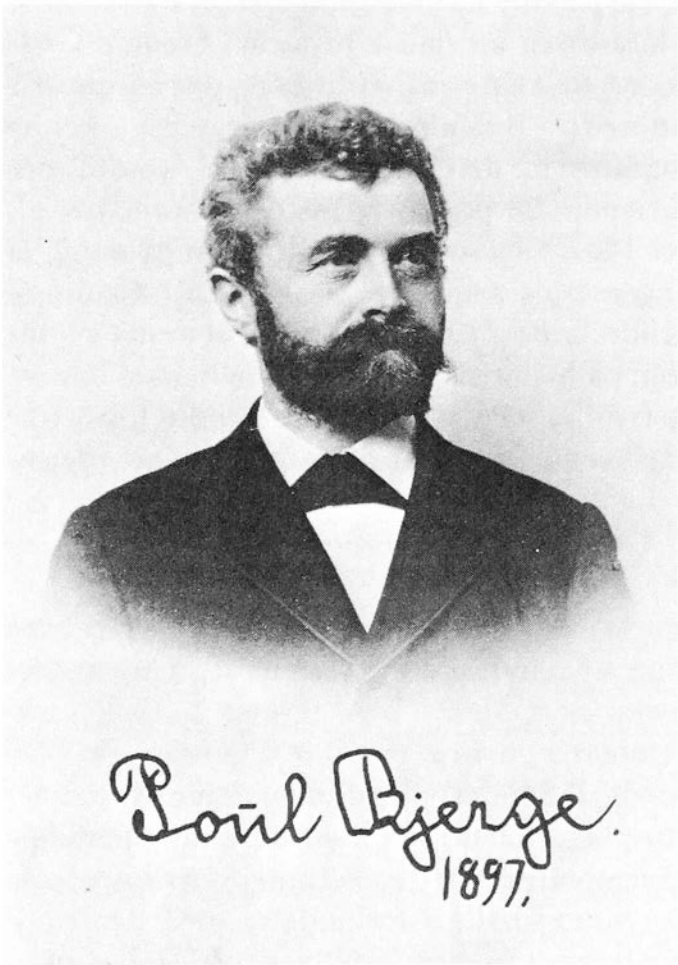
2. Roar Skovmand. Folkehøjskolen i Danmark 1841–1896. Studier i en oplysningsbevægelse i det 19. århundrede. 1944, s. 259 og 425.

3. Vagn Dybdahl. De nye klasser. – i: Danmarks historie. Under redaktion af John Danstrup og Hal Koch, 1965, bd. 12, s. 360.

4. Ellen Jørgensen. Historiens studium i Danmark i det 19. århundrede. 1943, s. 207.

5. Aksel E. Christensen. Fra Kr. Erslev til Erik Arup. – i: Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890 til 1950). Udgivet af Den danske historiske Forening, 1976, s. 19.

6. Erik Kjersgård. Manden og værket. – i: Troels Lund. Dagligt liv i Norden i det 16. århundrede. 6. udg. 1968, bd. 1, s. 41.

Højskolelærer Poul Bjerger (1853–1931) udgav 1891–1900 Aarbog for dansk kulturhistorie, der i mange henseender var en forløber for de historiske amtssamfundets årbøger. (Foto Det kgl. Bibl.)

ikke modtog nogen statslig støtte til hverken oprettelse eller drift. 1870–84 oprettedes to museer, 1885–99 kom otte ny til, og 1900–09 accelerede udviklingen, hvor der kom 15 ny museer til.⁷

Flere eksempler kunne drages frem, men tendenserne i stoffet er tydelige, og der kan ingen tvivl råde om, at historien nåede udover fagfolkernes snævre kreds.

Et forsøg fra en højskolemand på at udgive en populær årbog om bl.a. lokalhistorie fortjener en særlig omtale på dette sted. Det var Poul Bjerger, Askov, der i 1891 begyndte at udgive sin »Aarbog for dansk Kulturhistorie«, som i en periode på 10 år udkom i ialt 2500 eksemplarer. I sin indledning i den

første årbog formulerede han som sit formål, at den skulle medvirke til, at dansk kulturhistorie (især dagligdagens) blev kendt i større kredse, og at adgangen hertil blev lettet. Kort sagt skulle den blive et populærhistorisk tidskrift med hovedvægt på kulturhistorie. Blandt bidragsyderne i de 10 årbøger var en del højskolefolk, og Bjerger kunne i sidste årbog takke både høj- og landbrugsskoler som aftagere af bogen. Årbogen bestod af 4–7 afhandlinger og var på små 200 sider. Hvis man sammenligner dens indhold med de senere amtsårbøger, vil man se, at dette i det store hele svarer til, hvad man kan vente at finde i disses tidlige årgange. Der er artikler om landboforhold, om folkeliv, om skoler og præster, og vægten er så afgjort lagt på det fortællende fremfor det dokumenterende plan. Pressen var velvilligt stemt (især Højskolebladet), og når Bjerger opgav efter 10 år, synes det at have været en frygt for, om han fremover kunne holde standarden. Hans initiativ er imidlertid betydningsfuldt, idet hans årbog indirekte kom til at være forbillede for amtsårbøgerne, og Bjerger selv blev direkte engageret i opbygningen af det første amtshistoriske samfund.

3. Oprettelsen af de amtshistoriske samfund

Indtil 1902, da det første af de amtshistoriske samfund blev stiftet, var der kun få lokalhistoriske foreninger. Blandt de vigtigste var Fyns Stifts litteraire Selskab, der udgav Samlinger til Fyns Historie og Topografi 1859–1890, og Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur fra 1866. Der fandtes således både lokalhistoriske foreninger og tidsskrifter, men deres betydning for det store publikum skal nok ikke overdrives. Således havde Jysk Selskab i 1895 kun 256 medlemmer.⁸

7. Svend Larsen. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Tilbageblik og fremtid. – Fortid og Nutid XIX 1954–56, s. 138.

8. For jysk og dansk historie. Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur 1866–1966. Århus 1966. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 14). S. 128.

Tabel 1. Oversigt over de enkelte foreninger.

	Oprettelsesår	Første årbog
Historisk Samfund for Ribe Amt	1902	1903
Historisk Samfund for Thy og Han Herred	1903	1906
Vejle Amts historiske Samfund	1904	1905
Frederiksborg Amts historiske Samfund	1906	1906
Bornholmsk Samfund	1906	1906
Historisk Samfund for Holbæk Amt	1906	1907
Randers Amts historiske Samfund	1906	1907
Historisk Samfund for Ringkøbing Amt	1907	1907
Svendborg Amts historiske Samfund	1907	1908
Historisk Samfund for Århus Stift	1907	1908
Historisk Samfund for Skive og Omegn	1908	1909
Historisk Samfund for Københavns Amt	1910	1910
Historisk Samfund for Sorø Amt	1911	1912
Historisk Samfund for Præstø Amt	1912	1912
Historisk Samfund for Ålborg Amt	1912	1912
Lolland-Falsters historiske Samfund	1912	1913
Historisk Samfund for Odense og Assens Amter	1912	1913
Historisk Samfund for Hjørring Amt	1915	1915
Historisk Samfund for Lyngård, Hids m.fl. Herreder	1918	1918
Historisk Samfund for Viborg Amt	1928	1929
Historisk Samfund for Fyns Stift §	1939	1939

§ Historisk Samfund for Fyns Stift er en fusion af de to ældre fynske samfund for Svendborg amt og Odense og Assens amter.

I 1902 dannedes så Historisk Samfund for Ribe Amt, og inden der var gået 20 år, var der tilsvarende foreninger i samtlige danske amter med et medlemstal på over 11.000⁹, så der var tale om en bevægelse af et ikke ringe omfang, og det er umagen værd at undersøge den nærmere. Litteraturen herom har hidtil været sparsom, og de fleste sider er skrevet af foreningerne selv, dels i deres første udgivelser dels i deres jubilæumsberetninger. Dette materiale giver mulighed for at uddrage en række generelle træk ved foreningsdannelserne. I denne undersøgelse er derfor samtlige foreningers tidligste historie inddraget, og der skal i det følgende gives en række eksempler på, hvad der foregik i de enkelte amter.

I tabel 1 er der givet en oversigt over de undersøgte foreninger. Det vil umiddelbart ses, at udviklingen skete rask, og at den var landsdækkende, idet der 5 år efter Ribesamfundet var foreninger både i Jylland og på øerne.

Det ældste amtssamfund er som omtalt fra Ribe.¹⁰ Det var højskoleforstander Ludvig Schrøder, Askov, der inspireret under et besøg hos kollegaen Frede Bojsen på Rødkilde var blevet grebet af tanken om, at en indsamling af historisk materiale ville skabe en folkelig vækkelse, og at noget sådant også burde findes på den egn, hvor han selv virkede.

Disse tanker diskuterede han med den historisk interesserede stiftamtmand Gustav Stemann, og ved et møde i sommeren 1901 vedtog disse sammen med provst J. Nissen, Brørup, og højskolelærer Poul Bjerger at virke for skabelsen af et historisk samfund. Bjerger havde som nævnt i nogle år udgivet Aar bog for dansk Kulturhistorie, men gjorde sig nu til talsmand for møder med foredrag som det bedste middel, medens provst Nissen foretrak udgivelse af en historisk årbog. For at sikre sig den nødvendige opbakning blev de enige om at holde nogle foredragsmøder, og det første blev afholdt på Askov. En snestorm

9. Vagn Dybdahl. Det lokalhistoriske arbejde i byerne. – Fortid og Nutid XXIII 1966–68, s. 284.

10. Fra Ribe Amt 1903, s. 1–20, 1928, s. 1–7, 1952, s. 1–26 og 1977 s. 307–322 samt ældste forhandlingsprotokol.

To forgrundsfigurer ved oprettelsen af det første amtssamfund, højskoleforstander Ludvig Schrøder, Askov og provst J. Nissen, Brørup-Holsted. (Foto Det kgl. Bibl.)

forhindrede foredragsholder som tilhørere i at komme til stede, men på Askov var der jo eleverne, og en foredragsholder kunne man nok fremskaffe på stedet! I vinterens løb holdtes flere møder med foredrag, og en del tilsagn om medlemskab blev samlet, således at der kunne laves et udkast til love (formuleret af provst Nissen). Ved en skriftlig afstemning kunne man 25/7 1902 regne samfundet for stiftet.

De love, der hermed var godkendt, var for såvidt et kompromis mellem Bjerge og Nissen, idet samfundets formål skulle være at virke for en oplivelse af den historiske sans ved at fremdrage den lokale historie, og midler hertil var en årbog, som foreningens medlemmer modtog vederlagsfrit, OG afholdelsen af møder med foredrag på forskellige steder i amtet. Bjerge, der havde prøvet at redigere en årbog, var dog mere stemt for afsluttede skrifter, men der blev nu ingen pro-

blemer med at skaffe stoffet til den første årbog, idet man kunne anvende manuskripterne fra flere af de første foredrag.

Den første bestyrelse kom til at bestå af ovennævnte personer samt konsul Breinholt, Esbjerg, overlærer J. Olsen, Varde, og pastor J. Richter, Vejen.

Hvilket program, denne kreds stod for, ses af den tale, provst Nissen holdt i febr. 1902, og som tryktes i den første årbog. Den havde den karakteristiske titel »om at oplive den historiske Sans«, og i foredraget såvel som i titlen fornemmes, at han mente, at den historiske sans var borte. Vel var den medfødt, men den trængte til at genoplives, da den var nær ved at gå tabt i tidens strømninger. Tilmed ville historisk sans være det bedste middel til at få en samfundsfølelse frem i god forstand, og desuden var historisk interesse fornøjelig og oplivende »vistnok for alle«¹¹. Der ligger dermed både en pædagogisk funktion (opdra-

11. Fra Ribe Amt 1903, s. 8.

gelse til samfundsborger) og en rekreativ funktion (en god fritidsfornejelse) i historien iflg. Nissen. Om ikke andet resulterede talen i 27 indmeldelser fra egnens lærere!¹²

Der var meget, man kunne sysle med i sin fritid. I sin fortale i den første årbog skrev Stemann, at det havde stor betydning for fædrelandets historie, når denne kunne støtte sig på oplysninger om de forskelligste forhold fra land og by, og han opregnede en række emner, der kunne tages op til behandling. Heriblandt var erindringer af forskellig art fra landet, fra de foregående krige og om kongebesøg. Skønt det ikke blev sagt med direkte ord, var det dog tydeligt, at dette stof skulle leveres af de menige medlemmer, så det blev kildemateriale for faghistorikerne.

Der kom hurtigt opbakning om samfundet, der i 1904 talte 448 medlemmer, hvoraf dog en del boede udenfor amtet. Formålsparagraffen blev opfyldt, idet der både kom en årbog og blev holdt foredrag. I 1903 holdtes således 5 møder med ialt 11 foredrag. Den første årbog (som blev udsendt i mere end et halvt hundrede eksemplarer til anmeldelsesbrug) blev godt modtaget, og Nissens foredrag blev omtalt vidt omkring¹³. Højskolebladets anmelder var begejstret, og ved anmeldelsen af den anden årbog ytrede han ønske om, at noget lignende ville komme igang andetsteds.¹⁴

På dette tidspunkt var det næste historiske amtssamfund imidlertid allerede en realitet. Det var i Thisted amt, hvor initiativtageren var redaktør M. Aaberg¹⁵. Efter en opfordring i dagspressen holdtes et forberedende møde 6/7 1903, hvor Aaberg, lærer P. L. Hald og højskoleforstander Peder Hansen, Hundborg højskole, var blandt talerne, og det vedtoges, at der skulle arbejdes for dannelsen af en forening. Det gik hurtigt, og en stiftende generalforsamling kunne afholdes 8/8 1903. Foruden de nævnte blev fire lærere og kunstdrejer C. K. Bunch, Thisted, medlemmer af bestyrelsen.

De love, der blev vedtaget, adskiller sig dog noget fra Ribesamfundets. Formålet var her at søge områdets fortidsminder bevaret, og dette skulle ske ved at oprette et museum i Thisted. Nogen årbog var der ikke tale om.

Flere forhold er værd at hæfte sig ved. Man havde vel kaldt foreningen for et historisk samfund, men der vistes ikke hen til amtsinddelingen, som det var tilfældet i Ribe, og foreningen var da heller ikke amtsdækkende, idet Mors ikke hører til Thy eller Han Herred, men nok til Thisted amt.

Formålsparagraffen angav et helt andet formål end Ribe, idet det var bevarelsen af oldtidsminder ved hjælp af et museum, der var hovedsagen. Det var altså arkæologien og ikke historien, der var det væsentlige, men der er en naturlig forklaring herpå, idet en lokal arkæolog og samler Frk. Augusta Zangenberg ville overlade sin samling til et lokalt museum, hvis et sådant blev oprettet. Der synes på egnen at have været nogen uro over, at samlere og Nationalmuseet bortførte egnens minder til København og andre fjerne steder, hvor Thistedes borgere ikke kom til daglig.

Det spørgsmål, der så rejser sig, er, hvor Thistedfolkene har hentet deres inspiration. Deres forening blev stiftet et år efter Ribe, og det virker troligt, at de har kendt til denne forening. Der var højskolefolk i begge bestyrelser, og meddelelser om Ribesamfundet var nået til Højskolebladet.

Lovteksten viser, at deres tanker havde en anden retning, og først i efteråret 1906 udkom den første årbog, hvis titel mindede om Ribes og henviste til amtsinddelingen. I 1907 udkom af økonomiske årsager ingen årbog, men fra 1908 blev årbogen et regelmæssigt fænomen.

Forklaringen på, at foreningen ikke fra starten var amtsdækkende, var, at der allerede var noget igang på Mors. 26/1 1901 var her stiftet Morsø historiske Samfund, hvis formålsparagraf talte om nøjagtigt det samme

12. Ribe Stiftstidende, 28/2 1902.

13. P. Eliassen. Redaktionsproblemer og redaktionsopgaver. – Fortid og Nutid I 1914–16, s. 246.

14. Højskolebladet 1903 s. 575 og 1904, s. 642.

15. Fra Thisted Amt 1906 s. 3–5, 1934 s. 520–522 og 1963 s. 313–316 samt P. L. Hald: Historisk Samfund for Thisted og Vester Han Herred og Thisted Museum gennem 40 år. Thisted 1943.

som Thistedfolkenes, og der er desuden tale om en fuldstændig verbaloverensstemmelse¹⁶. Således er det næppe i Ribe, men fra Mors, at man har fået inspirationen.

Morsø historiske Samfund udviklede sig aldrig til et amtsamfund i den forstand, der er tale om her. Hovedformålet var og blev et lokalt museum, som i 1909 blev oprettet på Dueholm, og der kom aldrig nogen årbog. Denne opgave løstes af Morslands danske Samfund, der som hovedopgave havde at afholde årsmøder i Galtrup. Dette samfund udgav 1919–1932 en historisk årbog (senere i samarbejde med museet), da man følte sig svigtet af Fra Thisted Amt¹⁷.

Ved at udgive en årbog fra 1906 fik Thisted mere lighed med de øvrige amtssamfund, hvoraf der på dette tidspunkt var fem. Museet blev siden oprettet og gjort til en selvejende institution, som man fortsat støttede, men reelt synes årbogen herefter at være anset for en hovedopgave. Dog måtte det vente til 1934 med en lovændring, der kunne konstatere, at samfundets første opgave var løst, og at der herefter skulle arbejdes med udgivelse af en årbog, afholdelse af møder rundt om i egnen og støtte af museet.

Det tredje amtshistoriske samfund oprettedes i Vejle amt. Dette viser ikke afgørende forskelle i forhold til Ribe. Her skulle man også vække og vedligeholde den historiske sans ved en årbog og ved at holde foredragsarrangementer, og det eneste punkt, hvor formålet afveg fra Ribe, var, at det skulle indsamles historiske optegnelser til brug for kommende tiders historieforskning. Desuden fandt man kort efter på, at samfundet burde medvirke til at frede amtets historiske mindesmærker. I bestyrelsen blev der indvalgt en oberst A. Liljefalk, der blev det første militære medlem af en bestyrelse¹⁸.

Blandt de ældre samfund er det bornholm-

ske, der var stiftet 1906. I fortalen til den første årbog henvistes til, at der i de foregående år var stiftet en række andre samfund, og at Bornholm også burde have et sådant. Man kaldte det dog ikke for historisk, og mente, at ikke kun historien, men også Bornholms andre særpræg burde optegnes og bevares, f.eks. sproget, ordsprog og talemåder, sæder og skikke. Foreningen var vel i denne fase nærmere en hjemstavnsforening end et historisk samfund, men en gennemgang af årbogen viser, at der blev lagt megen vægt på historie, og foreningen antog da også siden navnet Bornholms historiske Samfund¹⁹.

I Århus begyndte de første aktiviteter omkring 1906, hvor biblioteksassistent S. Mørk-Hansen fra Statsbiblioteket medvirkede til at danne en komité²⁰. Dette initiativ løb i første omgang ud i sandet, men i november 1907 kunne der holdes et stiftende møde. En af initiativtagerne var biskop Fr. Nielsen, der mente, at amtet var for lille en enhed, og foreslog, at samfundet skulle omfatte hele Århus stift. Dette ville give mere omfattende emner til foredrag og årbog, ligesom der ville kunne skaffes større pengemidler. Man havde dog ikke ønsket at konkurrere med det ny samfund i stiftets nordlige del i Randers amt og havde da heller ikke sendt indbydelser ud i dette område. Resultatet blev, at biskoppens forslag vedtoges, og at man oprettede Historisk Samfund for Århus Stift. Udover det faktum, at foreningens virkeområde blev større end de øvrige foreningers, var der kun ringe forskel i dettes og de øvriges formål. Vigtigst var, at samfundet meget hurtigt påtog sig opgaven med at værne stiftets fortidsminder. Det lovfæstedes i 1924, men var en følge af udviklingen, idet samfundet i 1911 havde købt en lille del af jorden ved Øm Kloster og bekostet udgravningen i de første år.

I Østsjælland begyndte det historiske ar-

16. Love for Morslands historiske Samfund. [U.st.] [U.å.] [Det kgl. Bibliotek, småtrykssamling].

17. Historisk Aarbog for Mors 1919, s. 3–4 og 1923, s. 22–34.

18. Vejle Amts Årbøger 1905, s. 1, 1906, s. 246 og 1908, s. 177.

19. Bornholmske Samlinger bd. 1 upag. indledning og bd. 33 (1953), s. 155–157.

20. Årbøger for Århus Stift 1908, s. 3–5 og 91–92, 1914, s. 159, 1925, s. 162–168, 1932, s. 242 og 1957, s. 192–193.

bejde ved flere forskellige initiativer.²¹ I 1901 begyndte således Fr. Oppfer, Østsjællands Avis i Køge at udsende Østsjællandske Aarbøger. Han har ikke angivet sine ideer med dem i årbøgerne, men de minder en del om Bjerges, idet hver årbog indeholder 4 til 6 artikler af et indhold, der overvejende er historisk-topografisk. Så pludseligt som dette initiativ var kommet igang, ophørte det i 1910, men på dette tidspunkt var der begyndt at komme bevægelse i de historisk interesse-rede grupper, ligesom der var kommet et historisk samfund i naboamtet Københavns amt. Dette år stiftedes også mindelunden Højeruplund, hvilket medførte tanker om et historisk samfund for Stevns. Da der kun kom tilslutning fra 70–80 personer, kom der imidlertid ingenting ud af dette forsøg.

Året efter stiftedes en museumsforening i St. Heddinge. Siden 1896 havde der været tanker om en museumsdannelse, men 1911 fik sagfører A. V. Keller, St. Heddinge, ved et møde stiftet en forening, der skulle sikre opbygningen af et museum. 161 medlemmer meldte sig, men forsøg på at få flere mislykkes, og sagen blev opgivet, så der først i efteråret 1921 kom gang i en bevægelse, så museet kunne åbnes det følgende år. Tanken om at forene de to foreninger blev rejst, men energisk afvist af Keller, der ikke ønskede at tage andre opgaver op.

Anledning til mere polemik blev en udflugt, som Historisk Samfund for Københavns Amt foretog til Køge i sommeren 1911. Det vurderedes, hvad et kommende historisk samfund skulle bestå af, og der fremhævedes, at et historisk samfund bestående af hedeboer og stevnsboer ville kunne udrette mere end et lokalt, der bestod af en købstad med opland. Egnen Roskilde-Køge-St. Heddinge ville være passende. Andre var modstandere af blandingen af hedeboer og stevnsboer, men de forskellige betragtninger blev afvist af højskole-

forstander N. R. Svendstorp, Stevns højskole, der i et avisindlæg henviste til, at sagen var organiseret amtsvis overalt. Derfor var det i hans øjne uheldigt, at samfundet for Københavns amt overskred amtsgrænsen, ligesom et samfund for et enkelt herred ville blive ud-tømt for stof ganske hurtigt og dermed blive »småskåret«.

Med dette indlæg blev Svendstorp den person, der fik afgørende indflydelse på, hvordan Præstø Amts historiske Samfund kom til at se ud, da det dannedes i januar 1912.

I Nordjylland var udviklingen senere end i den sydlige del. Ålborg amt fik sit samfund i 1912 på initiativ af sognepræst Alexander Rasmussen, Kongerslev, og tandlæge J. P. Stenholm, Ålborg.²² Når samfundet ikke var stiftet før, skyldtes det, at initiativtagerne mente, at opgaven egentlig tilhørte det gamle jyske selskab, men de fandt dog, at Ålborg amt ikke burde mangle i den række af amts-samfund, der da var kommet på benene.

Deres formål adskildte sig kun i detaljer fra de øvrige. Således var det en del af formålet at bevare historiske bygninger, rejse mindesten og registrere arkivalier, og i den anden årbog kunne Alexander Rasmussen i en artikel redegøre for sin registrering af et herregårdsarkiv²³. Årbogen kom dog ikke til at hedde Fra Ålborg Amt, men derimod Fra Himmerland og Kjær Herred. Forklaringen må formentlig søges i det forhold, at Himmerland er en mere kendt og karakteristisk betegnelse end Ålborg amt. Møder var omtalt i formålsparagraffen, men blev ikke en realitet i de første år.

I efteråret 1906 havde en lille kreds af personer på initiativ af boghandler Anton Jakobsen i Sæby rettet en opfordring til en række personer, der kunne tænkes at støtte en forening²⁴. Der kom imidlertid ikke positive reaktioner nok, og tanken skrinlagdes uden at være kommet til offentlighedens kendskab.

21. Østsjællandske Aarbøger. Udgivet af F. Oppfer. Køge 1901–10. Stevns Museum 1922–1932. St. Heddinge [1932]. Historiske Årbøger for Præstø Amt 1912, s. 111, og 1961, s. 404–405. Østsjællands Avis juli 1911-januar 1912, Østsjællands Folkeblad juli-august 1911.

22. Fra Himmerland og Kjær Herred 1912, s. 1–7 og 1937, s. 514.

23. sst 1913, s. 310–319.

24. Vendsysselske Årbøger 1915, s. 1–8, 1916, s. 397, 1939, s. 1–7 og 1964, s. 199–213.

Jakobsen begyndte så for sig selv med at udsende Vendsyssel Folk og Land, hvoraf der kom 9 bind 1908–1919 og et tiende i 1932.

Det var et enmandsforetagende, og der følte fortsat behov for en forening. De fleste amter havde efterhånden fået deres historiske samfund, og det var vel baggrunden for, at Jakobsen, den uhyre produktive lokalhistoriker C. Klitgaard og flere andre fra det første forsøg turde erklære Historisk Samfund for Hjørring Amt oprettet pr. 1/1 1915 uden at have sikret sig opbakning. Det viste sig dog, at der var behov for foreningen, da der hurtigt kom 400 medlemmer, og i 1916 var der næsten 1.000, så den første årbog måtte genoptrykkes.

I Viborg amt fulgte udviklingen et andet mønster. I Skive og Salling var der oprettet et samfund i 1909, bl.a. inspireret af en gave til et museum fra Skive Folkeblad²⁵, og i 1918 stiftedes i amtets østlige del et samfund for Lysgård, Hids m.fl. herreder, hvor formålet var det samme som de fleste steder, men hvor der også skulle arbejdes for at skabe en lokal-samling i Kjellerup. Det var en lærer Jacobsen, der tog initiativ til foreningsdannelsen, og som blev redaktør af årbogen. Denne udsendtes 1918–1922, men udgivelsen blev stoppet af Jacobsens sygdom og død. Det lykkedes dog at udsende årbøger for 1925 og 1926, men siden sygnede samfundet hen²⁶.

Et amtshistorisk samfund var der derimod ikke tale om foreløbig, og i amtets centrum var der med teglværksejer Gulddals ord mørkt land²⁷. Gulddal var i slutningen af I. Verdenskrig kommet til egnen, som han karakteriserede på denne måde, da han skrev beretningen om samfundet ved dets 25-årsjubileum. I den centrale del af amtet var der tilsyneladende ikke behov for et historisk samfund, men da han var en aktiv mand, forsøgte han i stedet at få Skivesamfundet til at blive amtsdækkende. Det var der dog ikke stemning for, men endnu i 1954 udtrykte han håb om en sammenslutning mellem de to samfund, hvilket i hans øjne var det eneste

naturlige. I 1928 ventilerede han offentligt tanken om et amtshistorisk samfund på et møde om en redningsaktion for en gammel bondegård (på trods af talerne blev den alligevel flyttet til Hjerl Hede!), og denne gang blev tanken grebet. Man begyndte at tegne medlemmer, og 20/11 1928 kunne et stiftende møde afholdes, idet der var tegnet små 200 medlemmer. Kort tid efter blev der holdt et møde med repræsentanter for Lysgårdsamfundet, og det blev aftalt, at dette samfund skulle gå ind i amtssamfundet.

Her synes at have været et latent behov for en forening, da denne først i 1930 havde fået over 400 medlemmer, men den har nu sikkert også fået nogen reklame ved det 7. danske hjemstavnsstævne, der holdtes i Viborg i de første augustdage 1929, og det var i hvert fald stof herfra, der dannede grundstammen i den første årbog.

4. Generelle træk ved samfundenes oprindelse

Hovedformålet var for de fleste foreningsstiftere at oplive den historiske sans hos egnens beboere, og midlerne hertil var først og fremmest udgivelse af en historisk årbog og historiske foredrag. Der var dog også andre emner, der fangede interessen, og heriblandt var arkæologien det vigtigste. Thysamfundet startede som en regulær museumsforening og udviklede sig først siden til en forening af den gængse type. Århussamfundet fik stor betydning ved at sætte gang i udgravningen af Øm Kloster, men dette var en opgave ved siden af den traditionelle. På Bornholm havde foreningen en mere tværfaglig karakter, men her var det også bevaringen af fortiden, der var et hovedformål. Andre opgaver kunne nævnes, men der bliver da mere tale om variationer over et tema.

Hovedmønstret ved foreningsdannelsen var, at de kom til at dække et stort geografisk område, og amtet var den foretrukne enhed,

25. Årbog for Historisk Samfund for Skive og Omegn 1909, s. 107–111.

26. Historisk Aarbog for Lysgaard, Hids m.fl. Herreder 1918, s. 86–88 og 1925, s. 68.

27. Fra Viborg Amt 1929, upag. indledning og s. 169 ff, 1930, s. 169–170 og 1953, s. 5–14.

selvom der er undtagelser. I Århus valgtes stiftet, der er større end amtet, men i Skive kom foreningen kun til at omfatte en købstad med de omkringliggende herreder. På Lolland-Falster kom foreningen til at dække Maribo amt, men hverken forening eller årbog blev navngivet efter dette. Andre steder benyttede man sådanne markante geografiske betegnelser til årbøgerne, medens foreningen opkaldtes efter amtet (Historisk Samfund for Hjørring Amt udgav således Vendsysselske Aarbøger). Den gamle Sysselinddeling kom kun til at give navn til en enkelt årbog (Hardsyssels Aarbog i Ringkøbing amt).

Sammenfattende kan man konstatere, at indtil 1915 havde ialt 14 samfund anvendt amtet enten i sit navn eller i sin årbogs navn, og kun 4 anvendte slet ikke denne betegnelse, hvad man heller ikke kan bebrejde det af dem, der kun omfattede en del af et amt. To benyttede geografiske betegnelser (Lolland-Falster og Bornholm), og ét benyttede stiftet (Århus). På denne baggrund kan roligt karakterisere hele gruppen som amtshistoriske samfund.

Men ét er, at disse foreninger valgte amter eller lignende store enheder til virkeområde, noget andet er årsagen hertil. Generelt turde forklaringen ligge i en frygt for, om der var stof nok til årbog og foredrag, og om man kunne hverve medlemmer nok, så der var en økonomisk baggrund. Det må heller ikke glemmes, at det mislykkedes flere steder med at starte foreninger. Det mislykkedes således i Vendsyssel ved første forsøg, og det var også tilfældet på Nordfyn i 1908²⁸. Hvor mange forsøg der har været på at skabe mindre foreninger er ikke undersøgt, men der kom i hvert tilfælde kun få realiteter ud af sådanne forsøg. Denne motivering var også biskop Fr. Niensens for at lade Århussamfundet dække stiftet. De erfaringer, der blev gjort af de første foreninger, måtte også medvirke til, at de senere fulgte eksemplet med de store enheder, sådan som f.eks. højskoleforstander Svendstorp så klart gav udtryk for.

Denne usikkerhed synes at have været tilstede ved de fleste tidlige foreningsdannelser, idet der gik nogen tid med at samle tilsagn om medlemskab, inden man afholdt en stiftende generalforsamling. En undtagelse er Hjørringsamfundet, hvor en lille gruppe mennesker roligt turde erklære samfundet for stiftet uden at have sikret sig opbakning. Hjørringsamfundet stiftedes da også først, da de fleste amter havde fået historiske samfund, som havde vist sig levedygtige.

Men man kan ikke beskyldte de personer, der gav sig i kast med at skabe historiske foreninger, for at være usikre om berettigelsen af deres opgave, og det kan ikke forbigås ved en undersøgelse af foreningernes tilkomst at undersøge den baggrund, disse historisk interesserede personer havde. I tabel 2 er deres erhvervmæssige baggrund undersøgt nøjere. Tabellen omfatter samtlige, der har været »indblandet« i starten af amtshistoriske samfund. Den omfatter dog ikke Bornholm og Svendborg p.g.a. for sparsomt kildemateriale, Viborg p.g.a. det sene tidspunkt for oprettelsen eller de mindre samfund.

Tabel 2. Initiativtagere og første bestyrelsesmedlemmer.

Universitetsuddannet lærer	6	4,3 %
Læge	4	2,9 %
Gejstlig embedsmand	12	8,6 %
Funktionær	11	7,9 %
Militær embedsmand	2	1,9 %
Ingeniør	1	0,7 %
Lærer, højskolelærer	43	30,7 %
Redaktør, journalist	7	5,0 %
Direktør	11	7,9 %
Handlende	2	1,4 %
Håndværker	3	2,1 %
Forfatter	1	0,7 %
Politiker	6	4,3 %
Studerende	1	0,7 %
Kvinde uden erhverv	5	3,6 %
Landbruger	18	12,9 %
Uoplyst	7	5,0 %

Ialt 140

Med hensyn til de enkelte erhvervsgrupper, se teksten s. 202

28. Aarbog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1913, upag. side.

Den gruppe, der så afgjort falder mest i øjnene ved en gennemlæsning af tabel 2, er lærergruppen, der fortrinsvis består af høj- og folkeskolelærere, og den udgør ialt ca. $\frac{1}{3}$ af de personer, der medvirkede ved stiftelsen af de amtshistoriske samfund. En anden gruppe er de gejstlige, der kun udgør de 8,6 %, men i forhold til deres befolkningsandel er de klart overrepræsenterede. Landbrugerne (gård- og godsejere) er også et markant islæt, hvorimod der ikke er særligt fremtrædende grupper fra byerne.

Inden der drages flere konklusioner af disse tal, skal medlemskredsen undersøges, idet denne kan tages som et udtryk for, om foreningernes mål faktisk blev nået. Det er allerede omtalt, at der på ca. 20 år blev mobiliseret en medlemskare på ca. 11.000, og det kunne derfor siges, at samfundene var blevet en succes.

Det må dog overvejes, hvilket publikum der var tale om. Højskolefolkene, der havde præget og formuleret den første målsætning, havde ønsket en folkelig vækkelse, og det kunne umiddelbart tyde på, at det var lykkedes. Det er alligevel umagen værd at prøve at komme om bag disse tal og søge medlemmernes forhold nøjere oplyst, og heldigvis har de fleste foreninger i én af de første årbøger offentliggjort en medlemsfortegnelse. De findes i de første årbøger, men kom derefter uregelmæssigt.

Disse medlemsfortegnelser giver oplysning om navn, titel og bopæl. Ved en nøjere undersøgelse af disse oplysninger viser det sig dog, at de anførte titler jævnligt er tvetydige. F.eks. ses det ikke altid klart, om en inspektør hører hjemme på en skole, en privat eller offentlig institution eller et gods. En cand.theol. kan være præst, men også lærer. En del af disse tvivlstilfælde kunne nok fjernes ved hjælp af vejvisere, folketællinger m.m., men der er afstået herfra, dels fordi det ville medføre en meget stor arbejdsbyrde, dels fordi de fleste af de anførte titler er klare nok, så der kan skabes et nogenlunde klart billede.

Principielt kan det fastslås, at de enkelte medlemmer er søgt stedfæstet efter erhverv fremfor uddannelse, hvad der til dels motiveres med det praktiske forhold, at det oftest er

erhvervet, der findes i kildematerialet, men også med det faktum, at det må antages, at f.eks. en teolog, der søger ansættelse i højskolen, vil føle større samhørighed med denne gruppe end med andre teologer.

Der er en ulempe ved at foretage denne grove opdeling efter erhverv, og det er, at man ikke kan konstatere den sociale prestige. En biskop er f.eks. højere placeret i social rang end kordegnen. Men en så nøjagtig stratificering kan ikke konsekvent gennemføres overalt, og det ville være meningsløst at gennemføre den i enkelte grupper.

Alligevel skulle det med denne metode være muligt at danne sig et indtryk af, hvilke erhvervsgrupper der var mest aktive, ligesom eventuelle regionale afvigelser vil kunne ses. Resultaterne er anført i tabel 3 i absolutte tal og tabel 4 i procenttal. Tallene bygger på medlemstilgangen i det første år i de amtsdækkende samfund, der var oprettet i perioden til og med 1915 undtagen Bornholm, hvor der savnes materiale. Hvor den første medlemsliste opregner situationen flere år efter, er denne dog inkluderet. Årstallene i tabellerne henviser til den årbog, der indeholder den første medlemsliste. Tilslut skal der blot gøres opmærksom på inddelingen i erhvervsgrupper og især, hvilke erhverv der er henført til den pågældende gruppe.

Universitetsuddannede lærere indeholder desuden arkivarer og personer tilknyttet forskningsinstitutioner og Nationalmuseet.

Lægegruppen optager desuden tand- og dyrlæger.

Gejstlige embedsmænd omfatter teologer og andre i kirkelig tjeneste, f.eks. kordegne og organister. Også fri-menighedspræster, missionærer og andre med religiøs tilknytning er anbragt her.

Sagførere giver sig selv. Øvrige jurister kan findes i funktionærgruppen.

Funktionærgruppen er meget sammensat og består af alle øvrige ansatte, der er ansat i offentlig og privat administration.

Militære giver sig selv.

Arkitekter, ingeniører og landinspektører er anbragt her, idet det ikke altid fremgår, om de er selvstændige eller funktionærer.

Lærergruppen optager folkeskolelærere, men også høj-, fri- og landbrugsskolelærere uanset uddannelse.

Redaktør- og journalistgruppen indeholder personer med anden uddannelse end journalistuddannelse.

Direktørgruppen indeholder direktører i det private erhvervsliv.

Tabel 3: Medlemmernes erhvervsmæssige fordeling (absolutte tal).

	Ribe (1904)	Thisted (1908)	Vejle (1905)	Frederiksborg (1907)	Holbæk (1907)	Randers (1908)	Ringkøbing (1907)	Svendborg (1908)	Århus (1908)	København (1910)	Sorø (1912)	Præstø (1912)	Ålborg (1914)	Lolland (1913)	Odense (1914)	Hjørring (1915)	Ialt
Universitetsudd. lærer m.v.	12	0	9	21	1	1	2	2	7	4	14	1	4	7	1	0	84
Læge	16	4	17	13	12	13	17	6	15	3	13	5	18	12	5	18	189
Gejstlig	49	14	31	21	15	29	20	21	33	5	27	36	18	33	19	22	391
Sagfører	7	4	6	9	3	8	7	3	9	0	5	8	7	12	3	8	102
Funktionær	26	15	70	47	9	17	58	31	21	8	19	22	30	39	18	55	483
Militær	1	0	8	28	0	1	1	4	1	0	1	2	8	1	2	1	59
Arkitekt m.v.	0	0	4	9	1	4	3	5	4	1	1	0	2	4	2	7	47
Lærer, højskolelærer	129	45	97	55	27	44	70	82	78	24	58	122	54	57	50	128	1120
Redaktør, journalist	5	2	9	9	2	9	6	5	8	5	10	8	9	10	7	9	113
Direktør	13	5	28	11	7	4	25	14	13	2	6	2	12	12	5	14	176
Handlende	34	18	65	45	13	13	85	32	20	6	27	23	35	78	17	39	550
Håndværker	11	7	48	33	8	5	41	32	12	9	17	11	10	20	20	38	322
Kunstner	0	0	5	4	1	1	0	2	1	1	0	0	0	0	3	1	19
Politiker	16	4	24	13	4	12	20	18	7	4	26	15	8	9	13	20	213
Studerende	0	0	6	5	2	0	1	2	0	3	1	0	0	0	1	4	25
Kvinde	9	0	8	26	2	5	6	9	4	28	17	17	1	9	4	10	155
Landbrugere	95	17	178	48	64	81	185	256	48	20	75	122	39	94	122	259	1710
Usikker	16	6	63	15	2	12	41	14	16	4	7	9	11	15	14	28	273
Ialt	439	141	676	412	173	259	587	538	297	127	324	403	266	412	306	662	6022

Handlende omfatter alle, hvor handel er det vigtige også ved erhverv med fremstilling af sine egne produkter. Gruppen omfatter både indehavere og funktionærer, der således ikke er anbragt i funktionærgruppen.

Håndværk omfatter også mestre og svende. Desuden er de få arbejdsmænd henført hertil af praktiske grunde.

Kunstnere omfatter forfattere, kunstmalere og musikere m.fl. Organister er henført til gejstlige embedsmænd.

Politikergruppen omfatter personer med et politisk hverv. Det kan ikke skelnes, om det er hovederhverv eller »før tillfället«, men hvor der har været angivet et andet erhverv end det politiske, er dette foretrukket.

Kvinder, der har været hjemmegående eller ikke har kunnet placeres efter erhverv, findes her. Øvrige kvinder findes især i lærergruppen.

Landbrugere omfatter alle med tilknytning til dette erhverv fra godsejer til landarbejder. Mejerister er ligeledes henført til gruppen.

Studerende omfatter også cand.phil'er, selvom det er med betænkelighed, da denne stilling for en del var slutningen på videregående studier.

Med de anførte forbehold kan det slås fast, at der var to helt centrale grupper blandt de amtshistoriske samfunds medlemmer, og det

var lærerne og landbrugere med hhv. 18,6 % og 28,4 % af medlemmerne på landsbasis. Lærergruppen var vigtigst i Ribe hvor ca. 30 % af medlemmerne tilhørte denne gruppe. Disse tal kan sættes i relief, når man samtidig gør opmærksom på, at 1,3 % af den totale befolkning i 1901 var beskæftiget ved undervisningssektoren²⁹! I forhold til sin befolkningsandel er lærergruppen dermed kraftigt overrepræsenteret.

Landbrugerguppen var mindst i de tre amter nær storbyerne København og Århus, men størst på Fyn, i Vestsjælland og Vendsyssel. Det må dog bemærkes, at der blandt de usikre og politikerne er en del personer, der uden al tvivl tilhører landbostanden. Udregnet på landsbasis er gruppen underrepræsenteret i forhold til sin befolkningsandel på 40 % (incl. gartneri, skovbrug og fiskeri), men visse steder som f.eks. Svendborg amt var den overrepræsenteret.

29. Landstallene i dette og senere eksempler er udregnet på grundlag af folketællingen 1901. Efter Statistisk Årbog 1905, s. 126-129.

Tabel 4: Medlemmernes erhvervmæssige fordeling (procentvis).

	Ribe (1904)	Thisted (1908)	Vejle (1905)	Frederiksborg (1907)	Holbæk (1907)	Randers (1908)	Ringkøbing (1907)	Svendborg (1908)	Århus (1908)	København (1910)	Sorø (1912)	Præstø (1912)	Ålborg (1914)	Lolland (1913)	Odense (1914)	Hjørring (1915)	Ialt
Universitetsudd.																	
lærer m.v.	2,7	0	1,3	5,1	0,5	0,4	0,3	0,4	2,4	3,1	4,3	0,2	1,5	1,7	0,3	0	1,4
Læge	3,6	2,8	2,5	3,2	6,9	5,0	2,9	1,1	5,0	2,3	4,0	1,2	6,8	2,9	1,6	2,7	3,1
Gejstlig	11,2	9,9	4,6	5,1	8,7	11,2	3,4	3,9	11,1	3,9	8,3	8,9	6,8	8,0	6,2	3,3	6,5
Sagfører	1,6	2,8	0,9	2,2	1,7	2,5	1,2	0,6	3,0	0	1,5	2,0	2,6	2,9	1,0	1,2	1,7
Funktionær	5,9	10,6	10,4	11,4	5,2	6,6	9,9	5,8	7,1	6,3	5,9	5,5	11,3	9,5	5,9	8,3	8,0
Militær	0,2	0	1,2	6,8	0	0,4	0,2	0,7	0,3	0	0,3	0,5	3,0	0,2	0,7	0,2	1,0
Arkitekt m.v.	0	0	0,6	2,2	0,5	1,5	0,5	0,9	1,3	0,8	0,3	0	0,8	1,0	0,7	1,1	0,8
Lærer,																	
højskolelærer	29,4	31,9	14,3	13,3	15,6	17,0	11,9	15,2	26,3	18,9	17,9	30,3	20,3	13,8	16,3	19,3	18,6
Redaktør,																	
Journalist	1,1	1,4	1,3	2,2	1,2	3,5	1,0	0,9	2,7	3,9	3,1	2,0	3,4	2,4	2,3	1,4	1,9
Direktør	3,0	3,5	4,1	2,7	4,0	1,5	4,3	2,6	4,4	1,6	1,9	0,5	4,5	2,9	1,6	2,1	2,9
Handlende	7,7	12,8	9,6	10,9	7,5	5,0	14,5	5,9	6,7	4,7	8,3	5,7	13,1	18,9	5,6	5,9	9,1
Håndværker	2,5	5,0	7,1	8,0	4,6	1,9	7,0	5,9	4,0	7,1	5,2	2,7	3,8	4,9	6,5	4,2	5,3
Kunstner	0	0	0,7	1,0	0,5	0,4	0	0,4	0,3	0,8	0	0	0	0	1,0	0,2	0,3
Politiker	3,6	2,8	3,6	3,2	2,3	4,6	3,4	3,3	2,4	3,1	8,0	3,7	3,0	2,2	4,2	3,0	3,5
Studerende	0	0	0,9	1,2	1,2	0	0,2	0,4	0	2,4	0,3	0	0	0	0,3	0,6	0,4
Kvinde	2,1	0	1,2	6,3	1,2	1,9	1,0	1,7	1,3	22,0	5,2	4,2	0,4	2,2	1,3	1,5	2,6
Landbruger	21,6	12,1	26,3	11,7	37,0	31,3	31,5	47,6	16,2	15,7	23,1	30,3	14,7	22,8	40,0	39,1	28,4
Usikker	3,6	4,3	9,3	3,6	1,2	4,6	7,0	2,6	5,4	3,1	2,2	2,2	4,1	3,6	4,6	4,4	4,5
Ialt	99,8	99,9	99,9	100,1	99,8	99,3	100,2	99,2	99,9	99,7	99,8	99,9	100,1	99,9	100,1	100,2	100,1

Handel og håndværk leverede ca. 15 % af medlemmerne, hvor landsgennemsnittet er 27,5 %. I Ringkøbing amt var disse grupper bedst repræsenteret. Funktionærerne lader sig ikke umiddelbart sammenligne med tal fra folketællingen.

For gejstligheden gjaldt noget tilsvarende som for lærerne. 6,5 % af medlemmerne kan henføres til denne gruppe, hvorimod befolkningsandelen udgjorde 0,3 %. Mindre udpræget gjaldt dette for lægerne med 3,1 % af medlemmerne, hvor hele sundhedssektoren udgjorde 0,5 % af befolkningen. Militærets andel af medlemsskaren var forsvindende, og det var kun i Frederiksborg amt, at det havde en større andel af medlemsskaren. Denne var stort set lokaliseret til Helsingør (Kronborg).

Det må afslutningsvis konstateres, at der omkring århundredskiftet var en bred historisk interesse i Danmark, og at der i øvrigt var en livlig folkelig aktivitet. Der er desuden en

del, der kunne tyde på, at udviklingen tog fart netop på dette tidspunkt. Det skete således i museumsverdenen, ligesom læsning af historiske værker blev mere udbredt. Det virker derfor ikke unaturligt, at amtssamfundene opstod i den samme periode.

Det vil være fremgået med al tydelighed, at det først og fremmest var højskolen og lærerstanden, der blev den drivende kraft i bevægelsen, og det var således de intellektuelt vågne grupper, der har æren for indsatsen. Det blev dermed en bevægelse oppefra og nedefter. Det var meningen, at hele folket, og her sigtede man især på den del, der fandtes på landet, skulle påvirkes, og analysen af medlemsskaren viser, at det lykkedes at opnå en ret bred tilslutning. Det var også den betydning, som samtiden især tillagde foreningerne³⁰.

Der var åbenbart tale om en afsmittende virkning, men hvis der kun havde været tale om et modelune, ville foreningerne næppe

30. Eliassen anf. skr. s. 246 og S. Nygård. Jysk historisk-topografisk litteratur gennem halvhundred år. – Fortid og Nutid I 1914–16, s. 32.

have været så levedygtige, som de var, og når de i deres indledninger til årbøger og opfordringer så ofte henviste til andre samfund, beror dette sikkert på, at de i et vist omfang var usikre på, hvor stor en opbakning de kunne få og ville meddele, at noget tilsvarende kunne lykkes andetsteds.

5. Forfatterkredsen i de amtshistoriske årbøger

Med skabelsen af de amtshistoriske samfund blev der dannet en landsdækkende foreningsstruktur, hvis fornemste mål var, at den danske befolkning skulle bringes til at interessere sig for historie, især den lokale. Mange mennesker har i tidens løb deltaget i udflugter, hørt foredrag og læst i årbøgerne. Men da formålet også var at få andre end faghistorikerne til at skrive i de ny årbøger, må det også være legitimt at undersøge, hvorvidt dette lykkedes. Gennem en sådan undersøgelse kan desuden belyses, hvilke grupper det var, som i særlig grad havde interesse for lokalhistorie, og ved at føre undersøgelsen op til den nyeste tid vil der kunne drages konklusioner om udviklingen, om en sådan har fundet sted.

Denne undersøgelsesmetode giver ikke den fulde viden om den lokalhistoriske interesse, men kan danne udgangspunkt for videre undersøgelser. Et af de emner, der snarest bør undersøges, er den emnekreds, som findes i årbøgerne, da det vil have betydning for en diskussion af foreningernes berettigelse og læserkredsens størrelse. På dette punkt var det oplagt at søge skabt et samarbejde mellem historikere og bibliotekarer, idet der som et biprodukt kunne skabes gode registre for de enkelte årbøger, så anvendelsen af deres indhold blev lettet.

Undersøgelsesmetoden har bestået i en indsamling af et passende antal personer, der har ydet en original indsats som forfatter i årbøgerne. Det er dog påkrævet at skildre den anvendte metode nøjere. Det viste sig hurtigt, at der i nogle årbøger findes en del smånotiser, og for at undgå, at alt for mange af denne kategori skulle sløre resultaterne, har jeg valgt at udelukke bidragydere med mindre

end 5 sider. Valget var praktisk begrundet, og det har været et ønske, at så få personer som muligt blev udeladt.

Da indsatsen som forfatter helst skulle være af en vis original kvalitet og beregnet på optagelse i årbogen, er andre bidragydere blevet udeladt. Det gælder posthume bidrag og genoptryk, der skyldes andre personers mellemkomst, f.eks. erindringer, der er udgivet af yngre familiemedlemmer. Anonyme bidragydere er af gode grunde udeladt ligesom enkelte forfattere, hvis bidrag til årbogen består i trykningen af et foredrag, der var afholdt ved et hjemstavnstævne. Forholdet er det, at en række mennesker år efter år holdt foredrag ved disse stævner, og disse foredrag var vel egentlig ikke beregnet på årbøgerne i første række. Derfor er disse personer kun medregnet, for så vidt de iøvrigt skrev i de pågældende årbøger og dermed kunne siges at høre til den faste forfatterkreds.

Et særligt problem udgøres af nogle bidrag, der består af en eller anden kilde, f.eks. forældres erindringer. Det vil kunne menes, at den eneste originale indsats har været at finde det pågældende dokument, og at indsatsen således er meget beskedent. Disse bidragydere er derfor også udskudt, selvom der er en række grænsetilfælde, hvor forfatteren har valgt at illustrere et hændelsesforløb med lange udtog af dokumenter, og det har været uundgåeligt, at der måtte skønnes fra tilfælde til tilfælde.

På grund af disse kriterier er nogle personer blevet udskudt af undersøgelsen, men det drejer sig trods alt kun om et fåtal, selvom det kan variere fra årbog til årbog. I alt er ca. 3 % af »forfatterne« udskudt.

Med de anførte kriterier er der foretaget en undersøgelse fra årbøgernes start frem til og med 1976-årbøgerne. Da der er tale om 17 årbøger, der har været udgivet i hele denne periode fra århundredets begyndelse, hvis man kun tager de amtsdækkende og medregner Fynske Årbøger med forgængere som én, valgtes det at tage ca. en trediedel af disse til analysen. Det blev følgende fem: Fra Frederiksborg Amt, Fra Holbæk Amt, Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog, Vejle Amts Årbøger og Fra Himmerland og

Kjær Herred. Baggrunden for valget var, at de skulle være jævnt fordelt udover landet, således at sammenfald af forfattere så vidt muligt kunne undgås, ligesom der også blev taget hensyn til disse årbøgers bedre oplysninger om forfatterne, således at eftersporingen af disse blev forenklet.

Undersøgelsen er herigennem kommet til at omfatte 730 personer, og der er foretaget kontrol af årbøgernes oplysninger ved hjælp af biografiske opslagsværker. Kontrollen her har vist, at oplysninger, der er givet i årbøgerne, er pålidelige omend mangelfulde. For 65 personer er det ikke lykkedes at fremskaffe tilstrækkeligt pålidelige oplysninger, hvorfor de er udeladt af undersøgelsesmateriale. Da der kun udgør 8,9 % af det totale tal, skønnes dette ikke at have nogen indflydelse på resultaterne. Formentlig rummer gruppen fortrinsvis personer uden særlig uddannelsesmæssig baggrund. Den biografiske kontrol omfatter især oplysninger om uddannelse, selvom erhvervet ofte giver antydning om uddannelse eller mangel på samme, f.eks. tømrersvend.

Det analyseskema, der er valgt, skal i første række tjene til at oplyse talforholdet mellem faghistorikere og amatører, men det ville være for unuanceret, hvis ikke den sidstnævnte gruppe blev delt op på en bedre måde. Dette er sket efter uddannelse, idet denne kan regnes for en forudsætning for en forfattervirk-

somhed. Opdelingen er sket i grove træk efter uddannelsernes varighed.

Gruppen andre højere uddannelser omfatter således universitetsuddannede, f.eks. andre cand.mag.'er, jurister og læger.

Mellemuddannelserne består af kortere uddannelser som bibliotekar, arkitekt m.fl. ligesom officererne er inkluderet i denne gruppe. Kortvarig eller ingen uddannelse omfatter øvrige personer i undersøgelsen. Enkelte grupper er specificeret nøjere, hvilket gælder præster og lærere p.g.a. deres talmæssige andel. Landmænd er ligeledes fremdraget, hvilket skyldes den interesse, de tidlige foreningsstiftere havde i at skaffe sig folkelige berettere. Til historiegruppen er enkelte andre universitetsuddannede medregnet som f.eks. arkæologer og etnologer. Denne »fagimperialisme« som forhåbentlig tilgives, skyldes, at der er tale om universitetsuddannede, som studerer fortiden på linie med historikerne. Til gruppen er desuden medregnet enkelte personer, der har udøvet en markant historisk indsats som f.eks. Svend Aakjær.

Resultaterne af den samlede undersøgelse findes i tabel 5-6, dels i absolutte tal, dels i procenttal. Det viser sig, at den gruppe, der talmæssigt markerer sig tydeligst, er lærergruppen, der i alle årbøger udgør en væsentlig del af forfatterne og i de to jyske endda ligger væsentlig foran de efterfølgende grupper. I

Tabel 5: Antal forfattere inddelt efter uddannelse. Absolutte tal.

	Fra Frederiksborg Amt	Fra Holbæk Amt	Lolland-Falsters hist. Samfunds Årbog	Vejle Amts Årb.	Fra Himmerland og Kjær Herred	Ialt
Historiker	39	45	27	25	15	119
Højere uddannelse	22	12	31	30	19	106
Teolog	9	20	15	18	8	66
Lærer	21	26	34	45	32	142
Mellemuddannelse	17	9	32	31	16	85
Kortvarig eller ingen uddannelse	11	21	27	29	16	97
Landmand	4	10	12	9	15	50
Ialt	123	143	178	187	121	665

Tabel 6: Antal forfattere inddelt efter uddannelse. Procenttal.

	Fra Frede- riksborg Amt	Fra Hol- bæk Amt	Lolland- Falsters hist. Samfunds Årbog	Vejle Amts Årb.	Fra Him- merland og Kjær Herred	Ialt
Historiker	31,7	31,5	15,2	13,4	12,4	17,9
Højere uddannelse	17,9	8,4	17,4	16,0	15,8	15,9
Teolog	7,3	14,0	8,4	9,6	6,6	9,9
Lærer	17,1	18,2	19,1	24,1	26,4	21,4
Mellemuddannelse	13,8	6,3	18,0	16,6	13,2	12,8
Kortvarig eller ingen uddannelse	8,9	14,7	15,2	15,6	13,2	14,6
Landmand	3,3	7,0	6,7	4,8	12,4	7,5

betragtning af, at lærerstanden var så impliceret i dannelsen af de amtshistoriske samfund, er tallene ikke forbavsende. Faghistorikerne udgør ligeledes et markant indslag, og specielt i de to sjællandske årbøger er der mange. I de andre årbøger er deres andel betydeligt ringere, og det må vel ses i sammenhæng med, at nærheden til København med universitetet og (især) Nationalmuseet har været betydningsfuld.

Når man udgår fra et uddannelseskriterium, kan det være hensigtsmæssigt at sammenligne antallet af personer med en uddannelse af en vis varighed overfor antallet af personer uden nogen videre (boglig) uddannelse. En sådan sammenligning viser for de fem årbøger, at ca. 75–80 % kan regnes til den førstnævnte gruppe, medens 20–25 % hører til dem, der ikke har modtaget nogen særlig uddannelse. Egentlig kan dette ikke undre, da det kræver nogen træning at formulere sig skriftligt, så det kan vel siges at være ganske imponerende, at redaktører og skriftudvalg (bevidst eller ubevidst) har været istand til at få lavet en sådan blanding af forfatterkredsen. Det er imidlertid ikke rigtig i overensstemmelse med de oprindelige intentioner, hvor netop ønsket om, at menigmand skulle skrive, var fremherskende, men som det blev konstateret få år efter, stod redaktørerne også overfor det problem at vurdere kvaliteten³¹. Problemet er stadig aktuelt³².

Men det er én sag, hvor mange personer de forskellige grupper udgør, en anden er det, hvor mange sider de tegner sig for. Selvom der er nogen forskel i antallet af typografiske enheder i de enkelte årbøger, så vil en sådan undersøgelse – alt andet lige – kunne medvirke yderligere til at vise, hvilken indflydelse de enkelte forfatterkategorier har haft. Resultaterne ses af tabel 7–8, dels i absolutte tal, dels i procenttal. Hvis man betragter de samlede tal, viser der sig dog kun mindre variationer i forhold til forfatterandelene med én undtagelse. Det drejer sig om lærerstanden, der synes at have været mere skrivende. Den udgør 21,5 % af forfatterne, men tegner sig for 29,5 % af sidetallet. Endnu tydeligere ses det i enkelte årbøger som f.eks. Fra Himmerland og Kjær Herred. Dette kan bl.a. henføres til den meget produktive Kr. Værnfelt, der med 1699 sider har rekorden i sidetal i dette materiale, men selv uden Værnfelt er det tydeligt, at lærerstanden har været ret så produktiv.

De omtalte resultater viser årbøgerne gennem tiden fra starten og op til 1976. Det kunne imidlertid være interessant at se, om forfatterandelene har været lige store i fortid og nutid, og for at belyse dette er tabel 9 lavet. Af det samme forfattermateriale er udtaget tallene for de første 10 årbøger og de seneste 10. Det må samtidig erindres, at de 10 første

31. Eliassen anf. skr., s. 246–248.

32. Knud Prange. Lokalhistorikeren som forsker og skribent. – Fortid og Nutid XXVII 1977–78, s. 493–494.

Tabel 7: Antallet af sider produceret af de forskellige forfatterkategorier.

	Fra Frederiks- borg Amt	Fra Hol- bæk Amt	Lolland- Falsters hist. Samfunds Årbog	Vejle Amts Årb.	Fra Him- merland og Kjær Herred	Ialt
Historiker	2404	1274	1303	1419	521	6921
Højere uddannelse	1047	658	772	2052	1047	5556
Teolog	445	660	430	984	1256	3775
Lærer	748	2309	1936	2828	3775	11596
Mellemuddannelse	1020	708	904	2075	887	5594
Kortvarig eller ingen uddannelse	179	1131	1187	1047	462	4006
Landmand	99	708	461	220	408	1896
Ialt	5942	7448	6993	10605	8356	39344

Tabel 8: Samme tal som tabel 7, omregnet i procenttal.

	Fra Frederiks- borg Amt	Fra Hol- bæk Amt	Lolland- Falsters hist. Samfunds Årbog	Vejle Amts Årb.	Fra Him- merland og Kjær Herred	Ialt
Historiker	40,5	17,1	18,6	13,4	6,2	17,6
Højere uddannelse	17,6	8,8	11,0	19,2	12,5	14,1
Teolog	7,5	8,9	6,2	9,3	15,0	9,6
Lærer	12,6	31,0	27,7	26,7	45,2	29,5
Mellemuddannelse	17,2	9,5	12,9	19,6	10,6	14,2
Kortvarig eller ingen uddannelse	3,0	15,2	17,0	9,9	5,5	10,2
Landmand	1,7	9,5	6,6	2,0	4,9	4,8

Tabel 9: Antal forfattere inddelt efter uddannelse i de første og sidste 10 årbøger.

	Fra Frederiks- borg Amt		Fra Hol- bæk Amt		Lolland- Falsters hist. Samfunds Årbog		Vejle Amts Årb.		Fra Him- merland og og Kjær Herred		Ialt	
	A: 1906- 1915	B: 1967- 76	A: 1907- 16	B: 1967- 76	A: 1913- 22	B: 1967- 76	A: 1905- 14	B: 1967- 76	A: 1912- 21	B: 1967- 76	A	B
Historiker	2	11	6	18	5	4	5	14	0	3	13	47
Højere uddannelse	4	2	1	3	4	5	4	5	4	7	17	19
Teolog	2	1	5	3	1	0	4	4	1	1	13	9
Lærer	2	0	6	2	9	2	9	10	8	4	31	22
Mellemuddannelse	5	3	0	3	2	3	2	7	3	2	11	17
Kortvarig eller ingen uddannelse	0	3	5	1	2	4	7	5	1	2	15	15
Landmand	2	0	2	2	5	3	1	2	3	6	13	13
Ialt	17	20	25	32	29	18	32	47	20	25	113	142

årbøger ikke er udkommet i samme periode, ligesom det også bemærkes, at forfattertallet er vokset med ca. 25 % fra starten til nutiden. Med så små tal skal der ikke drages for vidtgående konklusioner, men det er dog karakteristisk, at der er kommet betydeligt flere historikere med, ligesom lærergruppen er aftaget i betydning.

6. Afslutning

Denne artikel har ikke omtalt alle aspekter af de amtshistoriske samfunds virke og har især været lagt an på en prosopografisk (personorienteret) metode, ligesom der stadig er aspekter af deres virke, der ikke er ordentligt undersøgt. For nylig har Strange Nielsen omtalt amtssamfundene som en udpræget folkelig bevægelse³³. Den foreliggende undersøgelse forekommer mig ikke ubetinget at kunne tages til indtægt for et sådant synspunkt. I Strange Niensens artikel vises der i forskellige tidspunkter og lokalhistoriske bevægelser hen til, at det folkelige engagement kvæles, og at aktiviteterne overtages af akademikere. Jeg vil dog fremhæve, at for de amtshistoriske samfunds vedkommende kan man vel tale om et folkeligt gennembrud i og med, at historien (kultur- og lokalhistorie) kom ud til brede kredse, som kun i ringe grad havde haft mulighed for at stifte noget grundigere kendskab til historie før. Udenfor universiteter, højskoler og folkeskoler har der kun været ringe muligheder før amtssamfundenes fremkomst, men det er også helt klart, at højskolen eller i hvert fald den grundtvigske højskole i slutningen af forrige århundrede satsede meget på historie. Det var især i lærerkredse, at man startede en aktivitet for at vække folket, og det lykkedes godt.

Dermed blev det også en bevægelse oppefra og nedefter. Et aktivt engagement fra det almindelige folk blev der derimod ikke tale om, og det blev kun relativt få forfattere, der kom fra folkelige kredse. Lærerstanden kan vel ik-

ke betragtes som specielt folkelig, idet lærerne blev uddannet til at formidle viden videre til andre. Hvad de amtshistoriske samfund gælder, så kunne noget tyde på, at lærernes indflydelse nu er dalende i forhold til f.eks. faghistorikere, arkæologer, etnologer, stednavneforskere m.v. Disse grupper var fåtallige ved århundredskiftet, men er nu vokset i antal, og dette har givet sig udslag også i de amtshistoriske samfund og deres skrifter. Det må bero på et personligt skøn, om det må hilses med tilfredshed eller ej. Man må i hvert fald håbe på, at en fremtidig dialog må kunne føres mellem »herremænd og bønder«, således at interessen for og arbejdet med lokalhistorie ikke skades af indbyrdes stridigheder, men at begge parter kan virke for, at det danske samfund ikke er helt historieløst ved det næste århundredskift.

Bilag: Fortegnelse over de amtshistoriske årbøger

De amtshistoriske årbøger er de tidsskrifter, der udgives af de amtshistoriske samfund, som er genstanden for denne artikel. De udgør en mellemgruppe mellem de landsdækkende historiske tidsskrifter og de (især) nyere, der dækker ganske små lokaliteter, fortrinsvis kommuner. De amtshistoriske årbøger, der er primærregistreret, er opstillet topografisk fra Øst- til Vestdanmark, og registreringen er afsluttet pr. 1/3 1979. De enkelte indførsler medtager kun de væsentligste oplysninger til identifikationen, og kun markante ændringer (f.eks. i titlen) er anført. Der oplyses kun titel, udgiver og grundlæggelsesår, idet dog også et evt. ophørsår er medtaget. Kortvarige huller i udgivelserne er ikke anført.

1. Fra Frederiksborg Amt. Årbog udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. 1906.
2. Fra Københavns Amt [Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt (med Gamle Roskilde Amt) – titlen benyttet til 1926]. Udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt. 1910–1968. [Fortsættes af 3.]
3. Historisk Årbog for Roskilde Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Roskilde Amt. 1976. [Fortsættelse af 2.]
4. Fra Holbæk Amt. Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1907.
5. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt. 1912.

33. A. Strange Nielsen. Lokalhistoriske arkiver – en folkelig bevægelse. – i: Festskrift til Johan Hvidtfeldt på 70 årsdagen 12. december 1978, s. 319–328.

6. Historisk Samfund for Præstø Amt. Årbog [Aarbog for Historisk Samfund for Præstø Amt – titlen benyttet til 1966]. 1912.
7. Bornholmske Samlinger. Udgivet af Bornholms historiske Samfund. 1906.
8. Lolland-Falsters historiske Samfund. Årbog. 1913.
9. Svendborg Amt. Aarskrift for Svendborg Amts historiske Samfund. 1908–1937. [Fortsættes af 11.]
10. Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter. 1913–1938. [Fortsættes af 11.]
11. Fynske Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift. 1939. [Fortsættelse af 9 og 10.]
12. Vejle Amts Årbøger udgivne af Vejle Amts historiske Samfund. 1905.
13. Fra Ribe Amt. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1903.
14. Hardsyssels Årbog. Udgivet af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. 1907.
15. Århus Stifts Årbøger [Aarbøger for Aarhus Stift – titlen benyttet til 1958]. Udgivet af Historisk Samfund for Århus Stift. 1908.
16. Historisk Årbog fra Randers Amt [Fra Randers Amt. Aarbog – titlen benyttet til 1953]. Udgivet af Randers Amts historiske Samfund. 1907.
17. Fra Viborg Amt. Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt. 1929.
18. Aarbog for Lysgaard, Hids med flere Herreder. Udgivet af Historisk Samfund. 1918–1926.
19. Skivebogen. Historisk Årbog for Skive og Omegn [Aarbog for Historisk Samfund for Skive og Omegn – titlen benyttet til 1915]. 1909.
20. Historisk Årbog for Thy og Mors og V. Han Herred [Historisk Årbog for Thisted Amt – titlen benyttet til 1969]. Udgivet af Historisk Samfund for Thy og Mors [til 1969 for Thy og Han Herred]. 1906.
21. Historisk Aarbog for Mors. Udgivet af Mørslands danske Samfund. 1919–1932.
22. Fra Himmerland og Kjær Herred. Årbøger udgivne af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred [til 1969 for Ålborg Amt]. 1912.
23. Vendsyssel Årbog. Udgivet af Historisk Samfund for Vendsyssel [til 1969 for Hjørring Amt]. 1915.

Kulturhistorie som universitetsfag

Af Axel Steensberg

På Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i København den 22. oktober 1949 vedtog repræsentanterne en udtalelse til regering og rigsdag om, at der måtte blive oprettet lærestole ved vore universiteter dels i historisk arkæologi og kulturhistorie og dels i nordisk og sammenlignende etnologi (folkekultur), ikke mindst af hensyn til det voksende behov for faglige ledere af vore provinsmuseer. Henvendelsen blev støttet fra Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Der blev nedsat et udvalg bestående af repræsentanter fra de to universiteter og Nationalmuseet. Flertallet i dette udvalg ændrede formuleringen til »en lærestol i kulturhistorie med særligt henblik på Norden«. Nu er man endelig kommet så vidt, at den ønskede lærestol er oprettet som et lektorat, og undervisningen kan begynde fra september.

I Sverige har man haft en undervisning i nordisk og jævnførende folkelivsforskning, siden det Hallwylske professorat blev oprettet i 1919 med Nils Lithberg som professor. Der findes desuden et professorat i Lund og et i Uppsala; men de to sidstnævnte omfatter tillige folkeminder. Dertil kommer en række docenturer. I Finland har man ikke mindre end seks professorater i beslægtede fag: finsk-ugrisk etnologi, nordisk etnologi, sociologi og folkedigtning, samt en række docenturer. I Norge har man professorater i såvel nordisk etnologi som i folkeminder. I Tyskland svarer vel nærmest Will-Erich Peuckerts lærestol i Göttingen til disse professorater, og i Øst-Berlin er der Heinz Kothes professorat ved Humboldt universitetet. I Holland har man et professorat i folkekultur ved Nijmegen universitet og Wageningen landbohøjskole. I Belgien har man professorater både i Gand og i Louvain. Man kunne fortsætte gennemgangen helt til Sicilien, hvor der allerede i 1911 blev oprettet et professorat ved Paler-

mos universitet nærmest i folkeminder, men dog knyttet sammen med ledelsen af det store folkemuseum, Museo Pitré.

Alle disse professorater drejer sig imidlertid kun om dele af kulturhistorien, omend det drejer sig om fag, der – bortset fra Axel Olriks kortvarige docentur i folkeminder – ikke har været repræsenteret ved danske universiteter. Hos os findes der derimod professorer i en lang række discipliner, som man i videste forstand kunne henregne til kulturens historie. Der undervises i litteraturhistorie, i teaterhistorie, i kunsthistorie, i musikhistorie, i retshistorie, i økonomisk og social historie og meget mere. Hvad skal man så med en lærestol i kulturhistorie? Er det overhovedet nogen videnskab?

Når Poul Nørlund gik ind for, at det nye fag skulle hedde kulturhistorie, var det uden tvivl, fordi han ønskede en rummeligere betegnelse end etnologi eller folkekultur, og han ønskede frem for alt en lærestol, der ikke så en undersøgelse af almuekulturen som sin eneste opgave.

Hvorom alting er, så har hensigten med det nye lektorat ved Københavns universitet, lige fra det blev foreslået, først og fremmest været den, at der skulle uddannes museumsmænd til vore kulturhistoriske museer. Hvilke kundskaber kan man da kræve af lederen af et velvoksnet kulturhistorisk museum? Vi kan i denne forbindelse se bort fra vore ganske få store arkæologiske samlinger, idet der jo er sørget for uddannelsen af inspektører til disse gennem de to professorater i København og i Århus.

1. Undervisningen i almindelighed

Som grundlag vil det indtil videre være naturligt at bygge på den almindelige historieundervisning ved universiteterne. I begyndelsen

bliver der ikke nogen eksamen. De, der måtte finde på at følge undervisningen i kulturhistorie, må regne med, at det til en vis grad er »luksus«, ligesom det var for historikere i 30'erne at følge forelæsninger i arkæologi. Ønsker man sig en fremtid ved et kulturhistorisk museum, skulle det forøge ens chancer at have fulgt undervisningen i kulturhistorie. Men det vil aldrig give garanti mod, at én, som ikke har dette tillæg, kan blive foretrukket. De personlige kvaliteter vil altid komme til at spille en rolle ved siden af de uddannelsesmæssige; der fordres en ikke ringe diplomatisk evne parret med målbevidst stædighed for at koordinere de politiske og økonomiske kræfter i en provinsby til gavn for museet.

Er man imidlertid cand. mag. i historie, har man jo også chancer i gymnasieskolen, ved arkiverne og de videnskabelige biblioteker. Tænkeligt var det også, at en og anden med tillægsuddannelse i kulturhistorie kunne overtage ledelsen af et mindre museum som en bistilling ved siden af et adjunktur eller lektorat, hvis der fandtes et kulturhistorisk museum i byen. Vanskeligheden ligger her i, at gymnasielærerne ofte flytter af hensyn til advancementsmulighederne.

Hvis nogen skulle være så overbevist om sine videnskabelige evner, at han måtte ønske at blive magister i kulturhistorie, kunne en sådan eksamen rimeligvis anordnes. Kandidaten måtte da på forhånd have dokumenteret, at han havde erhvervet sig et historisk overblik nogenlunde svarende til forprøven ved universiteterne, som denne tidligere var indrettet, eller som det pensum, der kræves til faglærereksamen i historie. Dertil måtte man naturligvis kræve, at han havde fulgt det kildekritiske kursus i historie. Jeg skal senere vende tilbage til kulturhistoriens videnskabelige perspektiv.

Det, der i første række skal undervises i, er den *materielle kulturhistorie*, omfattende alle samfundets klasser fra arbejder til herremand, fra bonde til borger. Det er meningen i første semester dels at give en orientering i kulturhistoriens dynamik og metode gennem udvalgte eksempler, og dels at undervise i en saggruppes kulturhistorie, keramikken fra

den sorte lerpotte til fajancer og porcellæn.

I den første forelæsningsrække vil der blive fremdraget en række eksempler fra jorddyrkingens historie, som giver lejlighed til at studere sammenspillet mellem redskabsformerne, dyrkningsmetoderne, naturbetingelserne og de økonomiske forudsætninger fra de forhistoriske tider til nutiden. Gennem sådanne praktiske eksempler vil eleverne formodentlig kunne opfatte kulturudviklingens dynamik mere levende og overbevisende end gennem en lang række abstrakte forelæsninger.

Undervisningen i en saggruppes kulturhistorie risikerer let at havne i stil- og formbe-
tragtninger. Det er af indlysende betydning for en museumsmand at kunne bestemme et stykke fajances hjemsted, fabriksmærke, datering og samlerværdi. Men det er kulturhistorisk nok så interessant at kunne fortælle, *hvad det har været brugt til*. Det ved man til gengæld i mange tilfælde ikke ret meget om. Og dog er det i lige så høj grad kendetegnet på en kulturhistoriker, at han spørger efter tingenes brug og det milieu, de har eksisteret i, som hvordan de er lavet, hvornår og hvor. Kulturhistorikeren vil finde frem til livet, som det levedes, ikke blot af en snæver overklasse, men af folkets store masse. For museumsmanden er udgangspunktet levninger. Han må begynde med at se på den genstand, som er hans kilde. Han må beskrive den, leve sig ind i dens funktion og aflure den dens hemmeligheder. Dertil kræves intuition. Men der kræves også en omfattende viden. Denne viden suppleres dels ved at finde frem til de rester af gammel tradition, som endnu lever blandt folk og optegne den, dels ved at gå til arkivernes beretninger.

Manden, der skal arbejde med et kulturhistorisk museum med den historiske tid som område, er således heldigere stillet end han, der alene dyrker arkæologien. Der findes endnu en rig tradition at øse af, og man overraskes gang på gang over, hvor megen folkelig tradition der endnu venter på at blive nedskrevet. Da jeg for et par år siden ville prøve på at finde ud af hjemstedet for en type stole med indskriften: »Sid på mig og hvil dig«, så opgaven ret håbløs ud. Men det viste sig, at flere meddelere mente at kunne huske, at de

gamle kaldte dem Jersie-stole. Og snart viste det sig, at manden, der lavede dem, kaldtes Lars Hugger. Så var det jo en let sag at finde ham i folketællingslisten og kirkebogen, og det lykkedes mig at få fat på en levende tradition om, hvor kritisk han har været med det bøgetræ, som folk kom til ham med for at få lavet stole; han forlangte, at det skulle være udvandet i en bæk eller i en møddingspøl mindst tre år. For nylig har jeg fået et andet bevis på, at bøgerne ikke kan erstatte den mundtlige tradition, endnu. Der findes både i Folkemuseet og i Odense museum et eksemplar af en ejendommelig indretning i form af et bræt med to rækker skålfordybninger i. Begge to var købt af en antikvitetshandler, og de var opgivet at stamme fra Langeland, hvor de bruges til at give tjenestefolkene deres smørrationer på større gårde. I Langelands museum findes et tilsvarende, som er erhvervet på en gård i Humble sogn, og den kaldtes et »smørstik«. Nu omtales denne skik med smørrationerne næsten aldrig i litteraturen. Jeg prøvede så at indrykke et spørgsmål uden billede af genstanden i »Langelands Avis«. Der indløb en mængde besvarelser. Jeg sendte derefter et billede ledsaget af en kort beskrivelse til »Fyens Tidende«, og det har bevirket, at en mand skrev til mig og fortalte, at han selv som læredreng havde lavet sådan et bræt til herregården »Skovsbo«. Det var iøvrigt ikke brættet, men smørrationerne, der kaldtes »stik«, som man vel kunne gætte. Der fandtes allerede i 1500 årene et smørstikkerlaug i København, så betegnelsen er rigtig nok. Betydningfuldt er det dog, at ingen har fundet på at nævne disse smørrationer, når de omtalte gammelt arbejdsliv f.eks. i »Danmarks Folkeminder«, til trods for, at skikken synes at være kendt i hvert fald overalt på øerne.

Ved indsamlingen af stoffet kommer man ikke udenom typologien. I den henseende minder arbejdet om arkæologens. Men rubriceringen foregår ikke efter materiale eller efter »stil«, den foregår efter tingens anvendelse. Det betyder naturligvis ikke, at man kan gå let hen over stiludviklingen, som i kunstinindustrien betyder så meget. Museumsmænd, der har gået på universitetet og studeret hi-

storie, savner allermost en grundig vejledning på dette område. Man kunne i min tid blive kandidat i historie uden at ane noget om, hvad der karakteriserer stilepoker som barok, regence, rokoko, Louis-Seize og empire, og man kendte intet til, hvordan de manifesterede sig i husgerådet. Man kunne med Chr. Axel Jensen istemme: »Hvor var vi uvidende«. Det var en overraskende opdagelse, at hovedtrækkene i handelshistorien kunne læses ud af musernes samlinger, og endnu mere betagende at erfare, at genstandenes form og brug ikke bestemmes af landegrænser. Den materielle kulturhistorie er international. Derfor kan man dele sine interesser med en jugoslav eller en portugiser, mens udenlandske forskere på en række andre historiske områder ingen interesse kan have i det lille Danmarks interne udvikling.

I det foregående har jeg talt om, hvordan de vordenende ledere af vore kulturhistoriske museer tænkes uddannet med hensyn til de ting, der kommer dem i hænde, og som de skal kunne vurdere med hensyn til ægthed, hjemsted, formål, type og alder.

Men »levningerne« omfatter jo også andet end brugsgenstande. De omfatter rester af fortidens kulsteder, boliger, gravpladser, veje, broer, byanlæg, agre, hegn o. s. v., alt det, som man kunne sammenfatte under betegnelsen »Historisk arkæologi«, idet man ved arkæologi forstår noget, der skal fremdrages, afdækkes lag for lag eller på en eller anden måde dissekeres, før man finder sammenhængen. Herunder kommer undervisning i almindelig opmåling samt terrænopmåling ved hjælp af målebord. Brugsgenstandene bør principielt set behandles på en tilsvarende måde som levningerne i marken og på museernes konserververingsanstalter foretager man dagligt tilsvarende »arkæologiske udgravninger« af møbler og andet husgeråd, som arkæologen på sit arbejdsfelt, idet man afdækker lag for lag af dekorationer, skiller tingene ad for at finde ud af, hvad der er oprindeligt, og hvad senere tilføjet o. s. v. Man kan i og for sig med ligeså god ret tale om genstandsarkæologi som om bygningsarkæologi og hustomtarkæologi.

Dertil kommer nu den rent *praktiske mu-*

seumskundskab, som man kan erhverve sig gennem praktikanttjeneste, enten i Nationalmuseet eller ude i de kulturhistoriske museer i provinsen dels under min og kollegernes vejledning og dels under museumskonsulentens. Også den har sin teori med hensyn til indførelse i protokoller og kartoteker, benyttelse af registranter, arkiver og biblioteker, gennemgang af konserveringsteori, magasineringsmetoder, opstillingsprincipper o. s. v. Mange af mine tilhørere vil nok mene, at denne del af deres lektors virksomhed burde være den første og allervigtigste.

Jeg er ikke uenig med dem, der mener dette, hvis man tager sigte på at uddanne brugbare ledere til vore kulturhistoriske museer i almindelighed. Det er også grunden til, at jeg i det foregående er gået let hen over den egentlige videnskabelige undervisning, som tager sigte på folk, der vil være magistre eller tage doktorgraden og tage del i den internationale debat.

2. Kulturhistorien som videnskab

Af disse mennesker må der, for at tale svensk, kræves et højere »betyg«. De kan ikke nøjes med en almindelig historieuddannelse suppleret med en mere kursorisk vejledning i den materielle kulturhistorie, i optegnelsesarbejde typebestemmelse og datering, i historisk arkæologi og praktisk museumskundskab.

De videnskabeligt indstillede må lægge større vægt på *den sammenlignende kulturhistorie* og kende hovedproblemerne indenfor de videnskaber, hvorfra den sammenlignende kulturhistorie henter sit stof. Andet afsnit af min fremstilling skal derfor give en kort orientering i denne kulturforsknings omfang, dens metode og dens mål. Til slut skal specielt forholdet til den almindelige historie og arkæologien kort berøres.

Hartvig Frisch forfærdede i 1928 mange kultiverede mennesker ved i indledningen til »Europas Kulturhistorie at skrive: »Kultur er Vaner taget i den allersimpleste Forstand ...

Enhver Kulturhistoriker, som virkelig vil søge at trænge ind i Kulturens Udvikling og Ejendommeligheder, bør derfor til Udgangspunkt tage Sjælelæren eller Psykologien, fordi man derigennem lærer, hvor afhængigt det enkelte Menneske er af sine Omgivelser, hvor grundlæggende de indøvede Vaner er for hele Livet, hvor lidt Raceforskellen betyder overfor Omgivelsernes daglige Paavirkninger, og hvor ens den menneskelige Bevidsthed former sig hos det store Gennemsnit af Mennesker«. Og senere: »Kulturens Udbredelse finder Sted paa rent mekanisk Maade ligesom en Smitte ved Berøring«. Man kan sondre mellem forskellige kulturfaser: Samlerens, jægerens, fiskerens, den primitive jordbrugers (hakken), bondens (ploven), den omstrefende kvægavlens o. s. v., og det vil vise sig, at den økonomiske struktur overalt er det tilgrundliggende for disse sondringer. »Denne »Marxisme«, som i Erhvervskulturer ser Grundlag for hele den øvrige Kultur, har i vore Dage gennemtrængt al videnskabelig Forskning«.

Frisch byggede på nogle amerikanske antropologer, især Moorehead, som iøvrigt kun var en sekundær formidler af tanker og tendenser hos de førende forskere, og C. Wissler, der i 1923 publicerede »Man and Culture«. Med den sidste sætning om marxismen peger Frisch tilbage til evolutionisterne, der påvirkede Marx og Engels, og samtidig giver han udtryk for en *determinisme*, hvis konsekvens må blive en underkedelse af menneskets »fri vilje«. Det svarer til, hvad den amerikanske antropolog A. L. Kroeber har udtrykt: Historiens gang eller civilisationens fremskridt er afhængig af enkelte personers fødsel, fordi enkeltpersoner tilsyneladende i det væsentlige ligner hinanden både med hensyn til talent og normalitet til alle tider og alle steder og frembyder det samme substrat for samfundet.¹ – Hertil føjer Melville Herskovits, at denne opfattelse af de superorganiske elementer har en parallel i den såkaldte »massesjæl«; men at »objektiverer et fænomen, som ikke kan manifestere sig uden i menneskets tanke og

1. A. L. Kroeber: The Superorganic. American Anthropologist, XIX, 1917.

handlinger, er det samme som at bevise en særskilt eksistens for noget, som kun eksisterer i iagttagers forestillingsverden«. ²

Vi er her ved noget meget væsentligt for kulturhistoriens grundlag: Opfattelsen af dens historiske lovmæssighed. Den enkelte historiske begivenhed er ikke tilfældig i den forstand, at man ikke bagefter kan rekonstruere årsagerne. Herskovits udtrykker det således: »Når det siges, at en mand ved et ulykkeligt tilfælde faldt ned af en stige og brækkede sit ben, betyder det ikke, at muligheden for at falde ned ikke var forudset ... Det betyder blot, at hændelsen lå udenfor den begivenhedsrække, som normalt måtte forventes at ville indtræffe, når folk går op og ned ad stiger«. Men den mand, der var tale om her, havde måske et barn, som havde glemt en bold, et par rulleskøjter eller en kæp på stigen; det var måske mørkt, og manden havde ikke forudset tilstedeværelsen af sådanne hindringer. Vi kalder hændelsen tilfældig, selv om den ikke var det i statistisk henseende. Statistikere, som beskæftiger sig med forsikringsvæsen, kan med begrundet sandsynlighed ikke alene forudsige, at et givet antal af den art tilfælde vil hænde hvert år, men også hvor mange personer om året der kan beregnes at ville brække benene ved at falde ned af stiger. ³

Det er en ringe trøst for manden, der ligger på hospitalet. Men tilværelsens lovmæssighed er nu engang af statistisk karakter, og disse statistiske love er grundlaget for al vor videnskab. De er alligevel ganske nyttige, om ikke for andet i det nævnte tilfælde så dog for udregningen af forsikringspræmien. Værre er det, når en person fuld af bevidsthed om sin egen mission og besat af magtbegær tager bestemmelser, hvis konsekvenser berøver millioner af mennesker liv eller førlighed. Her kan de statistiske love ikke hjælpe os. Dog, hvor vanskeligt det end er at erkende en lovmæssighed i den politiske historie, hvor enkeltbegivenheder af ofte uoverskuelig række-

vidde dominerer, så kan vi ikke undvære historien som »menneskeheds erindring«. Har vi mon trods alt ikke lært noget af Hitler-episoden (jfr McCarthy)? Kulturhistorien bygger i højere grad på massebegivenheder og er for så vidt derfor mere taknemmelig set fra den sammenlignende videnskabs synspunkt. Videnskaben kan ikke foretage sine beregninger uden at udrede årsagssammenhængen mellem begivenhederne. Men herfra og til at opfatte determinismen som tilværelsens inderste princip og mening, er der et godt stykke vej.

For nylig har engelske og amerikanske naturforskere moret sig med at lave mekaniske væsener, der drives ved elektricitet, og som kan foretage ret komplicerede handlinger, idet de påvirkes af forhindringer, lys og lignende, og hvad der er det afgørende, en af roboterne er i stand til at registrere sine erfaringer. Det viser sig, at når man stiller flere ganske parallelle løsninger foran den, har den en tilbøjelighed til ved gentagelser atter at følge den vej, som den første gang slog ind på. Man kan måske sige, at den »fri vilje« optræder, hvor den første gang har lejlighed til at vælge, men at tendensen til at følge vanens bud vokser med antallet af tilfælde. »Hvor menneskeligt«, kan man næsten sige, eller udtrykt på menneskelig måde: »Har man en gang spist af blik tallerkenen«.

Man kunne udtrykke problemet mere klart ved i stedet for en »fri vilje«, der logisk set er en absurditet, at tale om »tilfældigheder« i modsætning til de årsagsbestemte reaktioner. Tilværelsen skulle altså være en blanding af tilfældige og årsagsbestemte handlinger, en erfaringsmæssigt mere tilfredsstillende udlægning.

Vi kan slutte den ekskurs om, hvad kultur egentlig er, med at citere professor Herskovits' definition: Kultur er *den del af omgivelserne, mennesket har frembragt*, ⁴ og i psykologisk betydning: Kultur er *den tillærte del af menneskets opførsel*, hvad enten denne såkaldte »encultu-

2. Melville J. Herskovits: Man and his Works, New York 1952, s. 25.

3. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 588.

4. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 17.

ration« er sket bevidst eller ubevidst.⁵ Han opstiller følgende otte sætninger til nærmere bestemmelse af kulturens væsen:

1. Kultur er tillært, 2. Kultur hidrører fra biologiske, omgivelsesmæssige, psykologiske og historiske komponenter af et menneskeligt væsen, 3. Kultur kan opdeles strukturelt i træk og komplekser, 4. Kultur deles i grupper som f.eks. materiel kultur, samfundets organisation, forholdet til universet, æstetik og sprog, 5. Kultur er dynamisk, 6. Kultur er variabel, 7. Kultur frembyder regulariteter, som tillader en analyse ved hjælp af videnskabelige metoder, og 8. Kultur er det redskab, hvormed det menneskelige individ berigtiger sin hele tilværelse og får midler til skabende udtryk.⁶

Den sammenlignende kulturforsknings omfang er i videste forstand alle de humanistiske fags materiale som helhed, men den søger tillige næring for sine synspunkter i en række af de naturhistoriske fag. Den er en syntese, der benytter en del af resultaterne af disse fags forskning med det formål at *udforske den menneskelige kulturs vækst og betingelserne for dens forvandling*. Det betyder naturligvis ikke, at kulturhistorikerens afhandlinger ikke beskæftiger sig med allehånde specialproblemer og detailundersøgelser. Men der må nødvendigvis bag den kulturhistoriske videnskabelige skoling ligge en meget bred orientering og et helhedssyn, der tager hensyn til de mangfoldige faktorer, der er med til at bestemme kulturudviklingen.

Man kan rent abstrakt foretage en inddeling i to hoved-forskningsgrupper: De *uciviliserede* eller ikke-litterære kulturer, for hvilke det er karakteristisk, at de ikke har frembragt eller formår at benytte litteratur, og de *civiliserede* kulturer, hvor man i hvert fald er i stand til at læse og forstå en simpel litteratur. De omfatter hver ca. halvdelen af verdens befolkning. Men disse kulturgrupper forstås ikke udfra de humanistiske videnskaber suppleret

med antropologi alene. Der spiller en mængde faktorer ind i kulturudviklingen, som specielt studeres indenfor fag som geologi, klimatologi, plante- og dyregeografi, for ikke at tale om arvelighedslære og udviklingslære samt dyre- og plantefysiologi, der tillader os at drage slutninger vedrørende mutation, selektion og population fra planter og dyr til mennesker. Uden kendskab til disse videnskabers vigtigste resultater kan man ikke vurdere kulturens indflydelse på den menneskelige kulturudvikling; man kunne kalde denne gruppe af naturhistoriske faktorer for *den naturhistoriske komparationsgruppe*. Den får navnlig betydning, når man skal afgøre adaptationens – tilpassningsfaktorernes – indflydelse på kulturkompleksets udformning; længere fremme skal jeg forklare, hvad der menes hermed. Man må konstatere, at den sammenlignende kulturforskning ikke kender til nogen bestemt afgrænsning overfor andre videnskaber. Dens dyrkere bør ikke være »født med skyklapper på«.

De *uciviliserede* eller *ikke-litterære kulturers* gruppe er i virkeligheden næsten ganske identisk med, hvad man forstår ved »primitiv kultur«, »cultural anthropology«, det tyske »Ethnologie«, suppleret med »forhistorisk arkæologi«. I de nordiske landes sprogbrug har man dog også en tendens til at lade udtrykket »etnologi« omfatte de primitivere lag af folkekulturen. Man har villet karakterisere de *uciviliserede kulturer* ved, at menneskene indenfor dem besad et ringere forråd af erfaringer – noget i retning af børn, der endnu ikke er begyndt at gå i skole.⁷ Lévy-Bruhls hævde af en såkaldt »prælogisk mentalitet«⁸ er dog næppe holdbar. Indenfor de *uciviliserede kulturer* drager man sine logiske slutninger på samme måde, som vi gør det. Hos nogle negre i Vestafrika er man således fast overbevist om, at det yngste barn må være det klogeste. Jo, for dets forældre havde samlet sig et større erfaringsforråd, da de avlede det, end da det

5. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 25.

6. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 625 ff.

7. K. Birket-Smith: Kulturens veje, I, Kbhvn. 1941, s. 45.

8. L. Lévy-Bruhl: Primitive Mentality, New York 1923 og: How Native think, London 1926.

første barn blev til.⁹ Kulturanthropologien og arkæologien beskæftiger sig med fremdragelse og bearbejdelse af etnografiske og arkæologiske kilder, som også den, der beskæftiger sig med nordisk kulturforskning kan lære overmåde meget af. Og adskillige undersøgelser må hente en del af sit stof fra den kant, selv om man tager sit udgangspunkt i de civiliserede kulturer.

De *civiliserede eller litterære kulturer* kan groft inddeles i to hovedgrupper: folkekulturerne og de specialiserede kulturer. Medens de specialiserede kulturer er produktivt litterære, er *folkekulturerne* receptivt litterære. På et område som kunsten er de umiddelbare, medens man i den specialiserede kultur arbejder målbevidst med at uddanne kunstnere. Folkekunsten er et ureflekteret udtryk for dagliglivets kunsttrang; den dækker både et episk og et ornamentalt behov hos masserne. Man forlanger ikke, at den skal være artistisk, og som oftest er den naiv og sentimental. Men den øser af samme kildevæld som kunstens mesterværker. Og ligesom de store malere ofte virker friskest i det første inspirerede udkast, således kan folkekunstens udøvere ikke sjældent være besjælet af en umiddelbar glæde ved at skabe, en ansvarsløs dristighed, som den artistisk fuldkomne kunstner må misunde dem. Men de to kategorier har begge deres rod i håndværket, og folkekunsten står på sin side i gæld til mestrene, hvis nyskabelser og mere bevidste kompositioner og motiver den udnytter, selv om det oftest sker efter utallige mellemlid. Det er med folkekunstens forhold til den artistiske kunst som med logikken hos naturfolkene i forhold til vor: Principielt arbejder man efter samme linjer. I kunsten sker det ved efterligning og omformning under personlig indsats. Folkekulturerne omfatter de fleste europæiske almuefolk i nyere tid, men mange steder er traditionen nu næsten uddød. Området dækker over en række specialvidenskaber som folkekultur, folkemindesforskning og udforskningen af folkemålene.

Den anden gruppe indenfor de civiliserede

kulturer har vi her kaldt de *specialiserede kulturer*. Det er de produktivt litterære, hvor »litterært« skal forstås i udvidet betydning som »artistisk skabende«. Det er folk, der kan skrive, folk der ikke blot er henvist til mundtlig fortælling eller uarticulerede tanker. De er i dag for en stor del industrikulturens børn, men deres forgængere var i tidligere tider de såkaldte »højere stænder«. De har gennem skolen og den akademiske opdragelse fået et større herredømme over deres udtryksmidler, selvom det stof, de vælger og vrager imellem, næsten udelukkende består af traditionelle tankeklichéer. I denne gruppe finder man åndsfagene, hvad enten udøverne er amatører eller professionelle.

Den landkending, som vi her har foretaget, betyder ikke noget afgørende metodisk set. Men den giver et indtryk af, hvor vidtspændende kulturforskningens område i virkeligheden er. Skulle man give et enkelt eksempel på en undersøgelse, som berører en stor del af de nævnte områder, kunne man taget noget så simpelt som de »skåltegn«, der findes indboret i stenblokke og klippeflader fra de forhistoriske tider i Europa, Asien og Afrika, og som også har været indboret i kirkernes mure såvel i Tyskland, Frankrig, Storbritannien som herhjemme i Danmark. Disse skåltegn har været benyttet på magisk vis indtil nutiden. Og vil man søge at forklare, hvorfor man har lavet dem, kan man starte med folkloren. Man kan dernæst undersøge deres udbredelse og eventuelle funktion etnografisk. Man kan finde paralleller til dem i de antikke kulturer. Man får brug for sammenlignende religionshistorie o. s. v. Men der kunne nævnes talrige andre kulturhistoriske problemer, hvis løsning kræver bistand fra en lang række specialfag.

Vi vil nu søge at belyse kulturforskningens *metodiske problemer*. En af vore mest skarpsindige forskere udtalte for nogle år siden:

»Det singulære og individuelle er kunstnernes emne og kan aldrig blive videnskabens«. Dermed gav han udtryk for sin opfattelse af

9. Melville J. Herskovits: anf. arb., s. 73 f. Rester af en tilsvarende forestilling kendes også blandt jævne mennesker herhjemme, idet dog det sidstfødte barn, »skrabekagen«, atter betegner en nedgang.

historikernes arbejde. De humanistiske fag burde tillempe lingvistikens metode på deres fag, og det gjaldt først og fremmest historien. Man skulle overalt opstille erkendelsesteoretisk relevante definitioner af de begreber, man arbejdede med, ligesom man ved indførelsen af en række abstrakte symboler kunne gøre sine slutninger mere sammenlignelige og almene.

Det er måske historikernes fejl, at de ikke hidtil har lært denne metode? Heller ikke jeg kan se, hvordan det skulle gøres i praksis. Men selv om historikerne måske kan få vanskeligt ved at overtage lingvistikens abstrakte behandlingsmåde, så kan i hvert fald kulturhistorikerne bestræbe sig for at gøre deres forskning mere eksakt og samtidig mere almen.

Enhver videnskab falder i to dele: en deskriptiv, analytisk, empirisk, hvorunder kulturhistorikeren og etnografen ligesom mange andre forskere netop arbejder med de singulære og individuelle, men hvor han søger at indsamle det i stort tal. Bagefter kommer så det abstraherende, syntetiserende arbejde for at vinde forståelse af det indsamlede materiale. Ofte går de to arbejder hånd i hånd. Det er forståeligt nok, at det primære indsamlingsarbejde af enkeltheder i en lingvists øjne ikke spiller samme rolle som i en kulturhistorikers. Han har jo sproget og dets enkelte lyde lige ved hånden i litteratur, ordbøger og tale på samme måde som erhvervsgeografen har Statistisk departements materiale. Ganske vist er den historiske årbogsbeskrivelse, som historikeren benytter, lige så lidt videnskab som geografens opremsning af navne og størrelser. Men den hører til videnskabens materiale, der ofte nøjsommeligt må fremdrages og gøres til genstand for kritisk undersøgelse, før der kan drages videnskabeligt forsvarlige slutninger af den. Det samme gælder arkæologens, etnografens og kulturhistorikerens materiale, hvad enten det består af redskabsformer eller andre levninger.

Lingvisterne vil hævde, at de humanistiske videnskaber alle er karakteriseret ved, at de

bygger på »sprog« taget i vid forstand som tegn på noget, man må slutte sig til. Derimod drejer naturvidenskabernes forskning sig ikke om »sprog« eller »tegn«. Naturvidenskabsmandens forhold til sit forskningsobjekt er direkte: Han kan tage tingen i hånden og lave eksperimenter med den. Man kan måske nok i en vis forstand sige, at de er »sprog« eller »tegn« for ham, nemlig »sprog«, som han skal tyde. Men de *handler* ikke som de humanistiske videnskaber om sprog. Jeg kan ikke se, at forskellen bliver ret stor; thi selv om en læge ikke studerer sprog, så bearbejder han dog det, han har nedskrevet i sine journaler. Han bruger også ligesom historikeren skrevne kilder, som skyldes andre iagttagere; forhåbentlig anvender han en lige så streng kildekritik, som historikerne i hvert fald teoretisk hævder at benytte. Og hvad eksperimenterne angår, så kan kulturhistorikeren også på visse områder kontrollere sine slutninger ved hjælp af sådanne. Jeg har selv udført eksperimenter med høstredskaber, og for tiden foregår et langvarigt og omhyggeligt tilrettelagt eksperimentovre i Sønderjylland, hvor botanikere, zoologer, jordbundsforskere og kulturhistoriske specialister virker sammen for at finde ud af svedjekulturens virkninger. Det kan imidlertid ikke nægtes, at den østrigske tænker Ernst Cassirer udtrykker noget væsentligt, når han siger, at mennesket lever i et symbolsk univers, hvis enkelte dele er sprog, myter, kunst og religion. Mennesket kan ikke møde virkeligheden umiddelbart. I stedet for at beskæftige sig med selve tingene er mennesket indpakket i lingvistiske former, i kunstneriske billeder, i mytiske symboler eller i religiøse riter, der som et kunstigt medium skyder sig ind mellem tilværelsen og os, eller som Epictet sagde: »Hvad der forstyrrer og opkræmmer mig er ikke tingene men opfattelser og forestillinger om tingene«. ¹⁰

Når man beskæftiger sig med en videnskabs metode, kan man ikke forbigå erkendelsesteoretikernes fremhæven af definitionernes og formalismens betydning med et skuldertræk. Det er i almindelighed bedre at bygge

10. E. Cassirer: *An Essay of Man*, New Haven 1944, s. 25. – Jfr. Gads danske Magasin, okt. 1947 og Martin A. Hansen: *Leviathan*. Kbhvn. 1950.

på erkendelsesteoriens formalisering end på intuition. Men man skal på den anden side også vogte sig for at overdrive abstraktionen, sådan som man har været tilbøjelig til det indenfor tysk videnskab. Et eksempel på overdreven teoretisering frembyder Wilhelm Schmidt: »Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie« (1937), og som modstykke hertil kan anbefales det før citerede værk af den amerikanske antropolog Melville J. Herskovits »Man and his Works« (første udg. 1947). Den rene abstraktion, som man finder i logistikken og matematikken, er et nyttigt middel til at finde vej gennem tilværelsens brogede mangfoldighed og skaffe overblik over en mængde tekniske og praktiske forhold. Men tingenes inderste væsen erkendes ikke på den måde, hvilket også professor Jørgen Jørgensen indrømmer i sin oversigt i »Videnskaben i Dag«. ¹¹ Vi kan godt vedtage abstrakte begreber som sort og hvidt. Men mellem dem ligger alle mulige nuancer. Det må man ikke glemme under sine teoretiske overvejelser; ellers kunne det gå os som biologen, der dræber livet under arbejdet med at udforske dets væsen.

Kulturhistorikeren må ligesom enhver anden virkelig forsker have evnen til at undres. Det er med forskningen ligesom ved al anden kulturudvikling, at de frugtbareste nybrud ofte sker i spring ved, at der pludselig »går en prås op for en«. Dette kan lige så godt ske under indsamlingen som under bearbejdelsen. Mange af de idéer, man får, viser sig ved nærmere prøvelse ikke at være så gode og må senere udskilles ved en art »selektion«. Indsamlingsarbejdet er »at spise maden«, medens bearbejdelsen svarer til »at fordøje«. Den kildekritiske metode, som er udarbejdet af historikerne på grundlag af retsvæsenets vidnebevis finder også anvendelse indenfor kulturhistorien. Man må sortere og prøve sine kilder inden bearbejdelsen. Men som Erslev siger: »Kildeprøvelsen alene fører ikke til målet«. »Historisk står djævelens tilværelse fastere end Peisistratos'« hævder Seignobos,

thi tusinder af øjenvidner har bekræftet djævelens eksistens, mens ingen samtidig har bevidnet, at han har set Peisistratos.¹² Videnskabsmanden må både have sund sans og praktisk dømmekraft for at kunne afgøre kildernes værdi.

Det er ikke nok, at man fremlægger det indsamlede materiale i en videnskabelig forsvarlig form. Det gælder om at gøre det alment tilgængeligt for andre gennem abstraktion. Herunder bliver det singulære og individuelle betragtet som specifik optræden af visse generelle elementer. Man kan undertiden ved parallellisering af visse træk opstille en gruppe, måske opstille en skole; man efterviser milieuets indflydelse på individualiteten, men gør samtidig eventuelt opmærksom på, hvilke træk der røber det særegne. Kulturens nybrud består som før nævnt i en frigørelse fra det tilvante. Det er derfor, det kræver så megen koncentrationsevne at sætte sig ind i en fremmed tankegang, rive sig løs fra tilvante forestillinger. Man kunne fristes til at sammenligne de tilfælde, hvor geniet for alvor bryder ud, med mutationerne indenfor biologien. Kulturens blomst vil altid være de store individualiteter; det er dem, der peger fremover, dem der hindrer udviklingen i at gå i stå, så kulturen dør af mangel på næring.

Jeg skal ikke her beskrive de forskellige videnskabelige skolers indstilling til kulturudviklingens problemer, men blot nævne, at *evolutionisternes* håndfaste opfattelse, at kulturen overalt skred frem ad den samme bane, forlængst er opgivet. *Diffusionisternes* lære om kulturlånenes betydning er i nyere tid blevet spaltet ud i den *kulturhistoriske skole* grundlagt af Fr. Graebner, hvis »Methode der Ethnologie« stadig kan læses med udbytte, medens Pater Schmidts før nævnte teoretiske værk svækkes af dets yderst polemiske tone. Fra denne såkaldte Wienerskole stammer kulturkredslæren, som går ud fra, at kulturkomplekserne er vandret, og at man nu kan skrælle lag for lag bort fra disse komplekser, indtil man ligesom i en geologisk sedimentserie

11. Jørgen Jørgensen: Træk af Erkendelsesteoriens Udvikling i det XX. Aarhundrede. Videnskaben i Dag, I, Kbhvn. 1944, s. 9 ff.

12. Kr. Erslev: Historisk Teknik, Kbhvn. 1926, s 92 f.

kommer til det ældste lag. Alle vegne ligger udviklingslagene i samme tidsfølge, og det er derfor, man kalder skolen den kulturhistoriske. Den anden skole er *funktionalisternes* eller den psykologiske skole, der navnlig har sin rod i England og U.S.A. med W. H. R. Rivers, A. R. Radcliff-Brown og B. Malinowski, men som i Tyskland repræsenteres af Richard Thurnwald. De lægger hovedvægten på at fremstille kulturen i de enkelte områder som organiske eller funktionelle helheder. De svarer nærmest til sprogvidenskabens lingvister og filosofiens logistikere. De lægger vægt på situation og milieu. Brydningerne mellem nyt og gammelt, mellem tradition og kulturlån, kan man studere i det, man kalder »pattern«, d. e. kulturmønsteret. Sociologien og religionshistorien spiller en betydelig rolle indenfor denne skole. Også svenske forskere med Sigurd Erixon i spidsen er stærkt interesseret i kulturens sociologiske side, men de skandinaviske etnologer med Kaj Birket-Smith i forreste række er mindre ensidige og ser de forskellige metoders fordele alt efter, hvilket objekt det er, man studerer, og hvad man vil opnå med sin undersøgelse.

Wienserskolens verdensomspændende syner ser bestikkende ud. Men det, den sammenlignende kulturforskning her i landet måske trænger mest til, er grundige undersøgelser af forholdet mellem *nyhedsspredning og tradition*. Her har professor Sigfrid Svensson i Lund anvist en frugtbar vej ved at tage helt moderne emner op, som kan behandles statistisk og samtidig kontrolleres, fordi forandringerne er sket i mands minde. Jeg tænker her bl.a. på hans undersøgelse over forandringen fra sort til hvid konfirmationsdragt. Undersøgelsen har teoretisk betydning, fordi den belyser nyhedsspredningens veje og giver et indblik i kulturudviklingens værksted. Wienserskolens form- og kvantitetskriterier lægger efter min opfattelse for ringe vægt på *tilpasningen* til lokale forhold og til kulturens andre elementer. Kulturen stræber stadig efter en indre balance; dens forskellige faktorer søger at tilpasse sig hverandre. Derfor kan en opfindelse ligge uanset gennem årtier eller måske århundreder, indtil kulturen går i skred, og der pludselig bliver brug for den, fordi den nu kan pas-

ses ind i den indre sammenhæng. Leen var kendt fra den tidlige jernalder, men blev ikke anvendt til kornhøst, før den økonomiske udvikling i den nyere tid gjorde det forsvarligt at spilde den sæd, leen nødvendigvis måtte slå af, bl. a. fordi arbejdskraften blev for dyr, til at det kunne betale sig at høste med segl, og fordi de stigende priser havde bragt en omvæltning i dyrkningsmetoderne med påfølgende større foldudbytte o. s. v. Man kunne fra et helt andet område nævne, at Gregor Mendels arvelighedslove blev publiceret i 1865, men der var ikke brug for dem før 1900, da tre forskere uafhængigt af hinanden omtrent samtidig fik øje på deres umådelige betydning.

Den sammenlignende kulturforsknings mål er at finde frem til en klar opfattelse af kulturudviklingens dynamik. Vi har i det foregående måske dvælet lovlig længe ved det teoretiske. I virkeligheden foregår der her i landet en omfattende virksomhed med at indsamle materiale til brug for kulturforskningen. Det sker, uden at teoretiske betragtninger kommer frem for dagen. Naturligvis følger forskerne med i, hvad der diskuteres ude i den store verden, og for nylig var en række førende kulturforskere samlet til international plovforskerkongres i Nationalmuseet. Men dansk videnskab er ikke meget tilbøjelig til at danne »skoler«, hvis elever hylder ganske bestemte læresætninger.

Det er jo heller ikke sådan, at der ikke er skrevet kulturhistorie, skønt en universitetsundervisning har manglet. Jeg behøver kun at nævne nogle navne: Troels-Lund, Mejborg, H. F. Feilberg, C. A. Jensen, Hugo Matthiessen, Eiler Nystrøm, J. S. Møller og H. P. Hansen samt en lang række yngre forskere. Dertil kommer arkitekturhistorikere, folk der har behandlet møbler, sølvtøj, fajancer og meget andet. Men ikke mindst står dansk kulturhistorie i gæld til dem, der har opdyrket en bestemt egns eller et sogns historie, den store, trofaste skare, som under personlige afsavn har siddet på vore landsarkiver og skaffet os den jævne danske mand fra fortiden i tale. Det er let nok at kritisere flertallet af afhandlingerne i de amtshistoriske årbøger. De er ofte ubehjælpomt affattede og i for høj

grad skåret over een læst. Men hvem har haft tid til at vejlede forfatterne? Det forsøg, der blev gjort under krigen, strandede. En kendt kulturhistoriker sagde engang før krigen, at lokalhistorien ofte hos faghistorikeren mødte en ringeagt, som forøvrigt ikke sjældent var forenet med en lige så stærk tilbøjelighed til at stå med hatten i hånden over for lokalhistorikerne som korporation betragtet.¹³ Bemærkningen var måske nok sat på spidsen og gælder i hvert fald næppe i dag.

Kr. Erslev forudså ved slutningen af den første verdenskrig, at historien ville dreje over i retning af komparativ historie ved inddragelse af de store massers forhold; thi det er nu »mindre af historiens enkelte tildragelser, man vil belæres, end af udviklingens gang i det store«.¹⁴ Erslev lagde i sin rektortale på Københavns universitet i 1911 endnu den største vægt på beretninger som historisk kilde. Vor generation har oplevet, at levningerne gennem arkæologiens resultater har opnået en enorm popularitet, ja, der er næppe mere nogen »politisk historiker«, som ikke følger fremdragningen af denne art kilder med lige så levende interesse som udgivelsen af beretningerne. Vi har her i landet oplevet, at fire store borganlæg af Trelleborgtypen er kommet for en dag, uden at vi har kunnet spore mere end en svag antydning af den enes eksistens i de skriftlige kilder. Og i Tyskland var man længe overbevist om, at Hermann ved slaget i Teutoburgerwald havde forhindret en langvarig besættelse af Westfalen, indtil ikke mindre end tre store romerlejre i de senere år er dukket op ved floden Lippe sydvest for Münster (Haltern, Oberaden og Dorsten-Holsterhausen). I de skriftlige kilder findes ingen antydning af disse lejres eksistens. Man må gøre sig klart, at den skriftlige overlevering er mangelfuld ikke blot, fordi meget er gået tabt, men også fordi mange forhold har været for selvfølgelige til at blive omtalt. Det gælder bl. a. landskabslovene,

hvori forhold, som ikke kunne give anledning til retstrætter, ikke nævnes. Man ville ikke udfra denne berettende kilde erfare, at der ved siden af landsbyerne også eksisterede et stort antal enkelt-gårde i Danmarks middelalder, eller at der ved siden af de større møller, der gennem deres omfattende vandopstemninger kom til at interessere andre lodsejere, også fandtes et utal af små »skvatmøller«, hvis anlæg og drift kun berørte ejeren eller brugeren selv.

Denne mangel svækker i og for sig ikke beretningernes vidnesbyrd; men den gør de arkæologiske kilder meget kærkomne som supplement. De har den fordel at være ganske uvildige vidner, blot man forstår at fremdrage og tolke dem. Dog, også de arkæologiske kilder kan give falske forestillinger, hvis man vil måle kulturens rækkevidde alene på grundlag af deres vidnesbyrd.

Den engelske arkæolog professor R. E. M. Wheeler skriver:¹⁵ »Vil vi som fagarkæologer række palmerne til den ukendte sumerer, der blev begravet i Ur sammen med 63 hjelmklædte soldater, tjenerskab og bekransede ungmøer, eller vil vi række dem til Nazaræren, der iført lændeklæde var naglet op på Golgata mellem to røvere? Jeg stiller blot spørgsmålet, men kan ikke undgå at føle, at svaret – hvis arkæologien alene skulle dømme – ikke ville blive tvivlsomt. Giv os hjelme og guldkranse til hver en tid. Giv os brød og skuespil, forudsat brødet er forkullet og skuespillet velforsynet med god og vægtig bronze og marmor. Men lad os i vor ærbødighed for disse ting ikke glemme de tabte værdier, der ikke kan vurderes i tommer eller jordprøver eller pletter i jorden . . . Arkæologien finder måske tøndene, men går glip af Diogenes«. Det vil i forbindelse med kulturhistorien sige, at vi trods skærpede forskningsmetoder bør vogte os for hovmod. Og med dette citat vil jeg overlade den videre diskussion til mine tilhørere.

13. *Bjørn Kornerup*: i Pers. Tidssk. 10.R., VI, s. 165.

14. *Kr. Erslev*: Historie, i Salmonsens ill. Konversationsleks., 2. udg. 1921.

15. What Matters in Archaeology? *Antiquity*, no. 95, 1950, s. 130.

Europæisk etnologi mellem Skylla og Charybdis

Af Bjarne Stoklund

De betragtninger, som jeg agter at anstille her i aften, har jeg kaldt »Europæisk etnologi mellem Skylla og Charybdis«. Jeg vil gerne begynde med at knytte nogle kommentarer til denne overskrift.

Der er nu først betegnelsen *Europæisk etnologi*. Den kan betragtes som premiere på en ny fagbetegnelse, som netop er blevet godkendt af universitetet. Betegnelsen er ny, for så vidt som universitetsfaget som bekendt hidtil har heddet *Materiel folkekultur*. I den arbejdsgruppe, sammensat af lærere, museumsfolk og studenter, som i de seneste år har arbejdet med en ny studieplan, har der været almindelig enighed om, at *Materiel folkekultur* ikke var noget særligt dækkende navn for faget. Man fandt, at *materiel* indsnævrede studieområdet på en uheldig måde, og at *folkekultur* var et noget gammelmodigt ord, som tilmed aldrig var blevet fyldestgørende defineret. Det har derfor hele tiden været planen, at navnet skulle søges ændret senest i forbindelse med indførelsen af den nye studieplan. Studieplanen er nu så vidt, at den vil kunne træde i kraft fra efterårssemestrets begyndelse.

Er navnet *etnologi* således nyt som betegnelse for universitetsfaget, så har det på den anden side gammel hævde i fagsproget. I hvert fald i de sidste 30 år har der været danske forskere og museumsfolk, som kaldte sig *etnologer* og regnede deres fag for etnologi, skønt ingen af dem var uddannet i en disciplin af dette navn. I ansøgningen om navneændring har vi anført dette forhold, og vi har yderligere peget på, at vi ved navneskiftet kunne markere samhørigheden med identiske eller nært beslægtede fag i de øvrige europæiske lande. I Sverige har man netop ændret fagbetegnelsen fra *folkelivsforskning* til etnologi, og i det øvrige Europa går tendensen næsten overalt i ret-

ning af, at man foretrækker *etnologi* eller *europæisk etnologi* som afløser af de ældre nationale fagbetegnelser, som *Volkskunde* o.l. Det fremgår af en enquete, som netop er blevet foretaget af Deutsche Gesellschaft für Volkskunde.¹ Navneændringen skulle således være et lille bidrag til at lette det faglige samarbejde på tværs af landegrænserne.

Så meget om fagbetegnelsen. Men hvad menes der nu med præpositionsleddet »mellem Skylla og Charybdis«? I disse tider, hvor vi med en håndbevægelse stryger hævdundne led i universitetsuddannelsen som filosofikum og latinprøve, kunne det godt opfattes som en slags farvel til den klassiske dannelse. Sådan er det dog ikke ment, men af hensyn til både den opvoksende slægt af barbarer og til de ældre, som måtte have glemt deres børnelærdom, skal jeg minde om, at Skylla og Charybdis er to uhyrer, som holder til på hver sin side af det smalle Messina-stræde og gør det vanskeligt for en sømand at slippe igennem med livet og skibet i behold. Jason og hans argonauter kom kun med nød og næppe igennem her på vejen hjem med det gyldne skind. Men mest kendt er uhyrerne fra beretningen om »den herlige helt Odysseus«, som også nåede hertil på sin lange rejse. Han havde netop med held undgået de forlokkende sirener, da nye farer truede ved det stræde, som skiller Italien fra Sicilien. Det hedder således i P. Mariagers gamle genfortælling: »På den ene side deraf var der en malstrøm, Charybdis, som med frygtelig larm ind sugede det salte vand og atter stødte det skummende ud; på den anden side lurede et menneskeædende uhyre ved navn Skylla. På troldkvinden Kirkes råd holdt Odysseus sig med skibet nærmest til Skylla. Men medens han opfyldt af angst lyttede til Charybdis frygtelige brusen,

1. DGV-Informationen. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. Nr. 80 (1971) Heft. 1-2.

dukkede pludselig seks uhyre hundehoveder op af havet på den anden side, greb seks af rorkarlene, der udstødte hjerteskrærende råb om hjælp, løftede dem højt i vejret, så at de sprællede som småfisk på krogen, og forsvandt derpå med dem i havet for at opæde dem. Opfyldte af forfærdelse lode de andre årerne hvile, men Odysseus bød dem at ro videre, så hurtigt de kunne, for at det frygtelige uhyre ikke skulle dukke op endnu engang. Det gjorde de og nåede lykkelig til øen Thrinakria«.

At »mellem Skylla og Charybdis« således skal symbolisere det unge fags usikre holdning og uafklarede situation, truet som det er snart fra den ene og snart fra den anden side, er vel umiddelbart indlysende. Knap så klart er det måske, hvad Skylla og Charybdis hver for sig kan symbolisere. Og dog! Hvad kan uhyret med de mange hoveder, som dukker op og berøver Odysseus hver én af hans trofaste rorkarle, været andet end *specialiseringen*. Den betragtes i en tid med stærkt expanderende videnskabelig forskning som en uomgængelig nødvendighed – eventuelt som et nødvendigt onde. Men for et ungt fag, som ikke har nogen grundfæstet position, er den en fare, som må bekæmpes. Tendenserne har været ganske udprægede inden for vort fag; forskerne har haft en tilbøjelighed til at vælge sig mere eller mindre snævert afgrænsede specialer, som derpå er blevet dyrket intensivt i samarbejde med ligesindede overalt, hvor de findes inden for og uden for landets grænser. Det er folk, som repræsenterer forskellige fag, men har valgt samme sagområde. Etnologer, som arbejder med studiet af landbrugsredskaber, søger kontakt med folk med samme specialinteresser blandt arkæologer og kulturgeografer; bygningsforskere indleder samarbejde med arkitekter og arkitekturhistorikere osv. På titelbladet af de første numre af tidsskriftet *Etnologia Europaea* var der rejst et typografisk monument over denne specialiseringstilbøjelighed i form af 31 navne på specialdiscipliner, det ene stablet oven på det andet: *Ethnologia urbana, ethnologia praehistorica, technologia ethnica, ethnobotanica, studia agriculturae ethnicae, ethnologia juridica, ergologia ethnica, ethnologia maritima, studia architecturae rusticae* osv. Disse

discipliners udøvere kan betyde en centrifugal kraft i faget. De har mere at tale med interessefæller uden for faget om, end de har med andre etnologer. En for vidtdreven specialisering er således en hæmsko for etablering af et fagligt milieu – og et sådant må siges at være en livsbetingelse, navnlig for et fag, der er under opbygning.

Hvad skjuler sig da under navnet Charybdis, hint uhyre på den anden side af det smalle stræde, hvis malstrøm suger alt til sig, knuser og kværner det til ukendelighed og sprøjter det op igen som en ensartet masse. Billedet er vel drastisk, men der kan ikke herske nogen tvivl: det er *samfundsvidenskaberne*, deres farlige dragning og deres ensrettede tendens. Udsat for truslen fra Charybdis er navnlig *de* udøvere af faget, som har erkendt faren ved specialiseringens centrifugale kræfter, og som derfor prioriterer den faglige enhed højt. De er klar over, at faget må bindes sammen af en fælles målsætning og en fælles metode, og under søgen efter en sådan er de naturligt nok stoppet op ved nogle af de samfundsvidenskaber, som synes at stå etnologi nærmest. Vi har meget at lære i dag af samfundsvidenskaberne, det er helt klart. Det gælder for os, som det gælder for en lang række andre fag, som sagligt synes at stå dem langt fjernere. Opgaven må derfor blive at sejle så tæt på Charybdis som muligt uden at blive suget ned. Faren ligger deri, at man overtager disse fags målsætning, teori og metode i en sådan grad, at udenforstående har det største besvær med at se, hvad der er etnologi, hvad der er socialantropologi, og hvad der er sociologi. Hvis det er kommet dertil, da har man i virkeligheden gjort sig selv overflødig som selvstændigt fag. Hvor Skylla således truer med at splitte faget op i dets forskellige bestanddele, så vil Charybdis lade det forsvinde og opgå i den store, hellige, almindelige samfundsvidenskab.

Hvad skal vi da gøre i den nuværende situation for at slippe vel gennem det smalle stræde og nå frem til øen Thrinakria? Jeg tør ikke sige i dag klart og entydigt, at sådan og sådan bør kursen være. I stedet vil jeg foreslå, at vi ser lidt på, hvorfor vi eksisterer som fag, hvorfor vi står over for vore aktuelle problemer, og

hvilke opgaver vi har at løse i dagens samfund. Som altid, når det drejer sig om at forklare et kulturfænomen, må der foretages både en funktionel og en historisk analyse. Jeg vil gøre mest ud af det sidste, for vi eksisterer jo ikke som fag i dag, fordi samfundet har behov for os, men fordi en kringlet historisk proces har skabt os. Vores *fortsatte* beståen er derimod afhængig af, om vi har en naturlig plads at udfylde i samfundet. Det lille forskningshistoriske tilbageblik, vi skal foretage, behøver da ikke at blive tolket som udslag af den evige trang til nostalgisk selvbetragtning. Jeg skal da heller ikke gøre tidsperspektivet længere end undersøgelsen kræver – man behøver jo ikke at begynde med de gamle ægyptere hver gang. Sigurd Erixon har ellers gentagne gange vist, at svensk etnologi med lethed lader sig føre tilbage til renæssancetiden. Den nationale konkurrence byder derfor egentlig, at jeg søger at gøre det kunststykke at vise, at dansk etnologi har sin rod i middelalderen; måske slet ikke nogen umulig opgave, når man betænker, at ærkebiskop Absalon er udpeget som vor første museumsmand. Jeg skal imidlertid nøjes med at gå så langt tilbage, som kontinuiteten rækker, nemlig til de sidste årtier af forrige århundrede.

Vi kan konstatere i hvert fald tre strømme, som løber sammen i vort senere fag. Det er for det første *den kulturhistoriske forskning*, hvis egentlige grundlægger, Troels-Lund, udsendte første bind af *Dagligt Liv i Norden* i 1879. For det andet *indsamlingen og forskningen omkring Dansk Folkemuseum*, som blev åbnet for publikum i 1885, og endelig som det tredje *den folkelivsorienterede linje inden for folkemindeforskningen*. Skal man udnævne en bestemt førstemand for denne linje, da må det vel blive H. F. Feilberg, som skrev sin *Dansk Bondeliv* i 1880-erne.

Troels-Lunds store værk om det 16. årh. var egentlig ikke kulturhistorie fra starten. Værket var planlagt som en Danmarks og Norges historie i slutningen af det 16. århundrede, indledt med et tidsbillede af landets og folkets tilstand. Det er dette tidsbillede, der efterhånden svulmer op og faktisk bliver en almindelig dansk kulturhistorie, anskuet ud fra det 16. århundrede. To ting er karakteri-

stiske for Troels-Lund: Han giver den første og mest konsekvente skildring af kulturens historie ud fra en gennemført evolutionistisk opfattelse, og han opbygger store og meget levende kulturbilleder på grundlag af pluk fra mange forskellige kilder, som stykkes sammen og forbindes af forfatterens tolkninger og ræsonnementer. Denne specielle kulturhistoriske fremstillingsmåde har dannet skole og kan genfindes i talrige senere værker; det er en genre, der er dyrket med særlig forkærlighed i Danmark, og som fortjente at blive gjort til genstand for en samlet, kritisk undersøgelse.

Vigtigst for udviklingen af vort fag blev dog de aktiviteter, som var knyttet til Dansk Folkemuseum. I museets første mange år var personalet såre beskedent, og næsten al kraft måtte samles om tilvejebringelse af samlingerne. Og dog var lederen, Bernhard Olsen, en ret flittig kulturhistorisk skribent, og hans højre hånd, Jørgen Olrik, fik skrevet en række væsentlige afhandlinger. Rigtig gang i forskningen omkring de indsamlede genstande til belysning af i første række bondekulturen kom der dog først i 1920-erne, da der til samlingen blev knyttet specialister, først og fremmest på bondebygningernes og folkedragternes område, således at det blev muligt at tage et mere systematisk studium op på disse felter. Efter en ny udvidelse af staben omkring 1940 gik Folkemuseet ind i sin glansperiode under Axel Steensbergs ledelse, en periode der vel kan siges at kulminere med oprettelsen af professoratet i Materiel Folkekultur ved Københavns Universitet i 1959. 40-erne og 50-erne er først og fremmest præget af en lang række stort anlagte indsamlingsarbejder: De etnologiske undersøgelser, bondegårdsundersøgelserne, landsbyudgravningerne, herregårdsundersøgelserne og arbejderundersøgelserne – samtidig med at samlingerne blev suppleret med manglende genstandskategorier. Næsten al kraft og energi blev sat ind på dette gigantiske indsamlingsarbejde, og publikationsvirksomheden blev i første række en materialefremlæggelse. Det er vigtigt, at vi får publiceret nogle genstande, var det stående omkvæd i disse år. Til forskningsmæssige overvejelser af mere teoretisk art blev der sjældent tid eller kraft. Så meget

mere kom da inspirationen fra Sverige til at betyde. Her var der under Sigurd Erixons ledelse etableret et fag, kaldet folkelivsforskning eller etnologi, med en veldefineret målsætning, et begrebsapparat og et sæt af metoder, først og fremmest den historisk-geografiske. At studere kulturen ved at kortlægge dens forskellige elementer og analysere dem i de tre dimensioner: tid, rum og socialt stratum blev den erklærede hovedopgave. Det var også denne metode, der spillede hovedrollen for arbejdet omkring Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, som blev startet med direkte svensk forbillede, både hvad angår navn og indsamlingsmetoder. Ordet etnologi blev dog ikke blot brugt om dette nye indsamlingsapparat. Medarbejderne ved Dansk Folkemuseum kom i disse år til i stadig højere grad at føle sig som udøvere af et fælles fag, etnologien.

Det er klart, at folkemuseets ret beskedne stab på ingen måde kunne overkomme at bearbejde, endsize publicere det vældige materiale i form af genstande, fotografier, film, optegnelser og opmålinger, som blev indsamlet i disse år. Det var man helt klar over, men man følte sig i rollen som redningsmandskab. Man bjærgede en høst i lade til kommende generationer, hvis opgave det så måtte blive at studere det indsamlede. Den nøjagtige opmåling og den minutiøse beskrivelse blev fremholdt som museumsmandens vigtigste dyder »Vi må lære af fortidens fejl«, sagde man, »og hvis ikke vi beskriver og registrerer alt så nøjagtigt som muligt, så vil eftertiden bebrejde os det«. At denne ukendte eftertid kunne stille helt andre krav og kunne tænkes at arbejde med problemer, som krævede helt andre former for data, det drømte man næppe om.

Det har derfor været ikke så lidt bittert for denne generation af museumsmand og etnologer at måtte konstatere, at vi allerede i dag delvis er kommet i denne uforudsete situation. En stor del af fagets unge føler ikke den ringeste tilskyndelse til at dykke ned i de tidligere indsamlede papirmasser; de anser andre problemer for vigtigere end dem, der kan løses med denne form for data, og de ønsker selv at komme i marken og indsamle deres eget materiale.

Hvordan skal det nu forklares, at vi efter så

få års forløb er kommet i denne situation? Som så ofte er der tale om et samspil af flere faktorer; nogle af dem findes inden for og nogle uden for faget.

Den ældre etnologis studieobjekt par excellence var bondekulturen. Det er ingenlunde tilfældigt, at Bernhard Olsen, Troels-Lund og Feilberg alle gør deres vigtigste pionerarbejde just i det årti, da den danske bonde med opbygningen af andelsmejerier etc. lægger grunden til et afgørende brud med den ældre bondekultur. Det indsamlingsarbejde, som NEU satte i gang i 40-erne og 50-erne kunne endnu belyse de ældre arbejdsmetoder i landbruget og bondehusholdningen og give data til en kortlægning af de geografiske forskelle, som er så karakteristiske netop for tiden før andelsbevægelsen og industrialiseringen. Men efterhånden som materialet til belysning af disse emner blev stadig tyndere, opstod der et naturligt behov for at søge nye græsgange, at flytte søgelyset længere op ad tidssøjlen til perioder, som man endnu kunne få belyst ved det arbejde i felten, som prioriteres så højt af alle etnologer. Men dermed bevæger man sig ind i industrialismens ældre tidsafsnit – hvis man da ikke simpelt hen valgte nutidsundersøgelser; i begge tilfælde måtte man erkende, at den historisk-geografiske metode ikke længere slog til, og man måtte se sig om efter et nyt sæt af analytiske redskaber.

Dem fandt man uden for etnologien, i nogle af de fag, som var blevet berørt af den videnskabssteoretiske udvikling, som allerede længe havde været i gang. Lad os belyse dette ved at se lidt på en af filologiens underdiscipliner, dialektologien, et fag som i lange perioder har haft et ret nært samarbejde med etnologien. Dialektologien kunne med en vis ret have været medtaget blandt de linjer, som fører frem til et selvstændigt etnologisk fag. Det nuværende Institut for dialektforskning er en fortsættelse af det tidligere Udvalg for Folke-mål, som igen er et barn af foreningen Danmarks Folkeminder. I 30-erne og 40-erne fulgte de etnologer, som studerede og kortlagde bondekulturens enkelte elementer, og de filologer, som i tilknytning til de store ord-bogsarbejder drev ord/sag-forskning, i en vis udstrækning de samme arbejdsmetoder. Man

har i flere tilfælde kunnet benytte hinandens spørgelister ved indsamlingsarbejdet, og samarbejdet manifesteredes f.eks. i et tidsskrift som »Sprog og kultur«.

Selvfølger der endnu arbejde ud fra disse retningslinjer, men det er i de seneste årtier helt stillet i skyggen af en dialektologi, som følger Saussures og Hjeltslevs strukturalistiske retning inden for sprogforskningen. Strukturalismen er en reaktion mod den sproghistoriske filologi. Den stiller over for udforskningen af ord- og lydhistorier kravet om et studium af sproget som struktur, som helhed, gennem analyser, som må være synkroniske, ikke diakroniske. Efterhånden som disse strukturalistiske principper vandt indpas i dialektologien og gav sig udtryk i afhandlinger om fonemsystemerne i enkelte dialekter, så skrumpede berøringsfladerne til etnologi ind, og samarbejdet gled efterhånden ud. I dag er dette samarbejde et næsten ukendt kapitel for fagets yngre.

Strukturalismen slog først og kraftigst igennem i filologien, men lignende tendenser gjorde sig også tidligt gældende i den almene etnografi eller antropologi i dens franske og angelsaksiske retninger, hvor den historisk-geografiske orientering aldrig har været så rodfæstet som i den tysksprogede etnografi. Også i antropologien betegner de strukturalistiske og funktionalistiske skoler en reaktion mod fagets ældre, historiske problemstillinger. Blandt de mere fremtrædende repræsentanter for den nye linje er det navnlig Radcliffe-Brown, der forkaster ethvert forsøg på en udforskning af den kulturhistoriske udvikling, fordi den er dømt til at blive »conjunctural history«, gisninger, som ikke lader sig verificere. Når reaktionen mod brugen af en historisk indfaldsvinkel blev så kraftig netop inden for antropologien, så skyldes det bl. a., at man ved studiet af primitive folks kultur meget ofte helt mangler det ældre kildemateriale, som er uomgængeligt nødvendigt, når et historisk forløb skal klarlægges.

Det nye var ikke, at disse antropologer studerede en enkelt stammes eller et enkelt lokal-samfunds kultur; det havde man gjort før også. Noget forenklet udtrykt kan man sige, at forskellen bestod deri, at en antropolog af

den historisk-geografiske skole ville betragte stammens kultur som summen af dens enkelte dele, og hans analyse ville da gå ud på at undersøge disse forskellige elementers alder og herkomst. De moderne etnologer interesserede sig imidlertid kun for disse kulturelementer som et led i et funktionalistisk hele. Ligesom for den strukturalistiske filolog var det helheden, strukturen, som var deres studieobjekt.

Nordisk folkelivsforsikring eller etnologi havde fået sin væsentligste inspiration fra den tysksprogede etnografi, mens de angelsaksiske forskninger egentlig først kom til at spille en større rolle efter midten af århundredet. Man mærker indflydelse herfra i 50-erne hos folk som Eskerød, Granlund og Kolsrud, til dels også hos Erixon, som lige til sin død bevarede en fantastisk evne til at indstille sig på nye tendenser i videnskaben uden at prisgive sine ældre teorier og meninger.

Den egentlige konfrontation mellem europæisk etnologi og den angelsaksiske antropologi – først og fremmest i skikkelse af engelsk socialantropologi – kom dog først i 1960-erne. Da havde socialantropologerne allerede gennem flere år søgt nye græsgange i Europa og påbegyndt udsendelsen af en række lokalstudier, samtidig med at den engelske version af etnografien vandt indpas ved flere europæiske universiteter. Her skal selvfølgelig særlig nævnes Bergen, hvor Fr. Barth skabte sin egen særdeles livskraftige skole, hvis medlemmer i udstrakt grad arbejder inden for Europas grænser.

Socialantropologerne kom til Europa med synspunkter og metoder, som var udviklet under feltarbejde i såkaldte primitive samfund uden for Europa, men som viste sig særdeles velegnede til studiet af små europæiske bonde- og fiskersamfund. Socialantropologerne havde endvidere den styrke, at de kom til de pågældende lande som fremmede med et skarpt blik for sådanne kulturelle særtræk, som den indfødte etnolog var fortrolig med fra barnsben og derfor måske i mindre grad opmærksom på.

Hvad der her blev sat i gang kan i virkeligheden opfattes som en akkulturationsproces, et møde mellem repræsentanter for to forskel-

lige kulturer, to forskellige forskningstraditioner. Som det er set så ofte før, synes den indfødte tradition – i hvert fald her i Norden – i første omgang at måtte vige for den fremmede kultur. En af de indfødte europæiske etnologer, Tamás Hofer, som er uddannet som etnolog i Ungarn, men har studeret antropologi i USA, har i tidsskriftet »Current Anthropology«² givet en vittig og intelligent analyse af de to professionelle typer: den europæiske etnolog og den amerikanske antropolog, som adskiller sig fra hinanden i holdningen til stoffet, i arbejdsmetode og i den typiske karriere eller livscyklus. Jeg skal her nøjes med at referere nogle få af de forskelle, der påvises: antropologen kan i løbet af ret kort tid være knyttet til en række forskellige institutioner og udføre feltarbejde i en række forskellige samfund, idet arbejdet hele tiden holdes sammen af et bestemt synspunkt på eller en særlig »approach« til stoffet. Den europæiske etnolog derimod arbejder ofte hele livet i ét lokalt område og er knyttet til én bestemt institution. Han samler i årevis majsommeligt data sammen for til sidst at fremlægge dem i et stort værk under en dødsenstrist titel, mens antropologerne hurtigere får deres resultater fra hånden og da under mere slagkraftige titler som »Chrysanthemum and the Sword«, »The Deeply Rooted« og »Argonauts of the Western Pacific«. På et europæisk universitet lærer man de studerende at søge litteratur og kilder og dokumentere enhver påstand med svære fodnoter, mens antropologen kun har foragt tilovers for sådanne udslag af »footnote gymnastics«. Når antropologen har udført sit første feltarbejde og formuleret egne teorier, kan han indtage en plads i fagets forreste række. Etnologen derimod må gennemgå en lang modningsproces, før han er værdig til at indtræde i de lærdes lav; man lægger her hovedvægten på erfaring og viden – ikke så meget på evnen til videnskabelig tænkning og teori-dannelse. Om de dele taler i Europa kun de ældste og mest erfarne; det opfattes som temmelig uopdragent om en grønskolling vil gøre sig klog på

teoretiske sager.

Der kan ikke være tvivl om, at europæisk etnologi trængte til den angelsaksiske saltvandsindsprøjtning. Alt for meget i faget var blevet vane og tradition – alt for sjældent spurgte man om meningen med den indsamling og den forskning, som man foretog. Og ikke mindst møder antropologerne med et begrebsapparat og et sæt teorier, som har vist sig anvendelige også på studiet af de europæiske kulturer.

Men samtidig tvinger konfrontationen vort fag til selvbesindelse og til at gøre sig grænserne til den almene etnologi klar. De to fag arbejder begge med et studium af kulturen og dens væsen, og dog er deres forhold til studiematerialet ikke helt det samme. For antropologen er undersøgelserne egentlig kun »case studies« under hans søgen efter de generelle love – for den europæiske etnolog derimod har den lokale kultur og det billede, som undersøgelserne tegner af den, en værdi i sig selv. Styrer antropologen således lige mod målet, så har etnologen opgaver at løse undervejs. Han har nemlig påtaget sig at beskrive og studere en bestemt kultur, nemlig hans egen, til orientering og oplysning for de mennesker, som har den samme kultur som han.

For at løse denne opgave må han følge to veje: dels studere de enkelte kulturelementer og deres udbredelse i tid og rum, dels studere de helheder, de samfund, hvori disse elementer indgår. Opdelingen i de to indfaldsvinkler er lidt skematisk, for det er klart, at i de konkrete undersøgelser vil man ofte benytte sig af dem begge. Det er imidlertid vigtigt at holde sig for øje, at ingen af de to veje kan undværes. Den første – studiet af kulturelementerne – er den vej, der er blevet befaret flittigst i den hidtidige forskning; det er derfor kun godt og rigtigt, at man i dag prioriterer helhedsundersøgelserne, specielt af lokalsamfundet. Men det er en illusion at tro, at alle problemer kan løses ad den vej, hvis man fastholder at hovedopgaven er at studere kulturvariationerne. Man kan ikke med en horisont, der er afgrænset til det lokale samfund,

2. Tamás Hofer: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines. (Current Anthropology vol. 9 no. 4 (okt. 1968) s. 311 ff.).

forklare de specifikke kulturformer i det pågældende område – eller i hvert fald kun give en del af forklaringen. Det er nødvendigt at vide, hvilke alternativer der findes, og det er det, man kan skaffe sig klarhed over ved historisk-geografiske undersøgelser af de enkelte kulturtræk.

I lokalundersøgelsen, specielt den der foretages ud fra et økologisk synspunkt, forenes på udmærket måde den europæiske etnologs tilbøjelighed til at arbejde med et historisk perspektiv med den socialantropologiske metodik. Ønsker man som socialantropologen at studere kulturen som en stadig tilblivelsesproces gennem en serie målrettede valg under givne begrænsninger, da kan dette i virkeligheden ikke foretages som en synkronisk undersøgelse, men må ske som en historisk undersøgelse med kortere eller længere tidsperspektiv. For de nyeste etnologiske lokalundersøgelser har navnlig Bergen-skolen spillet en rolle. Man har med held i analysen anvendt barthianske begreber som *entreprenør* og *niche* – skønt disse begreber giver helt andre associationer i nordiske sprog end i engelsk, og skønt i hvert fald det sidste begreb kan være noget vanskeligt at anvende entydigt.

Mere betænkeligt forekommer det mig at være, at man også har ønsket at overtage det socialantropologiske kulturbegreb. Alle er vist i dag enige om, at etnologien må karakteriseres som en *kulturvidenskab*, mens betegnelsen samfundsvidenskab er for snæver og kun tilgodeser visse sider af faget. Det har fra første færd været etnologiens opgave at studere kulturen i videste forstand gennem dens ydre fremtrædelsesformer. Man har hidtil som så mange andre fag kunnet klare sig med en rummelig, *deskriptiv definition* af dette studieområde. Der findes utallige definitioner af begrebet kultur; to amerikanske antropologer har gennemgået ca. 150 af dem – de fleste af dem er varianter over samme tema. Lad os gribe en enkelt ud af bunken, Malinowskis fra 1944, som forklarer kulturen som »the integral whole consisting of implements and consumers' goods, of constitutional charters for the various social groupings, of human ideas and crafts, beliefs and customs«. Kulturen er

altså kort udtrykt den menneskeskabte del af menneskets miljø. En socialantropolog af Bergen-skolen bruger begrebet kultur i en noget anden og indsnævret betydning. For ham er kultur ikke alt det, der omgiver os i hverdagen, men derimod de bagved liggende ideer eller udtrykt på en anden måde: Det er de vurderinger, normer og forventninger, som en gruppe mennesker er fælles om. Vore redskaber, skikke m.v. er således ikke *dele* af kulturen, men derimod *produkter* eller *ytringer* af den. For socialantropologen er kulturen ikke det overordnede studieobjekt, men et analytisk begreb på linje med en række andre, som indgår i forskningsprocessen. Når det er muligt for ham at anvende en sådan, såkaldt *operationel definition* af kulturen, så hænger det sammen med, at han ikke primært studerer kultur, men derimod sociale relationer eller menneskelige handlinger. Vil etnologen overtage det socialantropologiske kulturbegreb, da må han også ændre sit fags målsætning, omforme det fra en kulturvidenskab til en socialvidenskab.

Man vil måske finde, at disse spidsfindige afgrænsningsproblemer er en strid om kejserens skæg. Lad os da i stedet overveje, om det umiddelbart forekommer rimeligt at opfatte alt det, der omgiver os i vor dagligdag, som udsprunget af vore fælles vurderinger og normer. Det forekommer i hvert fald mig, at tingene i nogen grad er stillet på hovedet. Et blik på børnenes opvækst, på socialiseringsprocessen i samfundet, vil dog ret hurtigt overbevise én om, at faktorernes orden er en anden. Børnene fødes ind i en verden, fyldt med materielle kulturelementer, som er skabt af tidligere generationer, og de overtager efterhånden et sæt af brugs- og adfærdsregler, som de vel i reglen benytter mere eller mindre ureflekteret. Hertil føjes først gradvis og som et sekundært fænomen en åndelig overbygning af viden, vurderinger og normer. Tilstedeværelsen heraf forudsætter en art kulturel bevidsthed, som i fuldt mål kun er til stede hos et fåtal af kulturens bærere. Ja, måske eksisterer kulturen i den forstand egentlig kun som en abstraktion hos den forsker, som har underkastet det pågældende samfund et studium.

Hvis dette er rigtigt, så har kulturprodukterne eller, som jeg foretrækker at sige: kulturelementerne, en anderledes primær rolle i den kulturelle proces end det forudsættes i det socialantropologiske kulturbegreb. Kulturelementerne må i stor udstrækning siges at være determinanter for og ikke produkter af en gruppe menneskers åndelige fællesgods. Og da disse kulturelementer – det være sig genstande eller sædvaner ofte er arvet fra tidligere generationer og følgelig blevet til under andre økonomiske og sociale omstændigheder end de nu herskende, når vi da frem til det forhold, som ældre forskere med et lidt tvetydigt begreb kaldte *tradition*. Traditionens rolle i kulturudviklingen er et aspekt, som efter min mening stadig bør være et særkende for den etnologiske forskning. Sammenfattende kan man måske sige, at det er etnologiens opgave at studere de kulturelle variationer, og at den herunder må benytte sig af både en strukturel/synkronisk analyse, hvor samfundsvidenskabelig metodik tages i anvendelse, og af en historisk/diakronisk analyse, hvor fagets egen forskningstradition spiller hovedrollen.

De teoretiske problemer, der her er strejft, kræver en langt udførligere omtale, end der har været mulighed for her. Forhåbentlig bliver der lejlighed til at tage disse ting op i anden sammenhæng. Jeg tror, det er af betydning, at vi får drøftet disse spørgsmål grundigt, også fordi sådanne diskussioner kan være af væsentlig betydning for skabelsen af det forskningsmilieu, som vi alle ønsker.

Lad os imidlertid til sidst gå uden for fagets snævre rammer og spørge, om det samfund, vi lever i, har brug for faget etnologi, sådan som vi her har søgt at afgrænse det? Det er vi selvfølgelig ikke selv de rette til at svare på, men jeg vil mene, at der i et samfund og en kultur, som er underkastet ændringer i stadig hastigere takt, må være et behov for den *omverdensorientering*, som etnologien drevet på den rette måde vil kunne give. Moderne mennesker har oplevet radikale ændringer ikke blot af samfundet, men også af det fysiske

milieu, og deres forhold til materialer og brugsgenstande er et helt andet, end det var for blot 50 år siden. At undersøge og forklare disse ændringer må da være etnologiens vigtigste opgave. I denne forbindelse får fagets klassiske studieområde, *den førindustrielle bondekultur*, ny betydning; den repræsenterer i mange tilfælde livsformer, som har bestået relativt uændret gennem århundreder, og det er fra dette grundlag den moderne tilværelsesform har udviklet sig i løbet af få generationer. Bondekulturen er derfor det nødvendige udgangspunkt for studiet af livet i det moderne samfund.

Men faget skal selvfølgelig ikke begrænses hertil. Vigtigt er det at tage fat på studiet af *det forsømte århundrede* fra o. 1870 til i dag. Karakteristisk for denne epoke er, at de forbedrede kommunikationer gradvis udjævner de gamle geografiske kulturforskelle mellem landets forskellige egne. I stedet skabes der imidlertid nye kulturskel, som bl.a. følger de grupperinger, som de folkelige bevægelser deler landets befolkning op i. Arne Sørensen har i »Jordens Folk«³ slået til lyd for, at man etablerer et nyt fag til studiet af disse *subkulturer*, som han billedligt karakteriserer som »de bakker og højdedrag, der kommer til syne i det danske landskab, da forrige århundredes ideologiske stormfloder synker tilbage«. Vi tør håbe, at det ikke bliver nødvendigt med et nyt fag, men at også denne opgave må kunne løses af faget europæisk etnologi. – Som et andet karakteristisk træk ved det seneste århundrede, måske endda specielt dets sidste del, vil jeg nævne *urbaniseringen*, bykulturens spredning ud over hele landet. Det er et fænomen, som dels bør studeres i sig selv, dels bør anspore til en intensivering af studiet af den borgerlige kultur i dens mere klassiske former.

Alt i alt et ganske omfattende program, som skulle give mere end arbejde nok til os alle. Vi tør kun håbe på, at det bliver muligt i samarbejde med de øvrige institutioner inden for faget at få løst en lille del af disse opgaver.

3. Arne Sørensen: Dansk nutidskultur som emne for etnologisk forskning. (Jordens folk 3. årg. nr. 3, 1967, s. 93 ff.).

Dansk arkæologi – fortid og fremtid

Af Kristian Kristiansen

Indledning

I Danmark har arkæologien altid nydt en særlig popularitet og den er ikke blevet mindre i de senere år. Samtidig betvivles fagets kulturhistoriske anvendelighed i stigende grad blandt andre beslægtede discipliner – etnografi, kulturgeografi, historie og stednavneforskning, med hvem tidligere tiders samarbejde omkring beslægtede problemer forlængst er ophørt. Hvad skyldes nu denne tiltagende isolation? En historikers svar lød for nogle år siden således: »Konklusionen . . . må blive, at historikerne ikke kan overlade oldtidssyntesen til arkæologerne alene. Selv om begge videnskaber opstiller de samme mål for forskningen, er deres problemstillinger og argumentationsform alligevel ikke identiske i praksis. Historikerne har en stærk følelse af, at arkæologerne – som Johs. Brøndsted har udtrykt det – har svært ved at frigøre sig fra »det arkæologiske sprogs grammatik«, eller med andre ord fra grundlaget for deres kronologi, typologi og systematik, som de stadig i al for høj grad betragter og fastholder som det centrale i deres hypoteser. Fortsat holder de sig fortrinsvis til fundene og oldsagerne selv, mens historikerne koncentrerer sig om levnenes funktion og ud herfra søger at forklare baggrunden for og virkningerne af disse levn og funktioner, kort sagt, de ønsker at forstå hele samfunds- og kulturlivet i organisk sammenhæng og under stadig omformning fra periode til periode.« (Christensen 1969, 23.). Denne karakteristik er yderst præcis, og jeg skal i det følgende søge at give en forskningshistorisk forkla-

ring på dette forhold. Dernæst vil jeg skitserer en mulig vej ud af isolationen, ud fra det grundsynspunkt at noget sådant ikke blot er ønskværdigt i teorien, men også praktisk nødvendigt hvis arkæologien skal kunne gøre krav på at blive betragtet som en kulturhistorisk videnskab i fremtiden.

Det historiske perspektiv

Traditionelle fremstillinger af dansk arkæologis historie er centreret omkring en beskrivelse af de store forskerpersonligheder – C. J. Thomsen, J. J. A. Worsaae, Sophus Müller og Johannes Brøndsted (Brøndsted 1962; Klindt-Jensen 1975). Arkæologiens udvikling ses i lyset af disse personligheders videnskabelige og museale indsats. Det skyldes at deres navne, ikke blot herhjemme, men også internationalt, er knyttet til en række grundlæggende videnskabelige landvindinger. Thomsen og treperiodesystemet: sten, bronze og jernalder, arkæologiens museale gennembrud. Worsaae og de første udgravninger, de første fortidsminderegistreringer og det første tværvidenskabelige samarbejde (tolkningen af køkkenmøddingerne) – arkæologiens kulturhistoriske gennembrud. Müller, den store systematiker og materialefremlægger – arkæologiens videnskabelige konsolidering. Og endelig Brøndsted, der samlede og vedligeholdte alt dette. Fra 1837 og ca. et århundrede frem var dansk og skandinavisk arkæologi med til at sætte de videnskabelige standarder for faget.

En særlig tak skal rettes til Jens Henrik Bech, Lotte Hedager, Jørgen Street-Jensen, Viggo Nielsen og Olfert Voss for kritiske kommentarer og supplerende oplysninger til forskellige dele af manuskriptet.

Kristian Kristiansen, f. 1948, mag.art. i forhistorisk arkæologi (Århus) 1975, kandidatstipendiat ved Institut for forhistorisk arkæologi, Moesgaard.

Det skyldes nok for en del »de store personligheder«, men en række andre faktorer var ikke mindre væsentlige, og jeg vil i det følgende søge at beskrive dette samspil af faktorer ved at trække nogle hovedlinier op i dansk arkæologis udvikling.

Fund og forskere

Mens arkæologien som videnskab er ung, har den en århundredelang tradition bag sig som led i adelig samlermani. De fyrstelige raritetskabinetter som var yndede i renaissance rummede også arkæologiske genstande. Det var dog ret spredt og tilfældigt, idet udgravninger endnu ikke var påbegyndt, og skattegravninger praktiseredes også kun i ringe omfang i Nord-europa (Werlauff 1807, 15 ff.; Hermansen 1954.). Som arkæologiske objekter opfattede man først og fremmest jordfaste fortidsminder: gravhøje, dysser og runestene, som allerede blev beskrevet i udvalg i 1643 af Ole Worm i »*Danicorum Monumentorum Libri Sex*«, en bog der vakte international opmærksomhed. Oldsager var imidlertid i denne periode en sjældenhed. Både i Ole Worms berømte raritetskabinet og i senere antikvariske samlinger var de blot et tilfældigt indslag i et broget repertoire af genstande (Neergaard 1916). Det skyldes dog også at danefæ til og med Christian IV blev betragtet som en indtægtskilde for staten, og man omsmeltede hvad der kom ind (Hindenburg 1859, 24). Først da Frederik III. oprettede sit »Kunstkammer« i 1663

blev indleveret danefæ tilkendt antikvarisk værdi og udstillet (Bering Liisberg 1897, 18).

Denne situation ændredes imidlertid brat efter landboreformerne i 1780'erne (Vibæk 1964). I kølvandet herpå fulgte et stigende antal højsløjfninger, og på nyopdyrkede arealer dukkede skatte- og depotfund op. I takt med at arkæologiske fund begyndte at blive almindelige ødelagdes oldtidsminder i tusindvis. Denne alarmrende situation førte i 1807 til dannelsen af en kongelig oldsagskommission og et »nationalmuseum« der fik til huse på Trinitatis kirkeloft, hvor også undervisningsbiblioteket holdt til (Hermansen 1931 og 1953; Hildebrand 1938, 175 ff.). Der fulgte nu en tid med hektisk aktivitet. Spørgekemaer udsendtes til alle præster og interesserede private for at tilvejebringe et overblik over oldtidsminderne i landet. Resultatet blev straks publiceret af B. Thorlacius i »*Bemærkninger over de i Danmark endnu tilværende hedenolds Høje og Steensætninger*« fra 1809 – den tidligste systematiske oversigt vi kender. Frivillige fredninger iværksattes, og et tidsskrift: *Antikvariske Annaler* blev grundlagt. De ydre rammer var nu skabt for en arkæologisk virksomhed. Men endnu var fundtilvæksten til museet kun ringe, ca. 100 nr. om året.

Det næste skridt blev taget da man i 1816 som sekretær for oldsagskommissionen imod almindelig praksis antog en grosserer uden akademisk grad: C. J. Thomsen. Nu kom der orden i tingene,¹ samlingen blev

1. Da Thomsen blev sekretær var samlingen i planløs uorden, og de første tre år gik med at få bragt orden: »Det var mig *utaaleligt* at forevise det ubetydelige, som man allerede ville kalde saaledes. – I Støv, planløs Uorden, Skjult i Skuffer, Kroge, Tørklæder, Papirer, var det hele mig Chaos« (Uddrag af brev til Vedel Simonsen, citeres efter Hermansen 1934, 112 f.).

2. Konsistorium henstillede i 1832 indtrængende at man flyttede, da man selv havde brug for lokalerne, og i brevet indgår en malende beskrivelse af museets aktiviteter og de ulemper det gav for universitetsbiblioteket. Lokalet, hedder det, var »et ret passende Sted at henlægge det indkomne saalænge Museet samlede i det smaa og kun besøgte af faa«. »Men«, fortsættes der, »et ganske forandret Forhold er nu opstaaet: Museet er vokset til en betydelig samling, hvoriblandt en halv Snes dygtige Stenmasser o. desl. der tyngte paa Gulvet; det besøges af hele Publicum fra Byen, Landet og Udlandet, inclusive Haandværkersvende og Skolebørn i Snesevis, for hvilke Bibliotheket selv da maa tjene til Gjennemgang eller ligesom Forstue; naar de ikke alle kunne inklades, samle de sig i Indgangen til Bibliotheket, hvor de ved Støj og ved at optage Pladsen for dem der have at bestille på Universitetsbibliotheket, ere til saa megen Ulejlighed. Hertil kommer at Museet bestyres og forevises af Personer, der ere aldeles fremmede for Bibliotheket, ja største Delen ogsaa for Universitetet« (Citeret efter Mackeprang 1929, 6.).

systematisk opstillet, der blev startet en protokol over de indkomne genstande, og i 1819 åbnedes den for offentligheden i form af en gratis ugentlig omvisning som Thomsen selv varetog, hvilket han fortsatte med gennem hele livet. I løbet af kort tid blev museet en skandinavisk seværdighed: »Det interessanteste og instruktiveste jeg har set i København« skrev i 1825 den svenske digter og historieprofessor Erik Gustaf Geijer (Hildebrand 1938, 511). I Thomsens næsten halvtredsårige lederperiode (frem til 1865) – til sidst som direktør for 5 museer – grundlagdes samlingerne. Fundtilvæksten var nu støt stigende (og var i Thomsens tid 540 nr. pr. år). Det skyldes to faktorer: for det første landbrugets ekspansion, for det andet den anseelse som det var lykkedes Thomsen at skabe museet som noget enestående og nationalt. Det førte i 1832 til at man fik 4–5 værelser på Christiansborg – i 1838 yderligere forøget.² Anledningen hertil var den russiske zars besøg. Og i 1854 lykkedes det at få Prinsens Palæ, hvor museet stadig residerer, efter store om- og nybygninger i 1930'erne (Müller 1907; Mackeprang 1929; Brøndsted 1957). Baggrunden for arkæologiens fremgang var for en stor del Thomsens princip, at samlingerne skulle være åbne for alle, for at man gennem omvisninger kunne belære om fortiden og vække interesse i alle lag af befolkningen for oldsagerne. Thomsen grundlagde således den museale praksis som idag er alle museers udgangspunkt.

I denne periode foretoges der kun få og

spredte gravninger, som da man fremdrog det berømte »Hvidegårdsfund« fra bronzetiden, hvilket er skildret af Magnus Petersen (Petersen 1909, 11–20). Man modtog først og fremmest fund fra de mange højsløjfninger, katalogiserede og udstillede dem. Datidens samfærdselsmidler tillod ikke hyppige rejser, ligesom det museale arbejde foregik som deltidsarbejde på ulønnet basis, indtil Worsaae som den første ved kongelig udnævnelse fik en stilling som »Inspektør for de antikvariske Mindesmærker«.³ Man lagde vægt på at udbygge kontakten med interesserede samlere, og Thomsen gav i sin »ledetråd« fra 1836 anvisninger på hvordan man bedst foretog udgravninger og hvordan oldsagerne skulle behandles (Thomsen 1836, 87 ff.).⁴ Der var dog lang vej fra finderne af oldsagerne, der som regel var bønder og daglejere, til museet i København. At det alligevel lykkedes at få mobiliseret denne kontakt på et tidligt tidspunkt skyldtes to ting: arkæologiens stigende popularitet i en nationaløkonomisk krisetid, samt ikke mindst udbetaling af dusører til finderne. *Den arkæologiske virksomhed var nu grundlagt*, og efter 1850 begynder den at ekspandere. Denne ekspansion finder sted på flere fronter.

Fra 1855 og frem grundlægges et stigende antal provinssamlinger. De opstår alle på privat initiativ omkring en museumsforening af interesserede samlere. Det begynder med de større stiftsbyer: Ribe (1855), Odense (1860), Viborg og Århus (1861) og Ålborg (1863). Derefter følger så

3. Det kom dog først til et midlertidigt brud med Thomsen, da han ikke ville hjælpe Worsaae til en fast ansættelse, hvilket var sket for to andre af Thomsens assistenter. Dertil kom at Worsaae var kommet i økonomiske vanskeligheder efter faderens død. Dette »brud« fremstår, med alle dets psykologiske og følelsesmæssige over- og undertoner, levende i brevvekslingen. Thomsens skriver her: »omendskjønt han er en Stivnakke, holder jeg dog af ham. Det siges Dem af Deres Thomsen« (Worsaae 1934, 247.). Worsaae søgte råd og trøst hos Hildebrandt, som bl.a. skriver: »De träder till sidan dock icke från scenen. Betrakta medlertid idke som en olycka att De nödgas ställa Dem på en sjelfständig botten. Dette är bland alle jordens fröjder den, hvilken jag skattar högst« (Worsaae 1934, 244.). Om Worsaae's egen vurdering af Thomsen, se hans erindringer s. 62–66, og om bruddet, s. 105–115. (Worsaae 1934.).

4. Allerede i 1831 havde det kgl. nordiske Oldskriftsselskab udsendt et lille hefte til alle skolelærere landet over med anvisninger på udgravninger af høje, eftersøgning og opbevaring af oldsager. Skriftet var forfattet af Thomsen med assistance af Finn Magnussen og Rafn, men er iøvrigt anonymt, som flere af de skrifter som udsendtes af »Selskabet«. Også Worsaae's bog fra 1843 indeholdt et tillæg om udgravning af høje og oldsagers opbevaring.

fra 1880'erne de øvrige jyske provinsbyer og efter århundredeskifter fortsætter museumsoprettelserne på øerne (Jensen og Møller 1939.). Med forbillede i Frederik VII.'s samlervirksomhed anlægges endvidere fra 1850'erne og nogle årtier frem en lang række adelige privatsamlinger, og i byerne et tilsvarende antal borgerlige privatsamlinger. Der er nu et ekspanderende marked for oldsager og opkøberne flourer som aldrig før, ikke blot de hjemlige, men også fra Hamburg og England.⁵ I disse årtier når højsløjfningerne et klimaks i forbindelse med den nye højkonjunktur og de påfølgende mange fremskridt indenfor landbruget: dræning, mergling, hedeopdyrkning etc. (jævnfør Kristiansen 1974b).⁶

Midt i denne eksplosive udvikling bliver Worsaae leder af museet (i 1866). Og nu følger initiativerne slag i slag. Nationalmuseet begynder en mere systematisk udgravningsvirksomhed med baggrund i en række nye stillinger og særlige bevillinger. Thomsens lærlinge: Herbst og Engelhardt, samt tegnerne Kornerup og Magnus Pedersen m.fl., er nu ofte på farten. De store mosefund fra jernalderen, Thorsbjerg, Nydam, Kragehul og Vimose udgraves og publiceres af Engelhardt. De første rige gravfund

fra den romerske jernalder fra Varpelev og Valløby publiceres af Herbst og Engelhardt; der graves af Worsaae i Jellinghøjene og på Dannevirke, ligesom Worsaae allerede i 1850'erne samarbejdede med zoologen Steenstrup og geologen Forchhammer havde udgravet og tolket nogle østersbanker som levn efter et jægerfolk fra stenalderen. Og fra 1873 følger sogneberegningerne hvori eftehånden også deltager nogle af Worsaae's nye folk: Henry Petersen og Sophus Müller.⁷ I kølvandet på disse beregninger fulgte ofte nye fund og udgravninger. Denne rejsevirksomhed muliggjordes af de mange ny-anlagte jernbaner – som dog også gjorde indhug i højene, ligesom vejvæsenet. Kort sagt: en grødetid ikke blot for det danske samfund, men også for arkæologien, hvor Worsaae's organisatoriske talent nu kom til fuld udfoldelse (Müller 1886). Fundtilvæksten steg i denne periode til gennemsnitlig 810 nr. pr. år.

Efter Worsaaes uventede død i 1885 bliver Herbst leder af museet, men den egentlige forgrundsfigur er allerede Sophus Müller, der fra 1892 bliver leder.⁸ De initiativer der var sat i gang af Worsaae videreføres. Det gælder den tværvidenskabelige udforskning af »køkkenmøddin-

5. Vedel Simonsen, der havde samlet siden 1807 og været medlem af Commissionen siden 1810, beklagede sig højlydt i sine breve til vennen Werlauff herover. Vedel Simonsen ansatte 4 hjælpere til at gennemstrefte Fyn på jagt efter oldsager, og alligevel blev udbyttet mindre »fordie det nu bliver en sand Manie at samle Oldsager, idet ikke blot den hvide Dr. kører fra Huus til Huus, men ogsaa Kongen ved sine Officeerer lader Alt indkøbe til sin Privat Samling; derhos Engelske Emmissærer og Hamborger-Jøder indkøbe for Fode og endelig Grev Ahlefeld, begge Kammerherrer Holsteen, Blixen, Wind, Krigs Raad Theil etc. etc. anlægge private Samlinger og saaledes den ene overbyder den anden« (Wad 1916, 298 f.). I årene fra 1851 til sin død i 1858 afleverede Vedel Simonsen dog hvert år til museet ca. 500 nr. Til sammenligning havde han i perioden 1807 til 23 samlet 363 nr., og i perioden 1824–51 873 nr.

6. Vedel simonsen skriver i 1852 til Werlauf: »det maae ingenlunde forundre Dig at der nu findes fleere Oldsager end i gl. Dage; thi ikke tale om, at Folk ere nu meere opmærksomme derpaa, saa *groe de* desuden (i Ordets egentlige Forstand) *op af Jorden c:* jo meere Jorden bearbejdes og skiøres, des lettere fremskydes de fra Bunden af Frostene; desuden graver man nu Mergel paa Fleere Favnes Dybde, hvad man ikke forhen gjorde, og ligeledes langt dybere Tørv end forhen« (Wad 1916, 267.).

7. Worsaae var den første arkæolog som fik mulighed for en udstrakt rejsevirksomhed og gravevirksomhed, og den belyses levende af hans breve til Thomsen derhjemme på museet, og senere til sin kone (Worsaae 1938). Også sogneberegningerne findes beskrevet, både af Magnus Petersen (1909) og Løffler (1905).

8. Jeg kan ikke her komme ind på de mange og komplicerede omstruktureringer der i tidens løb har fundet sted på Nationalmuseet, herunder udskillelsen af de nuværende afdelinger. Først fra 1892 udskilles de historiske afdelinger, og først fra 1920 blev etnografisk afdeling selvstændig. Derfor kan det være vanskeligt at sætte etikette på en række af de ældre arkæologer. De fleste beskæftigede sig i perioder med både arkæologi, middelalderhistorie og etnografi. Endnu under Müller var man etnograf om vinteren og arkæolog om sommeren.

gerne« hvor resultaterne fremlægges i 1900, og i 1902 i samarbejde med Neergaard afhandlingen om Dannevirke. Endvidere publiceres en lang række nye fund, herunder solvognen fra Trundholm og sølvkedlen fra Gundestrup, ligesom de fleste større fundgrupper tages op til nybehandling. Af nye aktiviteter iværksættes den store enkeltgravskampagne i Jylland for at redde nogle af de mange tusinde gravhøje der sløjfedes i de år, ligesom den første Maglemoseboplads udgraves af Sarauw. Også de store jyske jernaldergravfelter bliver nu systematisk undersøgt af Neergaard. I det hele taget koncentrerer en stor del af Nationalmuseets virke fra nu af i Jylland. Der udvikles en systematisk udgravningsteknik (Müller 1897), og Müller får efterhånden opbygget sin egen stab af assistenter, blandt hvilke vi kan nævne Raklev, Blom, Neergaard, Kjær, Th. Thomsen, Rosenberg, Sarauw, Blinkenberg, senere Friis Johansen, Broholm, Nordman, Hatt og Brøndsted. Endelig var der både under Worsaae og Müller tilknyttet flere medarbejdere på en slags »free lance« basis, som f.eks. Daniel Bruun og A. P. Madsen.

I denne periode, frem til Müllers afgang i 1920, topper fundtilvæksten og stabiliseres, hvilket falder sammen med landbrugets konsolidering. Den væsentligste udvikling i denne periode sker dog først og fremmest i videnskabelig henseende, som vi senere skal komme ind på.

På et afgørende punkt bryder Sophus Müller imidlertid med Worsaae's linie, nemlig i forholdet til det stigende antal provinsmuseer. Hvor Worsaae gik ind for decentralisering, og foreslog oprettet inspektørstillinger i hvert stift, søger Müller at koncentrere al videnskabelig og administrativ kompetence i Nationalmuseet. Konfrontationen opstod da de »gamle« provinsmuseer ønskede statsstøtte. Det førte i 1887 til en ordning, hvor de til gengæld for statsstøtten (på 1000 kr.) måtte underskrive en håndfæstning, der reelt betød, at al mulighed for selvstændig aktivitet ophørte. De blev sat under administration af

Nationalmuseet. Al udgravningsvirksomhed skulle ledes af Nationalmuseet, ligesom alle betydningsfulde fund skulle afleveres hertil – det sidste var dog ikke noget nyt. Provinsmuseernes funktioner skulle begrænses til populariserende og pædagogisk udstillingsarbejde. Det betød at de ophørte som aktivt gravende institutioner, mens private gravninger fortsatte. På Fyn overtoges museets opgave således i vidt omfang af apoteker C. Mikkelsen, senere af sønnen P. Helveg Mikkelsen der foretog langt flere udgravninger end museet, især af jernaldergrave (Larsen 1935, 56 ff.). På Langeland grundlagde købmand Winther sit eget museum og foretog nogle af tidens mest betydningsfulde bopladsudgravninger, som han selv publicerede. Nu har privatsamlere og private udgravninger altid spillet en væsentlig rolle og fra begyndelsen været baggrunden for ethvert museums udvikling. Disse private initiativer blev da også støttet fra Nationalmuseets side under Worsaae (Worsaae 1877), idet man kendte samlingerne og som regel erhvervede dem på et senere tidspunkt. Samlerne var en del af det arkæologiske miljø, fik ikke sjældent spalteplass i de arkæologiske tidsskrifter, ligesom de socialt og økonomisk repræsenterede overklassen og den bedrestillede middelstand, hvor man havde råd til at anlægge samlinger. I modsætning hertil stod de omrejsende opkøbere, der tilhørte den anden ende af samfundet og som levede af at sælge oldsager. Med de forbedrede afsætningsmuligheder, specielt efter museernes graveforbud i 1887, accelereredes deres virksomhed og systematiske plyndringer af gravhøje i tusindtal indledtes i Jylland. Mest kendt er de såkaldte Vorbassedrenge (Quist 1975). Sophus Müller indledte en skånselsløs og systematisk bekæmpelse gennem opråb, løbesedler og folkemøder, anført af Johan Skjoldborg. Müllers konsekvente engagement er beundringsværdigt og kommer til udtryk i kapitlet i Nationalmuseets jubilæumsbog: »Opofrende venner og farlige fjender« (Müller 1907, 44 ff.). Men denne sort-hvide opfattelse fortegnede realite-

terne, som jo generelt afspejlede de store classeskel på den tid, ligesom Müller selv havde været med til at skabe markedet. Med den øgede oplysning og de gradvist forbedrede sociale vilkår for landproletariatet forsvandt denne type efterhånden ud af billedet.

Den museale bevægelse i provinsen tog nu mange steder en anden kurs i disse år. Interessen for almuekulturen tog over hele Skandinavien et stærkt opsving, en interesse der falder sammen med industrialiseringens vækst. En lang række museer oprettes som folkemuseer. Fra 1855–87 blev der oprettet 8 museer (stiftsmuseerne), fra 1888–1900: 8, fra 1901–14: 27 og fra 1915–29: 32. Mange af disse museers virke centreredes omkring hjemstavnsforskningen (Knudsen 1939). I 1915 fik et større antal museer statstilskud, dette øgedes i 1941. Enkelte museer fik i denne periode en faglig leder, således Haderslev, Kolding, Odense og Ålborg. Først i 1958 og 1964 kom de lovændringer som nydefinerede lokalmuseernes stilling administrativt og musealt, og som radikalt forbedrede deres vilkår (Betænkning nr. 152; Nielsen 1964 og betænkning nr. 727), hvilket førte til en betydelig aktivitet i forbindelse med ansættelse af fagligt uddannet personale.

I perioden fra 1930 og frem til idag skete der andre væsentlige forandringer: en ny naturfredningslov blev gennemført i 1937, hvorefter alle jordfaste fortidsminder kom under fredningsloven. I årene 1937 til 1957 berejstes alle sogne i Danmark af Nationalmuseets embedsmænd. Urørte høje og særligt bevaringsværdige

høje og anlæg totalfrededes, ialt ca. 24.000, mens alle overpløjede gravhøje beskyttedes mod udgravning og ødelæggelse, ialt ca. 78.000 (Mathiassen 1938 og 1957). Tidligere havde alle fredninger været frivillige, og der var ved fredningslovens gennemførelse allerede ad den vej fredet ca. 7.500 oldtidsminder. Disse fredningsinitiativer var allerede blevet indledt af Oldsagskommissionen og i perioden 1927–34 var fredningernes antal nået op på 100 om året. Den nye fredningslov sikrede imidlertid en ensartet lovgivningsmæssig og administrativ ramme om oldtidsmindernes fortsatte bevaring som en del af natur- og kulturlandskabet. Både arkæologisk og miljømæssigt var det derfor et betydeligt fremskridt.⁹ Ligeså vigtigt var det, at der i 1929 oprettedes et lektorat i forhistorisk arkæologi ved universitetet med Brøndsted som lærer, fra 1941 som professor. Worsaae havde tidligere undervist ved universitetet i perioden 1855–66 uden at det satte sig mærkbare spor. Nu bliver der imidlertid uddannet en ny generation af unge arkæologer, som skulle præge arkæologiens udvikling frem til idag. I 1949 oprettedes der et professorat i Århus. Den videnskabelige reproduktion var hermed sikret. I 1932–33 var Brøndsted endvidere blevet leder af Nationalmuseets 1. afdeling, som var ved at forbene i videnskabelig intolerance.¹⁰ Nu åbnes der op. Flere nye folk ansættes efterhånden, først og vigtigst Therkel Mathiassen, som grundlægger en ny tradition, de store boplads- og landskabsrekonstruktionsarbejder. Det arkæologiske materiale begynder i disse år at tage en ny vending.

9. Efter Worsaae's udnævnelse til inspektør for de antiquariske mindesmærker kom der atter gang i fredningsbestræbelserne. I 1848 frededes alle gravhøje på kongelig jord og i statsskovene, og i 1849 udsendtes cirkulærer til alle godsejere om fredninger. I 1880'erne og 90'erne udgik en række nye fredningsinitiativer: der indførtes fredninger på alle præstegårdsjorder (1885), der indledtes samarbejde med hedeselskabet om fredninger (1889), ligesom jernbaner og vejvæsen fik indskærpet ved lov at man ikke længere måtte tage sten fra gravhøje (1887, 1890), hvilket der var blevet givet tilladelse til ved en bestemmelse fra 1793 – og en henstilling i 1829 havde kun hjulpet lidt. I 1911 blev der indført fredninger ved oprettelse af statshusmandsbrug, ligesom de ældre bestemmelser flere gange indskræpes ved udsendelse af cirkulærer. Der var således blevet ført en aktiv fredningspolitik. Alle fredninger blev endvidere offentliggjort i aviserne. (Jævnfør fredningsberetninger 1873–90 af Worsaae, 1897–1902 af Müller og 1927–34 af Brøndsted. I Nationalmuseets bibliotek.)

10. Det var i denne periode at Erik Westerby skandaløst fik afvist sine grundlæggende undersøgelser af »Stenalderbopladsen ved Klampenborg«, ligesom Therkel Mathiassen blev holdt ude fra 1. Afdeling.

Efterhånden synker antallet af nye grav- og depotfund som kommer ind til museerne mærkbart, dels fordi visse fundgrupper simpelthen er ved at være udtømte, dels p.gr.a. fredningsloven. Den stigende interesse for bopladsfundene må også ses i denne sammenhæng. Med den opmærksomhed der nu vies denne fundgruppe af Therkel Mathiasen udvikles der en ny aktiv type amatørarkæologer. Den folkelige arkæologiske interesse føres ud i marken, hvilket også ses i privatsamlingernes sammensætning, som nu overvejende består af bopladsfund. Det er også i denne periode at Gudmund Hatt udfører sit grundlæggende pionerarbejde – registreringen af jernalderens agersystemer og udgravningen af deres hustomter. For tredje gang etableres et tværvidenskabeligt samarbejde omkring udforskningen af Ertebøllekulturen og opkomsten af det ældste landbrug, hvor pollenanalysen for første gang spiller en aktiv rolle for tolkningerne. Moselaboratoriet oprettedes under krigen, og det fører i 1956 til etableringen af Nationalmuseets 8. afdeling for pollenanalyse og C14 datering m.m. Af nye fundkomplekser må endvidere nævnes udgravningerne af Trelleborg og senere Fyrkat.

Alle disse tendenser er fulgt op og videreudviklet i de seneste tiår af en stigende stab af arkæologer (Becker 1977, 38 ff.). Stadigt forbedrede dokumentations- og udgravningsmetoder har været et kendetegn for perioden, hvilket har ført til afgørende ny viden både i detaljen og i helheden. Bopladslagenes sammensætning dokumenteres nu arkæologisk, geologisk og botanisk, de formuldede skeletspor pensles frem af graven, eller dokumenteres v.h.a. fosfatanalyser. Men også anvendelsen af maskiner i forbindelse med store fladeafdækninger har givet ny indsigt i bebyggelsens karakter, idet hele landsbyer har kunnet afdækkes.¹¹ Bopladsudvalgets aktiviteter (nedsat under forskningsrådet) har her

været af væsentlig betydning, og der er herved åbnet op for en udvikling, hvis resultater for alvor vil vise sig i de kommende år. Også oprettelsen af Fortidsmindeforvaltningen, der varetager udgravninger af truede oldtidsminder (i henhold til en revision af fredningsloven i 1969, lov nr. 314) har betydet en øgning af udgravningsaktiviteterne.

Jeg har nu beskrevet nogle hovedtræk, og nogle hovedpersoner, indenfor den del af arkæologiens udvikling der afspejles i museumsudviklingen, materialetilvæksten og udgravningsvirksomheden. I det følgende skal vi se på nogle af de forskningsmål og de forskningsmiljøer der har karakteriseret arkæologiens videnskabelige udvikling.

Forskningsmål og forskningsmiljøer

Indenfor enhver videnskab findes der et fasttømret system af viden, arvegods overtaget fra den ældre forskning, der, efterhånden som det har passeret flere generationer af forskere, er blevet til selvindlysende sandheder, hvis forudsætninger ingen længere spekulerer over eller betvivler. Igennem undervisning, publikationer, tidsskrifter og kongresser kommunikeres, udbygges og fasttømmes dette grundlag, som efterhånden bliver et solidt værn om et forskningsfællesskab, og efterhånden en forskningstradition. Således også indenfor dansk arkæologi, og jeg skal i det følgende søge at vise hvordan.

I perioden før Thomsen gjaldt det først og fremmest om at få etableret rammerne for en arkæologisk virksomhed. Det til gengæld gjort med stor dygtighed og konsekvens, hvilket har været noget fordunklet af Thomsens indsats. Derfor skal Oldsagskommissionens tidligste arbejde – i de første entusiastiske år – fremhæves, idet selve dannelsen af commissionen jo er en velkendt og ofte beskrevet bedrift (Her-

11. Denne dokumentationsudvikling har også haft sine omkostninger, idet den er tidskrævende, og antallet af ikke færdigbehandlede udgravninger har derfor været stærkt stigende gennem 50'erne og 60'erne, men er atter aftaget efter etableringen af Fortidsmindeforvaltningen – først under rigsantikvaren, nu under miljøministeriet.

mansen 1931 og 54). Retningslinierne for kommissionens arbejde blev publiceret af Werlauff i 1808 med kommentarer. Følgende skulle undersøges:

- a. »Hvilke Monumenter fra Oldtiden, som findes adspredte på Marken, og formedelst deres størrelse og Omfang ei kunne flyttes, fortiene at opbevares ved Kongebud for Eftertiden, og hvilke derimod, fordi de ere mindre betydelige, enhver Jordbruger kunne være berettiget til at benytte paa hvad Maade han selv ville«.
- b. »Hvilke Foranstaltninger kunne gøres for at saadanne Levninger fra Oldtiden og Middelalderen, som findes i Kirker eller andre offentlige Bygninger, bleve bevarede for Ødelæggelse«.
- c. »Hvorledes Almuen bedst kunne undervises om Værdien af de Oldsager, der jevnlig opgraves af Jorden, og som oftest ødelægges, fordi det ikke vides, at de kunne være til Nytte«
- d. »Hvorledes med de mindste Bekostninger for Staten, et Statsmuseum kunne anlægges for alle i vore Riger Værende Oldsager, forsaavidt de enten allerede findes i de kongelige Samlinger, eller med Tiden kunne blive dem indlemmede«
- e. »Hvorledes dette Museum da kunne anvendes til offentlig Nytte«.

Formuleringen af disse retningslinier i 1807 må, på baggrund af samtiden, anses for epokegørende. For første gang defineres arkæologien som et selvstændigt emne hvis objekt er de stumme kilder, monumenter og oldsager. Dernæst formuleres for første gang en plan for bevaringen og udstillingen af disse.¹² Denne bevidsthed om arkæologiens selvstændige betydning var ikke tilfældigt opstået. Både i 1808 publikationen, og i en bog der udkom i

1807 »Udkast til den nordiske Archæologies Historie i vort Fædreland, indtil Ole Worm«, af samme Werlauff, beskrives »den nye arkæologi« i klar modsætning til de tidligere spredte forsøg på arkæologisk virksomhed, og behovet for en systematisk udforskning betones. Et første forsøg gjorde kommissionen ved udsendelse af spørgeskemaer til alle præster, hvor man ønskede oplysning om 12 forskellige typer af arkæologiske levninger, fra dysser til runestene. Dette materiale bearbejdedes, som tidligere nævnt, straks af Thorlacius. Werlauff udtrykker imidlertid skepsis m.h.t. præsteberetningernes anvendelighed og foreslår: en arkæologisk berejsning af landet, samt oprettelse af et arkæologisk tidsskrift. Det sidste blev gennemført i 1812 med udgivelsen af *Antiquariske Annaler*, hvorimod den arkæologiske berejsning først skulle blive iværksat to generationer senere. Werlauff udtaler til slut: »Saalænge disse to pia desideria endnu ikke ere realiserede, mangler uden tvivl meget i vore Oldsagers muelige Oplysning. Dog, Reiser! Reiser! er den kundskabsgridske Oldgranskens første og sidste Raab til vore Oldsagers hævde og Talsmænd. Disse bør sætte Krandsen på Commissionens Arbejder. Naar de ere skete, naar alle rørlige Oldsager ere samlede og opsatte i et Museum, da er det Tid for Archæologien at overskue og ordne alle disse Materialier, og, om mueligt, af dem danne et System, da først kan han bestemme hvad vi endnu med nogen Vished kunne vide, og hvor der gives Lakuner, som ikke lade sig udfylde. Historikeren træder da til, sammenligner de Data som Archæologen giver ham i hænderne, med Naturens og Mytternes Glimt, og af alt det bringer han *maaske* et nyt Lys over Nordens Ur- og Fabeltid«. ¹³

Oldsagskommissionens lovende ansatser blev imidlertid ikke fulgt tilsvarende op,

12. Samme år udskev Videnskabernes Selskab en prisopgave med et arkæologisk emne: »At sammenligne de Mindesmærker fra Oldtiden, som findes i vort Norden, saasom Gravhøje, Steendysser, Ting, som findes hos os i Høiene og mere deslige . . . for deraf at uddrage Resultater om vore nordiske Folks ældste Oprindelse, Vandringer, Gudsdyrkelse, Cultur og huuslige Liv« (Petersen 1938, 14.).

først og fremmest fordi alle dets medlemmer var fuldtidsbeskæftigede indenfor andre discipliner.

Uden oldsager og uden plan for deres opstilling kunne man ikke komme videre. Det var C. J. Thomsen den første til at erkende og gøre noget ved. Thomsen indså, at et stort, systematisk ordnet sammenligningsmateriale var den nødvendige basis for at gøre de mest elementære videnskabelige fremskridt. Og på den tid var det mest elementære og påtrængende problem en grov kronologisk ordning af de mange oldsager, hvis funktion som primitive redskaber, smykker etc. var almindelig erkendt. Thomsen blev tillige klar over, at denne viden måtte baseres på iagttagelser fra de »sluttede fund«, dvs. ting som var fundet sammen. Dette fremgår af Thomsens omfattende brevveksling. »Ikke mindre vigtigt«, skriver han i 1822 til Schröder »er det ved Antiquiteterne at lægge Mærke til, hvad som findes sammen – ogsaa heri har man været forsømmelig. Jeg Haaber, at den nøjagtige Inventering, som nu holdes over alt, hvad der kommer til vort Museum, skal hjælpe noget. Ved nogen Agtpaagivenhed er man her temmelig i det rene med, hvad der maae henhøre til den hedenske Tidsalder, men om de fleste Stykker veed man endnu heller ikke videre. Om de ere fra Aar 0, 100 eller 900 eller endogsaa før den odinske Religions Indførelse i Norden maae først tilkommende Antiquarer kunde afgjøre, men de ville aldrig kunne det, naar ikke bemærkes, hvad der findes sammen og vore Samlinger bringes til en større Grad af Fuldkommenhed« (Citeret efter Hildebrand 1938, 353.).

Først i 1836 fremlagde Thomsen på tryk sine *resultater* som skulle vise sig at blive grundlæggende, men hvis *forudsætninger* i ligeså høj grad er et epokegørende led i den arkæologiske videnskabs udvikling (Gräslund 1974, 101 ff.). Betydningen af denne landvinding må ses i relation til den »almene arkæologiske tilstand« i Europa på den tid, som mildt sagt var kaotisk. Thomsens mål var her at gøre arkæologien til en empirisk videnskab, og det er bl.a. på den baggrund at hans vægring ved at publicere må ses. Tiden var ganske enkelt ikke inde til større videnskabelige indsatser før de museale og materiale-mæssige forudsætninger var tilvejebragt. I den forstand kan Thomsen siges at have grundlagt den arkæologiske virksomhed. Andre, heriblandt den unge Worsaae, skulle høste de første videnskabelige frugter af dette arbejde. Endelig må Thomsens ligeså bekendte antiakademiske holdning ses i sammenhæng med de historiske forudsætninger for hans indsats (Hildebrand 1938, 13–146; Petersen 1938, 7–85).¹⁴ På Thomsens tid kæmpede endnu et litterært og empirisk antikvitetsbegreb om forrang. Finn Magnusens bog fra 1820: »*Bidrag til nordisk Archæologie meddelt i Forelæsninger*« var således i det store hele filologisk-historisk med hovedvægten lagt på en gennemgang af Tacitus, sagaerne etc., hvortil fortidsminder og oldsager kun betragtedes som et supplement. Og denne situation varede ved langt op i det 19. århundrede. Det var sådanne spekulative forsøg Thomsen vendte sig imod, fordi de kunne kompromittere den spæde start til en arkæologisk videnskab. Når historikerne mere eller

-
13. Oldsagscommissionens visionære entusiasme viser den som et ægte barn af romantikken, således også Nyerups vision af et kommende Nationalmuseum, 30 år frem i tiden, og som skulle vise sig at holde stik. Han profeterer: »Danske Hædersmænd kappes om at forherlige dette Museum; frivillig frembærer enhver sin Skærv paa Nationalmuseets Alter; hvad der fordum laa adspaltet i enkelte Mænds Gemmer, skjult for Granskerens og Kenderens Øje, findes nu samlet som et skønt Helt. Længe har det været, førend den Nyerupske Ide blev realiseret, men nu, den er udført, ligner den en stolt Eg, der voxer langsomt og blomstrer desto længere« (Efter Hermansen 1931, 265.).
14. »De veed jeg er en Hader af – hvad skal jeg kalde det – den slags Forskning af Oldsager, hvor man begynder med Celtiberer, gaaer derfra til Chineser og Egypter, saa et lille Spring til Mexico og Florida og derpaa til de nuværende Kalmukker . . . Dømmekraft og god, sund Menneskeforstand vejer vel op mod Citater og zirlige Vendinger og Resultater af Sager, Register og Fortegnelser lade sig af den Kyndige uddrage, men han holder sig til faste punkter« (Efter Hildebrand 1938, 351.).

mindre negligerede arkæologien var årsagen også, at det endnu ikke var muligt at forbinde Thomsens tredeling med en kulturhistorisk udvikling, ligesom der heller ikke kunne sættes årstal på. Historikeren P. A. Munch konstaterer: at der i »det sydlige Sverige og Danmark levede vilde Mennesker, som ernærede sig ved Jagt og Fiskeri og brugte Vaaben og Husgeraad af Sten eller Kobber, siden ogsaa af Bronze . . . Om disse Nordens ældste Beboere vides forresten intet« (Efter Petersen 1938, 77.). Mere forklarende er N. M. Petersen. »Imidlertid aabnes i vore Dage Adgang til ny Viden, og den Tid vil Formodentlig komme, da man kan oplyse Oldtiden ved Nutiden: gennem Oldtidens materielle Levninger forklare dens skriftlige Minder. Materialet hertil er, især ved en Mands utrættelige Bestræbelser, i stor Mængde samlet og Ordnet, men sikre Resultater endnu ikke vundet; der maa samles mere, og dette meget maa bearbejdes« (Efter Hermansen 1938, 73.).

Thomsen skabte imidlertid en videnskabelig tradition af ligeså stor betydning for arkæologiens udvikling som hans museale

arbejde, idet han grundlagde et arkæologisk forskningsmiljø, noget helt afgørende for enhver videnskabs udvikling og reproduktion. Det dokumenteres af hans omfattende brevveksling, hvis enorme omfang står i stærk modsætning til hans begrænsede videnskabelige produktion. Disse breve viser den virkelige Thomsen, arkæologen for hvem sagen var vigtigere end videnskabelig berømmelse, og som udøste al sin viden og al sin erfaring privat og derigennem fik afgørende indflydelse på den arkæologiske og museale udvikling i Skandinavien (Hildebrand 1938). En forsker kan ikke arbejde alene. Det indså Thomsen. Samtidig måtte den videnskabelige reproduktion sikres, og det gjorde han ved at knytte en række unge, frivillige assistenter til sig, som alle senere skulle gøre sig fortjente som arkæologer. Denne patriakalske uddannelsestradition har fulgt faget helt op i vor tid.¹⁵

En vigtig person i det videnskabelige miljø på den tid var Thomsens samtidige C. C. Rafn, som i 1825 var medstifter af det nordiske Oldskriftsselskab – fra 1828 kon-

15. Thomsen sammenfattede sine ledende principper i et bevæget brev til den unge, 31 årige Bror Emil Hildebrand, som uventet, p.gr.a. dødsfald, var blevet udnævnt til rigsantikvar i Sverige i 1837.

»Min kjere, min elskede Ven!

For meget! for meget! udraabte jeg, da jeg havde læst Deres Brev. Gaa ind i dit Lønkammer, beed Gud inderligt om Forstand til at vælge det Rette, Kraft til at udføre det og endelig Ydmyghed og Kierlighed mod andre i Lykke, sagde jeg. Veed De vel, hvad der er Dem paalagt, det vil ikke være indført i Deres Bestalling, men en indre Stemme vil sige Dem, at jeg har Ret, naar jeg siger Dem, at det er:

1. At skaffe Plan og Orden efter de Trin Videnskaben nu staaer paa, i Deres Fædrenelands Antiquitets og Myntesamlinger samt virke til at det skeer ligeledes i Archievernes historiske Del.
2. At skaffe alle disse Samlinger saavidt mulig, nej aldeles offentlige, saaledes at det ikke allene bliver enkelte Videnskabsmænd men hele Natjonen der har godt af Samlingerne, at der er bestemte Tider, paa hvilke man uden mindste Anmeldelse, Forbindtlighed etc. etc. seer Samlingerne og andre Tider, i hvilke Videnskabsmanden benytter det han vil studere og undersøge eller og Arbejdsværelser, hvori han uforstyrret kan beskæftige sig med, hvad der for Øjeblikket interesserer ham.
3. At de bringer Videnskaben videre ved at gaae frem med Tiden, kjender og benytter de nye Opdagelser som gøres, og selv ved alvorlige Undersøgelser fremmer Videnskaben, gjør Opdagelser, som kommer den tilgode og letter andre at gjøre disse.
4. At De bringer Liv og Lyst i og for de Gjenstande, der er anbetroet Deres Omsorg og skaffer ikke en, men et Par dygtige og vakre unge Mænd, der kan blive Deres Hjelpere og i sin Tid Deres Eftermænd. See i den Henseende paa dem, der har naturlig Lyst, nogenledes Hoveder og Characterer, saaledes at man kan agte dem – ikke saa let at finde forenet – jeg har i den Henseende ej været heldig, thi enten er det maadelige og ringe Hoveder eller Mennesker, som jeg ej kan agte, jeg er stødt paa. Ønsk mig at jeg maae være heldigere end hidintil og en Sten falder fra mit Hjerte.

Jeg hører Dem sige efter denne alvorlige Tiltale, hvorledes skal jeg, som staaer ene, kunde alt dette – sandelig ej paa en Gang, men efterhaanden.

De vil vende Spørqsmaalet om og sige »har Thomsen da udrettet dette i sit Fædreneland« og jeg maae svare: noget af det, meget staaer tilbage, Villien, Hensigten er der, var der altid, og naar jeg lægger Hovedet til Hvile, haaber jeg man vil sige: han arbejdede ej forgæves« (Efter Hildebrand 1938, 748 f.).

geligt. Rafn var drivkraften i selskabet, som efterhånden skulle blive arkæologiens væsentligste videnskabelige medium, og hvis voksende medlemsskare, både internationalt og hjemligt, var med til at sikre dansk arkæologi en fremtrædende plads igennem den senere del af det 19. århundrede, hvor også en særlig fransk version af selskabets årbog udsendtes, tillige med dansk, arkæologiens hovedsprog dengang (Worsaae 1866 og 1875; Grøndal 1869.). Selskabets virksomhed var lagt an på udgivelse af islandske håndskrifter, dels for videnskaben, dels for almenheden, hvilket hurtigt sikrede det en god økonomi, der yderligere konsolideredes af den internationale bestseller fra 1837 »Antiquitates Americanæ«. Både den videnskabelige anseelse og formuen var herefter støt voksende igennem det 19. århundrede, hvilket bl.a. sikredes af det stigende antal stiftende medlemmer der udgjordes af videnskabsmænd, statsoverhoveder, fyrster etc. fra hele verden. Fra 1832 kommer arkæologien til med udgivelsen af »Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed«. Fra 1836 »Annaler for nordisk Oldkyndighed«. I perioden 1843–63 udgav man endvidere etnografisk-arkæologiske meddelelser i »Antiquarisk Tidskrift«. Disse afløses i 1866 af »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«. Igennem de første tiår stod disse skrifter dog primært i historie- og sprogstudiets tjeneste. En ændring heraf krævede en forbedring af arkæologiens stilling, delt i form af øgede aktiviteter, dels i form af en kulturhistorisk målsætning på arkæologisk grundlag. Dette blev etableret at Thomsens disciple i tiden efter 1850 med Worsaae som frontkæmper.

Grunden blev lagt allerede i 1840'erne af den unge Worsaae, da han elegant sønderlemmede et par af tidens mere fantasifulde udslag af arkæologisk virksomhed: et møselig fra Haraldskjær, som var blevet erklæret for at være Dronning Gunhild, kendt som Erik Blodøkses kone, samt det opsigtsvækkende Runamo, som under Worsaaes kritiske granskning opløste sig i naturlige sprækker og revner (Worsaae 1934, 94–126; Petersen 1938, 84–116). Det

gav genlyd, for her blev nogle af datidens mest kendte forskere videnskabeligt sat til vægs af en ung student, hvilket blev stadfæstet under en senere debat i Videnskabernes Selskab. Men vi skal bemærke Worsaae's konklusion i Runamo sagen, som viser hans egentlige ærinde: »Det kan«, slutter Worsaae, »næppe fejle, at mange vil se Runamosagen fra den komiske Side og fatte Mistillid, endog Ringeagt for Oldtidsvidenskaben. En saadan Betragtning maade er dog aldeles forkastelig«. Dette begrundes, og der sluttes: »Men ganske vist synes i det foreliggende Tilfælde *Fantasi*, der hidtil har spillet en altfor stor Rolle ved Betragtningen af Fortiden, at have naaet sin største Højde, og Videnskaben vil af frygt for lignende Fejltagelser sikkert vide nu at tage en mere kritisk Retning, saa at den forsøgte Læsning af Runamo istedetfor at skade Videnskaben snarere vil have en saare gavnlig Indflydelse på dens fremtidige Udvikling« (Efter Petersen 1938, 111.) (min kursivering.).

Worsaae havde ved sin effektive og taktiske velvalgte kritik af et par graverende eksempler på fejlagtig og ukritisk anvendelse af arkæologiske kilder vundet en vigtig sejr for den nye videnskabs selvstændighed. Men det måtte følges op på en måde der viste at det også var muligt på grundlag af de arkæologiske kilder at bidrage til viden om kulturforholdene i de forhistoriske tider. Og her lagde Worsaae allerede ud i 1843 med en lille populær bog i folkeoplysningens tjeneste: »Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje«, i 1844 oversat til tysk, i 1849 til engelsk. Den er opbygget omkring Thomsens tredeling, men rummer derudover en tydelig hævde af de skrevne kilders utilstrækkelighed, polemiserer mod sagnoverleveringen og fremlægger nu også et kulturhistorisk udviklingsforløb, ligesom der sættes årstal på de tre aldre (Worsaae 1843, 98–143). I de følgende årtier iværksættes som tidligere nævnt de udgravninger og det registreringsarbejde, som skulle retfærdiggøre Worsaae's dristige, og for sin tid yderst polemiske formuleringer. I disse

år udførte Thomsens disciple et pionerarbejde i dansk arkæologi, »på stadige opdagelsesrejser i det danske landskab og gennem stadige studier af indsamlet materiale tegner de her de første grove rids af Nordens forhistorie, der dengang var et mere ukendt forskningsområde at betræde end himmelrummets planeter er det idag«, som Mogens Ørsnes malende har udtrykt det (Ørsnes 1969, V). Både stenalderen, bronzealderen og jernalderen bliver opdelt i en ældre og en yngre del (Gräslund 1974, 113 ff.). De metodiske redskaber var endnu grove og uslebne, og baggrunden for de kronologiske fremskridt var først og fremmest de mange nye fund. Worsaae selv var de store liniers mand, og han formulerede dem i flere populære fremstillinger, senest i 1882. Men det var også de store liniers tid indenfor videnskaben i almindelighed, for den udvikling der i disse år fandt sted indenfor naturhistorien, geologien, zoologien, arkæologien og etnografien var intet mindre end en erkendelsesrevolution. Og de grundlæggende resultater nåedes gennem et tværvidenskabeligt samarbejde. Worsaae selv havde været med til at påvise eksistensen af et primitivt jægerfolk i Danmark, og på samme tid fandt man i Frankrig menneskefremstillede flintredskaber geologisk indlejret i lag sammen med knogler af dyrearter fra en kuldetid, såsom uldhåret næsehorn, mammut, rensdyr etc. (Eggers 1959, 54–73.). Samtidig formulerede Darwin sine udviklingsteorier, ligesom de etnografiske evolutionsteorier også var i støbeskeen. Det var således en tværvidenskabelig grødetid hvor nye store perspektiver blev trukket op, perspektiver som revolutionerede det datidige verdensbillede og med et slag førte menneskets historie årtusinder længere bagud i tid end de 4004 år f.Kr. kirken havde tilkendt det. Det var på denne baggrund Worsaae i 1882 skrev i indledningen til bogen »*Danish Arts*«: »As long as there was nothing to refer to but historical documents, the immeasurable pre-historic periods of the existence of the human race

lay in the deepest obscurity« (Worsaae 1882, 2.).

Lad os prøve at sammenfatte de væsentligste resultater der opnåedes under perioden 1850–75. Generelt var det i hele Europa en gennembrudstid for de natur- og kulturhistoriske videnskaber. Arkæologisk viste Thomsens treperiodesystem sig at have gyldighed over store dele af verden. På den hjemlige front etableredes arkæologien som en selvstændig disciplin. De kulturhistoriske rammer som senere forskning har søgt at udbygge, formuleredes i Worsaae's oversigtsværker. Deres udgangspunkt var antagelsen af en kulturudvikling fra syd til nord, hvor målet var at identificere nye impulser i form af invandrede folkestammer. »Det skulle være af højeste Betydning gennem fundenes Vidnesbyrd – ligesom Rask havde villet det gennem Sprogene – at eftervise Folkenes Vandringer fra deres første Udspring« (Efter Petersen 1938, 139.). Der udvikledes endvidere en første kronologisk udbygning af Thomsens system med årstal på. Det arkæologiske miljø var i disse årtier åbent og dynamisk, uden skarpe grænser mellem fagarkæologer og »amatørarkæologer«, eller mellem de kulturhistoriske discipliner. En arkæologisk uddannelse fandtes ikke. Væsentlige videnskabelige bidrag leveredes af »ikke fagfolk«, som amtmand Vedel og kammerherre Sehested. Store resultater var nået. Men Worsaae erkendte samtidigt, i 1882, at »det var en selvfølge, at en saa nylig fremstaaet og saa overordentlig omfattende forhistorisk Oldforskning endnu ikke kan være naaet til mange almindelige, i enhver Henseende faste videnskabelige Resultater, der paa en fyldig og for Alle overbevisende Maade kunne træde i de gamle, hidtil herskende Fordommes Sted« (Worsaae 1882, 1 f.).

Denne formulering rummer nøglen til en forståelse af de efterfølgende 50 års forskning, der betegnede en konsoliderings- og stabiliseringstid, hvor de mange nye problemstillinger rejst under Worsaae fik fast grund under fødderne, og hvor

enkelte nye kom til. En mere snæver arkæologisk kurs blev nu lagt af Sophus Müller. De videnskabelige tøjler strammes. En veldefineret videnskabelig metode udvikles, såvel til kronologiske bestemmelser som til udgravninger, og i takt hermed skærpes kravene til den arkæologiske virksomhed. Dette er bl.a. en del af baggrunden for modsætningsforholdet til provinsmuseerne. På et punkt var Müllers centralistiske politik dog velbegrundet, og afveg ikke fra tidligere praksis,¹⁶ nemlig når det gjaldt afleveringspligten af vigtige fund. Dette var i forening med Nationalmuseets funktion som centralmuseum en væsentlig forudsætning for de videnskabelige fremskridt indenfor den kronologiske forskning som fandt sted i disse år, og det illustreres meget tydeligt hvis vi sammenligner Müllers artikel fra 1876 om bronzealderens kronologi med den fra 1909. I den første imødegås enhver form for kronologisk opdeling, i den sidste inddeles alene den ældre bronzealder i 6 perioder. I det mellemliggende tidsrum falder den største tilvækst af bronzealderfund i Nationalmuseets samling. Müller kunne så at sige år for år udbygge det kronologiske system med nye vigtige fund.

En anden ligeså vigtig forudsætning var imidlertid udviklingen af en veldefineret videnskabelig metode til etablering af en kronologi. Tidligere forskning havde arbejdet komparativt med udgangspunkt i hvad som fandtes sammen og hvad som aldrig fandtes sammen (f.eks. stenøkser og jernsager). Det var princippet bag treperiodesystemet. Mellemlid – fund der kombinerede f.eks. stenøkser og bronzesager, eller bronze og jern – angav udviklingens retning. Med den øgede interesse for en mere finmasket kronologisk opdeling fæstnedes opmærksomheden i stigende grad på de gradvise forandringer der

kunne konstateres på enkelte genstande indenfor en periode. Og her fandt man hurtigt ud af, at disse forandringer foregik næsten lovmæssigt, sådan at man kunne opstille hele »udviklingsserier« af genstande som kunne opdeles i forskellige typer. Når man derefter sammenholdt disse typeserier med hinanden på baggrund af de sluttede fund kunne man nu med stor præcision underopdele de forskellige hovedperioder. Tidligere havde man primært adskilt på grundlag af uligheder. Nu adskilte man på grundlag af gradueret lighed. Metoden blev oprindeligt udviklet i Sverige af H. Hildebrand og Oscar Montelius i 1870'erne og fandt hos disse to forskere sin metodisk mest præcise udformning under navnet »typologi« (f.eks. Montelius 1903). Men iøvrigt afspejler typologien en generel metodisk tendens i den arkæologiske forskning i disse år. Det er nok en del af forklaringen på, at Müller polemiserede så stærkt imod den, idet den efter hans opfattelse ikke repræsenterede noget nyt (Müller 1884; endv. Gräslund 1975, 167–216).

Der sker således to vigtige ting i tiårene omkring århundredeskiftet: man får etableret et repræsentativt materiale p.gr.a. den store fundtilvækst, og dette i kombination med udviklingen af den typologiske metode betyder, at de kronologiske systemer nu finder deres endelige udformning. Senere forskning har i hovedsagen kun foretaget en kronologisk finpudsning. Bronzealderkronologien får som den første sin endelige udformning i 1885, derefter følger jernalderkronologien og efter århundredeskiftet stenalderkronologien. Kun den ældre stenalder var endnu ufuldstændigt udforsket, ligesom bopladserne fra de øvrige perioder begynder at komme i forskningens søgelys. Man kunne nu vise udbredelsen af bestemte oldsagsformer over store geogra-

16. Allerede i 1818 var problemet om provinssamlingernes forhold til hovedsamlingen i København blevet aktuelt, i forbindelse med oprettelsen af en samling i Odense. Thomsen og Commissionen søgte da at få gennemført at alle nyfundne oldsager skulle indberettes til København, og de bedste stykker afleveres hertil. En sådan plan ønskede det Danske Cancellie imidlertid ikke at følge op (Hermansen 1960, 27 ff.).

fiske områder, og ved at foretage typologiske studier – ikke af de kronologiske forandringer, men af de geografiske – kunne man demonstrere hvordan kulturpåvirkningerne spredte sig, ofte fra syd til nord. Udbredelsesområderne for bestemte oldsagsformer blev kaldt »kulturgrupper«, og man identificerede disse kulturgrupper med forskellige folkestammer. En sådan kulturgruppe havde man opdaget ved systematiske udgravninger i Jylland, enkeltgravskulturen, og man mente at den repræsenterede et nyindvandret folk fra sydøst. De ønskemål Worsaae havde formuleret var nu nået. Men i øvrigt udformede man på samme tid helt tilsvarende kulturteorier indenfor både sprogvidenskaben, antropologien (raceforskningen) og etnografien (kulturkredslæren i Europa, Boasskolen i U.S.A.). Der fandtes en generel interesse for kulturspredning (diffusion), som blev kædet sammen med teorier om folkevandringer etc. Race, sprog og kultur var de grundlæggende elementer (Kristiansen 1974 med henvisninger). Indenfor arkæologien fik man endvidere sat årstal på bronzealderens og jernalderens perioder ved at sammenkæde fund fra nord til syd, indtil man nåede ned i årstallenes sikre havn i Grækenland og Ægypten (Eggers 1959, 34 ff.). På baggrund af disse grundlæggende fremskridt kunne Sophus Müller i 1887 give den første virkelige sammenhængende fremstilling af den kulturhistoriske udvikling i Danmarks oldtid (Müller 1897).

Under Sophus Müller var forskningsmiljøet restriktivt, og der blev gravet dybe grøfter til mange sider. Müller satte målene og alle måtte følge trop, ligesom han rådede over publikationsretten. Det betød at dygtige assistenter med selvstændigheds trang, som f.eks. Georg Sarauw – senere Blinkenberg, Friis Johansen og Hatt – efterhånden søgte væk. Men resultater blev der nået og materialet fik ikke lov til at ligge upubliceret hen. I slutningen af det 19. århundrede udkom en række store materialepublikationer af A. P. Madsen, Boye og Sehested m.fl., og til præsentation af

nye fund oprettedes monografiserien »Nordiske Fortidsminder« i 1889.

Da Johannes Brøndsted i 1929 begyndte sin undervisning på universitetet, og dernæst i 1932–33 – nærmest ved en paladsrevolution – blev leder af 1. afdeling efter Neergaard, blev der igen skabt et åbent og dynamisk forskningsmiljø, og en vældig aktivitetsforøgelse sattes ind på alle fronter. Kontakterne udadtil genoptages: til naturvidenskaben, som nævnt til universitetet og til amatørarkæologerne. Aktiviteterne rettes mod to mål: en klarlæggelse af den ældre stenalders kulturer og bopladsproblematikken i det hele taget, samt fornyede kronologiske studier til udbygning og justering af de ældre systemer. De følgende par tiår hører til de rigeste i dansk arkæologis historie – den ene store publikation følger den anden, – og til præsentation af mange nye resultater for et internationalt publikum grundlægges »Acta Archaeologica« i 1930. Resultaterne sammenfattes af Brøndsted i en imponerende kulturhistorisk syntese: »Danmarks Oldtid« i 1938–40. Teoretisk er der intet nyt, men billedet af oldtiden fremtræder nu rigere og mere nuanceret end nogensinde, og i kølvandet på bogen følger en stadig stigende strøm af populærarkæologiske bøger og skrifter.

Man kan med rimelighed hævde at Brøndsteds elever har præget udviklingen op til idag, i stillinger på Nationalmuseet, på de arkæologiske institutter og på enkelte provinsmuseer. Men der er alligevel grund til at sætte en slags skillelinie omkring 1950. I 1949 blev P. V. Glob professor i Århus og i 1952 blev C. J. Becker det i København. Mens Glob kastede sig ud i store praktiske opgaver – først i det nydannede »Jydsk Arkæologisk Selskab«, som grundlægger af Moesgård og på ekspeditioner til den Persiske Golf, siden som rigantikvar, hvor han vel mere end nogen anden har formået at give arkæologien et populært image – så videreførte Becker i København fagets videnskabelige tradition med hovedvægten på den kronologiske forskning. I de følgende tiår uddanner

han hovedparten af den yngre generation af arkæologer. Herigennem, og som redaktør af de vigtigste videnskabelige publikationer, har Becker mere end nogen anden været med til at præge den videnskabelige udvikling i denne periode. Man kan dog tale om et vist vekselspil mellem de to modpoler Århus og København. I Århus grundlægges et aktivt og udadvendt miljø omkring Jydsk Arkæologisk Selskab og det nye tidsskrift »Kuml«, mens der i København grundlægges et mere restriktivt miljø lagt an på videnskabelig forskning indenfor de af Becker afstukne rammer. I 1973 yderligere udbygget med udgivelsen af den ny monografiserie »Arkæologiske Studier«. Perioden karakteriseres ikke af grundlæggende metodiske fremskridt, men der finder en metodisk præcisering sted, bl.a. formuleret af Mogens Ørsnes og Olfert Voss, ligesom statistiske metoder vinder indpas. Kulturhistorisk er der tale om stagnation, Brøndsted og Glob får genoptrykt deres oversigter, og de nye der kommer, føjer intet originalt til.

Lad os kort sammenfatte. Det første og vigtigste mål for arkæologien efter etableringen af Oldsagscommissionen i 1807 var at tilvejebringe en systematisk ordnet oldsagssamling og en grovmasket kronologisk opdeling (Thomsen). Dernæst koncentreredes kræfterne om at skabe arkæologien en plads som en selvstændig kulturhistorisk disciplin (Worsaae) og dens videnskabelige position blev fasttømret under Müller, først og fremmest gennem udviklingen af en kronologisk metode og gennem systematiske materialefremlæggelser. Al senere arkæologisk forskning har bevæget sig indenfor de rammer der her blev stukket ud – med kronologien som det videnskabelige fundament og kulturhistorien som den folkelige og nationale overbygning. Forskningsmiljøet har i dette tidsrum skiftet karakter flere gange. Der går to hovedstrømninger igennem det arkæologiske miljø i Danmark. Den ene repræsenteres af J. J. A. Worsaae og J. Brøndsted, P. V. Glob og O. Klindt-Jensen; bredtfavnende personligheder der samlede en gruppe af vidt

forskellige forskertyper og lod dem arbejde og udvikle sig på hvert deres felt. De grundlagde perioder i dansk arkæologi præget af fornyelse og mangesidede aktiviteter. Den anden hovedstrømning repræsenteres af C. J. Thomsen, Sophus Müller og C. J. Becker; arkæologer med stort A, der i højere grad søgte at forme dansk arkæologi i overensstemmelse med egne synsmåder. De skabte perioder præget af fordybelse og konsolidering af indvundne resultater. Begge disse videnskabelige miljøer har produceret betydningsfuld forskning, men af forskellig karakter og på forskelligt grundlag.

Vi vil herefter gå over til en undersøgelse af arkæologiens plads i samfundsudviklingen i samme tidsrum.

Arkæologien i samfundet

I et højtudviklet og ekspanderende samfund som det vesteuropæiske sker de historiske forandringer så at sige for øjnene af os. En historisk bevidsthed er derfor »uundgåeligt en del af vores åndelige udrustning – og det historiske syn en del af os selv. Den historiske synsmåde er således ikke noget vi kan tage stilling til – den er der bare« (Witt 1977, 18 f.). Men der er et langt spring herfra og så til at etablere en arkæologisk virksomhed. Hvorfor skete det, og hvorfor blev denne virksomhed opretholdt og udviklet? Ja, det kan kun en undersøgelse af arkæologiens funktion i samfundets kaste lys over. En sådan undersøgelse må imidlertid blive kort og antydningvis, idet det er et forhold som kun i ringe grad har været analyseret. Men det er utvivlsomt af væsentlig betydning hvis man vil nå frem til en forståelse af baggrunden for arkæologiens ekspansion i Danmark – og i andre vesteuropæiske lande – ligesom en forståelse heraf er en nødvendig forudsætning for at kunne formulere en bevidst arkæologisk kulturpolitik for fremtiden.

Det er et gennemgående og velkendt træk at arkæologien gennem hele sin udvikling har været led i den nationale

oprustning. Det kræver næppe nogen videre dokumentation. »Skæbneår« som 1807, 1848, 1864, 1920 og 1940–45 findes alle genspejlet i den arkæologiske virksomhed, ligesom forhistorien omkring disse kriseår har været flittigt brugt som nationalt samlingsmærke, idet den jo ikke blot er blevet spredt gennem museerne og de arkæologiske bøger. Størstedelen af befolkningen har lært den at kende på anden og tredje hånd – først og fremmest igennem en litterær tradition der går fra Oehenschläger, Ingemann over Grundtvig til Johannes V. Jensen og Martin A. Hansen, dernæst i fortyndet form gennem skolebøger, højskoler etc. På den måde er kundskaben om forhistorien, og fortiden i almindelighed, nået ud til store dele af samfundet i en kompliceret spredningsproces hvorunder den er undergået adskillige forandringer og blevet brugt i mange forskellige klædninger. Spørgsmålet er nu om der bag disse generelle tendenser kan iagttages nogle væsentlige forskydninger i arkæologiens sociale placering og ideologiske tilhørsforhold. Er arkæologien blevet brugt? Til hvad? Og af hvem? Vi kan nærme os svaret på disse spørgsmål ad flere veje. Nationalmuseets protokoller viser os f.eks. vejen fra finder til museum, og den skifter. Den anden vej, fra de arkæologiske arbejder og videre ud til forskellige samfundsgrupper via litteratur, populære oversigter etc. fortæller også en del. Endelig finder vi i museumsgrundlæggelserne og i det aktive miljø udenfor fagarkæologernes kreds nogle meget konkrete oplysninger om disse forhold. Jeg vil nu ganske kort søge at skitsere arkæologiens udvikling i samfundet med nogle stikprøver fra hver af disse tre kategorier.

At Oldsagskommissionens dannelse indirekte var et produkt af romantikken og

de nationale katastrofer turde være sikkert (f.eks. Hildebrand 1938, 175 ff.; Klindt-Jensen 1975, 58 ff.). Thorlacius' konklusion om monumenternes betydning er således illustrativ. »De minde om Nordboers Heltedåd, de tale høit om hans Kraft og Kæmpestyrke, de frembyde en riig Anledning til Sammenligning mellem Fortid og Nutid« (Thorlacius 1809, 68.).¹⁷ Det turde endvidere være ligeså sikkert at arkæologien igennem sine første halvtres leveår primært var den dannede klasses fritidsinteresse. En såkaldt folkelig opbakning fandtes kun i ringe omfang. Præsterne og de lokale embedsmænd (herredsfogeder og amtmænd) spillede en helt afgørende rolle for kontakten med oldsagsmuseet i denne tidlige periode, sådan som det fremgår af de gamle protokoller,¹⁸ mens udbetalingen af dusører var noget der talte i de lag af befolkningen hvor fundene blev gjort, og hvis livsvilkår forblev uhyggelig ringe igennem det meste af det 19. århundrede (Riismøller 1971; Engberg 1973.). De oplysningstanker som indgik i den arkæologiske virksomhed formuleredes af arkæologerne og den dannede overklasse af embedsmænd og godsejere. En af de sidstnævnte var konferensråd Bülow fra Fyn, som allerede i 1816 spillede en aktiv rolle i forbindelse med oprettelsen af en arkæologisk samling i Odense, og blev støttet af Prins Christian Frederik (senere Chr. VIII.), der i 1817 skrev til Oldsagskommissionen med en opfordring til at bidrage med en samling doubletter. Da fortidslevningerne er et vigtigt middel til at vække kærlighed til fædrelandet »saaledes tror jeg at Virkningen af dette Middel ville være endnu kraftigere og mere omfattende, hvis man . . . i de betydeligste Provinsstæder havde mindre Oldsagssamlinger, hvis hensigtsmæssige Afbenyttelse sikkert

17. Worsaae skriver i sin selvbiografi om sine ungdomsstudier: »Mit Studium blev ligesom baaret og løftet af de mere og mere svulmende nationale Bevægelser. Den nyvakte folkelige Aand søgte Gjenfødelse og Forfriskelse i den minderige Oldtid, for hvilken Oehenschlägers Digterværker havde fremkaldt en almindelig Begeistring« (Worsaae 1934, 69.).

18. I Thomsens »Ledetråd« fra 1836 sluttes der s. 90: »Naar Arbeidere af Almuestanden spore Oldsager, gjorde rettest i at henvende sig til Præsten, Skolelæreren eller en anden kyndig Mand, som kan iagttage den indbyrdes Forbindelse og optegne, hvad der kan være ønskeligt at vide«.

mere end ville udbrede den ved Tidens Aand og Regjeringens Foranstaltninger allerede vakte Sands for Kundskab om Oldtiden«. (efter Hermansen 1960, 21). Denne oplysning havde således et klart sigte. Worsaae indleder sin bog fra 1843: »Et Folk som har Agtelse for sig selv og sin Selvstændighed kan umulig blive staaende ved en Betragtning af sin nuværende Tilstand alene. Det maa nødvendigvis tillige henvende Blikket på den forbigangne Tid - - - for at erfare, hvorledes det er blevet hvad det er. Thi først naar dette ligger klart for Tanken, faaer Folket fuld Bevidsthed om sin Eienommelighed, først da kan det med Kraft værne om sin Selvstændighed, og med Iver arbeide paa en større fremtidig Udvikling og derved paa at befordre Fædrelandets Held og Hæder« (Worsaae 1843, 1.).¹⁹

Men de som skulle oplyses var ikke selv aktivt involveret heri. Aktiviteterne udgik fra oven. Der blev således gjort flere forsøg på at oprette offentlige arkæologiske samlinger i provinsen i denne periode, ofte i tilknytning til et stiftsbibliotek, dvs. som led i oplysningsbestræbelserne. Først i Odense 1818, dernæst Århus 1837, Odense igen i 1840 og Ålborg 1844 (Kjær 1974, 116 ff. fig. 73). Men det blev kun ved forsøgene. Både administrativt og ideologisk forblev arkæologien en integreret del af enevælden i denne periode.

I mellemkrigsårene 1850–64 oprettedes pludselig 5 provinsmuseer kort efter hinanden: Ribe, Odense, Århus, Viborg og Ålborg. Disse fem museumsoprettelser har en lang række fælles karakteristika: initiativtagerne havde alle en ensartet social baggrund i det oplyste »bedre borgerskab«, bestyrelserne var endvidere alle domineret af akademikere udgået fra det københavnske borgerskab, og den ledende personlighed var ved alle fem museer en

akademiker med naturhistorisk baggrund, hvilket er interessant, idet naturhistorie og arkæologi som nævnt netop på den tid i forening gjorde store fremskridt. Formålsparagrafferne betoner bevaringen af oldtidsminderne gennem oplysning om deres historiske og nationale betydning: »Formålet er at tilvejebringe en samling af oldsager, samt besørge den forevist for at sætte folket i åndelig besiddelse af dets gamle fortidsminder, så det lærer at forstå dem og vækkes til almindelig interesse for fædrelandets historie«. De mange ødelæggelser der nu foregik spillede i den forbindelse en rolle, men først og fremmest ligger ønsket om at skabe *provinsamlinger* til oplysning for den *lokale* befolkning. Dette sattes af J. Forchhammer i forbindelse med decentraliseringen efter enevælden, idet han så provinsmuseerne som led i det nye folkestyre og den dermed forbundne folkeoplysning (Forchhammer 1866). Forchhammer var på disse og andre område forbløffende fremsynet, og hans synspunkter støttedes som tidligere nævnt af Worsaae. Initiativerne til disse første provinsmuseumsoprettelser udgik således fra et bymiljø. Den samfundsgruppe man især henvendte sig til – bønderne – var derimod endnu ikke selv initiativtagere. Det er endvidere bemærkelsesværdigt at grundlæggelserne i alle tilfælde skete på et tidspunkt hvor byerne var inde i en voldsom befolkningsmæssig og økonomisk vækst. Det er det opstigende provinsborgerskabs museer, og det er i denne periode at de mange store adelige og borgerlige privatsamlinger grundlægges (Kjær 1974.).

På dette tidspunkt havde arkæologien vundet almen anerkendelse som en vigtig nationalhistorisk videnskab, og dette understregedes yderligere af Frederik VII.'s aktive arkæologiske interesse. Der foregik i disse år endvidere en række undersøgelser

19. Bogen blev udgivet af »Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug«, og den var i »særdeleshed beregnet paa oplyste Mænd i alle Stænder; imidlertid haaber man, at de to første Afdelinger i Bogen dog ogsaa vil kunne læses af de mindre indsigtfulde« (Worsaae 1843, forord.). Thomsen bemærker da ogsaa i sin anbefaling af Worsaae's manuskript til bogen: »Af Listen over Trykkefrihedsselskabets Medlemmer er det tydeligt at Selskabet vel er meget udbredt, men at kun meget faa af samme henhøre til den egentlige Almueklasse«. (Efter Worsaae 1934, 233.).

af nationale monumenter som Jelling og Danevirke, og i forholdet til Tyskland blev arkæologien et politisk våben, ved hjælp af hvilket Worsaae afviste tyske påstande om etnisk og kulturel samhørighed mellem Sydjylland og Tyskland i sin afhandling om slesvigske oldtidsminder fra 1865. Og det samme gentog sig da Sophus Müller i 1913–14 skrev om de sønderjydske oldtidsminder. I det hele taget har diskussionen af disse nationale temaer altid trivedes i krise- og samlingsstider.

Slutningen af det 19. århundrede og de første årtier af det 20. århundrede (til og med trediverne) er den store museumsgrundlæggelsesperiode. Det er også højskolernes ekspansionsperiode. Bondestanden er den nye dominerende klasse (Skovmand 1964; Dybdahl 1965; Falk & Hansen 1974). Hånd i hånd med dens politiske og økonomiske selvorganisering (venstre, andelsforeninger, pengeinstitutter etc.) går den kulturelle oplysning gennem højskolerne. Bondestanden får her en kulturel og historisk identitet som viderebringere og fornyere af grundlæggende nationale værdier, sådan som det f.eks. afspejles i højskolesangbogen. Og som led heri begynder bonde- og lærerstanden at grundlægge deres egne museer, folkemuseerne og hjemstavnmuseerne. Disse museer er udtryk for bondestandens kulturelle selvbevidsthed, bl.a. som opbevarere og formidlere af den forsvindende gamle bondekultur.²⁰ Men de afspejler også ønsket om en mere håndgribelig historisk identitet med udgangspunkt i den egn hvor man boede og som man kendte. I forlængelse heraf grundlægges en lang række lokalhistoriske tidsskrifter. I museerne indgik forhistorien som regel blot som et led i en udstilling af egnshistorisk tilsnit, mens de første provinsmuseer primært havde været arkæologiske. De arkæologiske samlinger stammede som regel fra lokale privatsamlere, som i tiårene omkring

århundredeskiftet fremstår i hundredevis. Sådanne samlinger tilbydes i stigende tal Nationalmuseet efter århundredeskiftet, men henvises som regel til det lokale museum. De afspejler imidlertid en aktiv oldtidsinteresse hos bønderne selv, som tidligere blot havde afleveret eller solgt oldsagerne til lokale herregårdssamlinger eller til opkøbere. Nye grupper i samfundet er blevet bærere af den arkæologiske virksomhed – og af historisk virksomhed i det hele taget. For disse mennesker havde både historien og forhistorien en helt konkret funktion, idet den gav deres egen virksomhed som viderebringere af de historiske traditioner perspektiv og mening. Men samtidig må det huskes, at der under denne nye bondestand stadigvæk fandtes et stort og uoplyst landproletariat, hvoraf mange udvandrede til Amerika i 80'erne og 90'erne. De fik først del i fremskridtene i løbet af det 20. århundrede med husmandslovene og socialreformerne. Disse sociale modsætninger kom som tidligere nævnt også arkæologisk til udtryk i forholdet mellem højplyndrerne/opkøberne: »de farlige fjender« og de mere velhavende samlere: »de opofrende venner«.

Kaster vi atter et blik i Nationalmuseets protokoller vil vi se, at lærerne har afløst præsterne som formidlere til museet. I det hele taget spiller lærerne en betydelig rolle i det arkæologiske og historiske arbejde i denne periode (Olrik 1913). »Et folk i vækst« er overskriften på et af kapitlerne i Politikens Danmarkshistorie omhandlende denne periode (Skovmand 1964, 355 ff.). At fagarkæologerne søgte at knytte an til denne udvikling fremgår med al ønskelig tydelighed af Sophus Müllers udsagn fra 1896 og 1907. Efter at have fremhævet de nordiske folks dygtighed i oldtiden skriver han: »Et eget Præg har Kulturen til alle tider haft i det sydlige Skandinavien, kendelig forskelligt fra, hvad der møder i det nordlige Tyskland. Fra Sønderjylland til

20. Denne interesse for folkekulturen slog også igennem mange andre steder, f.eks. indenfor historieforskningen – »Den folkelige bølge« har Skovmand benævnt den (Skovmand 1975). Og i byerne gik borgerdøtre i folkedragter (Witt 1977, 11).

Skaane boede en ensartet befolkning; paa vor Grund voksede den nordiske Stamme sig stor og stærk, indtil den sent i Tiden, om Midten af Aartusindet efter Kristus, skilte sig i Danske, Norske og Svenske. Disse store og tydelige Forhold viser, at vort Land i Oldtiden var godt, dets Jord og Have, dets Klima og Beliggenhed, halvt adskilt halvt forenet, som det var med andre Lande. Det var et Land, hvor der kunne dannes en dygtig Befolkning, selvstændig og fremadskridende. At Oldtidsminderne lærer os dette, giver dem deres store Værd for alle Danske; det er godt at vide det ogsaa for den, som helst kun vil tænke paa Nutiden og Fremtiden. Det store Vidnesbyrd om vort Land i Oldtiden giver en sikker fortrøstning til, at Arbejdet for at værne dets Selvstændighed, for at hævde vores Folkeart og for at udvikle vor Velstand og høje Kultur ikke vil være forgæves i Fremtiden« (Müller 1907, 26.). Og i pagt hermed opfattede Müller arkæologien som et resultat af den nye tid: »Hellere end aristokratisk at regne sine Aner tilbage til Middelalderen vil det forhistoriske Studium føle sig som et Barn af den nye Tid, borgerligt født i Friheds-Aarhundredets Morgen« (Müller 1896, 702.).

Perioden fra 1930'erne og frem til 1950'erne må betegnes som en konsolideringstid, hvor det kulturelle arbejde paa landet videreføres, bl.a. i gymnastik- og ungdomsforeninger og i de historiske amtsamfund. Et stigende antal interesserede enkeltpersoner, uden tilknytning til den lokalhistoriske tradition, engageres aktivt som amatørarkæologer og anlægger private samlinger, hvoraf flere fører til oprettelse af små egnshistoriske museer. Disse samlere kommer fra andre lag i samfundet end tidligere, er ofte gartnere og arbejdsmænd. Amatørarkæologerne, de aktive samlere, bliver et nyt begreb. Denne tendens til opsplitting af den arkæologiske interesse forstærkes i løbet af 60'erne og 70'erne. En ny stor arkæologisk læserskare nås i byerne blandt den veluddannede mellemklasse, først og fremmest gennem tidskriftet »Skalk«, men fulgt op af et stigende

antal populærarkæologiske bøger, som der nu er et stort marked for. Dette publikum har ikke noget aktivt eller engageret forhold til arkæologien; for dem er det først og fremmest spændende – og interessant – underholdning. Og det understreges af den måde forhistorien præsenteres paa: i Skalk som »avisnyheder«, nyt fra fortiden i form af sensationelle og spændende nye fund; den let pirrende uhygge i Globs bog »Mosefolket« etc. Arkæologien har for længst kastet al nationalhistorisk engagement fra sig og er blevet underholdning for den nye opadstigende mellemklasse. Et publikum man ogsaa søger at nå gennem nye udstillingsformer og museumsformer. Det nationale engagement, forsøgene paa at bruge arkæologien, finder vi især vedligeholdt udenfor arkæologernes kreds, mest engageret hos Martin A. Hansen, som beklager at den sammenhængende idé i historieskrivningen er gået tabt paa bekostning af enkeltheder og isolerede udsnit: »Stoffet falder i stumper og stykker. Man foretrækker Tværsnit, Udsnit, isolerede Uddrag fremfor stor Sammenhæng« (1957, 9). Og han skriver videre: »Vi er ikke blot Lemmer i Samfundet, Borgere i Staten, vi er, opdager vi, med i et stærkere, dybere Fællesskab, det danske Folk, hvis Grundvold er Modersmaalet, Danmarkshistorien, Digtningen. Men historie er ogsaa andet, den er et Vaaben. Det gælder om at vi har en smedet og hærdet Historie. Og det bliver den, i det samme vi Fortæller den, som den fortjener at blive fortalt. Skræp må graves op, ikke for at beskrives, pollenanalyseres og stilles paa Museum, men for at bruges«.

Arkæologiens udbredelse har således i store træk været båret af tre forskellige samfundsgrupper: aristokrati, borgerskab og bondestand, i den nævnte historiske rækkefølge, men med væsentlige overlapninger. Det historiske og arkæologiske engagement falder i tid sammen enten med nedgangs- eller opgangsperioder for disse grupper, hvilket næppe er tilfældigt. Nu kan det med rette indvendes, at den arkæologiske interesse, især samlermanien, er et

alment menneskeligt træk, og det er da også med til at nuancere billedet. Men det som arkæologien kunne bruges til – og blev brugt til – er noget specifikt historisk. At den nationale arkæologi skulle opstå i enevældens nedgangsperiode er således næppe tilfældigt, og at først det opstigende borgerskab og dernæst den opstigende bondestand brugte arkæologien – og historien – er næppe heller tilfældigt; ej heller at arbejderklassen aldrig brugte den. Arkæologien udfyldte tilsyneladende vigtige ideologiske delfunktioner, bl.a. ved at almenføre og legitimere disse samfundsgrupperes interesser og ved at skabe accept for nogle af deres mål – tydeligst hos bondestanden. Derfor er det næppe heller tilfældigt at arkæologen idag stort set ikke bruges til noget, på trods af at den næppe nogensinde har haft et større publikum. Men den har næppe heller nogensinde haft så lidt at tilbyde. De gamle travere i ny indpakning.

Sammenfatning

Efter denne gennemgang af nogle hovedtendenser i dansk arkæologis udvikling, skal jeg kort søge at sammenfatte resultaterne i en priodisering (hertil fig. 1 og 2.).

- I. 1807–16. Lille materialetilvækst (gravfund og depoter). De store linier, rammerne for en *arkæologisk* virksomhed, formuleres af Oldsagscommissionen.
- II. 1817–50. Stigende materialetilvækst (gravfund og depoter). De første forudsætninger tilvejebringes af Thomsen. En systematisk ordnet samling grundlægges; med udgangspunkt heri formuleres treperiodesystemet (kronologien), og gennem offentlige omvisninger udvikles den arkæologiske interesse. Den arkæologiske virksomhed grundlægges.
- III. 1850–75. Eksplosiv stigning i materialetilvækst (gravfund og depoter). De store linier formuleres af Worsaae på baggrund af tiden 1816–50. I forlængelse heraf iværksættes nye aktiviteter: systematiske udgravninger, samt regi-

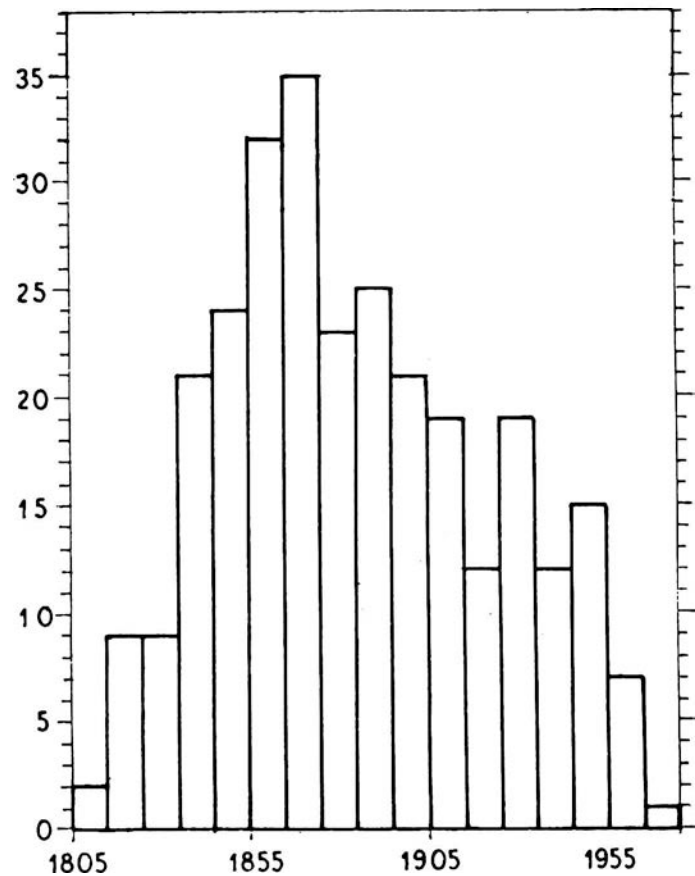

Fig. 1. Registreringsår for den yngre bronzealders depotfund (periode IV-V). Efter Kristiansen 1974, fig. 1.

streringer af alle fortidsminder. Principperne for en arkæologisk videnskab grundlægges. Borgerskabets museer oprettes i provinsen (stiftsmuseerne).

- IV. 1875–1930. Materialetilvæksten topper og flader ud (gravfund og depoter). Bopladser dukker op. Arkæologien konsolideres videnskabeligt under Müller, og den ekspanderer musealt og folkeligt. De kronologiske systemer antager deres endelige form. Materialepublikationer og kulturhistoriske synteser fremlægges. Bonde- og lærerstandens folkemuseer oprettes i stigende tal.
- V. 1930–50. Materialetilvæksten er faldende for gravfund og depoter, men stigende for bopladser. De store linier reformuleres af Brøndsted, og i forlængelse heraf iværksættes nye aktiviteter: nye fredningslove med efterfølgende fredningsberejsninger, samt regionale rekognosceringer. En universitetsuddannelse af arkæologer påbegyndes, nye kulturhistoriske synteser fremlægges. Arkæologien konsolideres musealt og

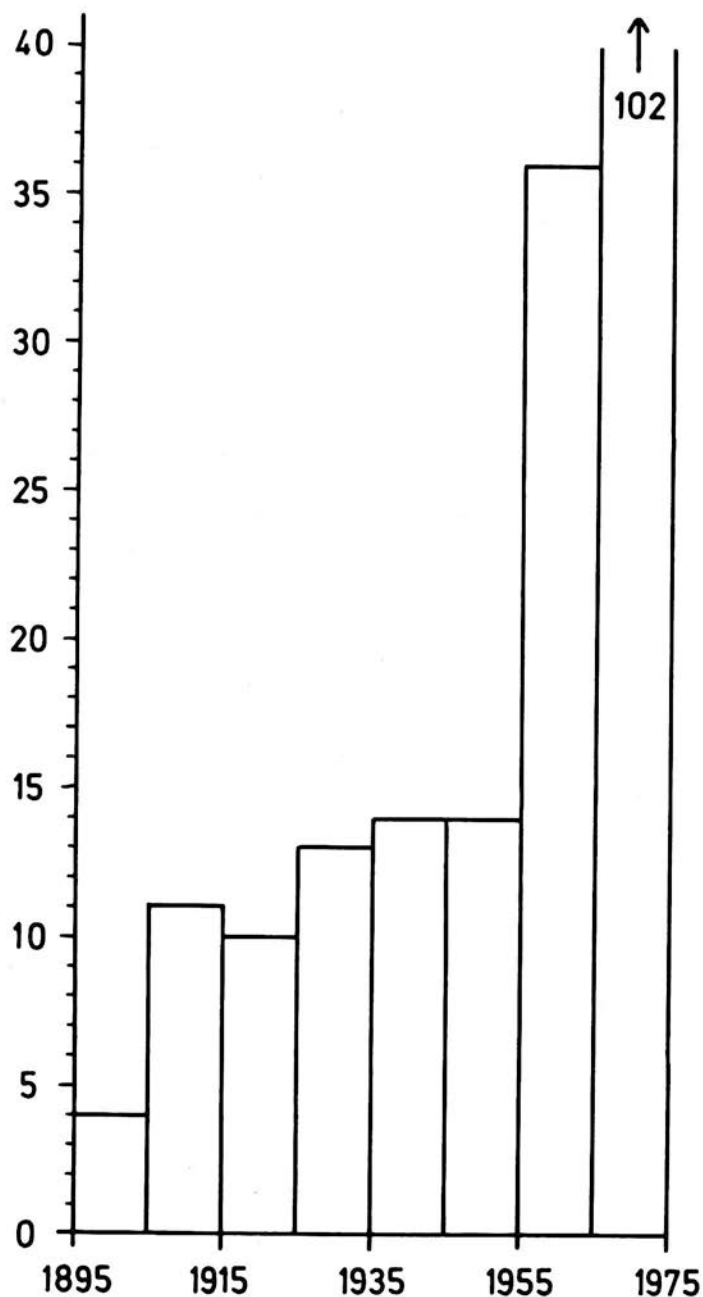

Fig. 2. Registreringsår for den yngre bronzealders bopladser. Tallene er venligst stillet til rådighed af museumsinspektør Henrik Thrane, Odense.

folkeligt, og den videnskabelige reproduktion sikres.

VI. 1950-. Materialeiltvæksten falder brat for gravfund og depoter, men stiger eksplosivt for bopladser. Tiden efter 1950 må betragtes som en konsolidering af fremskridtene under Brøndsted. Et nyt arkæologisk institut oprettes i Århus,

frednings- og museumslove revideres flere gange og fagligt personale ansættes i stigende grad på provinsmuseerne, hvis aktiviteter ekspanderer eksplosivt i takt med at Nationalmuseets falder. Til udgravning af truede oldtidsminder oprettes Fortidsmindeforvaltningen. Kulturhistoriske synteser genoptrykkes. Folkeligt bliver arkæologien i stigende grad mellemklassens fritidsinteresse.

Det ses at opbrudsperioder af kortere varighed har vekslet med konsolideringsperioder af længere varighed siden 1807. Historisk skulle vi nu kunne vente en ny videnskabelig opbrudsperiode. Men er den på vej? Og hvad er i givet fald dens forudsætninger? Det skal jeg i korthed søge at belyse i det følgende kapitel.

Den nye arkæologi

De naturvidenskabelige forudsætninger

Den udvikling der har fundet sted indenfor de naturvidenskabelige nabo-discipliner igennem de seneste par tiår har været af et sådant omfang at det på afgørende punkter har ændret grundlaget for den arkæologiske virksomhed. De mange fremskridt der er sket kan naturligvis ikke tilnærmelsesvis belyses i en oversigtsartikel som denne.²¹ I stedet vil jeg med et par eksempler forsøge at illustrere rækkevidden heraf for arkæologien. Først C14 metoden.

Poul Kjærum profeterede i sin bog »Fortiden til revision« fra 1959: »Når et finmasket net af dateringer er knyttet omkring jorden, vil der blive langt større mulighed for at komme ud over hypotesestadiet m.h.t. en række centrale problemer, såsom

21. En oversigt er givet af Gad Rausing i *Arkeologien som naturvidenskab* (1971). En kort beskrivelse af 8. afdelings aktiviteter har Troels-Smith givet i *Kuml* i 1970. Et mere grundigt indblik i de naturvidenskabelige metoder får man i D. Brothwells & E. Higgs: *Science in Archaeology* (1969), og som supplement kan nævnes den af The Royal Society & The British Academy udgivne bog fra 1970: *The Impact of the Natural Sciences on Archaeology*. Endelig er tidsskriftet *Journal of Archaeological Science* udkommet siden 1974.

udviklingsintensitet, kulturspredning, folkeforskydninger, bosættelsers varighed og så fremdeles«. Hvordan gik det så? Da metoden første gang blev taget i anvendelse viste de mange spredte dateringer sig i det store hele at passe med det kronologiske skelet arkæologerne havde bygget op gennem krydsdateringer, og dateringernes antal var endnu så få at det ikke kom til en virkelig prøve. Efterhånden opstod der imidlertid en række uoverensstemmelser der tydede på en systematisk fejl i beregningsgrundlaget for C14 metoden. Et stortilet forskningsarbejde blev iværksat. Ved hjælp af dendrokronologiske kontroldateringer fra 5000 år gamle californiske fyrretræer og den ægyptiske kronologi lykkedes det at fastslå en systematisk afvigelse i de hidtidige dateringer som skyldtes at atmosfærens indhold af C14 havde været højere i årtusinderne før Kristus. Det betød at afvigelserne fra de traditionelle dateringer blev større, jo længere man kom tilbage i tid. (Quitta 1972, Abb. 1-2; Renfrew 1973, 69-84; Tauber 1972.). Når man vidste dette, kunne man herefter foretage en omregning (calibrering). Efter denne justering af C14 metoden er de sidste uoverensstemmelser med historisk kendte dateringer ryddet af vejen. Til gengæld opstod der nye for arkæologerne, for hvem disse dateringer nærmest var et chok. Specielt var det slemt indenfor den yngre stenalder, neolithicum. Her havde allerede de traditionelle C14 dateringer været ældre end den arkæologiske kronologi. Med de nye dateringer opstod der en forskel mellem de traditionelle dateringer og de nye dateringer på mere end 2000 år (Quitta 1972, Abb. 3; Renfrew 1973, 96-97.). Med et slag blev flere generationers arbejde væltet omkuld, og det var naturligt nok mere end nogle arkæologer var i stand til at acceptere. Den neolitiske kronologi var bygget op på sammenlignende studier af typologiske ligheder mellem forskellige områders kulturgrupper, indtil man nåede ned til Balkan, Lilleasien og Ægypten, hvor historiske dateringer kunne tilvejebringes. Dette metodiske grundlag viste sig nu uholdbart.

Også det kulturhistoriske udgangspunkt: at al udvikling havde spredt sig fra Orienten til Europa, måtte betvivles med de nye dateringer. Der var så at sige vendt op og ned på alting. »The collapse of the traditional framework« er den meget rammende kapiteloverskrift i Colin Renfews bog »*Before Civilization*«, hvor han beskriver konsekvenserne af de nye dateringer.

Herhjemme har C14 dateringerne ligeledes væltet det af Becker opbyggede kronologisystem for neolithicum, ifølge hvilket en række kulturgrupper, bl.a. enkeltgravskulturen og tragtbægerkulturen, skulle have levet side om side igennem et langt tidsrum (Becker 1973, fig. 45). Denne kronologi var opbygget på nogle få krydsfund. Heroverfor står nu en lang række C14 dateringer, samt nye arkæologiske fund, der viser kontinuitet og ikke samvittighed (Davidsen 1973-74, fig. 3.).

Vi kan således konkludere at C14 dateringerne har tilføjet arkæologien et metodisk og kulturhistorisk knæk. De typologisk-geografiske synkroniseringsmetoder viste sig at hvile på et for usikkert grundlag, og de vil med det stigende antal C14 dateringer, samt andre nye naturvidenskabelige dateringsmetoder som dendrokronologi og termoluminescens, efterhånden blive overflødiggjort. Dette har været svært for mange ældre arkæologer at acceptere, specielt de der måtte se mange års forskning tilintetgjort. Det positive resultat er en skærpet metodisk bevidsthed, samt en ændret forskningsprioritering.

Andre naturvidenskabelige discipliner har også gennemløbet en udvikling som har fremtvunget nye kulturhistoriske problemstillinger for arkæologerne. Det gælder bl.a. pollenanalysen. Denne metode, der udvikledes kun et par tiår før C14 metoden (Fægri 1945; Iversen 1967), havde oprindeligt sin vigtigste funktion som dateringsmiddel. Man inddelte vegetationsudviklingen i en række zoner som man dernæst søgte at jævnføre med de arkæologiske perioder. Det lod sig bl.a. gøre ved at udtage pollenprøver fra lag i moserne med arkæologisk veldaterede fund. På

denne måde havde pollenanalyse og arkæologi gensidigt hjælp af hinanden. I de fleste arkæologiske introduktionsbøger står pollenanalysen da også beskrevet under kapitlet om kronologi. »De mange pollen-dateringer der allerede er foretaget, er blevet en hovedhjørnestein i den forhistoriske kronologi på linje med dateringer ad stratigrafisk vej«, skriver Poul Kjærums således (Kjærums 1959, 65.). Men siden det i 1940'erne ved hjælp af pollenanalyser lykkedes Johannes Iversen, og senere Troels-Smith, minutiøst at rekonstruere de første neolitiske bønders indgreb i vegetationen i form af svedjefabrænding med påfølgende agerdyrkning og kvæggræsning, er denne metode blevet vor måske vigtigste informationskilde om økonomisk og økologisk udvikling i både forhistorisk og historisk tid.

Også indenfor fysisk antropologi er der sket store fremskridt. Hvor man tidligere især interesserede sig for racepræg og sygdomstegn er man idag i heldige tilfælde i stand til både at bestemme blodtype og kolesterolindhold i knoglerne, sådan at f.eks. slægtskabsrelationer og ernæringsforhold kan beskrives og i forening med moderne arkæologiske analyser kan føre til vigtige sociologiske og økonomiske informationer. Og sådan kunne der fortsættes med dendrokronologi, metalanalyse, lertypebestemmelse, røntgenanalyse, fosfatanalyse etc. (jævnfør note 21).

Mere indirekte har den metodiske udvikling indenfor naturvidenskaberne også smittet af på arkæologien. Første fase i denne afsmitningsproces var anvendelsen af mere præcise og objektivt definerede klassifikationsmetoder i typologien, samt anvendelsen af statistik (Heizer & Sherburne 1960; Hodson, Kendall & Tautu 1971.). Denne fase indledtes i slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne og var inspireret af naturvidenskabernes klassifikationssystemer og den dertil hørende filosofi, hvis ideal var objektivitet, verificerbarhed og definitioner. Man så det som et mål at indføre et ensartet beskrivelsessprog for alle arkæologiske fænomener, og man mente på den måde at kunne gøre arkæ-

ologien mere videnskabelig. I U.S.A. indledtes en debat om hvad en type var, noget virkeligt eller noget som arkæologerne konstruerede, og i samme periode udviklede man et arkæologisk klassifikationssystem – et hierarki af begreber der startede med de mindste typologiske elementer og endte med store overordnede enheder, de gamle »kulturgrupper« (Willey & Phillips 1958; Clarke 1968.). Ældre arkæologer blev kritiseret for at have arbejdet subjektivt og »impressionistisk«, men man arbejdede iøvrigt indenfor helt de samme metodiske rammer – de skulle blot præciseres. I Sverige blev disse synspunkter især fremført af Mats Malmer (1963) – ofte i stærk polemisk form – i Danmark mere sagligt af Mogens Ørsnes (1969) og Olfert Voss (1966). Skønt man skød over målet i sin tro på objektivitet, og skønt vi i dag kan se at der blot var tale om en forbedring af gammelkendte metoder, og ikke nogen afgørende fornyelse, så havde denne dokumentations- og klassifikationsfase ikke desto mindre stor videnskabelig betydning, idet der blev sat en række nye standarder for det grundlæggende arkæologiske arbejde og der indledtes en frugtbar debat.

I 1960'erne og 70'erne er denne udvikling så blevet fulgt op med den stigende anvendelse af computere i arkæologien (Doran & Hodson 1975) – en næsten nødvendig følge af de nye dokumentations- og klassifikationskrav der er svære at leve op til uden den arbejdsbesparelse som computerne giver. De har – og vil især få betydning på to fronter: dels som databanker for arkæologiske arkiver og dels i forskningen, idet en lang række moderne analysemetoder stiller så store krav at de kun kan udføres ved deres hjælp. Meget af det arbejde som arkæologer tidligere brugte måneder eller år på vil i fremtiden kunne udføres på nogle få minutter. I denne fase overtog man endvidere de naturvidenskabelige krav om etablering af lovmæssigheder og formulering af testbare hypoteser indenfor visse dele af arkæologien. Men dette skal ses i sammenhæng med udviklingen af et nyt teoretisk udgangspunkt for

de kulturhistoriske studier, hvilket jeg kommer ind på i et senere afsnit.

Vi kan konkludere at udviklingen indenfor en række naturvidenskabelige discipliner har undermineret det metodiske og teoretiske grundlag under en række traditionelle arkæologiske arbejdsmetoder og arbejdsmål – herunder især den arkæologiske datering, og dette har tvunget nye kulturhistoriske problemstillinger frem.

De kulturvidenskabelige forudsætninger

Idag er arkæologien dog ikke blot under pres af de mange naturvidenskabelige fremskridt. Den har også fået nye kulturvidenskabelige forudsætninger.

Som tidligere nævnt har dansk arkæologi arbejdet indenfor en europæisk kulturvidenskabelig tradition som blev grundlagt omkring århundredeskiftet. Dens grundelementer var race, sprog og kultur, hvor arkæologerne satte lighedstegn mellem kulturgrupper og folkeslag. Man interesserede sig især for at kortlægge forskellige kulturelementers oprindelse og udbredelse som man satte i forbindelse med folkevandringer, invasioner, handel eller lignende historiske begivenheder. Nogle af forskningens kerneproblemer var indo-europæernes oprindelse og kelterne og germanernes udbredelse. I den hjemlige forskning drejede debatten sig især om forholdet mellem det indvandrende stridsøksefolk og det stedlige tragtbægerfolk. Blev de underkuet og slavebundet af det indtrængende folk, eller blandede de sig efterhånden? Skønt antropologien blev taget til hjælp har spørgsmålet ikke kunnet løses (Brøndsted 1957, bd. I, 340 ff.). Så er der straks mere kød på den pludselige dominans af langskaller i den ældre jernalders skeletmateriale, som rimeligvis kan sættes i forbindelse med en indvandring (Brøndsted 1957–60, bind III, 268 ff.).

En meget grundig og kritisk fremstilling af sprog- og raceforskningens forhold til arkæologien blev givet af den tyske arkæolog Jacob-Friesen i 1928. Han skrev dengang: »Die Aufgabe der Fundgeographie

auf etnischer Grundlage muss in der nächsten Zukunft die sein möglichst viele einzelne Formenkreis zu erschliessen, diese zu Kulturkreisen zu zusammenfassen und deren zeitliche Aufeinanderfolge zu ergründen«. (Jacob Friesen 1928, 145.) Det blev så gjort og efterhånden blev hele Europa opfyldt af store og små kulturgrupper som i de følgende tiårs arkæologiske litteratur bestandig udvandrede og indvandrede, eller blandede sig med hinanden, når der da ikke kom helt friske indvandring fra øst, hvilket jævnligt skete, når arkæologerne ikke kunne lokalisere oprindelsen. Foruden de historisk kendte folkeslag fik vi nu en tragtbægerkultur, snorekeramiske kulturer, båndkeramiske kulturer, urnemarks-kulturer, lausitzkulturer etc. etc. foruden naturligvis alle regionalgrupperne og lokalgrupperne! Som den engelske arkæolog Gordon Childe rammende har sagt: det var en arkæologi »hvor kulturer var sat i stedet for statsmænd og folkevandringer i stedet for slag« (Childe 1957, 182), hvormed han mente at den sagde mere om sin egen tid end om fortiden.

Der kan gives flere forklaringer på denne kulthistorisk-diffusionistiske traditions dominans i den arkæologiske og etnografiske forskning. Først og fremmest havde man fået oparbejdet et stort materiale som man var gået i gang med at klassificere, og herved fremkom en række geografisk afgrænsede kulturgrupper. Nu havde datidens arkæologer som regel godt kendskab til filologi og historie (flere af dem var uddannede filologer), og i disse discipliner optrådte en række folkeslag og sproggrupper. Det var derfor nærliggende at søge dem også i det arkæologiske materiale. Derfra var der kun et kort skridt til, under indtryk af tidens stærke nationale strømninger, at trække linien fra de forhistoriske folkeslag til nutidens, som vi bl.a. har set Müller gjorde det, om end i en populærarkæologisk sammenhæng. Langt mere rigoristiske nationalhistoriske tolkninger blev anlagt i Tyskland. Men efter to verdenskrige og en stadig tiltagende kritik af det teoretiske udgangspunkt for så-

danne teorier har man efterhånden ganske stille forladt disse historiske forklaringsmodeller. Det viste sig vanskeligere og vanskeligere at få etableret ensartede og acceptable kriterier på historiske fænomener som handel, folkevandringer og invasioner. Komparative studier gav ingen faste holdepunkter, idet f.eks. folkevandringer kunne give vidt forskellige materielle nedslag. Og tolkningerne af de arkæologiske kulturgrupper kompliceredes af, at visse fænomener kunne have en lokal udbredelse, og andre en regional. Hvordan skulle det forklares? Ud af en lang række uafsluttede diskussioner, hvor det ikke var muligt at nå til enighed om ensartede metodiske og tolkningsmæssige retningslinier, voksede der en tiltagende skepsis mod mere sammenhængende kulturhistoriske tolkninger. Det skal dog tilføjes at der i nyere tid er nået enkelte overbevisende resultater i retning af at identificere historisk kendte folkeslag og historiske begivenheder (F.eks. Hackmann, Kossack & Kühn 1962.).²²

Man kan med rimelighed konkludere at der idag indenfor kontinentaleuropæisk og dansk arkæologi produceres en stadigt stigende mængde afhandlinger, hvor det arkæologiske materiale klassificeres på kryds og tværs, i perioder og kulturgrupper, som man ikke er i stand til at give en kulturhistorisk forklaring på. Klassifikationen er blevet et mål i sig selv. Det længste man kommer henimod et historisk per-

spektiv er en tro på, at blot vi registrerer og klassificerer materialet tilstrækkeligt omhyggeligt: »dann wird es reden und uns auf jeden Fall historische Tatsachen melden . . .« (Eggers 1959, 295.). Heri afspejles en udbredt opfattelse af, at kildematerialet rummer en på forhånd givet og begrænset mængde udsagn om fortiden, som arkæologen blot må »opdage« og få til at »tale«. Denne holdning udspringer af et grundfæstet træk ved den kulturhistoriske tradition: troen på at vor viden om fortiden så at sige skal vokse ud af materialet selv (induktivt) gennem iagttagelse.²³

Kombinationen af iagttagelse og indlevelse er udgangspunktet for rekonstruktionen af oldtidens levevis, et andet karakteristisk træk ved den kulturhistoriske tradition, og de naturlige rammer herfor er museerne. »Stort og smaat har vi lige for os . . . Paa dette Sværdfæste hvilede en Konges Haand i Bronzealderen; denne lille Hammer af Sølv var tilbedt som Tordengudens hellige tegn, paa denne Sten blev Øksen tilsleben, og her er Madgryden med Sod af Køkkenilden . . . Vi hensættes i de svundne Tider her, hvor vi er omgivet af dens Minder, der taler stærkere og tydeligere til os end nogen Bog« (Müller 1907, 11.). Sophus Müllers små eksempler berører både teknologi, økonomi, social organisation og religion. Skulle man virkelig kunne forstå sådanne forhold »i sig selv«, taler de virkelig selv til os? Eller er det at drive Müllers pædagogiske eksempel for

-
22. Hertil bør også føjes flere af Joachim Werners studier. Et forsøg på at opstille visse metodiske principper er blevet gjort (f.eks. i Thompson 1958 og i Clarke 1968, kapitel 9). Uden at foregribe det efterfølgende afsnit kan vi her sige, at den kulturhistoriske tradition kom videnskabeligt til kort fordi den søgte at forstå og forklare kulturudviklingens ydre, historiske manifestationer uden at tage tilstrækkeligt hensyn til deres økonomiske, sociale og politiske baggrund. Man udformede derfor en endimensionel kulturteori der gik ud fra at alle arkæologiske fænomener kunne tolkes på samme måde: kulturgrupper blev oversat til folkeslag og kulturspredning til folkevandringer. Men det arkæologiske materiale har mange dimensioner og fremfor alt er de materielle manifestationer forskellige på forskellige samfundsniveauer og kan derfor ikke tolkes ens.
23. Det var Thomsen, Müllers og alle senere arkæologers udgangspunkt. Müller skriver et sted: »Vort Fag er egentlig en Iagttagelses-Videnskab. Vi maa ikke blot bekæmpe de daarlige Hypoteser, men søge at komme mere og mere bort fra Hypotese-Archæologien og over paa Iagttagelsernes sikre Grund«. Undtagelsen herfra var Worsaae, som hyldede det princip med jævne mellemrum at fremsætte generelle, retningsgivende hypoteser for forskningen. »At Mangt og Meget i slige Oversigter nødvendigvis maa blive ændret og forbedret ved senere heldigere Forskninger, kan ikke komme i Betragtning i Sammenligning med det Fremskridt, der vil være naaet, hvis det ved dem maatte lykkes, mere og mere at fæstne Opmærksomheden paa nogle af de vigtigste Udgangspunkter for kommende Undersøgelser . . .« (Worsaae i Nordens Oldtid 1881, 4).

vidt? Næppe. I de kulturhistoriske oversigtsværker, hvor målet også er rekonstruktionen af fortidens levevis, beskrives teknologi, erhverv, handel, religion etc. som særskilte og individuelle aspekter af kulturen. Tolkningen og rekonstruktionen af kulturens enkelte dele tjener til en forståelse af deres særpræg, og heri rummes en tilstrækkelig forklaring. Forståelse, tolkning og forklaring bliver således et – med tyngdepunktet i det historiske særpræg i stort og småt, fremfor de historiske fællesnævner. Der antages ikke at bestå bestemte eller nødvendige relationer mellem kulturens enkelte dele. Det betyder at de kulturhistoriske rekonstruktioner og de historiske forklaringer bliver ligeså vekslende og inkonsistente som arten og kvaliteten af de materielle levn. »Under fordøjelsen i Arbejdet skifter Lyssyn betinget af Stoffets Storhed med Mismod fremkaldt ved dets Ensidighed. Bitter er Erkendelsen af de Grænser den arkæologiske Videnskab sjældent eller aldrig kan overskride« (Brøndsted i forordet til Danmarks Oldtid.). Derfor er hovedvægten i den ældre stenalder lagt på naturbetingelserne, i bronzealderen på kunsthåndværket og i vikingetiden på konger og krige.

Vi kan nu tegne følgende sammenfattende billede af arkæologiens udvikling gennem de seneste tiår: den kulturhistoriske overbygning er smuldret i takt med at dens teoretiske udgangspunkt er blevet udhulet, sådan at man ikke længere er i stand til at give en alment accepteret videnskabelig forklaring på de grundlæggende arkæologiske fænomener: kulturgrupper, kulturudvikling og kulturspredning (diffusion). Tilbage bliver da som kulturhistoriens sidste bastion rekonstruktionen, hvis udgangspunkt er troen på at fortidens materielle efterladenskaber gennem sammenlignende iagttagelser vil »åbne sig« for den kyndige og »tale« gennem hans kritiske indlevelse. Et sådant udgangspunkt indgår antagelig som et element i al historisk forskning, men det er ikke tilstrækkeligt hvis man ønsker at rekonstruere større sammenhænge af social, økonomisk eller poli-

tisk art. I så fald bliver man bedraget, både af fortiden og af nutiden. Man kan ikke tolke fortidens samfund med nutidens baggrund, og fortidens samfund lader sig ikke rekonstruere sådan som det umiddelbart præsenterer sig gennem de materielle levn – også de vil bedrage os. Hvis disse problemer skal overvindes må der et nyt teoretisk udgangspunkt til. Spørgsmålet er: hvor kommer det fra, og hvori består det?

Mod et nyt udgangspunkt

De historiske forudsætninger for udviklingen af et nyt udgangspunkt skal søges to steder: i England og USA. I England havde man aldrig helt accepteret kulturdiffusionismen. Etnograferne udviklede i stedet en såkaldt funktionalistisk skole (Radcliffe Brown 1952), hvis hovedinteresse var at beskrive sociale og politiske strukturer. De interesserede sig derfor ikke synderligt hverken for materielle genstande eller for historisk udvikling. Og arkæologerne grundlagde under ledelse af bl.a. Gordon Childe og Graham Clark en skole som især interesserede sig for kulturens økologiske og økonomiske eksistensgrundlag og for udviklingen af nye samfundsformer. Fra midten af 1920'erne og frem til slutningen af 1950'erne udformede Childe i en lang række imponerende oversigtsværker nye grundlæggende hypoteser vedrørende kulturudviklingen i Orienten og Europa, hypoteser som blev retningsgivende for den internationale forskning i denne periode (Childe 1957.),²⁴ mens Clark har fremlagt undersøgelser af det økonomiske grundlag for kulturudviklingen i Europa (f.eks. Clark 1952). I løbet af 1940'erne og 50'erne uddannedes der således i England en gruppe arkæologer af en anden skoling og med en gennemgående anden kulturopfattelse end deres kontinentaleuropæiske kolleger. Engelsk arkæologi var aldrig blot national, men havde imperiets internationale udsyn. Det videnskabelige tyngdepunkt lå dog endnu i Europa og i de fleste arkæologers bevidst-

hed eksisterede der ikke et forskningsmiljø udenfor Europa. Amerikanske arkæologers udgravninger i Orienten og deres bidrag til dette områdes forhistorie var dog godt igang med at nedbryde isolationen og lægge grunden til nye alliancer.

Hvad skete der i USA i dette tidsrum? Fra 1914 og frem til 1940 gennemløb arkæologien her en metodisk og kulturhistorisk udviklingsproces meget lig den man havde oplevet i Europa i slutningen af det 19. århundrede. Fra 1940 og frem til 1960 udvikledes de arkæologiske klassifikations-systemer og der blev iværksat et stort antal udgravningsprojekter. Syd- og Mellemerika blev inddraget i den arkæologiske arbejdsmark, ligesom Orienten; man ekspanderede og lagde grunden til et stort komparativt materiale (Clark 1970, 34 f.). Kulturhistoriske og bebyggelsehistoriske synteser publiceredes hvor de økonomiske og økologiske aspekter, under påvirkning fra etnografien, blev inddraget i tolkningerne. Der uddannedes endvidere et stigende antal arkæologer med en etnografisk baggrund; etnografi og arkæologi blev betragtet som to sider af samme sag, og heri lå kimen til den dynamiske udvikling som nu indledtes (Willey & Sabloff 1974, 88–178.).

Blandt de primært etnografisk orienterede forskere skete der også en nyorientering, men af mere teoretisk art. En af forgrundsfigurerne var L. A. White som i 1940'erne havde indledt et opgør med Boasskolen. Han fremlagde i stedet en evolutionistisk kulturopfattelse med udgangspunkt i en materialistisk samfundsteori (White 1949). White genoptog ligeledes

Morgan, Marx og Tylors udviklingsteorier som havde været undertrykt siden århundredeskiftet²⁵ og definerede en række udviklingsstadier karakteriseret af menneskets stigende udnyttelse af naturen i takt med en øget social og politisk organisation (White 1959). En anden banebrydende forsker var Julian Steward som især interesserede sig for samspillet mellem de økologiske forudsætninger og den sociale organisation (Steward 1955). White og Steward uddannede i løbet af 1940'erne og 50'erne en generation af forskere som udviklede dette grundlag til en dominerende forskningstradition. De generelle principper formuleredes i 1961 af Sahlins og Service. Endvidere sammenfattede Service (1962 og 71) og Fried (1960 og 67) den kendte viden om primitive kulturer i en klassifikation af deres økonomiske, sociale og politiske organisation – fra jægersamfund til begyndende statsdannelser (Carneiro 1970), hvilket ikke må forveksles med en generel udviklingsteori. Når neo-evolutionismen, som den kaldes, kom til at stå så stærkt skyldes det to forhold: man tog et videnskabeligt opgør med kulturdiffusionismen og påviste dens mangelfuldhed og dens indbyggede modsigelser. Dernæst var man på en overbevisende måde i stand til at indkorporere både de funktionalistiske og de økologiske metoder i den generelle teori, ligesom en historisk synsvinkel blev bibeholdt. Af det historisk konkrete søgte man at udlede almene love for kulturudviklingen (Kaplan Manners 1972).

Nye perspektiver vandt således indpas i løbet af 1950'erne både indenfor arkæolo-

-
24. For the European prehistorian, the late Vere Gordon Childe is a beneficent father-figure whose influence is universal. It was he who rescued prehistory for us from the realm of speculation prompted by isolated and intriguing facts and sustained by elaborate typology. Using the foundations laid by his influential predecessors Worsaae and Montelius, he replaced the squabbling contradictions of limited nationalists studies with a grand survey based both on a detailed study of the actual cultural assemblages in each area and on an admirably explicit methodology« (Renfrew 1969, 167.). Om arkæologiens nationale og politiske funktioner har Gjessing for nylig skrevet en artikel (1974).
25. Der er næppe tvivl om at evolutionsteoriernes undertrykkelse havde politiske undertoner. Det er i den forbindelse interessant at både White og Childe, de to centrale forskere henholdsvis indenfor etnografien og arkæologien, var på studieophold i Sovjetunionen. Henvisninger hertil findes i Harris' bog om antropologiens historie (Harris 1968), mens Childe selv har gjort rede herfor i sit tilbageblik (Childe 1957).

gien og etnografien i USA, og det er vekselvirkningen mellem dem igennem 1960'erne og deres gradvise fusion fra 1970'erne som skaber rammerne ikke blot for en ny arkæologi, men for en ny kulturvidenskab. Lad os imidlertid koncentrere os om den arkæologiske side af udviklingen.

I løbet af 1950'erne og 60'erne overtog stadig flere arkæologer en evolutionistisk synsvinkel. Man var ikke længere tilfreds med at kortlægge og beskrive arkæologiske og historiske fænomener. Kulturgrupper og folkestammer, kongeriger og imperier, folkevandringer og krige – så spændende de end kunne være – blev i stigende grad opfattet som historiske kulisser for det mere væsentlige: at beskrive samfundsstrukturerne og forklare deres udvikling. Man ønskede nu at opstille regler for udviklingen af bestemte samfundsformer og med baggrund i den øgede arkæologiske viden om Syd- og Mellemamerika, Orienten og den fjerne Østen kunne man skitsere de første konturer af parallelle udviklingsforløb på grundlag af identiske årsager i adskilte geografiske områder (f.eks. Braidwood & Willey 1962; Adams 1966). Målet var ikke længere kulturhistorie, men kulturvidenskab. Hvori består imidlertid den grundlæggende forskel? Den ligger som antydning i udgangspunktet, i perspektivet. Mens kulturhistorikeren især interesserer sig for kulturernes ydre historiske manifestationer, så interesserer kulturvidenskabsmanden sig især for deres udspring i samfundsstrukturen (Flannery 1972). For at kunne beskrive og forklare den er det imidlertid nødvendigt at man har et veldefineret teoretisk udgangspunkt. Men hvad betyder det? Man kan vel ikke have teorierne klar på forhånd? Kun i en vis forstand. Ud af samfundsformernes utallige globale variationer kan der udskilles visse grundkomponenter som er fælles for alle samfund, uanset deres udviklingsniveau, visse grundlæggende forhold som skal tilfredsstilles for at et samfund kan reproducere sig. Og ved at organisere og beskrive disse grundkomponenter i et be-

grebssystem etablerer man nogle videnskabelige redskaber ved hjælp af hvilke man søger at forklare de specielle forhold der karakteriserer hvert enkelt samfund. Dette begrebssystem sikrer at forskerens data bliver organiseret og forklaret efter fælles teoretiske retningslinier, hvilket skaber sammenlignelighed i analyserne – noget helt afgørende hvis man f.eks. søger at demonstrere at ensartede samfundsformer kan opstå uafhængigt af hinanden p.gr.a. identiske årsager. Der er således ikke tale om at man begynder med resultatet, man har blot sikret et videnskabeligt udgangspunkt hvor begrebsapparatet kan opfattes som et redskab for forskeren til at tænke med.

Der er formuleret flere sådanne begrebssystemer, men fælles for dem alle er at samfundet betragtes som et *system* der udnytter naturen som led i sin reproduktion og sammen med den indgår i et økologisk system (et økosystem). Grundlæggende kategorier i dette system er endvidere økonomien (bearbejdningen af naturen, organisationen og fordelingen af produktionen), den sociale og politiske struktur (organisationen af den sociale reproduktion, magten og afmagtens institutionalisering), samt religionen (samfundssystemets ideologiske manifestationer). Der er forskellige definitioner af disse begreber, ligesom der er forskellige opfattelser af deres indbyrdes forhold. Nogle begrebssystemer er endvidere overtaget fra naturvidenskaberne og anvender deres terminologi. Det gælder systemteorien, hvor samfundet opfattes som en slags tilpasningsmaskine der forandrer sig gennem den mest hensigtsmæssige udnyttelse (maximering) af de eksisterende muligheder (f.eks. Watson, LeBlanc og Redman 1971, 61–68). Samfundshistorien i sin helhed er derimod udgangspunkt for det marxistiske begrebssystem hvor udviklingen af modsætninger indenfor systemet betones som en vigtig forudsætning for forandringer.²⁶

Udviklingen af et formalt begrebsapparat hvor ethvert samfund kan beskrives som et system, og ikke kun som et tilfældigt

konglomerat af historiske begivenheder, betegner et væsentligt videnskabeligt fremskridt fordi det sikrer et ensartet teoretisk udgangspunkt for alle kulturvidenskaber og udjævner de modsætninger der alene er betinget af deres forskellige kildemateriale. Kravene om at anvende dette videnskabelige udgangspunkt indenfor arkæologien blev først fremsat i begyndelsen af 1960'erne i en række artikler af Lewis Binford (især 1962, samt Binford & Binford 1968 og Binford 1972), hvilket gav anledning til betegnelsen »New Archaeology«. Man betonede endvidere hypotesedannelsen som et vigtigt bindeled mellem det formale udgangspunkt og det arkæologiske materiale. De traditionelle analyser og tolkninger af isolerede arkæologiske fænomener blev afvist, idet opfattelsen af samfundet som et system betød at ethvert kulturelement var forbundet med og afhængig af andre kulturelementer. De kunne derfor først tolkes og forklares når deres plads i systemet var bestemt. Målet var i stedet at analysere relationer mellem arkæologiske fænomener (variable) for om muligt at påvise systematiske variationer eller stabile relationer, hvilket krævede anvendelse af kvantitative og statistiske metoder. Gennem en gentagen vekselvirkning mellem hypotesedannelse, analyse og forklaring under anvendelse af det formale begrebsapparat, håbede man at kunne nå frem til en beskrivelse af de specielle samfund man analyserede, sådan at man kunne forklare deres strukturelle opbygning og de tidsmæssige forandringer, som eventuelt kunne konstateres, på baggrund heraf.

Det er endvidere karakteristisk for denne nye arkæologi at en almen etnografisk/historisk baggrundsviden om samfund på forskellige organisationsniveauer betragtes som et nødvendigt supplement til

det formale udgangspunkt, som jo netop er ukrystalliseret heraf. En sådan baggrundsviden giver indsigt i hvordan konkrete samfund er organiseret og hvordan de reproducerer sig; den er kød og blod på det formale skelet, sådan at man kan betjene det med større sikkerhed og måske formulere mere relevante hypoteser. Men en sådan viden kan også tjene som et mere direkte udgangspunkt for komparative studier, hvor man undersøger hvordan f.eks. materielle symboler, eller bosættelsesmønstre, er struktureret i samfund med en kendt organisation. Derefter analyserer man tilsvarende fænomener i forhistoriske samfund hvis organisation er ukendt og tester dem i forhold til de kendte paralleller (Binford 1968). Dette har bl.a. ført til at der nu foretages arkæologiske registreringer og udgravninger i nulevende primitive samfund, den såkaldte »action archaeology« (temanummer af *World Archaeology*, vol. 3, no. 2; endv. Bang 1975).

Da den nye arkæologi havde fået etableret sit teoretiske udgangspunkt med den komparative kulturvidenskab som mål konfronteredes den med et nyt problem. Man savnede nogle arkæologiske metoder som var i overensstemmelse hermed, metoder v.h.a. hvilke man kunne forbinde det arkæologiske materiale med den formale teoris begreber om sociale, økonomiske og politiske strukturer. De velkendte og indarbejdede metoder var jo beregnet på en kronologiske og geografisk klassifikation som ikke tog hensyn til de mange andre informationer som materialet rummede og som man nu var interesseret i at frigøre. Og man var overbevist om at disse informationer lod sig frigøre: »The practical limitations on our knowledge of the past are not inherent in the nature of the archaeological record; the limitations lie in our methodological naivete, in our lack of de-

26. Det neoevolutionistiske begrabsapparat har overtaget elementer både fra marxisme, funktionalisme og økologisk teori. I Frankrig har man videreudviklet det marxistiske begrebsapparat i en anden retning, bl.a. under indflydelse af strukturalismen. Denne strukturmarxisme har ydet væsentlige bidrag til etablering af en ny marxistisk kulturvidenskab. Blandt bidragsyderne kan nævnes Maurice Godelier, Claude Meillassoux, Emmanuel Terray.

velopment for principles determining the relevance of archaeological remains to propositions regarding processes and events of the past«. (Binford 1968 b, 23.)

Der forestod nu et omfattende metodisk udviklingsarbejde, som langt fra er afsluttet, snarere lige påbegyndt. Det er derfor svært at give en fulgyldig oversigt. Man kan generelt sige at der er foretaget fremstød på tre fronter:

1. Der er pågået et stort arbejde i retning af at klassificere og analysere arkæologisk materiale ud fra dets funktion i erhvervsøkonomien og ud fra dets funktion som indikator på social og politisk status. Indenfor stenaldersforskningen har man søgt at bestemme forskellige erhvervsaktiviteter i flintmaterialet, og man har gennem studier af materielle symboler på status i gravfund søgt at nå frem til ny viden om forhistoriske samfunds sociale organisation. Der findes endnu ikke nogen sammenfattende oversigt over disse metoder, men eksempler findes spredt i den nedenfor citerede litteratur, samt i temaudgaver af *American Antiquity* 36, *World Archaeology* vol. 6,1 og 7,1.
2. Sideløbende er der udfoldet store bestræbelser for at udvikle metoder til at karakterisere arkæologiske fænomeners geografiske struktur, fra bosættelsesmønstre til udbredelsen af bestemte oldsagstyper. Netop den geografiske organisation af materielle fænomener er et vigtigt led i bestemmelsen af forskellige typer af økonomiske og sociale aktiviteter. Der er efterhånden foretaget en række bebyggelsesanalyser hvor man især har interesseret sig for bosættelsen i forhold til de økologiske vilkår (vegetation, jordbund og andre ressourcer) (Higgs 1972 & 1975; Kontakstencil nr. 12), ligesom man har søgt at relatere bestemte bebyggelsesmønstre til bestemte økonomiske strukturer. I de allerseneste år er endvidere analyser af handel og udveksling kommet i focus. Man interesserer sig her for for-

skellige udvekslingsformers funktion indenfor bestemte samfundssystemer og deres rolle som forbindelsesled mellem forskellige samfundssystemer (Eksempler herpå findes i *World Archaeology* vol. 5,2; Wilmsen 1972; i Sabloff og Lamberg-Karlovsky 1975 og Clarke 1976.).

De geografiske metoder har man i vidt omfang lånt fra kulturgeografien, hvor man også har fået en »New Geography«. En sammenfattende fremstilling af deres arkæologiske anvendelse er for nylig udkommet (Hodder & Orton 1976).

3. Endelig har man arbejdet på at udvikle en mere avanceret udgravnings- og registreringsteknik for at kunne tilvejebringe nyt arkæologisk materiale der honorerer de både kvalitative og kvantitative krav den nye arkæologiske problemstillinger fordrer opfyldt. Man har især satset på regionale undersøgelser hvor man gennemregistrerede et afgrænset område og foretog udgravninger på udvalgte lokaliteter (Binford 1968; Struever 1968). De problemer der ligger bag sådanne bestræbelser er spørgsmålet om de arkæologiske levnsrepræsentativitet i forhold til de problemstillinger man søger belyst – et emne som endnu ikke er tilstrækkeligt udviklet, specielt ikke når det gælder anvendelsen af det allerede eksisterende materiale. Metodiske retningslinier for dette arbejde er dog formuleret (Kristiansen 1974 og 1978), ligesom man i Danmark, som det første sted, er i færd med at udføre analyser af samtlige arkæologiske fundgruppers repræsentativitet.

Hvilke resultater har man så nået indtil idag? Udover de allerede nævnte eksempler vil jeg henvise til »de 5 mursten« – 5 murstenstunge- og tykke antologier som dækker nogle af den nye arkæologiske hovedemner. »*Man the Hunter*« er et smukt eksempel på samarbejde mellem etnografi og arkæologi (Lee & De Vore 1968). Tæm-

ning og kultivering af dyr og planter, den neolitiske revolution, belyses i »*The Domestication of Plants and Animals*« (Ucko & Dimbleby 1969), mens »*Man, Settlement and Urbanism*« (Ucko, Tringham & Dimbleby 1972) behandler udviklingen af de første bysamfund. De resterende to er ikke emnespecifikke idet deres fælles tema blot er den nye arkæologi. Det er »*Models in Archaeology*« (Clarke 1972), samt »*The Explanation of Cultural Change*« (Renfrew 1973b).

Som afrunding af denne korte beskrivelse af den nye arkæologi vil jeg sammenfatte de vigtigste komponenter i dens videnskabelige praksis, som jeg derefter vil sammenligne med den tilsvarende praksis indenfor traditionel arkæologi (hvor en sådan findes, d.v.s. indenfor den kronologiske forskning). Følgende forudsætninger kræves opfyldt indenfor den nye arkæologi:

1. En komparativ baggrundsviden om forskellige typer af samfundssystemer (etnografisk/historisk).
2. Et formalt videnskabeligt begrebsapparat om et generelt samfundssystem.
3. Konfronteret med et repræsentativt arkæologisk materiale formuleres problemstillinger/hypoteser samt deres mulige konsekvenser (implikationer) i materialet. Man udvikler analysemetoder, sådan at man kan forbinde materialet med problemstillingen (ofte et vanskeligt pionerarbejde).
4. Man søger at tolke og forklare analyseresultaterne ved anvendelse af 2, og man søger slutteligt at jævnføre resultaterne med 1 hvilket kan føre til formulering af nye problemstillinger og måske efterhånden til etablering af »lov-mæssigheder«. ²⁷

Hvad der her er beskrevet er i virkeligheden en almen videnskabelig fremgangs-

måde som også anvendes ved en traditionel kronologisk analyse. Den har som forudsætning:

1. En komparativ baggrundsviden om forskellige kulturgrupper og deres kronologi.
2. Et formalt begrebsapparat om et generelt arkæologisk system (fra typologiske elementer til teknokomplekser).
3. Konfronteret med materialet formulerer man en kronologisk problemstilling, samt udformer relevante metoder. Denne fase erkendes imidlertid ikke længere fordi metoderne er velkendte og det tages for givet at enhver kronologi trænger til at forbedres.
4. Analyseresultaterne beskrives v.h.a. 2 og sammenlignes med 1, som justeres, hvilket inden længe sætter en ny kronologi i arbejde.

Hvordan forholder den »nye arkæologi« sig til den »traditionelle arkæologi«? Lad os først se på det rent videnskabshistorisk. Selv om det kan se ud til at en ny videnskabsopfattelse (et paradigme) har afløst en gammel, så er det næppe en rigtig fortolkning. Hvad der opnåedes indenfor arkæologien i videnskabelig henseende frem til 1960 var først og fremmest en veldefineret typologisk-kronologisk metode. Ved hjælp af den rejste man en imponerende kronologisk bygning som man søgte at krone med en kulturhistorisk overbygning. Denne overbygning savnede imidlertid et videnskabeligt grundlag i form af klare metodiske forskrifter, den blev et luftsyn der genspejlede tidens kulturelle og nationale strømninger. Den nye arkæologi betegner i forhold hertil intet andet end et forsøg på at udvikle et videnskabeligt udgangspunkt ved hjælp af hvilket man kan beskrive og forklare de forhistoriske samfunds strukturelle opbygning og udvikling.

27. Tolkings- og forklaringsprocessen er uhyre vanskelig og kompliceret, idet der ikke eksisterer et »direkte« forhold mellem de arkæologiske analyseresultater og de forhistoriske samfundsstrukturer. Disse må rekonstrueres gennem et vekselspil mellem 2 og 4, et intellektuelt krævende arbejde. Det betyder endvidere at formuleringen af testbare implikationer som regel har mere teoretisk end praktisk værdi.

Man kunne kalde det 2. fase i arkæologiens udvikling henimod videnskabelighed. Historisk set befinder man sig i samme situation som Montelius og Müller da de i sin tid søgte at udforme den typologiske metode, målet er nu blot ikke den kronologiske udvikling, men den forhistoriske samfundsudvikling.

I sit praktiske forhold til den traditionelle arkæologi anerkender man den typologiske forsknings nødvendighed og værdi, men under bestemte vilkår. En kronologi er naturligvis en nødvendig betingelse for overhovedet at arbejde historisk; men når den er etableret må en kulturvidenskabelig/samfundshistorisk stillingtagen være bestemmende for relevansen af mere specialiserede kronologiske studier. Den arbejdsmæssige investering heri bør afpasses efter de kulturvidenskabelige problemer man søger at løse. En sådan indsigt har hidtil manglet, og resultatet har været et stort spild af forskningsressourcer (Kristiansen 1977). Områder hvor der allerede findes en veletableret kronologi må således afventenye kronologiske studier indtil den dag kommer hvor væsentlige problemers løsning afhænger heraf. Omvendt må der investeres mere i grundlæggende typologiske studier i en række af de arkæologiske underudviklede områder, først og fremmest den tredje verden. Men også forsømte materialegrupper indenfor det hjemlige materiale bør klassificeres. Teoretisk underordnes den kronologiske forskning hermed den kulturvidenskabelige forskning, og det er i virkeligheden nok heri man skal søge forklaringen på den voldsomme modstand den nye arkæologi har mødt i Kontinentaleuropa: de gamle typologers højborg. Når dette er sagt skal det tilføjes, at det arbejde der er gjort, og stadig gøres, i retning af at publicere og klassificere materialegrupper i deres helhed (kataloger og typekort) er af stor betydning for den nye arkæologi bl.a. som udgangspunkt for analyser af handel og udveksling.

Det traditionelle arkæologiske grundlag indgår således som en del af den nye arkæ-

ologi. Men har man engang haft hele videnskaben for sig selv er det svært pludselig at skulle dele den med andre. Mange arkæologer har derfor afvist den nye arkæologi som uvidenskabelig og begået den meget menneskelige – men ikke særlig videnskabelige fejltagelse – at identificere deres egen videns grænser med videnskabens.

Den nye arkæologi er, som teoretisk bevidst retning, kun ca. 15 år gammel. I dette tidsrum har den vendt op og ned på hele det videnskabelige verdensbillede indenfor arkæologien, både for dem der støtter dens bestræbelser og for dem der ikke gør det. Indtil idag har det først og fremmest været et angelsaksisk fænomen. De nye perspektiver formuleredes i USA men vandt straks genklang i England, af grunde som jeg allerede har redegjort for. Fra disse to lande er de senere års videnskabelige initiativer udgået, og der er skabt en arkæologi hvis målsætning er en global kulturvidenskab. Dette kommer bl.a. til udtryk i dannelsen af tidsskriftet »*World Archeology*«. Det videnskabelige tyngdepunkt ligger således nu i USA-England, mens Europa må betragte sig som en provins. Men hvordan lod det sig egentlig gøre? Der er jo tale om en eksplosionsagtig udvikling målt med tidligere videnskabelige fremskridts hastighed indenfor arkæologien. Det tog 40–50 år at få anerkendt Thomsens treperiodesystem fuldt ud, og næsten lige så længe inden man havde tilegnet sig den typologiske metode i resten af Europa. Men på 15 år etableredes der et fuldstændigt nyt videnskabeligt udgangspunkt for den internationale arkæologiske forskning.

Som jeg allerede har forsøgt at vise så havde tiden arbejdet for den nye arkæologi: de naturvidenskabelige fremskridt havde banet vejen, igesom kulturdiffusionismen som teori betragtet i praksis var død. Endelig havde en lignende udvikling allerede fundet sted indenfor etnografien og kulturgeografien. Alle forudsætninger var således til stede. Men yderligere et par skal nævnes. Den nye arkæologi opstod

midt under uddannelseseksplosionen. Dens budskab blev således spredt med de mange nyuddannede arkæologer som i 1960'erne og 70'erne begyndte at arbejde i videnskabelige stillinger og på museerne i England og USA. Opbakningen fra de mange studenter betød at man lettere kunne etablere sig uden om den traditionelle videnskabs sædvanlige kanaler. Med støtte fra enkelte, ansete »progressive« forskere opstod der et selvstændigt videnskabeligt miljø, som grundlagde sine egne publikationer når de ikke kunne bruge de etablerede tidsskrifter.²⁸ Og de nye bøger solgte godt til de mange studenter. Disse videnskabssociologiske forhold har således også spillet en rolle for den hurtige ekspansion. Men dertil kommer at både England og USA har ført en ekspansiv, »imperialistisk« forskningspolitik, idet de indirekte har sat sig på arkæologien i store dele af Orienten og den tredje verden, både som udgravere og som uddannelsescentre for disse landes arkæologer. Dette har givet en helt reel baggrund for deres stigende dominans og har bidraget til at det gamle arkæologiske verdensbillede, bygget op omkring Orienten-Europa, er blevet afløst af en global arkæologi (Clark 1970, 3-52).

Hvor står så den nye arkæologi i dag, og hvor er den på vej hen. Man kan ikke sige at den udgør en teoretisk enhed, men de generelle principper som jeg har skitseret i denne artikel er der almindelig enighed om. Der er imidlertid allerede ved at ske en vis specialisering i retninger eller »skoler«, som dog trives sammen i fordragelighed (Flannery 1973). En vis historisk udvikling kan dog spores. I 1960'erne var man især optaget af sociale strukturer og søgte at pa-

rallellisere de forhistoriske samfundsformer med de etnografiske (især som skildret af Service) på et meget generelt plan. Økologisk tilpasning og befolkningspres var nogle af de mest anvendte begreber.²⁹ I 1970'erne er man i stigende grad begyndt at interessere sig for økonomiske og økologiske udviklingsprocesser og deres sammenhæng med sociale og politiske strukturer i en større geografisk sammenhæng: forholdet mellem lokale, regionale og overregionale systemer. Evolutionen opfattes ikke længere som en jævnt fremadskridende proces. Til evolution hører også devolution.³⁰ Denne mere komplekse opfattelse af den forhistoriske samfundsudvikling udnytter i langt højere grad det arkæologiske materiales muligheder. Og i takt med denne udvidede teoretiske erkendelse er der ved at ske en fusion mellem visse dele af etnografien og arkæologien, idet også en række etnografer har erkendt at sådanne problemer ikke kan løses tilfredsstillende med udgangspunkt i de små, lokale samfund som er deres studieobjekt. Man er endvidere begyndt at interessere sig for spørgsmålet, hvorfor disse nutidige primitive samfund blev stående på et relativt lavt udviklingsniveau. Og har de altid gjort det? Også her er arkæologiske udgravninger begyndt at rejse nye spørgsmål. Symptomatisk for denne begyndende fusion er etnografen Service's nyeste bog: »*Origins of the State and Civilization*« (Service 1975), samt en ny mursten: »*The Evolution of Social Systems*«, en antologi med både arkæologiske og etnografiske bidrag (Friedman & Rowlands 1977).

Og her slutter så foreløbig beskrivelsen af den nye arkæologi. Men fortsættelse følger med sikkerhed. Hvordan den bliver

28. I Skandinavien er den nye arkæologi især vokset frem gennem det *Fællesnordiske Råd for Arkæologistuderende*, som siden 1968 har afholdt årlige kongresser og udsendt tidsskriftet *Kontaktstencil*, hvoraf 12 nr. foreløbig er udkommet. Både på kongresserne og i *Kontaktstencil* har man løbende debatteret aktuelle problemer indenfor den nye arkæologi.

29. Kritik af disse forklaringsmodeller er formuleret flere steder, bl.a. af Flannery (1972 b) og Friedman (1976). Se også Klejnstrup (1976).

30. I takt med den øgede erkendelse af udviklingens strukturelle kompleksitet er der ved at opstå et behov for at udvikle det formale begrebsapparat til ligeledes at omfatte hierakier af systemer. Dette afspejles hos Ekholm (1975) og Friedman (1976).

afhænger af mange forhold; nogle af dem kan vi selv gøre noget ved, og det er disse muligheder jeg vil diskutere til slut.

Status og fremtidsperspektiver

Vi vender atter blikket mod Danmark. Dansk – og senere skandinavisk – arkæologi vandt sin internationale berømmelse i det 19. århundrede fordi man tidligere end andre lande udviklede de grundlæggende metoder og oparbejdede et repræsentativt materiale. Der blev på denne måde sat en skandinavisk målestok for den arkæologiske virksomhed. Efterhånden som man i Europa fik tilvejebragt et tilsvarende materiale og fik det klassificeret, mistede Skandinavien gradvist sit forspring, en udvikling der først begyndte efter århundredeskiftet. I denne periode var europæisk arkæologi dog endnu orienteret mod det skandinaviske udgangspunkt, både metodisk og i forhold til de kronologiske systemer. Men nu er billedet ved at vende. Europæisk arkæologi har gennem de sidste 20–25 år udviklet egne kronologiske systemer og gennem materialepublikationer tilvejebragt et højt dokumentationsniveau; udgangspunktet er ikke længere Skandinavien. I samme periode udvikledes den nye arkæologi i England og USA, hvilket også har været med til at forrykke det videnskabelige verdensbillede. Det må erkendes at dansk arkæologi – med enkelte undtagelser – idag først og fremmest har international status i Danmark. De historiske forudsætninger for denne udvikling har jeg søgt at redegøre for i de foregående kapitler. Der er således behov for en kulturvidenskabelig fornyelse ikke blot indenfor dansk, men indenfor europæisk arkæologi som helhed. Dette er nødvendigt hvis man ønsker at holde sig a jour med den videnskabelige udvikling, men også hvis man ønsker at supplere og korrigere arkæologiens hidtidige funktion som nationalhistorie med et globalt kulturvidenskabeligt perspektiv. Hvad det implicerer, rent videnskabeligt, har jeg søgt at be-

skrive i kapitlet om den nye arkæologi. Det er imidlertid klart at en sådan ændring af arkæologiens videnskabelige målsætning må få nogle konsekvenser for den arkæologiske virksomhed herhjemme. Det betyder at der må formuleres en forskningspolitik der forbinder målsætning med arkæologisk praksis. De følgende punkter kan opfattes som et udkast hertil.

1. Den arkæologiske uddannelse bør omstruktureres, mest grundlæggende i København, hvor man har opretholdt en studieordning forankret i kulturdiffusionismen og centreret om den arkæologisk-kronologiske udvikling i Orienten og Europa, mens man i Århus har indkorporeret den nye arkæologi i studieordningen. En sådan omstrukturering tjener et videre formål, idet den stigende produktion af arkæologer kræver en udvidet målsætning for uddannelsen. Man kan ikke i længden opretholde et rent arkæologisk studium uden andre anvendelsesmuligheder i samfundet. Netop den nye arkæologi kan, og bør, indkorporeres i den generelle uddannelsesstruktur med henblik på nye fremtidige funktioner.
2. Der bør ved fremtidig disponering af forskningsmidler (ved universiteter og forskningsråd) ske en nedprioritering af typologisk-kronologiske studier og en opprioritering af samfundshistoriske studier. Midler til arkæologiske udgravninger bør ved disse institutioner kun gives i det omfang det sker som led i et forskningsprojekt med samfundshistorisk perspektiv og som hidtil især til boplads- og byudgravninger som er de mest forsømte arkæologiske kildegrupper. Tværvideenskabelige projekter bør opmuntres. Det kan bl.a. ske ved et øget samarbejde mellem det naturvidenskabelige og det humanistiske forskningsråd (f.eks. i forbindelse med pollenanalyser, metalanalyser, antropologiske analyser etc.).
3. Den nye arkæologi søger så vidt muligt at udnytte det arkæologiske materiale i

sin totalitet. En systematisk udgivelse af samlede materialepublikationer (kataloger) bør derfor iværksættes, begyndende med de kildegrupper hvis repræsentativitet ikke vil ændres afgørende i fremtiden (grav- og depotfund). En sådan udgivelsespolitik vil endvidere effektivisere og demokratisere forskningen idet det arkæologiske materiale bliver tilgængeligt for en langt større kreds af arkæologer.

Indtil ca. 1950 udgjorde museale og videnskabelige aktiviteter en enhed hvis administrative og videnskabelige centrum var Nationalmuseet. Fra 1950 blev de arkæologiske institutter efterhånden udbygget og de blev fra 1960'erne udgangspunkt for en væsentlig udgravningsaktivitet. I samme tidsrum udbyggedes lokalmuseerne således at en stadigt stigende andel af det arkæologiske materiale nu tilvejebringes gennem dem. Endelig oprettedes Fortidsmindeforvaltningen i 1970 hvilket har bidraget til en vældig udgravningseksponering. Denne udvikling har ændret grundlaget for den arkæologiske virksomhed i Danmark på en måde der kræver koordinering, både musealt og videnskabeligt. De administrative rammer for den museale virksomhed er fastlagt i den seneste revision af museumslovgivningen (jævnfør Betænkning Nr. 727), der dog ikke omfatter Nationalmuseet. Der savnes imidlertid en forskningspolitisk koordinering af samtlige arkæologiske institutioners virksomhed i Danmark.³¹ Her er følgende forhold af betydning:

4. Da den fremtidige tilvejebringelse af det arkæologiske materiale i stigende grad kommer til at ske gennem regionalmuseerne er det af afgørende betyd-

ning for en repræsentativ tilvækst at der sættes på en geografisk jævn fordeling af større videnskabelige udgravninger, samt af arkæologisk uddannet personale på museerne. Det sidste har især betydning for tilvæksten af bopladser der er inde i en rivende fremgang (fig. 2), men som helt afhænger af tilstedeværelsen af personer med arkæologisk erfaring. Fig. 3 viser at arkæologer er jævnt fordelt på lokalmuseerne i Jylland. Sjælland er imidlertid stærkt underrepræsenteret, et forhold man må søge at råde bod på i fremtiden.

5. Med udgangspunkt i den regionale udbygning af arkæologien bør der iværksættes en ny sogneberegning, evt. i samarbejde med etnologer og middelalderarkæologer. Bl.a. af følgende grunde: der befinder sig endnu et stort arkæologisk materiale på gårde og i private samlinger som ikke tidligere har været tilfredsstillende registreret og som formindskes hver dag. Arkæologiens udvikling har gjort udnyttelsen af dette materiale aktuel, og der er skabt nye dokumentationsmuligheder for en sådan registrering. En undersøgelse af de arkæologiske anlægs tilstand i forhold til den tidligere beregning er et godt udgangspunkt for fremtidig planlægning af bevaringsinitiativer og udgravninger. Her er bopladserne en ny truet kildegruppe som beregningen ville kunne sikre et vist overblik over, evt. i forbindelse med systematiske luftfotograferinger.
6. En central EDB registrering af de vigtigste arkæologiske fundgrupper (med udgangspunkt i sognebeskrivelser, topografisk arkiv og fredningsarkivet) er en nødvendig praktisk forudsætning for en effektiv og koordineret muse-

31. Forslag til en forskningspolitisk koordinering er fremsat i Betænkning 727 (s. 169-173) og har resulteret i oprettelsen af *Fortidsminderådet*. Man har dog ikke taget initiativ til en forskningspolitik. Det er her vigtigt at forskningsinstitutionerne, fortidsmindeforvaltningen og museerne indgår et snævrere samarbejde omkring planlægning af udgravningsvirksomhed og fordeling af arbejdsopgaver. Fra universitetsside burde man endvidere komme med tilbud om videnskabelig efteruddannelse for museernes personale, på samme måde som man praktiserer en museal efteruddannelse.

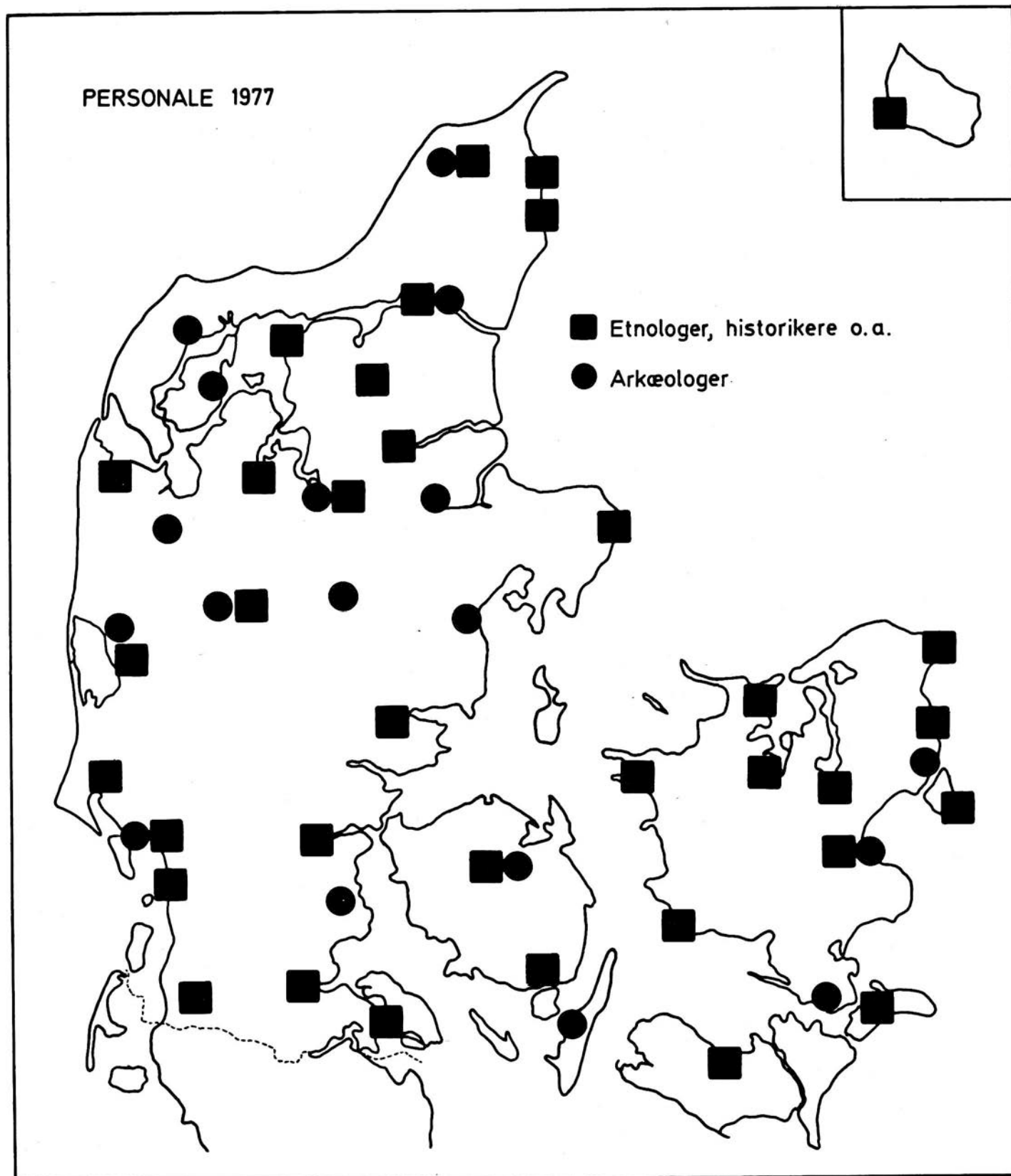

Fig. 3. Kort over statslige og statsunderstøttede kulturhistoriske museers faglige personale (heltidsstillinger). Materialet til kortets udarbejdelse er venligst stillet til rådighed af Statens Museumsnævns sekretariat.

al/videnskabelig indsats i fremtiden. Et sådan projekt, der netop nu er under forberedelse, vil give *alle* arkæologiske institutioner direkte adgang til hurtige maskinelle informationer om de vigtig-

ste arkæologiske fundgrupper (i form af udbredelseskort, udskrifter etc.).

Det sidste tiårs dynamiske udvikling indenfor museumsverdenen skabte visse skæv-

heder fordi den ikke opvejedes af en tilsvarende udvikling indenfor forskningen. Dette afspejledes i fraværet af en overordnet forskningspolitisk målsætning for den arkæologiske virksomhed. Men det har også kunnet mærkes i museernes daglige arbejde. De mange nye udstillingsmæssige initiativer har således sjældent haft baggrund i aktuell forskning. Også her vil en arkæologisk forskningspolitik, som foreslået ovenfor, føre til en harmonisering af forskning og formidling.

Dansk arkæologi har en veletableret plads i folks bevidsthed. Hvorfor så egentlig begynde at ændre på den? For at svare på det må vi prøve at forstå årsagerne til denne udvikling. Den nye arkæologi er ikke opstået tilfældigt, som jeg har forsøgt at vise. Den afspejler dybest set en ændring af den verden vi lever i. Dette kommer bl.a. til udtryk i samfundsvidenskabernes vækst, i den stigende erkendelse af de økologiske forudsætninger for vores eksistens og i de overnationale sammenslutningers voksende betydning. Udviklingen indenfor kulturvidenskaberne, herunder også indenfor arkæologien, er i visse henseender en videnskabelig afspejling af denne ændrede måde at opleve tilværelsen på i det daglige og derfor kan dens resultater også gøres forståelige. F.eks. at Danmarkshistoriens første økonomiske krise indtraf i slutningen af bronzealderen (jævnfør den følgende artikel) som et resultat af økologisk overudnyttelse og befolkningsoverskud; det er begreber vi er fortrolige med. De der mener at arkæologien fortsat skal være ukompliceret underholdning under vurderer i virkeligheden deres publikum. Arkæologien skal også kunne underholde. Men den skal have mere at tilbyde, for underholdning er der ikke mangel på idag og det kan aldrig være tilstrækkelig legitimering (retfærdiggørelse) for en videnskab. Derfor er det nødvendigt at gøre den forhistoriske arkæologi til en samfundshistorisk videnskab der i forening med bl.a. etnografi, historie og kulturgeografi søger at beskrive og forklare nogle af de grundlæg-

gende problemer der altid, på et eller andet tidspunkt, har mødt og vil møde ethvert samfund. En øget historisk viden om de faktorer der ligger til grund for kriser og sammenbrud er en del af forudsætningen for at kunne forklare *udviklingen* i historien. De efterfølgende to artikler giver eksempler på begge disse fænomener.

Arkæologien kan ikke give svar på nutidens problemer, men den bidrager sammen med de øvrige kulturvidenskaber til den sum af viden som er med til at forme vores måde at opleve tilværelsen på. Dermed danner den indirekte baggrund for mange af de beslutninger vi tager i nutiden om fremtiden. Den forskning vi producerer har således på langt sigt konsekvenser som rækker ud over faget selv. Først når man gør sig det klart kan der etableres en ansvarlig videnskab og formuleres en velbegrundet forsknings- og kulturpolitik.

Referencer

Biblioteket på Nationalmuseets 1. afdeling, dets samlinger og arkiv, har siden 1971 været den uundværlige baggrund for mine studier. I tilknytning til denne artikel har jeg systematisk gennemgået arkivet over privatsamlinger. I forbindelse med udarbejdelsen af afsnittet »arkæologien i samfundet« har jeg haft megen nytte af cand.mag. Birgitte Kjærs upublicerede afhandling om de første danske provinsmuseers oprettelse (jævnfør litteraturlisten), som hun venligst har stillet til min disposition. Ellers er kapitlet »Det historiske perspektiv« baseret på den tilgængelige litteratur, og for det sidste tiår på mine egne erfaringer. For at litteraturlisten ikke skulle svulme unødigt op har jeg kun citeret det mest relevante historisk og biografisk prægede stof, mens arkæologisk litteratur er udeladt. Jeg har så vidt muligt søgt at se bort fra fagets mundtlige tradition og de dermed forbundne mytedannelser – et i øvrigt i sig selv interessant studieobjekt. I

kapitlet om »den nye arkæologie« har jeg kun citeret artikler og bøger af mere sammenfattende metodisk karakter, hvorfra læseren selv kan gå videre.

Det historiske perspektiv

Becker, C. J.

1966 Johannes Brøndsted. 5. oktober 1890 – 16. november 1965. Mindetale trykt i *Oversigt over Det Kgl. Vidensk. Selskabs Virksomhed 1965–1966*.

1977 De sidste generationers arkæologi. I *Politiken Danmarkshistorie*, bind 1 (genoptrykt). *De ældste tider indtil år 600* af J. Brøndsted. Efterskrift.

Bering Liisberg, H. C.

1897 *Kunstkammeret*. Dets Stiftelse og ældste Historie. København.

Betænkning Nr. 152

1956 *Betænkning om en nyordning af de kulturhistoriske lokalmuseers forhold*. København.

Betænkning Nr. 727

1975 *Betænkning afgivet af udvalget vedrørende revision af museumslovene*. København.

Brøndsted, J.

1938–40 *Danmarks Oldtid 1–3*. København.

1957–60 *Danmarks Oldtid 1–3*. (2. à jourførte udgave). København.

1962 *Nordische Vorzeit 1–3*. Neumünster.

1957 Indledning til »*Danmarks Nationalmuseum*«, redigeret af Aage Roussel. København.

1962 Hvor ved vi det fra? Politikens Danmarkshistorie, bind 1: *De ældste tider indtil år 600*. København.

Christensen, Aksel E.

1969 *Vikingetidens Danmark*. På oldhistorisk baggrund. København.

Det kgl. Nordiske Oldskrifts-Selskab

1831 *Om nordiske Oldsager og deres Opbevaring*.

Eggers, H. J.

1959 *Einführung in die Vorgeschichte*. München.

Dybdahl, V.

1965 *De nye klasser 1870–1913*. Politikens Danmarkshistorie, bind 12. Kbhv.

Engberg, J.

1973 *Dansk Guldalder*. Eller oprøret i tugt-, rasp- og forbedringshuset i 1817. København.

Falk, J & Madsen, A.

1974 *Bønder og Klassekamp*. *Marxistisk Antropologi 3–4*. København.

Forchhammer, J.

1866 *Om oldnordiske Samlinger, historiske Museer osv. navnlig i Jylland*. *Saml. til jydsk Historie og Topografi I*.

Glob, P. V.

1966 Mindeord om Johannes Brøndsted. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

Gräslund, B.

1974 *Relativ datering. Om kronologisk metod i nordisk arkeologi* (english summary). TOR. Uppsala (also diss. Uppsala).

Grøndal, B.

1869 *Breve til og fra Carl Christian Rafn med en biografi*. Kjøbenhavn.

Hansen, Martin A.

1957 *Af Folkets Danmarkshistorie*. Gyldendal.

Hermansen, V.

1931 Oprettelsen af »Den Kongelige Commission til Oldsagers Opbevaring« i 1807. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1934 C. J. Thomsens første Museumsordning. Et Bidrag til Tredelingens Historie. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1953 Baggrunden for oldsagscommissionen (The Background of the Royal Commission for the Preservation of Northern Antiquities). *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1954 Fortidsminder og Kuriositeter i Danmarks Middelalder. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1960 *Tredelingen og Odense* (Die Dreiteilung und Odense). Fynske Studier IV.

Hildebrand, B.

1937–38 C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837. Bind I–II. K.V.H.A.A. Handlingar Del 44:1–2. Stockholm.

Hindenburg, G.

1859 Bidrag til den danske Archæologies Historie. Særskilt Aftryk af *Dansk Månedsskrift*. Ny Række, 1. Bind, 2. og 3. Hefte. København.

Jensen, C. A. & Møller, J. S.

1939 *Danske Kulturhistoriske Museer*. Kortfattet Oversigt udgivet af Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. København.

Kjær, B.

1974 *De første danske, kulturhistoriske provinsmuseers oprettelse omkring midten af det 19. århundrede*. Upubliceret specialeafhandling. Historisk institut. Århus.

Klindt-Jensen, O.

1975 *A History of Scandinavian Archaeology*. London

Knudsen, R.

1939 *Håndbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavns-kultur*.

Kristiansen, K.

1974a *Arkæologien som Kulturvidenskab*. *Kontaktstencil nr. 8*. København.

1974b En kildekritisk analyse af depotfund fra Danmarks yngre bronzealder (periode IV–V). Et bidrag til den arkæologiske kildekritik. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

Larsen, S.

1935 *Et Provinsmuseums Historie*. Odense.

Löffler, J. B.

1905 *Min Virksomhed ved Nationalmuseet 1868–1900*. Kjøbenhavn.

Mackeprang, M.

1929 *Fra Nationalmuseets Barndom*. *Fra Nat. Arbejdsmark*. København.

1934 Mindeord om Sophus Müller. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

Mathiassen, Th.

1938 Den nye Fredningslov og de første Forsøg på at praktisere den. *Nationalmuseets Arbejdsmark*.

1957 Oldtidsminderne og fredningsloven. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*.

Montelius, O.

1903 *Die typologische Methode*. Separat aus: Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa. Stockholm. Im selbstverlage des Verfassers.

Müller, S.

1884 Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1886 Mindetale over J. J. A. Worsaae. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1897 Udsigt over Oldtidsudgravninger foretagne for Nationalmuseet Årene 1893–1896. *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1896–1901 Notice sur les fouilles faites pour le Musée National Copenhagen pendant les années 1893–1896. *Memoires de la Societe Royale des Antiquaires du Nord*.

1897 *Vor Oldtid*. København.

1898 *Nordische Althertumskunde*. Strassburg.

1907 *Nationalmuseet*. Hundrede Aar efter Grundlæggelsen. København.

Nationalmuseet og Provinsmuseerne

1912 *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*, s. 143 ff.

Neergård, C.

1916 Thomas Bartholin og Oldforskningen i det 17. Århundrede. *Ugeskrift for Læger*, Nr. 42.

Nielsen, V.

1964 Nyere museumslovgivning i Danmark. *Fortid og Nutid*. Bind XXII, hefte 5.

Nielsen, Viggo

1971 Status for den antikvariske lovgivning. *Fortid og Nutid*. Bind XXIV.

Olrik, H.

1913 Lærernes Bidrag til Oldgranskning og Historieforskning. *Lærerne og Samfundet*.

Petersen, Carl S.

1938 *Stenalder – Bronzealder – Jernalder*. Bidrag til nordisk Arkæologisk Litterærhistorie. København.

Petersen, J. M.

1909 *Minder fra min Virksomhed paa Arkæologiens Omraade fra 1845 til 1908*. København.

Quist, J.

1975 *Vorbassedrengene*. fra Ribe Amt. Bind XIX.

Riismøller, P.

1971 *Sultegrønsen*. København.

Skovmand, R.

1964 *Folkestyrets fødsel*. Politikens Danmarkshistorie. Bind 11.

1975 Den folkelige bølge. *Fra Ribe Amt*. Bind XIX.

Thomsen, C. J.

1836 Kortfattet Udsigt over Mindesmærker og Oldsager fra Nordens Fortid. I *Ledetraad til nordisk Oldkyndighed*. Udgivet af Det kgl. nordiske Oldskriftsselskab. København.

1837 Kurzgefasste Übersicht über Denkmäler und Alterthümer aus der Vorzeit des Nordens. I *Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde*. Herausgegeben von der königlichen Gesellschaft für Nordische Alterthumskunde.

1849 *A Guide to Northern Antiquities*. London.

Thorlacius, b.

1809 *Bemærkninger over de i Danmark endnu tilværende Hedenolds-Höie og Steensætninger*. Kiöbenhavn.

Wad, G. L.

1916 *Fra Fyens Fortid*. Samlinger og Studier. II. Bind. Kjøbenhavn.

Werlauf, E. C.

1807 *Udkast til den nordiske Archæologies Historie i vort Fædreland indtil Ole Worms Tid*. Kjøbenhavn.

1808 *Bemærkninger i Anledning af den til de nordiske Oldsagers Samling og Opbevaring nedsatte Commission*. Kiöbenhavn.

Vibæk, J.

1964 *Reform og fallit. 1784–1830*. Politikens Danmarkshistorie. Bind 10.

Witt, T.

1977 *Hvad med museerne?* Wormanium. Århus.

Worsaae, J. J. A.

1843 *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhöie*. Kiöbenhavn.

1844 *Dänemarks Vorzeit durch Alterthumer beleuchtet*. Kopenhagen.

1849 *The primeval antiquities of Denmark*. London.

1866 Conferentsraadene C. C. Rafn's og C. J. Thomsens Fortjenester af Oldskriftsselskabet og af Oldtidsvidenskabens i det hele. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1875 Tale ved det kgl. nordiske Oldskriftsselskabs halvtredsindstyveaarige Stiftelsesfest under H. Maj. Kongens Forsæde paa Amalienborg d. 28. jan. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1877 Om bevaringen af de fædrelandske Oldsager og Mindesmærker i Danmark. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.

1872–77 Le Conservation des Antiquites et des Monument Natiaux en Danemark. *Memoires de la Societe Royale des Antiquaires du Nord*. Nouvelle Serie.

1879 On the Preservation of National Antiquities and Monuments in Denmark. Read before Society of Antiquaries 1879. Særtryk.

1881 *Nordens Forhistorie efter samtidige Mindesmærker*. Kjøbenhavn.

1882 *The Industrial Arts of Denmark*. From the Earliest Times to the Danish Conquest of England. London.

1934 *En Oldgranskers Erindringer 1821–47*. Udgivet ved Victor Hermansen. København.

1938 *Af en Oldgranskers Brev 1848–1885*. Udgivet ved Victor Hermansen. København.

Ørsnes, M.

1969 Forord til gengivelsen af *Sønderjyske og Fynske Mosefund*. Bind I. *Thorsbjerg Mosefund* af Conrad Engelhardt.

Den nye arkæologi

- American Antiquity 36
1971 Social Dimensions of Mortuary Practices. Memoir No. 25. Society for American Archaeology.
- Adams, R. McC.
1966 *The Evolution of Urban Society*. Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico.
- Bang, C.
1975 Etnografi i Arkæologien. *Kontaktstencil 9*, Åbo.
- Becker, C. J.
1973 Studien zu neolithischen Flintbeilen. *Acta Archaeologica XLVI*.
- Binford, L. R.
1962 Archaeology as Anthropology. *American Antiquity 28*, no. 2.
1972 *An Archaeological Perspective*. (Artikelsamling 1962–71). New York.
- Binford, S. R.; Binford, L. R. (eds.)
1968 *New Perspectives in Archaeology*. Chicago.
- Braidwood, R. J.; Willey, G. R.
1962 Conclusions and Afterthoughts. *Courses towards Urban Life*. (R. J. Braidwood & G. R. Willey, eds.) Chicago.
- Brothwell, D. & Higgs, E. (eds.)
1969 *Science in Archaeology*. London.
- Brøndsted, J.
1957–60 *Danmarks Oldtid*, Bd. I–III. København.
- Carniero, R. L.
1970 A Theory of the Origin of the State. *Science 169*.
- Childe, G.
1957 *Tilbageblik. Kuml.*
- Clark, J. G. D.
1952 *Prehistoric Europe. The Economic Basis*. London.
1970 *Aspects of Prehistory*. Los Angeles.
- Clarke, D. L.
1968 *Analytical Archaeology*. London.
- Clarke, D. L. (ed.)
1972 *Models in Archaeology*. London.
- Clarke, D. L. (ed.)
1977 *Spatial Archaeology*. London.
- Davidsen, K.
1973–74 Tragtbægerkulturens slutfase. Nye C-14 dateringer. (New C-14 datings of the final phase of the Funnel Beaker culture.) *Kuml.*
- Doran, J. E.; Hodson, F. R.
1975 *Mathematics and Computers in Archaeology*. Edinburgh.
- Eggers, H. J.
1959 *Einführung in die Vorgeschichte*. München.
- Ekholm, K.
1975 System av sociala system och determinanterna i den sociala evolution. *Antropologiska Studier 14*, nr. 1.
- Fægri, K.
1945 Pollenanalysen. En oversikt. *Viking*.
- Flannery, K. V.
1972a Culture History v Culture Process: a Debate in American Archaeology. *Contemporary Archaeology*. (M. P. Leone ed.) Southern Illinois Press.
- 1972b The Cultural Evolution of Civilizations. *Annual Review of Ecology and Systematics*, vol. 3.
- 1973 Archaeology with a Capital »S«. *Research and Theory in Current Archaeology*. (C. L. Redman ed.)
- Fried, M. H.
1960 On the Evolution of Social Stratification and the State. *Culture in History. Essays in Honor of Paul Radin*. (S. Diamond ed.) New York.
1967 *The Evolution of Political Society*. An essay in political anthropology. New York.
- Friedman, J.
1975 *Evolutionary Models in Anthropology*. Manuscript. Publiceres i London.
1976 Marxist Theory and Systems of Total Reproduction. *Critique of Anthropology*, Vol. 7, no. 2.
- Friedman, J.; Rowlands, M. (eds.)
1977 *The Evolution of Social Systems*. London.
- Gjessing, G.
1974 Arkeologi, nasjonalisme og politikk. *Kontaktstencil 6*, Oslo.
- Hackmann, R.; Kossach, G.; Kühn, H.
1962 *Völker zwischen Germanen und Kelten*. Neumünster.
- Harris, M.
1968 *The Rise of Anthropological Theory*.
- Heizer, R.; Sherburne, F. C. (eds.)
1960 *The Application of Quantitative Methods in Archaeology*. Viking Fund Publications in Anthropology, 28.
- Higgs, E. S. (ed.)
1972 *Papers in Economic Prehistory*. Cambridge.
- Higgs, E. S. (ed.)
1975 *Paleoeconomy*. Cambridge.
- Hodder, I.; Orton, C.
1976 *Spatial Analysis in Archaeology*. New Studies in Archaeology 1. Cambridge.
- Hodson, F. R.; Kendall, D. G.; Tautu, P. (eds.)
1971 *Mathematics in the Archaeological and Historical Science*. Edinburgh.
- Iversen, J.
1967 Naturens Udvikling siden sidste Istid. *Danmarks Natur Bd. 1*. København.
- Jacob-Friesen, K. H.
1928 *Grundfragen der Urgeschichtsforschung*. Hannover.
- Kaplan, D. & Manners, R. A.
1972 *Culture Theory*. Foundation of Modern Anthropology Series. New Jersey.
- Kjærum, P.
1959 *Fortiden til Revision*. København.
- Klejnstrup-Jensen, P.
1976 Problemer i processuel arkæologi. *Kontaktstencil 10*, Oslo.
- Kristiansen, K.
1974 En kildekritisk analyse af depotfund fra Danmarks yngre bronzealder (per. IV–V). (A Source-critical Analysis of Hoards from Late Danish Bronze Age (Per. IV–V)). *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*.
1977 Den nordiske bronzealderkronologi. Et indlæg om den kronologiske forsknings metodiske

- grundlag og videnskabelige funktion. Publiceres i *Hikuin* no. 4, Århus.
- 1978 The Application of Source-criticism to Archaeology. *Norwegian Archaeological Review*.
- Lee, R. B.; DeVore, I. (eds.)
1968 *Man the Hunter*. Chicago.
- Malmer, M. P.
1963 *Metodproblem inom Järnålderns Konsthistoria*. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No. 3. Lund.
- Müller, S.
1907 *Nationalmuseet, hundrede Aar efter Grundlæggelsen*. København.
- Quitta, H.
1972 Problemen und Perspektiven der Radiocarbon-datierung. *Ausgrabungen und Funde, Bd. 17, Hft. 3*.
- Radcliffe-Brown, A. R.
1952 *Structure and Function in Primitive Society*. London.
- Rausing, G.
1971 *Arkæologien som naturvetenskap*. Lund.
- Renfrew, C.
1969 Trade and Culture Process in European Prehistory. *Current Anthropology, Vol. 10, No. 2-3*.
1973a *Before Civilization*. The Radiocarbon revolution and prehistoric Europe. London.
1973b (ed.) *The Explanation of Cultural Change: Models in Prehistory*. London.
- The Royal Society and the British Academy
1970 *The Impact of the Natural Science on Archaeology*.
- Sabloff, J. A.; Lamberg-Karlovsky, C. C. (eds.)
1975 *Ancient Civilization and Trade*. University of Mexico Press.
- Service, E. R.
1962 & 71 *Primitive Social Organisation – an Evolutionary Perspective*. New York.
1975 *Origins of the State and Civilization*. New York.
- Steward, J. H.
1955 *Theory of Culture Change*. (Artikelsamling.) University of Illinois Press.
- Struever, S.
1968 Problems, Methods and Organization: A Disparity in the Growth of Archaeology. *Anthropological Archaeology in the Americas*. (B. J. Meggers ed.) Washington.
- Tauber, H.
1972 Det store Hvornår? *Skalk nr. 1*.
- Thompson, H. (ed.)
1958 *Migrations in New World History*.
- Ucko, P. J.; Dimbleby, G. W. (eds.)
1969 *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*. London.
- Ucko, P. J.; Tringham, R.; Dimbley, G. W. (eds.)
1972 *Man, Settlement and Urbanism*. London.
- Watson, P. D.; LeBlanc, S. A.; Redman, C. L.
1971 *Explanation in Archaeology*. New York.
- White, L. A.
1949 *The Science of Culture*. New York.
1959 *The Evolution of Culture*. New York.
- Wiley, G. R.; Philips, P.
1958 *Methods and Theory in American Archaeology*. Chicago.
- Wiley, G. R.; Sabloff, J. A.
1974 *A History of American Archaeology*. London.
- Wilmsen, E. N. (ed.)
1972 *Social Exchange and Interaction*. University of Michigan Museum of Anthropology, Anthropological Papers No. 46.
- Voss, O.
1966 Dokumentationsproblemer indenfor arkæologien. *Kuml*.
- Ørsnes, M.
1969 Südsandinavisches Ornamentik in der jüngeren germanischen Eisenzeit. *Acta Archaeologica XL*.

